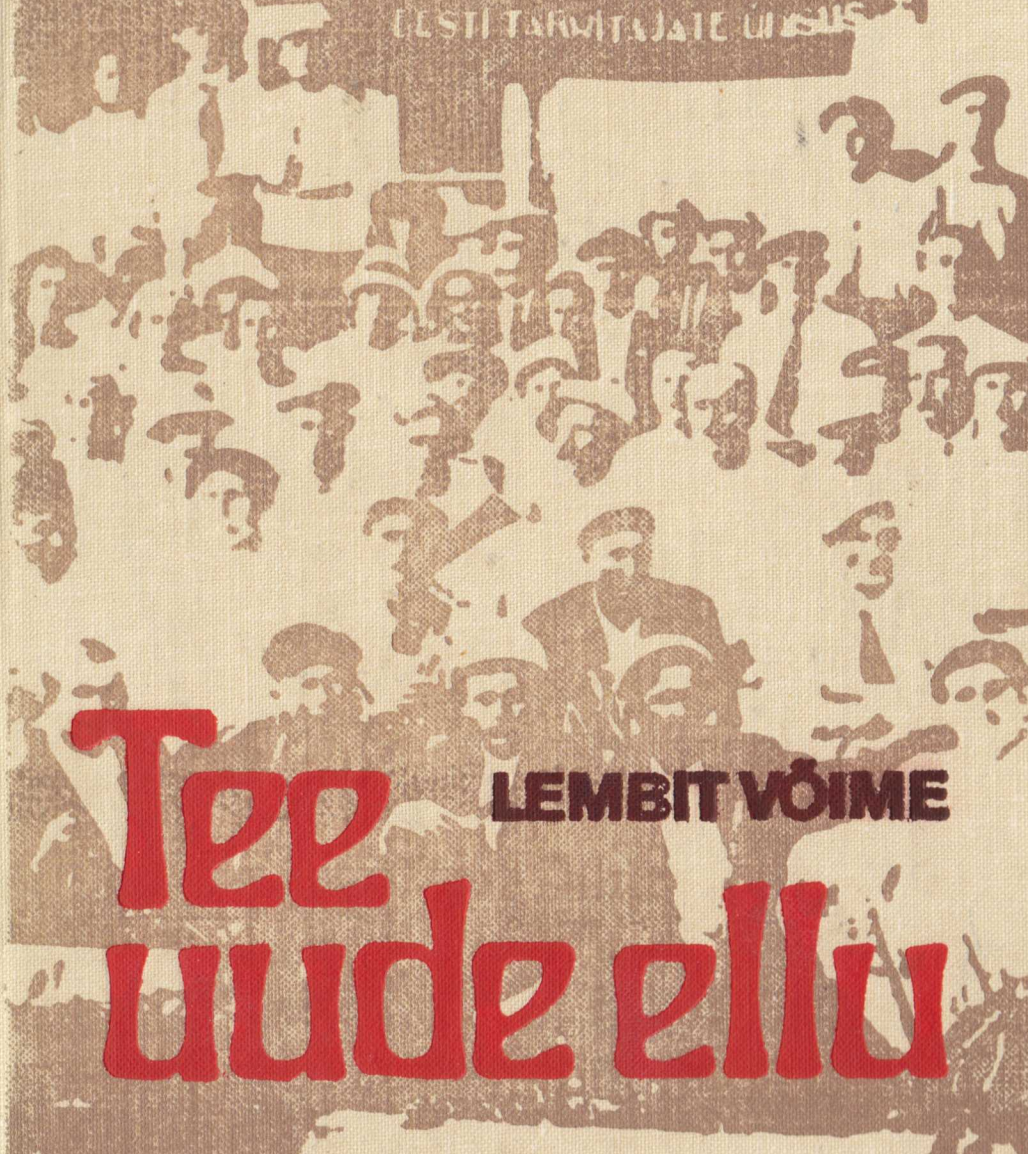

СЕМЬСОЮЗОВС
ЛЮДИМ

ВСЕ В КООПЕРАЦИИ
ЭСТОНСКОЕ О-ВО П-КА

NOIIN KOOOPERATIIVIK
ESTI TÄRMITAJATE LIIGUS

Tee **LEMBIT VÕIME**
uude ellu

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA AJALOO INSTITUUT

LEMBIT VÕIME

Tee uude ellu

Eesti asunduste ajaloost Kaukaasia
Musta mere rannikul
XIX saj. teisest poolest kuni 1929

TALLINN • KIRJASTUS «EESTI RAAMAT» • 1980

$\frac{9(E)}{V93}$

Kujundanud L. Kruusmaa

0505000000

V $\frac{10604-104}{M901(16)-80}$

© Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloo Instituut, 1980

Sissejuhatus

Rahvusküsimuse lahendamine moodustab olulise osa kogemustest, mis Nõukogude Liidus on omandatud sotsialismi ülesehitamisel.

NLKP Keskkomitee, NSV Liidu Ülemnõukogu ja Vene NFSV Ülemnõukogu ühisel pidulikul istungil 21. detsembril 1972 peetud ettekandes ütles L. Brežnev: «Praegu, meie liidu viiekümne aasta juubeli päevil tundub rahvusküsimuse lahendamine ja varem rõhutatud rahvuste mahajäämusest jagusaamine nõukogude inimestele iseenesestmõistetavana ja tavalisena. Ent on vaja meenutada tehtud töö ulatust ja keerulisust, et hinnata mitte ainult bolševike partei tarkust, vaid ka tema julgust ning järjekindlust. Partei oli endale eesmärgi seadnud ning saavutas selle.»¹

Kommunistliku Partei juhtimisel elluviidav rahvuspoliitika ei hõlmanud mitte üksnes ajaloolisel territooriumil paiknevaid rahvaid, vaid tagas tegeliku majandusliku, poliitilise ja kultuurilise võrdõiguslikkuse kõigile NSV Liidu territooriumil elunevatele vähemusrahvustele ja etnilistele gruppidele.

Pärast kodusõda ja välismaist sõjalist interventsiooni elas Nõukogude Venemaal ümmarguselt 180 000—185 000 eestlast.² XIX sajandi teisel poolel ja eriti I maailmasõja eel toimunud väljarändamise tagajärjel oli Venemaal rajatud arvukalt eesti asundusi. Kuigi eestlasi oli koondunud ka suurematesse linnadesse (Leningrad, Moskva jt.), moodustas neist enamiku põllumajandusega tegelev rahvastik. Eestlaste põhimass elas Leningradi kubermangus ja Siberis. Väheamal määral, ent üsna kompaktselt, elas eestlasi Krimmis, Kaukaasias, Kaug-Idas ja Kesk-Aasias.

Nõukogude võim pööras palju tähelepanu vähemusrahvustele, aitas igati rahuldada nende poliitilisi, kultuurilisi ja majandus-

¹ *Brežnev, L.* Viiskümmend aastat Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu, lk. 11.

² *Маамяги В.* Эстонские поселенцы в СССР, с. 47.

likke vajadusi.³ Aastail 1918—1924 töötas laialdase kohalike all-osakondade võrguga Rahvasasjade Rahvakomissariaadi eesti osakond, kelle ülesandeks oli tõsta eesti töörahvahulkade klassiteadust ning elujärge ja kultuuritaset.⁴

Otsustavat osa asunike internatsionalismi kasvatamisel, nende kaasatõmbamisel võitlusesse nõukogude võimu kindlustamise eest ja sotsialistlikku ülesehitustöösse etendasid VK(b)P eesti sektioonid.⁵

Kuni käesoleva ajani on eestlaste tegevust vennasvabariikides uuritud vähe, paljudes aspektides on see aga seni hoopis käsitlemata jäänud.

Kommunistliku Partei ja Nõukogude valitsuse poolt vähemusrahvuste elu korraldamiseks tehtud töö uurimine ja üldistamine omab tänapäeval suurt teaduslikku ja praktilist tähtsust. Rahvusküsimuse lahendamine meil innustab kogu maailma rõhutatud rahvaid võitluses imperialistlikust ikkest vabanemise eest, valgustab neile teed vabaduse ja sõltumatuse saavutamisel.

Probleemi uurimise aktuaalsust rõhutab nüüdisajal ideoloogilise võitluse teravnemine sotsialismi ja kapitalismi vahel. Imperialismi ideoloogid püüavad igati moonutada rahvusküsimuse marksislik-leninlikku käsitlust, kompromiteerida rahvusküsimuse lahendamise praktikat Nõukogudemaal, külvata vaenu ja levitada natsionalismi meie maa rahvaste vahel.

Eesti asunduste ajaloo uurimine annab ümberlükkamatut materjali eesti kodanlike natsionalistide võltsingute ja laimu paljastamiseks.

Vähemusrahvuste elu ja tegevuse igakülgne uurimine on väga tähtis meie maa rahvaste internatsionalistlikul kasvatamisel. Nõukogude riigi ajaloo erinevatel etappidel sotsialistliku internatsionalismi, rahvaste sõpruse ja koostöö kujunemisega tutvumine aitab süvendada armastust ja ustavust sotsialistliku isamaa vastu, kindlustada vääramatut vennialikku sõprust rahvaste vahel, kujundada kommunistliku ühiskonna inimese moraalset palet.

Nõukogude Eesti ajaloolaste ees seisab ülesanne uurida igakülgset eesti vähemusrahvuse elu ja tegevust.

Käesoleva töö eesmärgiks pole seatud kogu eesti vähemusrahvuse ajaloo uurimine. Töös käsitletakse Kaukaasia Musta mere rannikul, praeguse Abhaasi ANSV ja Krasnodari krai Sotši rajooni piires paikneva eesti rahvusgrupi ajalugu ajavahemikul 1882—1929. Vaatluse all on nii linna- kui ka maarahvastik, keda mainitud piirkonnas 1926. aasta rahvaloenduse järgi oli 2576 inimest.⁶

³ Vt. näiteks «Nõukogude lipu all. Leningradi kubermangu eestlased Oktoobri 10. aastapäevaks. Leningrad, 1927».

⁴ Vt. lähemalt Шесть лет национальной политики, с. 6—8, 20—25, 128—129.

⁵ Vt. lähemalt J. S. Šararovi monograafiat «Национальные секции РКП(б), Казань, 1967»; samuti M. Grafi tööd «VK(b)P eesti sektioonid. Tallinn, 1978».

⁶ Всесоюзная перепись 1926 года. Т. V, с. 96; Всесоюзная перепись населения 1926 года. Т. XIV, с. 22.

Antud piirkonna ja teema valikul peab autor silmas järgmist.

Seoses nõukogude rahva kujunemisega on Nõukogude historioograafias vennasrahvaste sõpruse, koostöö ja vastastikuse abi erinevate aspektide ajalooliste juurte väljaselgitamine eriti aktuaalne, mida rõhutati ka 1975. aasta septembris Kišinjovis toimunud üleliidulisel teaduslikul konverentsil «NSVL rahvaste ühtsus ja koostöö».⁷

Õeldust lähtudes peetakse antud tööga silmas vajadust kaasa aidata Vene NFSV, Gruusia NSV ja Abhaasi ANSV ning Eesti NSV rahvaste vennaliku sõpruse ja koostöö kujunemise ajaloole ühe aspekti põhjalikumale tundmaõppimisele.

Peatähelepanu osutatakse töös eesti asukate osavõtule võitlusest nõukogude võimu eest 1918.—1921. aastal, sellele järgnenud majanduslikule ülesehitustööle taastamisajajärgul ja kollektiiviseerimisele perioodile. Väga oluline on seejuures põllumajanduse sotsialistlike kooperatsioonivormide arengu jälgimine ja analüüs.

Teise pealiinina käsitletakse Kommunistliku Partei ja Nõukogude valitsuse rahvuspoliitika konkreetseid avaldusvorme (rahvusriiklik ülesehitustöö, nõukogud; vaimse kultuuri areng, eeskätt hariduse ja kultuurharidusliku töö vallas) ühiskondlik-poliitilises elus.

Käesoleva töö piiratud maht ei lubanud käsitleda eestlaste materiaalse kultuuri ja olme iseärasusi, mis vajavad eriuurimist.

Lähtudes V. I. Lenini soovitusel «...vaadelda iga küsimust sellest seisukohast, kuidas teatud nähtus ajaloos on tekkinud, millised peamised etapid see nähtus on arenemises läbi teinud, ja sellelt tema arenemise seisukohalt vaadata, milliseks antud asi on muutunud nüüd»,⁸ esitatakse käesoleva töö sissejuhatava peatükina üldjooni asunduste sotsiaal-majandusliku olukorra kohta ka enne Oktoobrirevolutsiooni.

Metodoloogiliseks ja teoreetiliseks aluseks on V. I. Lenini tööd, NLKP kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite ning UK(b)P eesti seksioonide otsused ja resolutsioonid.

Tähtsamaks allikate liigiks olid uurimuse kirjutamisel 19 NSV Liidu arhiivis ja muuseumis säilitatavad materjalid.

Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee Marksismi-leninismi Instituudi Partei Keskarhiivist (MLI PKA) on käesolevas töös kasutatud UK(b)P agitatsiooni- ja propagandaosakonna eesti seksiooni (f. 17) materjale. Et eesti seksioonidel oli tihedat sidet eesti asundustega kohtadel, siis on sinna talletatud väärtuslikku andmestikku kooli, kultuurharidusliku töö ning majandusliku ja poliitilise olukorra kohta, eriti taastamisperioodil.

Vajalikku statistilist materjali asunduste kultuuri- ja majanduselu arengu, samuti nõukogude tegevuse ja Musta mere ranniku

⁷ Единство и сотрудничество народов СССР. Тезисы докладов и сообщений научной конференции. Кишинев, 1975, с. 36—37, 255.

⁸ *Lenin, V. I.* Riigist. Teosed, 29. kd., lk. 437.

eesti vähemusrahvuse koolide kohta leidis autor Vene NFSV Riiklikust Keskarhiivist (VNFSV RKA, f. 196).

Väärtuslikku materjali asunduste kultuuri- ja majanduselu arenemisest, samuti nõukogude tegevusest säilitatakse NSV Liidu Riiklikus Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ulesehitustöö Keskarhiivis (NSVL ORKA). Autor kasutas Ulevenemaalise Kesktäitevkomitee (f. 1235) ja Rahvasajade Rahvakomissariaadi (f. 1318) fondides leiduvaid Eesti Rahvasajade Komissariaadi materjale.

Eesti NSV-s leiduvaist materjalidest kasutas autor kõige enam Eesti NSV Riiklikus Ajaloomuuseumis (RAM, f. D-149 ja f. 284) ja Eesti NSV Riikliku Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi Käsikirjade Osakonnas (KM KO, f. 83, f. 295) ja Rahvaluule Osakonnas (KM RO, ERA II 114, RKM II 172, RKM II 191, RKM II 199, RKM II 249) säilitatavaid käsikirjade kogusid.

Ajaloomuuseumis talletatud arhiiviaineses on huvitavamaks kodu-uurija Jakob Nermani poolt kogutud käsikirjad ja andmed asunduste kohta Abhaasias (f. 284). Väärtuslikuma osa moodustavad seal mälestused 1905.—1907. aasta revolutsiooni, Oktoobrirevolutsiooni ja Kodusõja päevilt.

Kirjandusmuuseumi materjalidest on kasutatud peamiselt S. Sommeri (f. 235) ja J. Olevi (RKM II 172, RKM II 191, RKM II 199, RKM II 249) mahukaid kogusid asundusajaloo, materiaalse kultuuri ja eluolu kohta. Kuigi S. Sommer vaatles asunduste elu kodanliku objektivismi seisukohalt, on tema poolt kogutud faktiline materjal kriitilise hindamise puhul üsna tähelepanuväärne. Sisaldades küllaldaselt faktilist materjali, võimaldab see jälgida asunduste tekkimist, majanduselu arenemist, sotsiaalset kihinemist ja palju teisigi ühiskondliku elu külgi.

J. Olevi käsikirjadest tuleb käesoleva töö seisukohalt eriti väärtuslikuks pidada ülestähendusi partisanivõitlusest osavõtu kohta aastail 1919—1921.

Eesti asunduste tekkimise ja kultuuriloo seisukohast pakub huvi Eesti NSV Riiklikus Etnograafiamuuseumis korrespondentide võistlustööna (EM KV) säilitatav L. Pihlapuu käsikiri «Eesti asundus Livoonia Põhja-Kaukaasias».

Andmeid väljarändamise ulatuse, arvukuse ja korra kohta leidis Eesti NSV Riikliku Ajaloo Keskarhiivi (RAKA) Eestimaa kubermneri kantselei (f. 29) ja Liivimaa kubermneri kantselei (f. 296) materjalides.

Kodusõja perioodi uurimisel sai väärtuslikku lisa Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi Parteiarhiivist (EKPA, f. 247) ja Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ulesehitustöö Riiklikust Keskarhiivist (ORKA, f. 36, f. 44, f. R-1290).

Oluline osa uurimuses kasutatud arhiiviainesest Kaukaasia Musta mere ranniku eesti asunduste kohta asub NSV Liidu vabariikide, kraide, oblastite ja linnade partei- ja riiklikes arhiivides.

Uurimuses on kasutatud Gruusia Kommunistliku Partei Abhaasi Oblasti Komitee Parteiarhiivi (AOPA, f. 1, f. 24), Abhaasi ANSV Riikliku Keskarhiivi (AARKA, f. 134, f. 541), Gruusia NSV Teaduste Akadeemia D. I. Gulia nimelise Abhaasi Keele, Kirjanduse ja Ajaloo Instituudi (AKKAI, f. 1), NLKP Krasnodari Krai Komitee Parteiarhiivi (KKPA, f. 9, f. 557), Krasnodari Krai Riikliku Arhiivi (KKRA, f. R-102, f. R-365, f. R-411, f. 468, f. 728), Krasnodari Krai Riikliku Arhiivi Novorossiiski filiaali (KKRANF, f. R-9, f. R-17), Krasnodari Krai Riikliku Arhiivi Sotši filiaali (KKRASF, f. R-117), NLKP Rostovi Oblasti Komitee Parteiarhiivi (ROPA, f. 7), Rostovi Oblasti Riikliku Arhiivi (RORA, f. R-1390, f. R-1485) ja Sotši Koduloomuuseumi Arhiivi (SKMA, Dokumentaalmaterjalide fond) fonde.

Kohalike arhiivide materjalidest leidis autor tööks vajalikku statistilist andmestikku kõige enam Abhaasi ANSV Riikliku Keskarhiivi Vladimirovka (f. 134) ja Salme (f. 541) külanõukogude fondides. Olulisem oli sealjuures andmestik, mille põhjal autor sai täpsemalt jälgida sotsialistliku kooperatsiooni kujunemist ja arengut eesti asundustes nii taastamisajajärgul kui ka kollektiiviseerimiseelsel perioodil.

Enamik autori poolt kasutatud arhiivianesest on teaduslikku käibesse toodud esmakordselt. Kuigi seda materjali iseloomustab laialipaisatus ja juhuslikkus, on siiski võimalik, arhiiviallikaid 1920—1930-ndate aastate eesti sektsioonide perioodikaga ning vastava ajalookirjandusega täiendades, saada õige ettekujutus eesti vähemusrahvuse elust Kaukaasia Musta mere rannikul sotsialismi ehitamise algperioodil.

Uurimuse teema ei ole spetsiaalselt ajaloolistes uurimustes veel käsitlemist leidnud,⁹ seetõttu puudutab historiograafiline ülevaade ainult üldiseloomuga töid, milleles käsitletakse eesti vähemusrahvuse elu ja tegevust nii Tsaari-Venemaal kui ka NSV Liidus.

Esimeseks trüki ilmunud tööks väljarändamise kohta oli 1897. aastal Tartus väljaantud K. Pallo «Esimesed Eesti väljarändajad ehk 40 a. Samaras», milles vaadeldakse ainult ühte kitsast piirkonda (Samaara kubermangu). 1900. aastal ilmus Tartus J. Meomutteli sulest raamat «Eesti asunikud laialises Vene riigis». Esimest korda peatutakse lühidalt ka Suhhumi piirkonna eesti asundustel.

1918. aastal ilmus pastor A. Nigoli sulest ülevaade eesti asustuse levikust väljaspool Eesti etnilise ala piire.¹⁰ Lühidalt käsitleb ta ka Kaukaasia Musta mere ranniku eesti asundusi. Eitades

⁹ 1948. aastal ilmus ajakirjanik T. Tombergi sulest brošüür «Eesti kolhoos Musta mere ääres», mis andis publitsistliku ülevaade Salme ja Sulevi külade saavutustest kolhoosikorra ajal, s.o. aastail 1930—1947. Autor käsitleb üksikasjaliselt sealsete kolhooside elu ja töökorraldust, et näidata Eesti talupoegadele konkreetse tegelikkuse najal kolhoosikorra elujõulisust ja perspektiivsust.

¹⁰ Nigol, A. Eesti asundused ja asupaigad Venemaal. Eesti Kirjanduse Seltsi Kodumaa Tundmaõppimise Toimekonna toimetused nr. 1, Tartu, 1918.

varanduslikku diferentseerumist, püüab A. Nigol neid iseloomustada kui haljale oksale jõudnuid, kelle arengu tähtsamateks teguriteks olid «kirik, kool ja seltsid».¹¹

Nõukogude ajaloolaste huvi eesti asunduste ajaloo vastu ilmes alates 1920-ndate aastate keskpaigast.

1925. aastal loodi NSV Liidus Eesti Teaduslik Ühing, kes seadis üheks oma eesmärgiks uurida Nõukogude Liidus elavate eestlaste majandust, olmet ja kultuuri. Ühingu juhatuse esimeheks valiti J. Anvelt. On teada, et ühingu liige E. Paklar valmistus välja andma monograafiat «NSVL eestlased sotsialismi ehitamas». Kahjuks pole töö hilisemast saatusest midagi teada.¹²

1920-ndatel aastatel anti partei eesti sektsioonide toimetusel Leningradis välja kaks kogumikku, mis iseloomustasid eesti vähemusrahvuse elu ja tegevust Leningradi kubermangus.¹³

Eesti vähemusrahvuse ajaloo uurimise järgmise etapi alguseks tuleb pidada 1960-ndaid aastaid. 1961. aastal tõstatas V. Maamägi Eesti NSV Teaduste Akadeemia ühiskonnateaduste osakonna üldkogu koosolekul NSV Liidus pärast Oktoobrirevolutsiooni elanud eesti vähemusrahvuse ajaloo uurimise vajaduse. Samal aastal ilmus tema sulest artikkel «Vennalikul pinnal», mis käsitles lühidalt Kommunistliku Partei eesti sektsioonide ja Rahvusaegade Rahvakomissariaadi eesti osakonna tööd eesti vähemusrahvuse seas 1918. aastal.¹⁴ Sellele järgnesid artiklid, mis paljastasid eesti kodanluse tegevust opteerimisel, käsitlesid eestlaste osa põllutöökommunide loomisel Nõukogude Liidus, eesti rahvuslike komsomoliorganisatsioonide tegevust 1920-ndail aastail ning eesti asunduse tekkimist ja arengut Oktoobri-eelsel perioodil.¹⁵

1976. aastal ilmus trükist V. Maamäe pikem uurimus eestlaste elust NSV Liidus aastail 1917—1940.¹⁶ See rikkalikule arhiivimaterjalile tuginev töö on nõukogude historiograafias üldse esimene eesti asunduste tekkimise ja arengu analüüs nii Tsaari-Venemaa kui ka NSV Liidus sotsialismi ülesehitamise perioodist. Monograafias on välja selgitatud eesti vähemusrahvuse panus maailma

¹¹ Nigol, A. Op. cit., lk. 75—76.

¹² Маамяги В. Эстонские поселенцы в СССР. (1917—1940 гг.). Таллин, 1976.

¹³ Kolm aastat. Kogu Oktoobrirevolutsiooni aastapäevaks. Peterburis 1920; Nõukogude lipu all. Leningradi kubermangu eestlased Oktoobri 10. aastapäevaks. Leningrad, 1927.

¹⁴ Maamägi, V. Vennalikul pinnal. — Kaasaja ajaloost. Tallinn, 1961.

¹⁵ Maamägi, V. Opteerimiskampaania ja eesti kodanluse Nõukogude-vastase mahhinatsioonid 1920.—1923. a. — «ENSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria», 1962, nr. 1, Maamägi, V. Lisandeid põllutöökommunide ajaloole Nõukogude Liidus. — «ENSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateadused». 1973, nr. 3; Маамяги В. Эстонские национальные комсомольские организации в СССР (1920-е годы). — «Известия Академии наук Эстонской ССР. Том 23. Общественные науки», 1974, № 1; Maamägi, V. Eestlastest asunikud Tsaari-Venemaal. — Revolutsioonist revolutsioonini. Tallinn, 1975.

¹⁶ Маамяги В. Эстонские поселенцы в СССР (1917—1940 гг.). Таллин, 1976.

esimese sotsialistliku riigi rajamisel Oktoobrirevolutsiooni ja kodusõja päevil. Erilist tähelepanu on pööratud eestlaste osavõtule sotsialismi ülesehitamisest Nõukogudema venna-like rahvaste peres ajavahemikul 1921—1940. V. Maamäe põhjalikult argumenteeritud ja marksistlikul metodoloogial tuginev töö on märkimisväärselt saavutuseks NLKP ja Nõukogude riigi leninliku rahvuspoliitika ajalooliste kogemuste tundmaõppimisel. Akadeemik V. Maamäe viljaka uurimistö ja teaduslik-organisatoorse tegevuse tulemusena on Nõukogude Eesti historiograafias kujunenud suund, mis uurib eesti vähemusrahvuse ajalugu.

Eesti vähemusrahvuse ajaloo uurimisel ei saa mööda minna R. Pullati ajaloolis-demograafilisest tööst Peterburi eestlaste ja soomlaste kohta, mis hõlmab ajavahemikku 1700—1917.¹⁷ 1974. aastal toimus Leningradis NSV Liidu ja Soome ajaloolaste konverents, kus üheks teemaks oli Peterburi eestlaste ja soomlaste probleem. Antud käsitlus on Nõukogude Liidu ja Soome ajaloolaste koostöö tulemus.

Eesti vähemusrahvuse ajalugu on vahetult seotud ümberasumisliikumisega. 1860-ndate aastate lõpul laialdase ulatuse omandanud väljarändamisliikumist on käsitlenud E. Jansen.¹⁸ 1975. aastal ilmus Eesti NSV Teaduste Akadeemia korrespondentliikme A. Vassari sulest põhjalik uurimus ümberasumisliikumise kohta Eestis kuni 1863. aastani.¹⁹ Töös märgitakse, et ümberasumisliikumine käsiteldud perioodil oli hoopis laiema tähtsusega ühiskondlik nähtus kui ainult kapitalismiarendust tingitud migratsioon. Autor rõhutab, et ümberasumisliikumine oli üks talurahva klassivõitluse vorme, millega kaasnes poliitilise võitluse algete kujunemine talurahva hulgas.

Viimasel ajal on kasvanud huvi ka Kommunistliku Partei eesti sektsioonide töö vastu Nõukogude Liidus. M. Grafi monograafia on suur samm edasi selle küsimuse uurimisel.²⁰

Kasvanud on huvi ka NSV Liidus aastail 1918—1940 ilmunud eestikeelse trükisõna ja kirjandusküsimuste vastu. Pikemalt on neid küsimusi käsitlenud E. Pälli²¹, E. Ertise²², V. Grünbergi²³ ja K. Roberti²⁴ töödes.

¹⁷ Pullat, R. Pietarin virolaiset ja suomalaiset. — «Turun Historiallinen Arkisto» 1974, nr. 29.

¹⁸ Jansen, E. Väljarändamisliikumisest Eestis 1860-ndate aastate lõpul ja selle peegeldumisest erinevate ideoloogiliste suundade võitluses. — C. R. Jakobson ja tema ajastu. Tallinn, 1957.

¹⁹ Vassar, A. Uut maad otsimas. Agraarne ümberasumisliikumine Eestis kuni 1863. aastani. Tallinn, 1975.

²⁰ Graf, M. VK(b)P eesti sektsioonid. Tallinn, 1978.

²¹ Päll, E. Eesti nõukogude kirjanduse noorusmailt. Tallinn, 1973.

²² Ertis, E. Eessõna. — Tulekeeled. Eesti luule Nõukogudemaal. 1920.—1930. aastad. Tallinn, 1974.

²³ Grünberg, V. Ühest Siberi eesti ajalehest. — «Eesti Kommunist» 1967, nr. 4.

²⁴ Robert, K. Eestikeelne trükisõna NSV Liidus 1918—1940. — «Keel ja Kirjandus» 1975, nr. 4, 6.

Seni teistes liiduvabariikides ilmunud töödest vähemusrahvuste kohta väärib esiletõstmist partei ajaloo uurija J. Š. Šarapovi monograafia VK(b)P rahvusseksioonide tegevuse kohta.²⁵

VK(b)P ja VLKNU läti seksioonide tegevust Siberis aastail 1919—1922 on uurinud A. Beika²⁶, Läti nõukogude kultuuri arengut 1920.—1930. aastal Nõukogude Liidus D. Viksna²⁷, Rahvasajjade Rahvakomissariaadi läti komissariaadi tegevust aastail 1918—1919 M. P. Mistris.²⁸

Käesoleva uurimuse valmimisele aitasid tunduval määral kaasa autori isiklikud kontaktid nende inimestega, kes 1920-ndatel aastatel aktiivselt osalesid sotsialismi ehitamisel Kaukaasia Musta mere rannikul. Autor on tänulik sotsialistliku töö kangelastele Hilda Lokkile ja Hans Severinile, komsomoliveteranile ja koduloouurijale Juhan Olevile, kolhoositöö veteranile August Tinnertile, Aleksander Tiismusele, Karl Suitsule ja Villem Knut'ile.

²⁵ Шарпов Я. Ш. Национальные секции РКП(б). Казань, 1967.

²⁶ Бейка А. О. Латышские секции РКП(б) и РКСМ в Сибири (конец 1919 г. — 1922 г.). Автореферат. Рига, 1973.

²⁷ Виксна Дз. Латышская Советская культура в Советском Союзе в 20—30-х годах. Автореферат, Рига, 1967.

²⁸ Мистрис М. П. Деятельность комиссариата по латышским делам при наркомнаце в 1918—1919 гг. Автореферат. Рига, 1971.

1. Eesti asunduste sotsiaal-majanduslikud olud Oktoobri-eelsel perioodil (1882—1917)

1.1. Asunduste rajamine Kaukaasia Musta mere rannikule

Eesti põllumajanduses iseloomustab XIX sajandi viimast veerandit kapitalistlike suhete kiire areng. Eriti intensiivselt toimus see Lõuna-Eestis, kus ajavahemikus 1867—1882 oli talupoegadele müüdnud juba ligi pool kogu talumaast.¹ Talupoegade diferentseerumisprotsessi tulemusena tekkinud külaproletariaat ning kehvikud ihkasid samuti maad ja otsisid teid selle saamiseks.

Kapitalistlike suhete areng Põhja-Eesti põllumajanduses kulges tunduvalt aeglasemalt. Seoses Tallinn—Narva—Peterburi raudtee valmimisega avanesid 1870—1880-ndatel aastatel soodsad võimalused vilja- ja karjasaaduste realiseerimiseks linnaturgudel. Põllumajandusse hakkasid tungima rahalis-kaubalised suhted. Peamiseks sissetulekuallikaks hakkas teraviljamajanduse asemel kujunema loomakasvatus. Eeskätt ruttas seda arendama mõis, kes vajalikku rahakapitali sai talurahva senisest veelgi suurema ekspluateerimise arvel. Et Põhja-Eesti külas pärisorjuse jäännuste püsimise tõttu mõisnikud ei saanud talude päriseksmüümise teel (1881. aasta lõpuks oli Eestimaal päriseks ostetud ainult 11,6% talurendimaast)² uuele tootmisharule üleminekuks vajaminevat kapitali muretseda, siis hakati seda muul viisil talupoegadelt välja pressima.

Üks enamkasutatav võte oli talude kruntiajamine. Tavaliselt võttis mõis endale talumaast paremad maatükid, talupoegadele anti vastu liivaseid ja madalaid ääremaid. Uute rendilepingute sõlmimisel tõsteti tunduvalt renti. Mõisnikud koostasid sealjuures

¹ Eesti NSV ajalugu, II kd., lk. 71.

² Sealsamas.

uued rendilepingud ilma talupojaga kooskõlastamata, esitades selle viimasele üksnes allakirjutamiseks. «Mõisavalitsus teeb kontrahtid enne valmis ja annab siis kätte,» teatab «Eesti Postimehe» kirjasaatja Harjumaalt.³

Uute lepingute sõlmimisega kaasnes keeld pidada jahti ja püüda kala rendil olevail mail. Samuti keelati puude varumine ja loomade karjatamine mõisametsades.⁴ Karjatamise keeld andis valusasti tunda just Eestimaal rannakihelkondades, sest kruntiajamisel sattusid randlastele viletsa rohukasvuga rannaheinamaad, mis mitte kuidagi ei suutnud loomi toita, veel vähem siis talveks vajalikku heina tagada. Talupoegade majanduslikku viletsust süvendasid Eestimaal veelgi 1882. aasta lumevaene talv ja 1883. aasta vihmane ning külm sügis: vili ikaldus ja kalasaak jäi napiks.

Eriti halba olukorda sattusid Harjumaa randlased, sest kehv kalasaak, mõisametsades karjatamise keeld ja heinamaade nappus koos talurendi ning kalapüügimaksu tõstmisega tegid elu peaaegu võimatuks. Tuli surra nälga või otsida olukorrast väljapääsu. «Virulane» teatab talurahva meeleoludest Harjumaal: «Iseäranis olla väljarändamise nõu vähema kohapidajate seas liikumas. Arvatakse, et viimane aeg väljarännata, ka viimne rammu raasuke ära lõppema...»⁵

Lahendust töotaski väljarändamine. Hoogu andsid sellele nii ajakirjanduses ilmunud teated 1860-ndail aastail Samaarasse ja Krimmi siirdunud maltsvetlaste⁶ käekäigust kui ka Tiflisi gümnaasiumi õpetaja J.-R. Rezold(t)⁷ sulest ilmunud kirjeldused Kaukaasia olude kohta.⁸ J.-R. Rezold(t) kirjeldas värvikalt sealsete rahvaste kombeid ja eluolu ning rääkis ka tühjaks jäänud maa-dest, sest 1877.—1878. aastal toimunud Vene-Türgi sõja tagajärjel olid abhaaslased sunnitud lahkuma Türgimaale.⁹ Kõik see ei

³ «Eesti Postimees» 30. juuni 1882.

⁴ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 32, l. 158; KM KO, f. 235, m. 29 : 5, l. 1.

⁵ «Virulane» 20. dets. 1883.

⁶ Kuusalu kihelkonna randlased, peamiselt Leesi ja Tammistu küladest, olid lahkunud Krimmi 1862. a. (Materjale Maltsveti liikumise kohta. Tartu, 1931, lk. 31, 416.) Enamik Kolga ranna ümberasujaist jäi peatuma Sõrt-Karaktšora eesti asundusse. Osa neist ostis hiljem endale mõisa Orlovi kubermangu. (KM KO ERA II 114, l. 327.)

⁷ Lähemalt J.-R. Rezold(t)⁷ kohta vt. *Issakov*, S. Ebatavaline episood eesti ajakirjanduse ajaloost. (Materjale Leningradi arhiividest.) — «Keel ja Kirjandus» 1967, nr. 5, lk. 293—294.

⁸ *Rezold(t)*, J.-R. Kaukaasia kirjad. — «Eesti Postimehe lisaleht ehk Jututuba» 9. 16. aug., 25. okt., 22. nov. 1878; «Eesti Postimees» 17. jaan. 1879; «Sakala» 2. jaan. 1882; «Virulane» 13. okt. 1882.

⁹ Kaukaasia ühendamise lõpuleviimiseks, 1864. aastaks oli näiteks ainuüksi Lääne-Kaukaasiast lahkunud Türgisse mitte vähem kui 493 000 inimest. (*Покшишевский В. В.* К географии, с. 400.) Vene-Türgi sõja tagajärjel olid Gumistinski jaoskonna abhaaslased (2221 peret) sunnitud lahkuma oma kodumaalt ja siirduma Türgisse (nn. mahhadzirstlus). Sellistele «vabadele» maadele suunatigi uusi ümberasujaid, nende seas ka eestlasi. (Очерки истории Абхазской АССР. Часть I, с. 219.)

jättnud mõju avaldamata viletsuses ja maanäljas olevaile Eestimaa talupoegadele.

Väljarändamiskihku soodustasid veelgi saadikute poolt Musta mere rannikult toodud teated riikliku toetuse (ühekordne rahaline toetus, laenu võimaldamine) ning sõjaväeteenistusest ja riigimaksudest vabastamise kohta. Vaesematele talurahvakihitidele oli suureks soodustuseks 16. aprillist 1884 Venemaa raudteedel kehtestatud eriline ümberasumistariif, mille alusel ümberasujail tuli maksta ainult veerand III klassi sõidupileti hinnast.¹⁰

Reaktsioonilised ringkonnad kartsid, et väljarändamisliikumine üha enam levib Eestimaa talupoegade hulgas, ja alustasid aktiivset vastutegevust. Ajalehes «Kündja» püüti igati lugejaid veenda, et J.-R. Rezold(t)'i teadmised põllunduse valdkonnas olevat puudulikud ja et tema «mässumeelsus» (loe: aktiivne võitlus feodaalse balti erikorra vastu — L. V.) üle Eestimaa tuntud, sest «Palmesse külakoolmeistriks olles kirjutanud ta Rakveresse mõisaherale ühe põletusähvardskirja ja seisis sellepärast Tallinna kaelakohtu all».¹¹ «Eesti Postimehes» kutsuti aga talupoegi üles edasi kannatama: «Jää oma isamaale ja toida ennast auga.»¹²

Kuid ei «Eesti Postimehe» orjameelsus ega ka «Kündja» manitsused suutnud enam tagasi hoida maad ihkavaid ja parunite võimu alt vabaneda püüdvaid eesti talupoegi.

Väljarändamine ning massiline vene usku üleminek Eestimaa kubermangu lääneosas¹³ olid teise ülevenemaalise revolutsioonilise situatsiooni hiliseks kajastuseks eesti talupoegkonnas 1880-ndatel aastatel. Üha hoogustuv väljarändamisliikumine on veel üheks tõendiks, et töörahva rahulolematuus Eestimaa kubermangus püsis, saavutades oma kõrgpunkti 1882.—1884. aastal. Seda tõendavad meile mitte üksnes tööliste streigid Kreenholmis 1882. ning Kundas 1883. aastal ja talurahva massiline usuvahetusliikumine, vaid ka üha suurenev väljarändamine Eestimaalt.

Talurahva väljarändamise kasvu (ja liikuvust üldse) näitavad nn. vabastustunnistused (увольнительные свидетельства), mis kihelkonnakohtunike poolt anti talupoegadele, kes soovisid kogukonnast lahkuda.¹⁴ 1885. aastal ametisse astunud Eestimaa kuberner S. Šahhovskoi alustas energilist võitlust talurahva väljarändamise vastu. Vastava materjali saamiseks nõuti kubeneri tsirku-

¹⁰ RAKA, f. 29, nim. 2, s.-ü. 1161, l. 19; s.-ü. 1686, l. 40.

¹¹ «Kündja» 29. det. 1883.

¹² Rezold(t), J.-R. «Kaukaasia kirjad», 16. det. 1881.

¹³ 1883.—1884. aasta jooksul astus Eestimaa kubeneri aruande põhjal vene usku 3314 inimest. (RAKA, f. 29, nim. 2, s.-ü. 5042, l. 46; vt. ka *Rebane, L.* Usuvahetusliikumine Läänemaal 1883—1885. — «Ajalooline Ajakiri» 1933, nr. 4, lk. 204.)

¹⁴ Eestimaa talurahva mobiilsuse järsku kasvu 1880-ndate aastate keskpaiku konstateerib 1953. a. kaitstud diplomitöös V. Boikov. Sellisele järeldusele jõuab ta Eestimaa Kroonupalati poolt väljaantud plakatpasside uurimise põhjal. (*Бойков В. Е.* Крестьянское движение в Эстонии в 70—90 гг. Дипломная работа. Рукопись. Тарту, 1953.)

laarkirjas nr. 1125 (6. juulist 1885) kihelkonnakohtunikelt muude küsimuste seas ka kihelkonnast väljarännanud talupoegade arvu.¹⁵

Kihelkonnakohtunike poolt saadetud mittetäielike andmete põhjal on aastail 1874—1885 Eestimaa kubermangus vabastustunnistusi välja antud järgmiselt:¹⁶

1874 — 90	1878 — 69	1882 — 84
1875 — 86	1879 — 92	1883 — 118
1876 — 79	1880 — 87	1884 — 296
1877 — 87	1881 — 74	1885 — 173 ¹⁷

Kui aastatel 1874—1882 anti vabastustunnistusi välja keskmiselt 70—80 aastas, siis 1883. ja eriti 1884. aastal oli nende arv üle kahe korra suurem. Kõik see annab tunnistust talurahva üha suurenevast rahulolematusest, mis viis omakorda väljarändamise hoogustumiseni.

Üldriikliku ümberasumiseseaduse puudumine¹⁸, talupoegade liikumisvabadust piirav keeruline passirežiim¹⁹ ja bürokraatlik asjaajamine tegid talupoja teisale siirdumise küllaltki raskeks.²⁰

Kaukaasia Musta mere piirkonda oli väljarändamine mõnevõrra lihtsam. Seal sai väljarändaja loa ümberasumiseks ringkonnaülema käest, Venemaa sisekubermangudes kehtivate eeskirjadega nõuti aga talupoegade kogukonda vastuvõtu otsust. Kuberner S. Šahhovskoi pidas sellist korda liiga lihtsaks ja liialt ümberasumist kergendavaks. Ta nõudis, et talupojad peavad esitama ümberasumistaotluse esmajärjekorras oma kubernerile, kes siis otsustab, kas talupojal on ikka vaja kubermangust välja rännata.²¹

Tegelikult oli ümberasujate seisund veelgi komplitseeritum: tsaaribürokraatia, postiolude aeglus ja ka see, et paljud talupojad lihtsalt mõtlesid ümber, viisid väljarändajad nn. ooteolukorda, mis tavaliselt kestis vähemalt 1—2 aastat.²²

Esimesed Musta mere rannikule siirdujad ei olnud mitte Eesti-

¹⁵ RAKA, f. 29, nim. 2, s.-ü. 2024, l. 8—8 p.

¹⁶ Koostatud RAKA, f. 29, nim. 2, s.-ü. 2024, l. 12—267 põhjal.

¹⁷ Et andmed saabusid kubernerile alates juulikuust, siis ei kajastu neis muidugi 1885. aastal väljaantud vabastustunnistuste tegelik arv. Ent talurahvas ootas just sügist, et koguda saak ja alles seejärel asuda pikale ja väsitavale teele uude elukohta. Samuti oli maakuulajate kaudu teada, et kevadised külvi- tööd toimusid Musta mere rannikul juba veebruaris-märtsis.

¹⁸ Esimene ajutine ümberasumiskorda reguleeriv seadus anti küll juba 1. märtsil 1881, kuid seadus ise avaldati alles 1889. aastal. Praktikas toimus ümberasumisprobleemidega seotud küsimuste lahendamine vastavate kubermangude ja teiste halduspiirkondade poolt. Vt. lähemalt *Брусникин Е. М. Переселенческая политика царизма в конце XIX века. «Вопросы истории»* 1965, № 1, с. 28—38; Кауфман А. А. Переселение и колонизация. С.-Петербург, 1905, с. 24.

¹⁹ Kuni 1863. aasta passikorralduseni kehtis talurahva liikumisvabaduse kohta Eestimaa Talurahvaseaduse säte, mis lubas kogukonnast lahkuda kuni 5% liikmetest. Uue passikorralduse kehtestamisega see piiramine annulleeriti.

²⁰ Vt. lähemalt *Võime, L.* Eesti asustuse kujunemine, lk. 116—117.

²¹ Из архива Князя С. В. Шаховского. Т. 3, с. 20.

²² *Уманцев Ф. М.* Колонизация свободных земель России. С.-Пет., 1884, с. 63—65.

maalt, vaid hoopis Krimmi ja Volga-äärsete alade eestlased, kes olid sinna välja rännanud 1850—1860-ndatel aastatel.²³ Rasketele sisseelamise aastatele järgnenud majanduslik tõus oli osutunud petlikuks. Monokultuurilise maaviljelussüsteemi tõttu kurnati maa peagi välja ja teraviljasaak jäi seetõttu aasta-aastalt väiksemaks. Asunikud pidid otsima võimalusi uute maade kasutuselevõtmiseks, see aga ei olnud kerge, sest vaba kroonumaad enam ei leidunud. Maad võis veel saada üksnes läbi hangeldajate käte. Viimased kasutasid osavalt ametlikku maapoliitikat, maa väljarentimist ainult 5000—10 000-tiinuste lahmakatena, rentides seda talupoe-gadele edasi ja tõstes rendi ennekuulmatult kõrgele. Alles 1880. aastal kehtestatud seaduse põhjal, mis lubas ka väiksemaid maa-tükke välja anda, sai osa asunikke võimaluse taas maid rentida. Suurele osale oli aga seegi võimalus mõeldamatu, sest 1879. ja 1880. aastate basoodsate ilmastikutingimuste tõttu teraviljasaak ikaldus peaaegu täielikult.²⁴

Kõik see sundis asunikke edasi rändama. Tõukeks saidki J.-R. Rezold(t)'i kirjeldused Kaukaasia oludest «Eesti Postimehes».²⁵ Kaukaasiasse edasirändamise eestvedajateks olid Jaan Kilk ja Peeter Piir.²⁶ Viimane korraldas peredes J.-R. Rezold(t)'i kirjutiste ettelugemisi, mis kujunesid omamoodi rahvakoosolekuteks. 1881. aasta algul astuti kirjavahetusse J.-R. Rezold(t)'iga ning sama aasta juunis saadeti J. Kilk ja P. Piir maad kuulama Tiflisis.²⁷ J.-R. Rezold(t)'i abiga koostati vastavad palvekirjad Kaukaasia asevalitseja kantseleisse. Maakuulajatele teatati, et sobivaid maid leidub Karsi, Batumi ja Suhhumi ümbruskonnas. Metsatu maastik Karsi ümbruses ja sõjajärgne korratus Batumis²⁸ saadikutele ei meeldinud. Edasi siirduti Suhhumi. Seal pakuti maakuulajatele linnalähedasi maid. 25. juunil käidi koos J.-R. Rezold(t)'i, kellegi kroonumetniku ja parun W-ga ühiselt maad vaatamas. Maatükk meeldis saadikuile ning samas ristiti see «Lindaks».²⁹ Asunikele lubati esialgu pere peale 15 tiinu ja eraldi veel 1 tiin õuemaad.³⁰

Kogu 1881. aasta suvi ja 1882. aasta kevad kulus Samaara asunikel reisiks valmistumiseks. 5. mail 1882 alustati reisi. Teekond kulges läbi Samaara, Tsaritsõni ja Kalatši Rostovi Doni

²³ Eesti NSV ajalugu, II kd., lk. 47—48.

²⁴ *Pallo*, K. Esimesed eesti väljarändajad ehk 40 aastat Samaras. Jurjevis, 1897, lk. 26—28, 31, 35.

²⁵ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 8, l. 1; KM KO, f. 235, m. 27 : 13, l. 1.

²⁶ Sealsamas, s.-ü. 8, l. 2; Sealsamas, m. 27 : 13, l. 1 p.—2.

²⁷ «Eesti Postimees» 29. juulil 1881.

²⁸ Vastavalt Berliini traktaadile tuli elanikel veebruariks 1882 otsustada: kas lahkuda nimetatud piirkonnast Türgisse või jääda sinna. («Eesti Postimees» 23. juuli 1881.)

²⁹ KM KO, f. 235, m. 27 : 12, l. 13; «Eesti Postimees» 29. juuli 1881; ametliku nimetusena kehtis «Lindau», mis kinnitati alles siis, kui 1884. aastal Eestimaalt tulnukad sinna lõplikult asusid. (RAKA, f. 19, nim. 2, s.-ü. 1686, l. 31.)

³⁰ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 8, l. 3—3 p.; KM KO, f. 235, m. 27 : 13, l. 2.

äärde ning sealt edasi läbi Kertši Suhhumi. Kertšis kohtuti sinna väljarännanud eesti kaluritega, keda tollal oli seal umbes 20 peret. Sihtkohta jõuti 28. mai hommikul.³¹

Enamik ümberasunuist ei jäänud siiski rahule neile eraldatud maadega. Vene-Türgi sõja tagajärjel oli kogu linn ja ümbruskond inimestest tühjaks jäänud.³² Lausa võimatud olid teolud. Tsaarivalitsuse poolt Türgisse lahkuma sunnitud abhaaside mahajäetud põllud ja aiad olid muutunud läbipääsmatuks troopikametsa padrikuks. Eriti raske oli transpordiühendus linnaga: kõik toiduvare ja talupidamiseks vajaminevad esemed tuli tuua Suhhumi ja sealjuures vastumäge. Kahenädalase mäel viibimise järel edasitagasi käimisest tüdinenud asunikud pöördusid linna tagasi, et nõutada ametivõimudelt tasasemat elupaika. Uus koht eraldatigi eestlastele Kodori jõe orgu. Osa peresid ei olnud ka sellega rahul ja lahkus kas siis Samaarasse tagasi või asus Suhhumi ringkonna teistesse paikadesse.³³ Valitud asupaika, tulevaste Estonia külla jõudsid esimesed 14 peret (48 inimest) 1. juulil 1882.³⁴

Kodori äärde asunud peredest lahkus 1883. aasta algul veel neli. Et aga osa poegi asus vanematest eraldi elama, siis jäi perede arv Estonias ikkagi viieteistkümnene.³⁵

1881. aasta lõpus ja 1882. aasta jooksul nii J.-R. Rezold(t)'i kui ka asunike enda sulest ilmunud teated³⁶ Kaukaasiasse ja Suhhumi ümbruskonda asunud eestlaste kohta ei jäänud tähelepanemata Krimmi eesti asundustes, mida ridamisi olid tabanud ikaldusaastad. Esimesteks maakuulajateks Krimmist olid Korbmann, Truumann ja Auner (Õuner), kes detsembris 1883 Estonias käisid.³⁷ Samal ajal on üksikud väljarändajate perekonnad Eestistki hakanud Suhhumi jõudma.³⁸

1883. aasta lõpul toimus Kuusalu kihelkonnas Kolga vallas Hara külas Jüri Ponamari talus randlaste koosolek, kus «kõiki sugu elu küsimusi sai läbi arutatud... Hintrik Silberant ütles et härra Retsolt kirjutab Eesti postimehes ja kiidab et suhuum Kales

³¹ Sealsamas, s.-ü. 8, l. 4 p., 5—5 p.; sealsamas, m. 27 : 13, l. 3—3 p.

³² Elanikke oli Suhhumi 1883. aastal ainult 1279 inimest. (Вейденбаум Е. Путеводитель по Кавказу. Тифлис, 1888, с. 363.)

³³ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 8, l. 7 p.; sealsamas, s.-ü. 1, l. 1—1 p.

³⁴ Sealsamas. Vt. ka RAKA, f. 29, nim. 2, s.-ü. 1971, l. 160; «Revaler Beobachter» 24. aug. 1884. A. Nigoli raamatus (Eesti asundused ja asupaigad Venemaal, lk. 71) on Estonia asustamisajaks märgitud 1881. Tõenäoliselt on ta seda märkinud seal käinud maakuulajate järgi. Abhaasia ajaloolaste poolt on eesti kolonisaatsiooni tekkimise ajaks märgitud 1880-ndate aastate lõpp. (Очерки истории Абхазской АССР, Ч. I, с. 219; Олонецкий А. А. Колонизация Абхазии во второй половине XIX века. Труды АНИИК-а. Вып. 2. Сухуми, 1934, с. 79; Фадеев А. В. Русский царизм и крестьянская реформа в Абхазии. 1932, с. 40.)

³⁵ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 8, l. 9.

³⁶ Vt. «Eesti Postimees» 16. dets. 1881; «Sakala» 2. jaan. 1882; «Virulanen» 13. okt. 1882; «Eesti Postimees» 9. juunil, 11. aug., 15. sept. ja 8. dets. 1882.

³⁷ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 8, l. 11.

³⁸ Sealsamas; «Revaler Beobachter» 24. aug. 1884.

pidada kroonu inimestele ilma maksuta maad antama see teadus huvitas koosolijaid».³⁹ Otsustati peagi jälle kokku tulla, et seda küsimust lähemalt arutada ja kutsuda ka teisi talupoegi peale randlaste.

Järgmine koosolek toimus 2. veebr. 1884 Hara külas Kaskneeme talus. Osales üle 100 ümbruskonna mehe.⁴⁰ Kahjuks ei ole säilinud täpseid andmeid seal arutatud küsimuste kohta.

16. veebruaril toimus samas talus järjekordne koosolek. Talupojad ja randlased otsustasid ühel häälel, et väljarändamine on vajalik, ja valisid maakuulajad.⁴¹

Väljarändamispaikade valikul ei saavutanud koosolijad üksmeelt. Osa suuremate rendikohtade omanikke, kes olid kogunud pisut raha, millest ei piisanud talu pärieksostmiseks Eestimaal, lootsid seda siiski teha Venemaal, kus suhteliselt madala maahinna tõttu oli see kergem.⁴²

Suurem osa 16. veebruari koosolekust osavõtnuid, peamiselt Kuusalu kihelkonnast (kokku 62 perekonda), usaldasid end maakuulaja J. Lindvesti hoolde. Viimane sõitis, kaasas iga meeshinge pealt kogutud 1 rbl. 20 kop. reisiraha, Eestist välja Kaukaasia mere rannikule 20. veebruaril 1884.⁴³ Valinud välja alles hiljuti kroonule tagastatud 3000 tiinu suuruse maatüki,⁴⁴ esitas ta vastava palvekirja Musta mere ringkonnaülema kantseelisse Novorossiiskis ning asus koduteele. 27. märtsil 1884 jõudis J. Lindvest tagasi Kuusalusse.⁴⁵

Järgmine suurem partii ümberasujaid (113 perekonda) tuli Jõelähtme kihelkonnast, peamiselt Maardu vallast. Nende poolt valitud maakuulaja M. Kaares asus Suhhumi poole teele 15. aprillil 1884. Nagu mujalgi Eestimaal sai Maardus väljarändamise otseseks põhjuseks rendikohtade ülesütlemine mõisniku poolt

³⁹ KM KO, f. 235, m. 29 : 5, l. 1.

⁴⁰ Sealsamas.

⁴¹ Sealsamas.

⁴² 1884. aasta veebruaris käisidki maakuulajatena Jamburgi maakonnas kindral Blocki mõisa ostu võimalustega tutvumas L. Odenberg, M. Vollmann, K. Toomberg, J. Lindvest, H. Heinson ja J. Ithal. Mõisa suurus oli 2800 tiinu ja hind 50 000 rbl. Sügisel vormistatigi Peterburi-Tuula Maapanga toetusel ostuleping, mille põhjal sinna rändas sama aasta lõpul ja 1885. aastal kokku 48 peret kuusalulasi. («Pealinna Teataja» 7. mail 1916; Vana Kannel III. Kuusalu vanad rahvalaulud I. Eesti Rahvaluule Arhiiv. Tallinn, 1938, lk. 27.)

⁴³ RAKA, f. 29, nim. 2, s.-ü. 1686, l. 44—46, 70; KM KO, f. 235, m. 29 : 9, l. 1; m. 29 : 5, l. 1, 2; «Virulane» 19. veebr., 30. apr. 1885.

⁴⁴ Musta mere rannikualade koloniseerimiseks rakendas tsaarivalitsus mitmesuguseid abinõusid. Kuni 3000 tiinu suurusi maatükke müüdi ja annetati eraomandiks ametnikele, sõjaväelastele jt. Enamik maaomanikke ei hakanud aga maad «kultuurseks tegema», vaid jäi maaga spekulatsioonide võimalusi ootama. 1880-ndaiks aastaiaks osutus enamik maid täiesti kultiveerimatuks ja need otsustati osaliselt tagasi võtta kroonule. (Клингген И. Основы хозяйства в Сочинском округе, с. 70; Справочная книга Ф. П. Доброхотова, с. 28—30; Вережагин А. В. Исторический обзор колонизации Черноморского побережья Кавказа и ее результат. С.-Петербург, 1885, с. 28.)

⁴⁵ KM KO, f. 235, m. 29 : 5, l. 2 p.; m. 29 : 9, l. 2.

ja enneolematult kõrgete rendihindade kehtestamine. Üheks väljarändamise põhjuseks olevat olnud «Eesti ärkamise tuhina» piiramine: «hakati pastorite ja sakste poolt kitsendusi tegema».⁴⁶

Otseseks ajendiks Jõelähtme kihelkonna rahva väljarändamisele sai 1882. aastal Krimmi eesti asundusesse Tarhani (Utškju-Tarhani)⁴⁷ tööle asunud endise Ambla köster-kooliõpetaja A.-F. Raudkepi kiri. Ta kirjutas Maardusse, et Krimmi eestlased Korbmann, Truumann ja Ouner olid käinud detsembris 1883 tutvumas Suhhumi lähedale tekkinud Estonia asundusega ning leidnud uue väljarändamispaiga asumiseks igati sobivaks.⁴⁸

1884. aasta kevadel teravnes olukord Kaukaasia Musta mere rannikul, sest vabade maade reserv oli läbi. Samal ajal aga saabus üha uusi maakuulajaid ning nii üksikuid kui ka grupiviisilisi väljarändajaid. «Suhhumi linn oli sel ajal väga väikene ja temas asuvate eestlaste arv nõnda suur, et terve linn eestlaste laagriks muutus,» märkis «Teatajas» Suhhumi Põllumeeste Seltsi sekretär R. Renning.⁴⁹

Kui 1883. aasta lõpul ja 1884. aasta algul olid väljarändamisest Kaukaasia Musta mere rannikule haaratud peamiselt Eestimaa kubermang (eriti Harjumaa), siis 1884. aasta kestel levis see ka Liivimaa kubermangu eestlastega asustatud aladele, eriti Pärnumaale. Enamik Estoniasse 1884. aasta jooksul saabunud 101 perest olid pärit just sealt.⁵⁰

Et Suhhumi saabunuile polnud kohalikel ametivõimudel enam maad anda, siis hakati neid kodumaale tagasi saatma. 19. mail 1884 sai Eestimaa kuberner Suhhumist kindraladjutant Seremetjevilt kirja, milles teatati, et vabade maade reserv on läbi ja paluti lõpetada väljarändamislubade andmine.⁵¹

Kuid ka juba kohale saabunud väljarännanute olukord ei olnud kiita. Pika reisi tagajärjel oli paljudel peredel toidu- ja rahapuudus kätte tulnud. Väljarändajatele määratud maa eraldamine ja elamislubade saamine venis. Jõelähtme kihelkonna väljarändajad, kes jõudsid Suhhumi üheaegselt Vihula randlaste jt. maasoovijatega (kokku 171 perekonda)⁵² hakkasid vastavaid dokumente

⁴⁶ KM KO, f. 235, m. 20 : 13, l. 5—6; «Olevik» 4. apr. 1887.

⁴⁷ Tarhani (Utškju-Tarhani) asundus rajati 1879. aastal, mil grupp maltsetlasi (23 peret) ostsid ühe poola mõisniku käest 2470-tiinuse mõisa (KM KO, f. 235, m. 1 : 1, l. 31—32); E. Vilde andmetel on asutajaks olnud 24 peret. (Vt. Vilde, E. Krimmi ja Kaukaasia eestlastel külaliseks, lk. 298.)

⁴⁸ KM KO, f. 235, m. 30 : 13, l. 7.

⁴⁹ «Teataja» 22. veebr. 1902.

⁵⁰ RAKA, f. 296, nim. 70, s.-ü. 31^b, l. 80; KM KO, f. 235, m. 30 : 13, l. 8; «Revaler Beobachter» 24. Aug. 1884; «Olevik» 17. aug. 1887. Käesoleva töö autor leidis 1972. a. välitööde käigus 1884. a. pärineva Estonia küla kaardi, millele on märgitud 111 krunti. (Vt. ka RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 8, l. 12; KM KO, f. 235, m. 27 : 13, l. 7.) Neist 10-le ei ole perenimetusi peale kantud või on kirjutatud «пучрой». (Fotokoopia autori käes.)

⁵¹ RAKA, f. 29, nim. 2, s.-ü. 1686, l. 9, 12—13.

⁵² Kadrina kihelkonna Vihula randlasi, kes lootsid edaspidi Suhhumis kalapüüdmisega ülalpidamist leida, oli saabunud 38 perekonda. (KM MO, f. 235, m. 30 : 13, l. 9.)

vormistama juba kevadel, kuid kirjutati lõplikult «Lindau» külla sisse alles septembris.⁵³

Pikk ja aeganõudev oli ka Kuusalu kihelkonna ja selle ümbruskonna väljarändajate teekond ja sissekirjutamine.⁵⁴

Tallinnast 1. novembril 1884 lahtistel platvormvagunitel teele asunud väljarändajate ešelonis oli 139 inimest.⁵⁵ Õnneks oli ilma hea ja esimest lund nägid väljarändajad alles 6. novembril Kozlovi linna lähedal. Võšni-Volotšoki jaamas anti ümberasujate käsutusse kinnised kaubavagunid, millega sõideti Rostovi Doni äärde. Et jõgi oli juba jäätumas, siis lahkuti laevaga 15. novembril Taganrogist Adleri suunas. Osa väljarändajate kraamist jäi A. Laurentsiuse ja A. Mülbachi hoolde, kes rongiga siirdusid Sevastopoli ja alles kahe nädala pärast jõudsid sihtkohta.⁵⁶

19. novembril mindi Adleris laevalt paatidel maale, sest sadamakai puudus. Oodates järele oma kraami, viibiti kuni 1. detsembrini Adleris laagris. Seejärel asuti oma tulevase elukoha läheduses paiknevasse moldaavlaste külla Vesjolojesse. Enne Adlerist lahkumist peeti asutatava küla üldkoosolek, kus valiti külavanem ja pandi külale nimeks Salme.⁵⁷

8. detsembril 1884 mindi koos kõigi peredega maad kruntideks jaotama. Esialgu jagati perede vahel lõplikult ainult õuemaad, sest endine maaomanik oli 200 tiinu koos mõisasüdamega endale tagasi nõudnud.⁵⁸

Osa peresid käis aga juba detsembris tutvumas ümberasumiseks määratud nn. Safonovi maa mägisema osaga. Esimestena asusid neile meeldima hakanud maatükile elama 1885. aasta algul 4 perekonda.⁵⁹ Pandi alus külale, mis sai hiljem tuntuks Sulevi eesti asunduse nime all. Pärimuste järgi⁶⁰ on asundusele nimepanijaks olnud Toomas Olev, kes uude kohta asudes sõnanud: «Paneme külale nimeks Sulev. See on ilus nimi ja pealegi oli ju Eesti muinaskangelane ka Sulev.» 1895. aastaks ulatus seal perede arv juba 30-ni. Juurdetulijaid oli nii Liivi- kui ka Eesti- maalt, samuti Põhja-Kaukaasia Livonia ja Allmäe eesti asundus-

⁵³ RAKA, f. 29, nim. 2, s.-ü. 1686, l. 22—23, 31.

⁵⁴ Vt. lähemalt *Võime*, L. Eesti asustuse kujunemine Abhaasias, lk. 118—119.

⁵⁵ «Virulase» teatel (6. nov. 1884) sõitis välja 110 täiskasvanut ja 50 last, s. o. 160 inimest; «Oleviku» (12. nov. 1884) teatel — 150. Tõenäoliselt sõitis aga 20 võrra vähem, sest kubermangukantselei üldises nimekirjas on 20 isiku suhtes märkus, et nad sõidavad hiljem. (RAKA, f. 29, nim. 2, s.-ü. 1686, l. 33, 43, 45.)

⁵⁶ KM KO, f. 235, m. 29 : 9, l. 3—5; m. 29 : 5, l. 3; RAM, f. 284-D, nim. 1, s.-ü. 3, l. 43.

⁵⁷ KM KO, f. 235, m. 29 : 9, l. 5; m. 29 : 5, l. 6 p.—7.

⁵⁸ Sealsamas; RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 31, l. 119.

⁵⁹ KM KO, f. 235, m. 29 : 18, l. 5; RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 31, l. 124; *Ludvik*, V. Sulevi ajalugu.

⁶⁰ Teiste andmete järgi olevat nii Salme kui ka Sulevi nimetus pandud end. kipperi Jüri Ponamari poolt, kes nimepanekul viidanud eeposele «Kalevi-poeg». (*Ludvik*, V. Sulevi ajalugu; KM KO, f. 235, m. 30 : 12, l. 31.)

⁶¹ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 31, l. 166; KM KO RKM II 172, l. 9, 83, 85, 299.

test.⁶² Vaatamata perede nii kiirele juurdekasvule ei saavutanud asunikud (administratiivselt) mingit iseseisvust. Kuni 1917. aastani oli Sulevi ainult Estonskoje (nii nimetati Salmet ametlikult) külakogukonna osaks. Alles 1900. aastast hakati seda seoses külakooli avamisega ka ametlikes kirjades Suleviks nimetama.

Salme (Estonskoje) asunike lõplik sissekandmine⁶³ Musta mere ringkonna Sotši jaoskonna Estonskoje küla rannaelanike nimistusse toimus 21. septembril 1885.⁶⁴

Peale eelnimetatute tekkis eesti asundus Musta mere ringkonnas 1884. aastal veel Sotši jaoskonda keisri venna Mihhail Nikolajevitšile kuuluva Wardane mõisa maale nn. Eesti-Loo nime all. Uhtekokku oli 1885. aasta märtsiks sinna asunud 23 peret, kes samuti olid pärit Kuusalust.⁶⁵

Möödunud sajandi 80-ndate aastate keskel Taga-Kaukaasiasse eesti asustuse tekkimine lõppes 1886. aastal, mil Linda, Estonia, Salme ja Sulevi kõrvale rajati veel Punase Lageda ja Novo-Estonia asundused.

Mägedesse, Kaukasuse peaaeliku vahetusse lähedusse, 53 km kaugusele rannikust tekkinud Punase Lageda asunduse (nagu Suhhumi lähedal asuva Estonia) rajamine on seotud eestlaste edasirändamisega. Lähtekohaks sai seekord aga 1877. aastal Põhja-Kaukaasiasse rajatud Esto-Haginski asundus.⁶⁶

1870-ndate aastate lõpul tabasid Esto-Haginskit ridamisi ikaldused, mida küll mõnevõrra leevendasid 1880-ndate aastate alguse keskmised saigid, kuid 1885. ja 1886. aastal järgnenud ikaldused viisid suure osa asunikke majandusliku kokkuvarisemise äärel. Hakati otsima uusi asupaiku. Augustis 1886 jõudsidki 30 eesti perekonda (neist 20 Esto-Haginskist) ilma ametliku ümberasumise loata pärast pikka ja väsitavat kolmenädalast teekonda läbi stepi ja üle Kaukasuse peaaeliku kohta, mida tänapäeval tuntakse Esto-Sadokina.⁶⁷

⁶² RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 36, l. 14—15; KM KO RKM II 172, l. 102, 101, 83; KM KO, m. 29 : 18, l. 6; vt. ka *Pihlapuu, L.* Eesti asundus Livonia, l. 220—221.

⁶³ 62 perest, kes olid end kirja pannud, jäi lõplikult paigale 48 peret, kokku 193 inimest. Neist 34 peret oli Kolga mõisast, 12 — Kõnnu, 2 — Sagadi, 1 — Nehatu, 1 — Palmse, 1 — Kiiu, 1 — Vohnja mõisast. (RAKA, f. 29, nim. 1, s.-ü. 8215, l. 15, 17.)

⁶⁴ Sealsamas, l. 170.

⁶⁵ Vt. *Nigol, A.* Eesti asundused, lk. 72.

⁶⁶ KM KO, f. 235, m. 26 : 18, l. 5—5 p., 8—9, 12; m. 26 : 10, l. 1—1 p., 2—2 p., 3—3 p.; f. 83, m. 2 : 1, l. 23 p., 24—24 p. On huvitav märkida, et asunduse rajajate seas oli ka Eesti laskurkorpuse komandöri Lembit Pärna vanaisa Mart Pärn. (KM KO, f. 235, m. 26 : 18, l. 9 p.) Esto-Haginskist kujunes üks suuremaid eesti asundusi mitte üksnes Kaukaasias, vaid ka kogu Tsaari-Venemaal. 1919. a. andmeil elas seal 734 eestlast. (KM KO, f. 235, m. 26 : 18, l. 39; vt. ka *Pihlapuu, L.* Eesti asundus Livonia, lk. 248—249.)

⁶⁷ KM KO, f. 233, m. 30 : 13, l. 57, 59, 61 p.; m. 26 : 18, l. 12; К вопросу о колонизации Черноморской губернии, с. II. Eestikeelses kirjanduses (ka ENE-s 4. kd., lk. 168) ja sealsete eestlaste omavahelises kõnepruugis on see ka praegu tuntud nii Punase Lageda kui ka Eesti Rohuaia (Eesti Aiakese, Eestiküla) nime

Kõige kaugemaks ja ühtlasi viimaseks 1880-ndail aastail Kaukaasiasse rajatud eesti asunduseks oli Karsi kindluse lähedal paiknev Novo-Estonia.

Novo-Estonia asutasid peamiselt Virumaalt (Rakvere ja Viru-Nigula kihelkonnast) pärinevad talupojad. Nende maakuulajad J. Puuman ja Trillo käisid juba 1884. aastal Suhhumis. Olgugi et nad vabu maid sealt eest enam ei leidnud, otsustati siiski 1885. aasta kevadel Eestist välja sõita ja Põhja-Kaukaasiasse siirduda, kus kuulu järgi oli veel maad saada. Teele asuti 22. aprillil Rakvere linnast 10 vagunist koosneva ešeloniga.⁶⁸ Väljarändajate majanduslik ja rahaline seisukord oli sedavõrd vilets, et pärast Rostovi Doni äärde saabumist tuli kohalikel võimudel hoolt kanda, et nad nälga ei sureks. Seal selgus, et vabu maid ka Põhja-Kaukaasias enam ei leidu. Õnnetud väljarändajad suunati ajutiselt Allmäe eesti asundusse. 1886. aasta kevadel jätkati Stavropoli kubernerite toetusel teekonda Karsi ringkonda.⁶⁹ Elamiseks anti neile maa-ala Karsi kindluse lähedal, sest sealt olid alles hiljuti Ameerikasse lahkunud tsaarivalitsuse poliitikaga rahulolematud vene molokaanid.⁷⁰

Teekond Eestimaalt Taga-Kaukaasiasse kestis aasta aega ja jättis asunikele oma pitseri. Umbes 300 inimesest jõudis Karsi lähedale rajatavasse Novo-Estonia asundusse 84 peret ehk 282 hinge.⁷¹ Mõned pered jäid elama Põhja-Kaukaasia eesti asundustesse, osa lihtsalt surid, jõudmata näha oma uut kodumaad. Pikast teekonnast väsinud, haiged ja majanduslikult äärmiselt nõrgad ümberasujad said kroonu poolt esimese aasta jooksul 10 kopikat hinge peale söögiraha. Igale perele anti veel 200 rubla abiraha ning külviks 7 puuda nisu ja 5 puuda otri iga hinge peale.⁷²

Esimesed asumisaastad olid Musta mere rannikule asunuile äärmiselt rasked. Viletsat majanduslikku olukorda süvendasid veelgi mitmesugused haigused, eriti malaaria, mis kiskus inimesed tööst eemale. Ja kui palavikuhood järele andsidki, ei suutnud inimesed veel kaua enda eest hoolitseda. Kohapeal ei olnud vajalikul

all. Tegelikult nimetati küla (derevnja) selle algusaegadel Estonskaja, mõnikord ka Krasnaja Poljana Estonskaja vastandina Krasnaja Poljana Gretseskajale, kus tollal elas eranditult kreeka elanikkond. (*Кузьмин-Короваев. А. Н. Черноморский округ, с. 55, 80.*) Seoses iseseisva külavalitsuse loomisega muudeti 1903. aastal senine nimetus tsaarivõimude poolt Esto-Sadokiks (KKRA, f. 248, nim. 1, s.-ü. 146, l. 26—30). Et asunduse peamiseks elatusalaks kujunes puuviljakasvatust, siis nägi eestlaste küla juba sajandi algul välja «otse-kui suur rohuaed», mistõttu «meie endi nimeks valisimegi «Eesti Rohuaed» (Эсто-Садок)». («Olevik» 4. jaan. 1905; *Ефремов Ю. К. Тропами горного Черноморья. Москва, 1963, с. 136—137.*) Käesolevas töös kasutame külanime enamlevinud varianti, s. o. Punase Lagedat.

⁶⁸ KM KO, f. 235, m. 29 : 31, l. 1—1 p.; «Revaler Beobachter» 22. apr. 1885.

⁶⁹ «Virulane» 20. sept. 1910.

⁷⁰ *Завриев Д. С. К новейшей истории Северо-Восточных вилайетов, с. 16.*

⁷¹ KM KO, f. 235, m. 29 : 31, l. 1, 1 p.

⁷² Sealsamas.

hulgal hiniini ja seda tuli asunikel hankida Tiflisist mitmesaja versta tagant.⁷³ Alatoitlus, malaaria, millesse haigestusid «isegi kassid ja koerad», ja korraliku peavarju puudumine tegid ümberasujate olukorra masendavaks. Juuli ja augusti (1884. aastal — L. V.) kõige palavamal ajal oli suremus viletsates onnides nii suur, et «mõnel päeval mitu surnut maeti», kirjutab oma mälestustes üks Estonia asukatest. Samas märgitakse: «Haigus, toidupuudus ja üleüldse vaesus oli selle rahvakogu põrmusse maha muljunud.»⁷⁴

Asunikes tekitas samuti rahulolematust maaküsimuse poolik lahendamine. Algselt lubati Suhhumi ümbruskonda asujaile põliseks pidamiseks kuni 16 tiinu pere peale. Hiljem oli see lubadus koloniaalvõimudel «meelest läinud» ja tegelikult eraldati igale perele ainult 10 tiinu.⁷⁵ Maad jaotusid kogukonnas õuekruntideks ja ühiseks metsamaaks. Algul oli kavatsatud eraldada Linda ja Estonia külates õuekrundi alla 1 tiin, kusjuures külad planeeriti «päriselanikkude pääle tungimise» ettekäändel tänavküladena.⁷⁶

1884. aastal asundustes toimunud maamõõtmisel ei olnud eestlased sellise maajaotuse ja planeeringuga nõus. Nad taotlesid talude mõõtmist kruntidesse, kuid seda ei tehtud. Kompromissina suurendati siiski õuekrundi alla minevat pinda kuni 3 tiinuni.⁷⁷ Järgnevatel aastatel tuli Lindasse juurde uusi asunikke, mistõttu kujunes uus külaosa Alam-Linda,⁷⁸ kusjuures viimastele tulijatele eraldati krundid juba ühes tükis. Sealjuures tuli arvestada 1890. aastal kehtestatud määrust, mis ei lubanud ühte krunti mõõta rohkem kui 8,5 tiinu.⁷⁹

Adleri piirkonna eesti asundustes eraldati iga ümberasuja pere kohta maad 30 tiinu,⁸⁰ sellest oli aga tegelikult harimiskõlblikku maad ainult kolmandik.⁸¹ Seetõttu kehtestati teiste ümberasu-

⁷³ «Postimees» 13. mail 1906.

⁷⁴ KM KO, f. 235, m. 27 : 13, l. 8—8 p.

⁷⁵ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 8, l. 12; s.-ü. 13, l. 7. «Revaler Beobachter» 24. aug. 1884; «Pärnumaa Nädal» 7. jaan. 1929.

⁷⁶ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 8, l. 3 p.; s.-ü. 11, l. 35 p.; KM KO, f. 235, m. 27 : 13, l. 2; m. 30 : 13, l. 11; «Postimees» 14. mail 1914 (Lisaleht nr. 107).

⁷⁷ KM KO, f. 235, nim. 30 : 13, l. 11; *Vilde, E. Krimmi ja Kaukaasia eestlastel külaliseks*, lk. 375—376. *Chr. N. Kirjad Suhhuumist*. — «Linda» 1899, nr. 3, lk. 44—45.

⁷⁸ Et elamiseks määratud maatüki pikkus oli ligi 7 km, siis hakati asumisala alumises (madalamas) osas elavaid asunikke nimetama alam-lindalasteks, ülemise osa elanikke aga ülem-lindalasteks. Seoses venestuspoliitikaga lõigati 1893. aastal Linda küla keskelt maid ära umbes 40 perele, mistõttu külasisene jagunemine süvenes veelgi. Mõlemas külaosas tegutses oma kool, rahvamaja, raamatukogu ja orkester. Ainult maa-asjus jäid nad ühte kogukonda. (RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 19, l. 24; KM KO, f. 235, m. 30 : 13, l. 12; m. 26 : 2, l. 2, 5, 8; *Vilde, E. Krimmi ja Kaukaasia eestlastel külaliseks*, lk. 375—376.)

⁷⁹ *Vilde, E. Krimmi ja Kaukaasia eestlastel külaliseks*, lk. 376.

⁸⁰ К вопросу колонизации Черноморской губернии, с. 4, 11.

⁸¹ Ametlike hinnangute põhjal kõikus harimiskõlbliku maa suurus erinevates paikades 30—50%. (*Козлов Л. Е. Краткий очерк переселенческих участков*, с. 34—35.)

jate (moldaavlased, ukrainlased, venelased jt.) eeskujul külakogukonna enda poolt kindel ülesharimiseks lubatav maanorm. Salmes ja Sulevis oli see kuni 10 tiinu pere kohta.⁸²

Järjekordse koloniseerimiskatse kokkuvarisemise hirmul pidid tsaarivõimud ümberasujate olukorda kergendama. Suhhumi piirkonna asunikele eraldati valitsuse poolt 59 000 rbl. toetust loomade, tööriistade, toidumoonna ja osalt ka sularaha näol.⁸³

Kroonu toetus, mida Suhhumi ümbruse eesti asunikele toidumoonna näol välja jaotati, tekitas masendust: «Väljapool kottide ümber oli kord valgeid tõuke, sees, jahude hulgas vähem, aga siiski said neid pärast söelumist poole sõela kere täis — inimesed võtsid ometi tänuga vastu.»⁸⁴ Parem ei olnud olukord kroonult saadud tööloomadega: hobused osutusid kas sõjaväe või postiteenistuse poolt väljaprakeerituiks või hoopis noorteks ja põllutöökse täiesti väljaõpetamatuiks.⁸⁵

Utlemata raskeks kujunesid ka Adleri piirkonnas elavate eestlaste esimesed asumisaastad. Korralikust põlluharimisest ei saanud juttugi olla. Punase Lageda asunduses oli näiteks esimesel asumisaastal 30 pere peale ainult 7 töölooma: 2 härga ja 5 hobust.⁸⁶ Salmes ebaõnnestus 1885. aasta saak, sest külv oli hiljaks jäänud.⁸⁷ Tsaarivõimude poolt asundustele antud rahaline toetus (140 rubla pere peale), mis osade kaupa kätte anti, kulus Salme küla esiasuka J. Tiismuse teatel nalja kustutamiseks.⁸⁸ Et viletsus oli suur, siis anti iga hinge peale veel 2 rubla toetust toiduainetete ostmiseks ja see tuli 6 aasta pärast tagasi maksta.⁸⁹ Asunike tervisliku olukorra parandamiseks kohustati Adleris elavat velskrit kaks korda nädalas Salmes käima ja tasuta malaariavastast rohtu andma.⁹⁰ Pärast pikki palveid jõuti niikaugemale, et märtsis 1886 laenati tööloomade ostmiseks pere peale 60 rbl. Laen oli protsendita ja tuli 10 aasta pärast tagasi maksta.⁹¹

⁸² КМ КО, f. 235, m. 29 : 10, l. 94 p.; sealsamas, m. 29 : 19, l. 1; vt. ka *Личков Л.* К истории колонизации, с. 9; *Личков Л.* Очерки из прошлого и настоящего, с. 28. Kaukaasia kraai kohta avaldatud materjalidest nähtub, et alates 1860-ndatest aastatest teostatud maamõõtmistööd olid puhas formaalsus, mida teostati «цельми дачами, без подробных их эксплицитаций». (Материалы к поземельным вопросам Кавказского края. Часть первая. Поземельное обложение. Тифлис, 1908, с. У.) Sama allika põhjal (lk. 180) omas Salme asundus põllumajanduslikku, maksualust maad 2382 tiinu, s.o. 25,9 tiinu pere kohta.

⁸³ «Teataja» 22. veebr. 1902; vt. ka *Vilde, E.* Krimmi ja Kaukaasia eestlastel külaliskes, lk. 376—377; *Гукасянц Л.* Переселенческое дело в Сухумском округе. КСХ. 1895, № 74, с. 1281; *Дьячков-Тарасов А. Н.* Абхазия и Сухум в XIX столетии. ИКОИРГО, Т. XX, № 2. Тифлис, 1909—1910, с. 199.

⁸⁴ «Olevik» 4. mail 1887; «Postimees» 13. mail 1906.

⁸⁵ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 19, l. 15; s.-ü. 20, l. 14 p.; КМ КО, f. 235, m. 27 : 13, l. 9.

⁸⁶ КМ КО, f. 235, m. 30 : 12, l. 64.

⁸⁷ «Valgus» 7. septembril 1885; «Valgus» 6. dets. 1885.

⁸⁸ КМ КО, f. 235, m. 29 : 9, l. 5.

⁸⁹ Sealsamas, m. 29 : 5, l. 9.

⁹⁰ Sealsamas.

⁹¹ Sealsamas; 1894. aastal kustutati võlast seoses Nikolai II troonileasumisega 50 rbl., ülejäänu tuli välja maksta. (КМ КО, f. 235, nim. 29 : 5, l. 9.)

Asumise algaastail ilmnenud raskused sundisid enamikku eesti ümberasujaist otsima uusi asupaiku Venemaal või pöörduma tagasi kodumaale. Salme asundusest naasis aastail 1886—1887 Eestisse 13 peret.⁹² Täiesti tühjaks jäi Eesti-Loo asundus suurvürst Mihhail Nikolajevitši maadel.⁹³ Esimeste asumisaastate raskused ei jätnud mõju avaldamata eestlaste arvule ka Novo-Estonias. Osa peresid pöördus tagasi Eestisse, osa siirdus edasi Siberisse, Krimmi jt. eesti asundustesse. 1890-ndate aastate algul oli perede arv Novo-Estonias kahanenud 70-le.⁹⁴ 1884. aasta suvel Suhhumis viibinud umbes 400 perest oli end 16. novembriks 1885 sisse kirjutanud ainult 119 peret.⁹⁵

Uldse on 1886. aasta lõpuks Taga-Kaukaasiasse ümber asunud 1226 eestlast (355 perekonda), neist 281 perekonda (946 inimest) jäi elama Suhhumi ja Musta mere ringkonda.⁹⁶

Tsarismi ümberasumispoliitikale on hävitava hinnangu andnud V. I. Lenin, kes pani häbiposti tsaaririigi koloniaalametnike bürokraatliku «hoolitsuse» ümberasujate heaolu eest. «...Kogu isevalitsuse ümberasumispoliitika on läbi imbinud kalestunud bürokraatia asiaatlikust vahelesegamisest, mis ei lase ümberasujail end vabalt sisse seada, toob koleda segaduse uutesse maa-suhetesse, nakatab Venemaal äärealasid Kesk-Venemaa feodaalse bürokratismi mürgiga,»⁹⁷ märkis V. I. Lenin.

⁹² KM RO ERA II 114, l. 327/37. Lahkujaiks osutusid Salme küla merepoolsesse ossa elama asunud randlased, sest tsaariametnikud ei eraldanud neile maatükki Psou jõe suudmesse. (Vt. ka *Võime*, L. Eesti asunduste elamu Abhaasias, lk. 229—230.) Eestimaalt väljarännanud randlaste vastu tundis huvi ka Vene Keiserlik Merekaubanduse Selts, kes tahtis neid rakendada laevaehituse ja kalapüügi edendamisel Kaukaasia Musta mere rannikul. («Valgus», 15. mail 1887.) Asunduse hilisem elukäik näitab siiski, et kõik sinnajäänud randlased on hakanud tegelema põllunduse ja aiandusega.

⁹³ «Postimees» 22. juuni 1912.

⁹⁴ KM KO, f. 235, m. 29 : 31, l. 1—1 p.

⁹⁵ RAKA, f. 29, nim. 2, s.-ü. 1971, l. 160; «Revaler Beobachter» 24. Aug. 1884.

⁹⁶ Свод статистических данных о населении Закавказского края, извлеченных из посемейных списков 1886 г. Тифлис, 1893. Таблица II (города, уезды и округа Кутаисской губернии. Сухумский округ). Таблица IX (Черноморский округ). [Издание без постраничной нумерации.]

⁹⁷ *Lenin, V. I. Sotsiaaldemokraatia agraarprogramm 1905.—1907. aastal toimunud Esimeses Vene revolutsioonis.* — Teosed, 13. kd., lk. 376.

1.2. Asunduste majanduslik areng ja sotsiaalsed suhted (1890-ndate aastate keskpaik — 1917)

Asunduste majanduselu hakkas edenema alles 1890-ndate aastate keskpaiku, mil kogu Musta mere rannikul süvenesid kapitalistlikud suhted. See avaldus nii tööstusettevõtete ja palgatööliste arvukuse, sise- ja väliskaubanduse mahu suurenemise, linnaelanikkonna kasvu kui ka talupoegkonna diferentseerumise süvenemise näol. Eriline tähtsus oli Musta mere ranniku sadamatel, mille kaudu toimetati kaupa nii välismaale kui ka Venemaa sisekubermangudesse. 1888. aastal valmis Tihhoretsk—Novorossiiski raudtee, mis võimaldas aastaringelt Novorossiiski sadama kaudu välja vedada Kubanimaal ja loomakasvatussaadusi. 1891.—1892. aasta jooksul valmis Novorossiiski—Suhhumi maantee. 1896. aastal eraldati iseseisvaks Musta mere kubermanguks Musta mere ringkond, mis seni oli kuulunud administratiivselt Kubani oblasti koosseisu. Nüüd allutati ta vahetult Kaukaasia administratsioonile Tiflisis.⁹⁸

Tsaarivalitsuse taotlused muuta Musta mere rannik kapitalistide ja mõisnike Vene Rivieraks soodustasid majanduselu elavnemist ja nimetatud alad liitusid üha enam ülevenemaalisse kaubaringsse.

Ühiskondlik-majanduslikud ja poliitilised muutused Kaukaasia Musta mere rannikul ei jätnud mõju avaldamata ka sealsetele eesti asunikule. Asundustes toimunud kapitalistlike suhete arengu dünaamikast ülevaate saamiseks kasutame 1897. aasta rahvaloenduse andmeid elanikkonna tegevusalade järgi, mida V. I. Lenin teatavasti grupeeris tootlikeks, pooltootlikeks ja mittootlikeks (tabel 1).

Rühmitades ühiskondliku tööjaotuse alusel, mis kajastab kapitalismi arenguastet, saame järgmise pildi (tabel 2).

Tabelites 1 ja 2 esitatud andmestikust näeme, et kapitalismi areng on eestlaste seas siiski selgesti täheldatav. Eestlaste peamiseks tegevusalaks oli põllumajandus. Andmestik näitab samuti muutusi eestlaste klassiseisundis. On tekkinud proletaarne kiht, nagu ilmneb tööstuses, ehituses ja teeninduses tegevate inimeste olemasolust. Kodanluse, eeskätt väikekodanluse tekkimist märgib just nn. mittetootlik tegevus ja eriti kaubandus.

Kapitalistlike suhete arenguga Musta mere rannikul kaasnesid mitte üksnes majanduslikud muudatused. Positiivse küljena tuleb märkida seda, et eesti asunike tööleasumine mitmesugustesse ettevõtetesse, tehastesse, mõisatesse ja rahvarohkematesse keskustesse aitas tugevasti kaasa nende rahvusliku kitsarinnalisuse kadumisele ja soodustas igati asunduste kehvemate kihtide proletaarse solidaarsuse ja internatsionalismi kasvu. Kõik see valmistas ette

⁹⁸ Козлов А. И. Борьба трудящихся Черноморья, с. 5.

pinda 1905.—1907. aasta revolutsiooni päeviks, mil võitluses tsarismi vastu ka eesti asunik oli solidaarne paljurahvuselise Musta mere ranniku töörahvaga.

Mõnevõrra intensiivsemalt arenesid Suhhumi ümbruse eesti asundused. Olulist tähtsust etendas Suhhumi linn, mis asus Alam- ja Ulem-Linda küladest 7—10 km kaugusel, Estoniast 20 km kaugusel.⁹⁹ Kui 1885. aastal ulatus elanike arv Suhhumi ainult 1279-ni,¹⁰⁰ siis 1893. aastal elas seal juba ligi 7000 inimest.¹⁰¹

Tsaaririigi koorekihi puhkepaigana üha tuntumaks saav Suhhumi andis ümberkaudsetele eesti asundustele tõuke loomakasvatuse, eriti piimakarja väljaarendamiseks. G. Rõbinski andmeil olid Suhhumi läheduses elavad eesti asunikud juba 1890-ndate aastate algul piimasaaduste tootjad ja turustajad.¹⁰²

Sajandivahetusel oli ühelt lehmalt saadav toodang 10—12 toopi päevas, erinevalt ümbruskonna 5—6 toobist.¹⁰³ Tiflisi kubermangu aborigeense karja suurfarmides ulatus keskmine väljalüps 150 pangele lehma kohta aastas.¹⁰⁴

Vaatamata piimakarjakasvatuse edusammudele ei kujunenud see tootmisharu siiski eestlaste peasissetulekuallikaks. Kuni käesoleva sajandi esimese kümnendi teise pooleni jäi selleks ikka traditsiooniline teraviljakultuuride kasvatamine. Esimestel asumisaastatel püüti Kaukaasias jätkata vanade tuntud teraviljakultuuride rukki, nisu, odra ja kaera kasvatamist.

Subtroopilise kliima tõttu (suur niiskus ja kõrge temperatuur kasvatas rohkem kõrt kui tera) osutus aga nende viljelemine ebaratsionaalseks. Hoopis enam töötas maisikultuur. Kui maa oli veel välja kurnamata, andis see saagiks kuni 300 puuda tiinult.¹⁰⁵ Üldist saagikust suurendas seegi asjaolu, et paljud asumiseks määratud kohad olid tühjad ja jõukamate asunike poolt intensiivselt tarvitusele võetud.¹⁰⁶ Maisikülvamisele õhutasid samuti

⁹⁹ Adleri piirkonna asundustest asetes Salme kõige lähemast linnast (Sot-sist) 50 km kaugusel.

¹⁰⁰ Статистика Российской империи. I. Сборник сведений по России за 1884—1885 гг. (Таблица II, Городские поселения империи). С.-Петербург, 1887, с. 2—3.

¹⁰¹ *Инал-уна Ш. Д.* Абхазы. (Историко-этнографические очерки.) Сухуми, 1965, с. 156.

¹⁰² *Рыбинский Г. А.* Абхазия, с. 21; vt. samuti *Chr. N.* Kirjad Suhhumist, lk. 58—59.

¹⁰³ КМ КО, Reg. 1967/54; A. Olonetski andmetel oli näiteks Gumistinski jaoskonnas I maailmasõja eel keskmiseks piimatoodanguks lehma kohta 60—80 pange. (*Олонецкий А. А.* Сельское хозяйство в Абхазии, с. 76.) Keskmisest 2 korda kõrgemat väljalüpsi täheldati ka Musta mere kubermangu eesti asundustes. (Справочная книга Ф. П. Доброхотова, с. 70.)

¹⁰⁴ *Мочалов В. Д.* Крестьянское хозяйство в Закавказье, с. 209. Olgu siinkohal märgitud, et eestlaste oskus head lüpsikarja kasvatada on siiani tuntud. Pole haruldus, kui näiteks kaugemalt Abhaasiast või Kesk-Gruusiast sõidetakse eesti külade individuaalsektorist lehma nõutama.

¹⁰⁵ *Chr. N.* Kirjad Suhhumist, lk. 45; «Postimees» 15. mail 1906.

¹⁰⁶ «Postimees» 15. mail 1906.

Tabel 1

Kutaissi ja Musta mere kubermangude eesti elanikkonna tegevusalad 1897. aastal*

Tegevusalad	Uksikud ja perekonnapead		Perekonnaliikmed		
	arv	%	arv	kokku	%
A+B+C	509	100	903	1412	100
A. Tootlikud alad					
1. Põllumajandus	299	78,1	825	1124	89,8
2. Tööstus	73	19,0	40	113	9,0
3. Ehitus	11	2,9	4	15	1,2
A. Kokku	383	75,2	869	1252	88,7
B. Pooltootlikud alad					
1. Kaubandus	3	3,1	3	6	5,0
2. Transport, side	10	10,3	1	11	9,2
3. Teenindus	84	86,6	19	103	85,8
B. Kokku	97	19,1	23	120	8,5
C. Mittetootlikud alad					
1. Sõjaväelased, ametnikud	9	31,1	2	11	27,5
2. Pensionärid, vaimulikud jt.	7	24,1	5	12	30,0
3. Haridus	6	20,7	—	6	15,0
4. Muud või elukutseta	7	24,1	4	11	27,5
C. Kokku	29	5,7	11	40	2,8
A B C	509	100	903	1412	100

* Tabel on koostatud Первая ВПНРИ, 1897. Т. XX. Тетрадь 3, с. 88—89, Первая ВПНРИ 1897 г., Т. XVI, с. 190—191 põhjal.

Tabel 2

Kutaissi ja Musta mere kubermangude eesti elanikkonna jagunemine ühiskondliku tööjaotuse alusel 1897. aastal*

Rahvastiku ühiskondlik tööjaotus	Eestlaste arv	%
1. Põllumajandus	1160	82,2
2. Kaubandus, tööstus	177	12,5
3. Mittetootlikud alad	75	5,3
Kokku	1412	100

* Tabel on koostatud Первая ВПНРИ, 1897 г. Т. LXX. Тетрадь 3, с. 88—89 ja Первая ВПНРИ, 1897 г. Т. LXVI, с. 190—191 põhjal.

suhteliselt kõrged maisihinnad 1880-ndate aastate teisel poolel, mis ulatusid 70—80 kopikale puudast.¹⁰⁷

Ent 1890-ndate aastate keskpaiku tabas asunduste teravilja-kasvatusel põhinevat majandust kriis. Peapõhjuseks oli maisil rajaneva põllumajanduse kaubalisuse järsk langus 1890-ndate aastate teisel poolel. Kaukaasia maisi realiseerimine toimus põhiliselt välisturul. Seoses hindade langusega Euroopa viljaturgudel ja Lõuna-Vene vilja konkurentsiga langes Taga-Kaukaasia teravilja eksport tunduvalt. Maisihinnad langesid juba 1890-ndate aastate keskpaiku 40—50 kopikale.¹⁰⁸ Asunike majapidamises süvendasid kriisi veel maa väljakurnamine vähese väetusega, monokultuurilisus ja põud.¹⁰⁹ Tootmise laiendamiseks püüti maid rentida. Kuid ka see osutus perspektiivituks, sest rent (20—25 rubla tiinult) oli maisi odava turuhinna tõttu asunikele majanduslikult ebasoodus.

Nagu näitab G. Rõbinski uurimus, kes seoses Suhhumi Põllumeeste Seltsi asutamisega viibis Estonias, hellitasid jõukamad eestlased 1890-ndate aastate algul veel siiski lootust teraviljamajandust arendada ja said seetõttu loodava seltsi agaramaks asutajaks. Seltsi asutajaiks oli üles antud 30 eestlast ja ainult 5 abhaasi.¹¹⁰

Suhhumi Põllumeeste Seltsi põhikiri, mille kokkuseadmisel oli eeskujuks Halliste Põllumeeste Seltsi põhikiri, kinnitati tsaarivõimude poolt 1898. aasta lõpus. Seltsi 70 asutajaliikme hulgas oli 29 eestlast.¹¹¹

Eestlased tegid loodavale seltsile mitmeid ettepanekuid. Esiteks soovitasid nad korraldada Suhhumi ringkonnas põllutööde vaheajal laatu. Laatu pidi peetama kolm korda Suhhumis, üks kord Otšemtšires ja Gudautis. Teiseks loodeti Põllumeeste Seltsi abiga saada krediiti melioratsioonitöödeks, samuti põllumajandusmasinate muretsemiseks. Kolmandaks peeti vajalikuks korraldada vähemalt kord aastas põllumajandusnäitusi. Lõpuks avaldati soovi, et loodav selts oleks «nende tööproduktide vahendajaks tootjate ja ülesostjate vahel»¹¹².

Nagu eeltoodust nähtub, ei väljendu neis majanduslikes nõudmistes mitte üksnes eesti asunike jõukama osa taotlused, vaid kogu Abhaasia külakodanluse huvid, soov põllumajandust ümber korraldada vastavalt areneva kapitalistliku sise- ja välisturu vajadustele.

1890-ndate aastate keskpaigani jäid Sotši ringkonna eesti

¹⁰⁷ Мочалов В. Д. Крестьянское хозяйство в Закавказье, с. 139.

¹⁰⁸ Мочалов В. Д. Крестьянское хозяйство в Закавказье, с. 139; Фон-Дервиз Н. Сухумский округ, с. 848.

¹⁰⁹ 1894. aastal oli Estonias peamiseks külvikultuuriks mais. Peale selle külvati veel kaera, otri, lina ja kartulit. Maisisaak tiinult oli sel aastal põua tõttu 90—100 puuda. (Фон-Дервиз Н. Сухумский округ, с. 848.)

¹¹⁰ Рыбинский Г. Абхазия (доклад), с. 2—3.

¹¹¹ «Eesti Postimees» 27. dets. 1898; «Postimees» 22. jaan. 1899.

¹¹² Рыбинский Г. Абхазия (доклад), с. 3.

asundused oma traditsiooniliste põllumajandus- ja karjakasvatuse saaduste kaubalisuselt tunduvalt alla Suhhumi piirkonna omadele. Peamisteks põhjusteks olid teedevõrgu ja linnalise asustuse puudumine¹¹³, samuti suur kaugus turust. Ainuke linn Sotši paiknes nii Salme, Sulevi kui ka Punase Lageda eesti asundusest ligikaudu 50—60 km kaugusel.

Teraviljahindade langus ja Kaukaasia Musta mere ranniku muutumine Tsaari-Venemaa üheks suuremaks kuurorditsooniks aitas jõukamatel asunikel sajandivahetusel üle minna puuviljakasvatusele. Viimasega koos arenesid kõõgiviljaaiandus ja loomakasvatus. Üleminek intensiivsemale majandamisele ei toimunud mitte kohe, vaid järkjärguliselt. Kuigi objektiivsed tingimused soodustasid puuviljakasvatusele üleminekut, ei olnud asunikud subjektiivsete tingimuste (aiandusalaste teadmiste, tööoskuste ja kapitali nappus, viljakasvatuse traditsioonist lahtiütlemise raskus jne.) tõttu veel valmis kiireks üleminekuks.

Kaubalisele puuviljakasvatusele üleminek toimus nii Sotši kui ka Suhhumi ümbruse eesti asundustes enam-vähem üheaegselt, aastail 1900—1902.¹¹⁴ Suhhumi asundustes kujunesid enamkasvatatavateks puuviljadeks virsikud, Salmes ja Sulevis mustad ploomid, Punasel Lagedal pirnid.

Tsaarivalitsus nägi Musta mere rannikualades eeskätt soodsat tooraine (eriti tubaka) baasi ja pidurdas igati kohalike tootlike jõudude arengut. 1890-ndail aastail valminud Novorossiisk—Suhhumi maantee ehitamisel peeti silmas eeskätt puhtstrateegilisi ja Vene Riviera rajamise plaane. Puuviljakasvatus sõltus kiirest turul realiseerimisest ja ei saanud rahulduda ainult maanteede olemasoluga: hobustranspordi aeglus ei võimaldanud seda transpordiliiki puuviljade kergesti riknemise tõttu kasutada. Raudtee ehitamise palve oli aga Kaukaasia koloniaalvõimude poolt juba eelmise sajandi lõpul tagasi lükatud.¹¹⁵ Ainuke võimalus puuvilja väljaveoks kaugemalasuvasse linnadesse oli meretransport. Kuid sellelgi oli rida puudusi. Virsikud, mida eesti asunikud eriti Suhhumi piirkonnas nende varase kandma hakkamise tõttu kõige esmalt turustama asusid, ei kannatanud välja transporti. Virsikute kvaliteedi viis alla mitmekordne ümberlaadimine kõigepealt paati, sealt laeva, laevast vagunisse. Pealegi ei leidunud Musta mere rannikul XX sajandi algul rohkem ilmastikust sõltumatuid sadamaid kui Suhhumi, Novorossiisk ja Batumi. Halbu ilmastikutingimusi kasutasid ära puuvilja kokkuostjad, kes löid hinna mit-

¹¹³ Lähim kaubandus- ja administratiivkeskus Sotši sai linnaõigused alles 1896. aastal. (Тулумджян А. О. Из истории революционного движения в Социнском округе, с. 22.)

¹¹⁴ Suhhumi ümbruses peeti üleminekuaastaiks 1900—1902 (vt. КМ КО, f. 235, m. 26: 2, l. 5 p.—6; m. 27: 12, l. 2 p.; m. 27: 13, l. 12; «Postimees» 16. mail 1906; «Uus Virulane» 27. juulil 1906), Sotši ringkonnas 1900. aastat (vt. РАМ, f. 284, nim. 1, s.-ü. 44, l. 21, 25 p.; s.-ü. 23, l. 3; КМ КО, f. 235, m. 29: 18, l. 9—9 p.; «Päevaleht» 20. okt. 1912).

¹¹⁵ Очерки истории Абхазской АССР. Ч. I, с. 235.

mekordselt alla. Kui tavaline virsikute ühe puuda hind kõikus vabaturul 3—7 rbl. piires, siis tormiste ilmade ajal oli hea, kui asunikud said «koorma persikute eest 2 rubla». 1905. aastal kasutasid ülesostjad hindade allalöömiseks ka teisi võtteid, sealhulgas Suhhumi sadamatöölise streiki. Et sel aastal hea virsikusaak oli, siis langetasid ülesostjad valiksordi ühe puuda kokkuostuhinna endise 3—7 rbl. pealt kuni 60—70 kopikani.¹¹⁶ Sisuliselt oli tegemist eestlaste puuviljakasvatuse esimese kriisiga, mistõttu «praegu on ülepea puuvilja istutamisel ootamise aeg», märkis Suhhumi eestlaste majanduslike olude üle Estonia kooliõpetaja J. Vunk.¹¹⁷

Kõige eeltoodu tõttu venis puuviljakasvatusele üleminek Esi-mese maailmasõja alguseni.

XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul suurenes asunike poliitiline ja rahvuslik rõhumine. 1890. aastast hakkasid tsaarivõimud olemasolevatele mittevene rahvusest talupoegade kogukondadele juurde kirjutama vene talupoegi. Sel pinnal tekkinud konfliktid läksid aga niivõrd teravaks, et koloniaalvõimud pidid 1892. aastal ametlikult sellisest praktikast loobuma.¹¹⁸

Aktiviseerus vene õigeusu kiriku tegevus. 1889. aastal korraldasid Drandi kloostri vennad eesotsas kloostriülemaga piduliku rongkäigu Estonia asundusse. Vaatamata kloostriülema manitsustele ja ähvardustele jäid katsed «pöörata eestlasi õigesse usku» tulemusteta.¹¹⁹ 1890-ndate aastate keskel, kui asunikel tulnuks maisihindade languse tõttu laiendada külvipinda, eraldas aga tsaarivalitsus 300 tiinule kloostriimaale lisaks veel 1251 tiinu ümberkaudsete talupoegade, sealhulgas ka estoonlaste maadest.¹²⁰

31. märtsil 1897 kehtestati uus Musta mere ranniku asustamise seadus, mis nägi ette «в создании в составе Кавказского края сплоченного ядра русских людей, которое могло бы в последствии служить проводником русского влияния среди туземного населения».¹²¹

31. märtsi seaduse kohaselt eraldati igale meeshingele 3 tiinu eelnevalt väljavalitud ja põllunduseks kõlblikku maad. Hõlpsamini said õiguse kubermangu sisse kirjutada ja kroonumaadele

¹¹⁶ «Postimees» 16. ja 17. mail 1906.

¹¹⁷ Sealsamas; vt. ka «Virulane» 27. juulil 1906.

¹¹⁸ Воейков А. И., Пастернацкий О. И., Сергеев М. В. Черноморское побережье. С.-Петербург, 1899, с. 185; К вопросу о колонизации Черноморской губернии, с. 16—17. Tsaarismi kirikupoliitikast Musta mere rannikul, vt. lähemalt Олонецкий А. Православная церковь как орудие колониальной политики царизма в Абхазии. Труды АБНИИК-а, Вып. XV. Сухуми, 1939, с. 135—149.

¹¹⁹ КМ КО, f. 235, т. 27: 13, l. 9 p.—10.

¹²⁰ Очерки истории Абхазской АССР. Ч. I, с. 220; Справочная книга, Ф. П. Доброхотова, с. 443. «Päripäeva Nädal» 7. jaan. 1929; «Virulane» 20. juuli 1906.

¹²¹ Tsitaat artiklist Мелихов О. М. Абхазия, с. 137; Козлов Л. Е. Краткий очерк переселенческих участков Черноморской губернии. ЗКОИРГО, кн. XXV, вып. 7. Тифлис, 1906, с. 5.

asuda üksnes suurvenelased.¹²² Uute asunike lojaalsust ja majanduslikku olukorda kontrolliti põhjalikult vastava lähtepiirkonna politsei poolt.¹²³ Väikerahvast pärinevate maapalujate kohta langetas kroonupalat pahatihti resoluutse keelu: «Seoses mittevene päritoluga maad mitte anda.»¹²⁴

31. märtsi seadus, mida 1899. aastal laiendati kogu Kaukaasiale, seega ka Suhhumi piirkonda asunud eestlastele,¹²⁵ halvendas tunduvalt just proletaarsete kihtide poliitilis-majanduslikku olukorda. 1890-ndate aastate jooksul oli Musta mere ranniku asundustesse nii Eestimaalt kui ka mujalt Venemaalt tulnud juurde nii üksikuid inimesi kui ka perekondi.

Töötades asundustes tisleri, puusepa, rätsepa, sulase või teenijana, lootsid nad ajapikku endale talupidamiseks vajalikku kapitali soetada. Mõned neist eesti rändtöolistest rentisid jõukamate asunike käest maid ja ehitasid sinna elumajugi. Rahvasuus kutsuti neid passimeesteks. Väljend tulenes asjaolust, et vastavalt 1894. aastal kehtestatud üldriiklikule passikorraldusele omasid nad passi, erinevalt külakogukonna täieõiguslikest liikmetest, nn. selgetest. Viimaste eest tuli neil igal aastal kroonule maksta erilist passimaksu (à 1 rbl.). Uhtlasi tuli passimeestel tasuda vallamaksud iga aasta 31. detsembriks neisse Eesti- või Liivimaa kubermangu valdadesse, mille kogukonna liikmeks nad olid.¹²⁶

Põhjalikult talupoegade rändtööd uurinud V. I. Lenin ütles tabavalt passimeeste kohta: «Need kõik on talupojad ainult nime järgi, tegelikult aga on nad palgalised töölised.»¹²⁷

Uus Musta mere ranniku asustamise seadus teravdas tunduvalt nn. selgete, eriti kulakluse ja passimeeste (külakodanlus kutsus neid ka kotlasteks) vahelisi suhteid. Passimeeste lootused maad saada varisesid selle seadusega täielikult kokku ja nüüdsest peale jäid nad üha enam kulakluse majandusliku ja poliitilise surve alla, sest iga hetk võidi neid külakoosoleku otsuse põhjal kogukonna piirest välja saata.

Ulevenemaalise rahvaloenduse andmeil elas Musta mere kubermangus 1897. aastal 791 eestlast.¹²⁸ Kui oli juba rakendatud 31. märtsi seadust, siis jäi kubernerite aruande kohaselt 1897. aasta

¹²² ККРА, f. 468, nim. 2, s.-ü. 206, l. 4.

¹²³ Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. II. Кавказский край. С.-Петербург, 1903, с. 229—230, 540—541; Личков Л. Об истории колонизации, с. 26—28; Личков Л. Очерки из прошлого и настоящего, с. 239, 241; Гросман В. Ю. Переселенческое дело в Черноморской губернии. ЧСХ, № 7—8, 1913, с. 37.

¹²⁴ ККРА, f. 468, nim. 2, s.-ü. 145; l. 1; sealsamas, s.-ü. 147, l. 42; sealsamas, s.-ü. 206, l. 4.

¹²⁵ «Postimees» 22. märtsil 1903. Erilisa nr. 67; vt. ka Сегаль И. Л. Крестьянское землевладение в Закавказье. Тифлис, 1912, с. 116—119, 121—123.

¹²⁶ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 104, l. 20; КМ РО РКМ II 172, l. 132—133; «Pealinna Teataja» 11. jaan. 1915; «Valgus» 22. märts, 12. ja 19. juuli 1894; vt. ka Buk, W. Kaukaasia Eesti asundused, lk. 275.

¹²⁷ Lenin, V. I. Kehvtalurahvale. — Teosed, 6. kd., lk. 351.

¹²⁸ Первая ВПНР, 1897 г., Т. XX. Тетрадь 2. С.-Петербург, 1901, с. 34—35.

lõpuks nn. päriselanikke ainult 565, ligikaudu 28,5% eestlastest olid seega passimehed.¹²⁹

Kapitalismi järjest intensiivsem sissetungimine eesti asunike majapidamistesse süvendas veelgi nende diferentseerumist. Seetõttu teravnesisid sajandivahetusel üha enam vastuolud asunike erinevate kihtide vahel.

Estonia küla täiskogu koosolekul 1902. aastal ilmnenuid lahkeliid viisid asunikud omavahel vastuollu. Külavanem tahtis päevakorra läbivõtmist «mõistlikumate meestega» jätkata, kuid pidi koosoleku siiski katkestama. Nimelt lahkusid juhatuse tegevusega rahulolematud asunikud külavalitsuse hoonest ja hakkasid manitsustest hoolimata seda põllult kistud maisitüügastega pilduma.¹³⁰ Rahulolematust ja vastuolude kasvu võis täheldada samuti Linda asunduse täiskogu koosolekul. «Oleviku» kirjasaatja märkis, et paljud koosolekut otsustusvõimetuks jäävad: «Neid koosolekuid on harva, mis ühes meele ja rahulikult ära peetakse.»¹³¹

Tsaaririigile iseloomulik šovinismipoliitika ääremaades, koloniseerimisprintsipiidest lähtuva majanduse arengu vastuolulisus ja aeglus, samuti jõukamate ja vaesemate kihtide omavaheliste sisemiste vastuolude teravnemine tasandasid teed eesti asunike aktiivseks osavõtuks 1905.—1907. aasta revolutsioonisündmustest Kaukaasia Musta mere rannikul. Eriti aktiivselt osalesid revolutsioonis Sotši ringkonna eesti asundused.

Revolutsiooniline liikumine Sotši ringkonnas elavnes järsult alates 1905. aasta sügisest, mil avaldati tsaari 17. oktoobri manifest. VSDTP Sotši grupp sai põranda alt välja tulla ning alustada energilist võitlust isevalitsuse kukutamise eest. Hoogsalt hakati läbi viima agitatsioonitööd maal. 3. novembril 1905 bolševike eestvõttel Adleris kokkukutsutud rahvakoosolekust võtsid ümberkaudsete vene, armeeni ja grusiini külade kõrval osa ka eestlaste esindajad. Bolševikud Pojarko ja Salnikov kutsusid rahvast makse mitte tasuma ja keelduma soldatite andmisest Vene-Jaapani sõja jaoks ning kui vaja, alustama relvavõitlust tsaarirežiimi vastu. Elanikkonda kutsuti üles looma rahvakohtuid, miilitsat ja revolutsioonilisi külavalitsusi.¹³²

Bolševike kirglik üleskutse astuda võitlusse tsaarirežiimiga leidis ringkonna paljurahvuselise elanikkonna seas täit toetust. Uheaegselt teiste küladega moodustati novembris revolutsioonilised külavalitsused Salmes, Sulevis ja Punasel Lagedal.¹³³

VSDTP Sotši grupp pöördus detsembri algul rahva poole üleskutsega kukutada tsaarivalitsus. Detsembri lõpul saadeti agitaat-

¹²⁹ ККРА, ф. 468, н. 2, с. 542, л. 2.

¹³⁰ «Eesti Postimees» 18. aprillil 1902.

¹³¹ «Olevik» 11. märtsil 1903.

¹³² Тулумджян А. О. Из истории революционного движения в Сочинском округе, с. 72—73.

¹³³ Sealsamas, lk. 74; Декабрьское вооруженное восстание 1905 года в Сочинском округе. — Из истории революционных событий в Абхазии в 1905—1907 гг., с. 124.

torid ümberkaudsetesse küladesse, et koguda sõjajõude revolutsiooni võiduleviimiseks ringkonnakeskuses Sotšis.¹³⁴

27. detsembri varahommikul Sotši jõudnud Adleri družiina enam kui 100 liikme seas oli 16 asunikku Salmest ja Sulevist.¹³⁵ Ülestõusust võtsid samuti osa Punase Lageda, Jermolovka¹³⁶ ja Aibga eestlased.¹³⁷

28. detsembrist 1905 kuni 1. jaanuarini 1906 kestis Sotši garnisoni piiramine, mis lõppes vaenlase kapituleerumisega. Ülestõusnute staabist garnisoni allaandmise üle läbi rääkima saadete hulgas olid ka eestlased G. Seidemann, J. Blokk ja J. Tanvel.¹³⁸

Revolutsioonilise rahva võim nn. Sotši vabariigi näol ei püsinud kaua. Ülestõusu mahasurumiseks Sotši ringkonnas saatsid tsaarivõimud kiires korras kohale ristleja, soomuslaeva ja transportdilaeva soldatitega. 5. jaanuaril saadeti maale dessant ja hõivati Sotši linn. Tsaaritimukad alustasid verist arveteõiendamist ülestõusnutega. Küladesse saadeti laiali karistussalku. Kogu Musta mere kubermangus kehtestati sõjaseisukord, mis kestis kuni 17. juunini 1909.¹³⁹

1908. aasta mais toimus Novorossiiskis kohus Sotši ülestõusust osavõtnute üle. Süüdistusaktis 112 inimese kohta on tsaarivõimude poolt eraldi märgitute hulgas («изоблачаются следующие») ka eestlased Jaan Blokk, Gustav Kratsov, Joosep Kilstrom, Jaan Lossmann, Mikk Maasikas, Jaan Odjak, Aleksander Odjak, Jakob Tanvel, Jaan Till ja August Jürvetson.¹⁴⁰ Kubermangus ja kogu Kaukaasias valitseva üldise revolutsioonilise õhktona tõttu oli tsaarivalitsus sunnitud kohtuotsust pehmemdama ja osa kohtualuseid õigeks mõistma, nende seas ka eesti asunikud.¹⁴¹

Vaatamata revolutsiooni lüüasaamisele Musta mere rannikul oli sellest osavõtmine eesti asunikele esimeseks poliitilise võitluse kooliks. Rahvuste üksteisele vastandamise ja šovinismipoliitikat

¹³⁴ Тулумджян А. О. Из истории революционного движения в Сочинском округе, с. 71.

¹³⁵ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 36, l. 71—72; КМ КО, f. 235, m. 29 : 5, l. 16. «Sotši sõjast» — eestlased nimetasid nii 1905. aasta revolutsioonisündmusi Sotšis — osavõtnud 16 asunikust olid 4 passimehed, 10 selged ja 2 teadmata kuuluvusega.

¹³⁶ Asundus rajati 1890-ndail aastail nn. Stahhovitši maale eestlaste ja lätlaste poolt. 1900. aastal moodustati neist Jermolovka külakogukond. (Козлов Л. Е. Краткий очерк переселенческих участков, с. 30—31; «Postimees» 19. juunil 1912.) 1. jaan. 1906 elas Jermolovkas sakslasi 3, lätlasi 12, eestlasi 126 ja kreeklasi 175. (К вопросу о заселении черноморского побережья, с. 117.)

¹³⁷ КМ РО, РКМ II 191, l. 199; Тулумджян А. О. Из истории революционного движения в Сочинском округе, с. 104.

¹³⁸ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 44, l. 35; Тулумджян А. О. Из истории революционного движения в Сочинском округе, с. 121.

¹³⁹ Скибицкий В. А. Торжество ленинской тактики, с. 208.

¹⁴⁰ ККРА, f. 728, nim. 1, s.-ü. 14, l. 41, 43—48.

¹⁴¹ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 36, l. 77; КМ КО, f. 235, m. 29 : 5, l. 17; Тулумджян А. О. Из истории революционного движения в Сочинском округе, с. 141—142.

tabas täielik läbikukkumine. VSDTP kohalike organisatsioonide juhtimisel astusid vihatud tsaari, mõisnike ja kapitalistide vastu üles kõik Sotši ringkonda asutavad rahvad, sealhulgas ka cest-lased. Revolutsioonisündmuste käigus veenduti üha rohkem, et rahvaste sõprusel ja ühtekuuluvusel põhinev ühine tegevus ei karda mitte mingisuguseid mustasajaliste provokatsioone, et töörahva üksmeelne väljaastumine võib viia koguni tsaarivalitsuse kukutamiseni.

V. I. Lenin uuris põhjalikult Esimese Vene revolutsiooni kogemusi. «Valitavad külaorganid Kaukaasias» on tema arvates töörahva uue revolutsioonilise võimu algidudeks.¹⁴² On märkimisväärne, et just sellised revolutsioonilised külavalitsused moodustati ka eesti asundustes, kus need tegutsesid alates novembrist 1905 kuni jaanuarini 1906.

Muudatusi eesti asunduste majanduses 1905.—1907. aasta revolutsioonile järgnenud ja Esimesele maailmasõjale eelnenud perioodil tingisid kapitalismi areng kogu Venemaal ja Musta mere ranniku üha kasvav tähtsus ülevenemaalises majandussüsteemis. Kaubandus- ja tööstusettevõtete arv kasvas aastail 1898—1911 Musta mere kubermangus neljakordseks.¹⁴³ Kapitalistlike suhete süvenemisest räägib samuti krediitiasutuste rahakäibe kiire kasv. Nii näiteks kasvas aastail 1902—1912 Sotšis asuvate finantsasutuste rahakäive enam kui viiekordseks.¹⁴⁴

Oluliselt soodustasid Sotši ringkonna asunduste majanduslikku evolutsiooni Romanovski (Krasnaja Poljana), Gagra kliimaravila,¹⁴⁵ nn. Vene Nizza ja 1907. aastal asutatud Jermolovski linna väljaehitamise kiirenemine maailmasõja eel. Need muutusid asunikele peamisteks piima- ja köögiviljasaaduste turustamispaikadeks.¹⁴⁶

Kahjuks pole meil võimalik statistiliste andmete puudumise tõttu täpsemalt käsitleda mustade ploomide, pirnide ja virsikute tootmise ulatust eesti asundustes. Olemasolevate materjalide põhjal võib siiski teatavaid tähelepanekuid teha.

Mõnedes taluperemehe seisukohalt lähtuvates ülevaadetes märgitakse, et keskmine aedade all olev pindala oli 3—4 tiinu,¹⁴⁷ teisel aga ainult 1 tiin.¹⁴⁸ Estonias ulatus üksikutel peredel aedade

¹⁴² Lenin, V. I. Proletariaadi võitluse eesmärk meie revolutsioonis. — Teosed, 15. kd., lk. 334.

¹⁴³ Записка депутации от Черноморского побережья, с. 7.

¹⁴⁴ Sealsamas, lk. 8.

¹⁴⁵ Kliimaravila avati 9. jaan. 1903. (Дьячков-Тарасов А. Н. Гагры и их окрестности. ЗКОИРГО. Кн. XXIV. Тифлис, 1904, с. 28.) 1906. aastal elas Gagra territooriumil alaliselt juba 2074 inimest (neist 35 eestlast). (К вопросу о заселении, с. 117.)

¹⁴⁶ Справочная книга Ф. Д. Доброхотова, с. 314—315, 327; Шликевич С. Поселок Ермоловск, с. 152.

¹⁴⁷ Muga. Salmes asundus Kaukaasias. — «Külaline» 1913, nr. 25, lk. 199; KM KO, f. 235, m. 27 : 12, l. 3.

¹⁴⁸ «Postimees» 16. mail 1906; KM KO, f. 235, m. 27 : 12, l. 3.

all olev maa isegi 5—7 tiinuni.¹⁴⁹ Sulevis oli asunike mälestuste järgi keskmine aed suurem kui Salmes, ulatudes 1,5 tiinuni.¹⁵⁰

Eeltoodust võib järeldada, et asunike puuviljaaiad jagunesid üldiselt kolme gruppi. Uhtedel peredel oli puuviljaaedu 1 tiinu ümber, teistel 3—4 ja kolmandatel üle 5 tiinu. Võrdluseks oigu öeldud, et kogu Musta mere kubermangus tuli aeda pere kohta kroonumaadel keskmiselt $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{3}$ tiinu, eraomanikel aga 2,5 tiinu. Sotši ringkonna kroonumaadel oli talupoegade keskmise puuviljaaia suurus 1,6 tiinu.¹⁵¹ Kuna puuduvad andmed, kui paljudel peredel oli tegelikult olemas aed, siis ei saa me kindlaks teha puuviljatootmise tegelikku ulatust. Et see siiski märkimisväärne oli, seda tõestab 1913. aastal ajakirjas «Musta Mere Põllumajandus» ilmunud pikem kirjutis mustade ploomide kuivatamisest. Artiklis nenditakse, et eesti külad annavad Sotši ringkonna lõunaosa ploomitoodangust enamiku.¹⁵²

Kaubandusliku põllumajanduse arengu seisukohalt oli eesti asunduste üleminek ploomide ja pirnide tehnilisele ümbertöötlemisele (kuivatamisele) kahtlemata suureks progressiks. V. I. Lenin näitas juba oma töös «Kapitalismi arenemine Venemaal», et kapitalistliku põllumajanduse arengus kujutab põllumajandussaaduste tehniline töötlemine «säärast vormi, mis näitab erilise reljeefisusega põllumajanduse muutumist üheks kapitalistliku ühiskonna tööstuse haruks»¹⁵³. Puuviljakasvatusega seoses on eriti oluline V. I. Lenini uurimus «Uusi andmeid kapitalismi arenemisseadustest põllumajanduses», mille ta on kirjutanud USA andmete põhjal. Selles töös pööras V. I. Lenin suurt tähelepanu kapitalismi arenemise uudsetele joontele, kaubandusliku põllumajanduse eriharudele, milleks oli kujunenud USA lääneossa koondunud puuviljakasvatus. Olgu märgitud, et just Kalifornias kasvatati peale tsitruseliste ka Euroopa päritoluga musti ploome nagu Musta mere rannikulgi.¹⁵⁴ V. I. Lenin kirjutab: «Kõik need (s. o. tubaka-, köögivilja- ja puuviljakasvatus — L. V.) on seda liiki põllumajanduslikud kultuurid, mis tähistavad põllumajanduse intensiivistumist, majanduse suurendamist...»¹⁵⁵

Kapitalismi arenguga kaasnes eesti asunduste jõukamate kihide üha elavam osavõtt kohalike ühiskondlike ja majandusorganisatsioonide tööst ja tegevusest. Kui näiteks 1897. aastal Suhhumi Põllumeeste Seltsi asutajaliikmete seas oli 29 eestlast,¹⁵⁶ siis 1912.

¹⁴⁹ «Postimees» 16. mail 1906.

¹⁵⁰ АКМ.

¹⁵¹ Справочная книга Ф. П. Доброхотова, с. 53.

¹⁵² Коченовский Д. Сушка сливы. — ЧСХ, 1913, №7—8, с. 18—19.

¹⁵³ Lenin, V. I. Kapitalismi arenemine Venemaal. — Teosed, 3. kd., lk. 232.

¹⁵⁴ ЧСХ, 1913, nr. 7—8, lk. 22—25.

¹⁵⁵ Lenin, V. I. Uusi andmeid kapitalismi arenemisseadustest põllumajanduses. — Teosed, 22. kd., lk. 19.

¹⁵⁶ «Eesti Postimees» 27. dets. 1898; «Postimees» 22. jaan. 1899.

aastal kuulus sinna 39 eestlast, kes moodustasid 12,5% tegevliikmete arvust.¹⁵⁷

Veelgi enam. Intensiivsele põllupidamisele üeläinud jõukad asunikud püüdsid ka ise uusi majandusorganisatsioone luua. Esimestena organiseerusid Salme ja Sulevi jõukamad asunikud. 1910. aastal asutati seal Sotši Põllumajandusseltsi Estonskoje haruselts, millel oli 28 liiget.¹⁵⁸

Edukalt tegutsesid Suhhumi piirkonnas jõukad eesti asunikud ja linna väikekodanlus. Organiseerivat osa etendasid seal Suhhumi linna poe- ja majaomanikud ning ametnikud.¹⁵⁹

1912. aastal kinnitati põhikiri Suhhumi Eesti Majandusühisusel, mis oli esimene taoline kooperatiiv Abhaasias.¹⁶⁰ Majandusühisuse poe kogukäive ulatus 1913. aastal 32 000 rublani, kusjuures puhaskasu saadi 300 rubla.¹⁶¹ Andmeid kooperatiivi sotsiaalse koosseisu kohta pole, kuid kõrge osamaks (25 rubla) tõendab, et liikmeks võisid astuda üksnes jõukamad.¹⁶²

Külakodanlusele arenemiseks vajaliku esialgse kapitali kogumise olulist etappi tähistas 1913. aastal Ülem-Lindasse asutatud laenu- ja hoiuühisus.¹⁶³

1914. aastal oli Ülem-Linda Laenu- ja Hoiuühisusel liikmeid juba 105, bilanss oli 13 000 rubla ja puhaskasu saadi 168 rubla.¹⁶⁴

Kapitalistliku arengu süvenemist eesti asundustes Esimese maailmasõja eel väljendab eriti reljeefselt külakodanluse tegevus. Kapitali ei investeeritud enam nagu 1890-ndail ja Esimesele Vene revolutsioonile eelnenud aastail üksnes uute tootmisvahendite, väetiste, töö- ja kariloomade ning uute tööriistade soetamiseks. Nüüd hakati seda suunama üha rohkem väljapoole asundusi, mittetootmissfääri.

Kasumit tõotavaks peeti kapitali paigutamist suvilatesse ja nende alla määratud maadesse, et tulevikus äritseda. Nii näiteks omandasid Esimese maailmasõja eel 13 Punase Lageda eestlast Romanovski linnas 16 suvilakrunti.¹⁶⁵ Neist ei jäänud maha veelgi soodsamal kohal elavad jõukamad Salme ja Sulevi asunikud, kes kasutasid selleks vastavaid maid asunduse naabruses rajatavas Jermolovski alevis.¹⁶⁶

¹⁵⁷ ЧСХ, 1913, nr. 1—2, lk. 59—70.

¹⁵⁸ «Peterburi Teataja» 5. märtsil 1911; КМ КО, f. 235, m. 30 : 12, l. 24 p.; Список сельскохозяйственных кооперативных организаций на 1 января 1913 г., с. 27.

¹⁵⁹ КМ КО, f. 235, m. 29 : 14, l. 4—4 p., 5 p.—6 p.

¹⁶⁰ «Ühistegevusleht» 1912, nr. 1—2, lk. 22; Список сельскохозяйственных кооперативных организаций на 1 января 1913 г., с. 27.

¹⁶¹ «Ühistegevuse Kalender» 1915, lk. 43.

¹⁶² «Ühistegevusleht» 1912, nr. 1—2, lk. 22.

¹⁶³ КМ КО, f. 235, m. 30 : 2, l. 8.

¹⁶⁴ «Ühistegevuse Kalender» 1916, lk. 37.

¹⁶⁵ КМ КО, f. 235, m. 30 : 12, l. 54.

¹⁶⁶ «Päevaleht» 12. okt. 1913; «Peterburi Teataja» 1. nov. 1912; «Postimees» 20. juunil 1912; «Edasi» 16. okt. 1924.

Sõjajärelsete poliitiliste ja majanduslike muutuste mõjul leidsid aset märgatavad nihked eestlaste sotsiaalpoliitilistes oludes. Kõige selgemalt peegelduvad need olemasoleva materjali põhjal just tsaarivõimude šovinistliku koloniseerimispoliitika rakendamist Musta mere rannikul. Lootis ju tsarism seal Venemaa paljurahvuselise tööväe kätetööga luua kodanlusele, mõisnikele ja kulaklusele Vene Rivierat!

Ilmekaks tõendiks eelöeldule oli asunike sellise kategooria nagu passimehed arvukus Esimese maailmasõja eel. Passimehi oli 1. jaanuariks 1914 kogu kubermangus elavaist 1623 eestlasest 549 ehk 33,2%.¹⁶⁷ Kahjuks ei võimalda andmete puudulikkus meil täpselt määrata passimeeste sotsiaalset kuuluvust, tema proletaarse osa arvukust. Teatud hulk passimehi kuulus ka väikekodanlike kihtide hulka: majaomanikud, ametnikud ja apteekrid linnades, agronoomid, aednikud ja mõisavalitsejad maal. Märgatava osa ajutistest moodustasid Novorossiiski ja selle ümbruse tsemendivabrikutes töötavad eestlased ja nende perekonnaliikmed, kokku 66 inimest.¹⁶⁸ Arvatavasti polnud enamik neist sinna siirdunud siiski mitte asundustest, vaid Eestist värvatuina, sest osa tsemendivabrikuist kuulus Musta Mere Tsemenditootmise Aktsiaühingule, mille ettevõtteid leidis ka Eestis.¹⁶⁹ Juba 1897. aastal töötas Novorossiiski tsemendivabrikuis vähemalt 61 eestlast.¹⁷⁰

Esimese maailmasõja eelne majanduslik tõus põhjustas eesti asundustes järjest süvenevat diferentseerumist ja teravdas üha enam klassivastuolusid asunike keskel. Veenvalt tõestab seda nn. ajutiste e. passimeeste olemasolu Salme, Sulevi ja Punase Lageda eesti asundustes (vt. tabel 3).

Passimeeste õigusetu ja majanduslikult kehv olukord eesti asundustes põhjustas protesti mitte üksnes tsaarivõimude, vaid ka asunduste jõuka ladviku vastu. Nii on Sulevi asunduses aktiivselt astunud passimeeste kaitseks välja J. Olev. Tema juurde tihti kogunevatele kehvikutele selgitanud ta külas valitseva ebaõigluse põhjusi ja kulakluse silmakirjalikkust.¹⁷¹

Eesti asundustes toimuva kapitalistliku evolutsiooni sügavuse ja asunike varandusliku diferentseerumise kindlaksmääramise seisukohalt on olulised andmed palgatöö kasutamise ulatuse kohta, sest nagu märkis V. I. Lenin, «need on kõige tähtsamad andmed, kui asi puutub küsimusse kapitalismist põllumajanduses».¹⁷²

¹⁶⁷ Arvutatud KKRA, f. 468, nim. 2, s.-ü. 544, l. 40 p.—42 p., 44 p., 45 p., 46 p.—48; Обзор Черноморской губернии за 1913 год, с. 3, 6—7 ja «Приложение» põhjal.

¹⁶⁸ KKRA, f. 468, nim. 2, s.-ü. 544, 42 p., lk. 112.

¹⁶⁹ Karma, O. Tööstuslikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile Eestis. Tööstuse arenemine 1917. aastani. Tallinn, 1963, lk. 150.

¹⁷⁰ Первая ВПНРИ, 1897 г. Т. XX. Тетрадь 3, с. 88—89.

¹⁷¹ KM RO, RKM II 199, lk. 256—257.

¹⁷² Lenin, V. I. Uusi andmeid kapitalismi arenemisseadustest põllumajanduses. — Teosed, 22. kd., lk. 19.

Tabel 3

**Sotsiaalne kihinemine Eesti külates Esimese maailmasõja eel
(1. jaan. 1914)***

Asunduse nimetus	Elanike arv	Ajutiste arv	%
Jermolovka	101	11	10,9
Punase Lageda	286	35	12,2**
Salme-Sulevi	549	62	11,3
Kokku	936	108	11,5

* Tabel on koostatud KKRA, f. 468, nim. 2, s.-ü. 542, l. 38 p., 45 p., 46 p. ja SKMA, s.-ü. 78, l. 222—224 põhjal.

** «Postimehe» teatel (23. nov. 1911) oli Punasel Lagedal «passimehi» 50 inimest e. 16,6% küla elanikkonnast.

Tabel 4

**Alalise palgatööjõu kasutamine Musta mere ranniku
eesti asundustes 1919. aastal***

Asundus	Perede arv	Palgatööd kasutavate %
Salme	50	26,1
Sulevi	65	26,2
Alam-Linda	39	25,6
Ülem-Linda	46	22,1

* Tabel on koostatud KM KO, f. 235, m. 26 : 1, 30 : 1, 29 : 1 ja 29 : 7 põhjal.

Statistiliste materjalide puudumine ei võimalda küll päris täpselt määrata palgatöö kasutamise ulatust, kuid kasutades nii üldisi asunduste kirjeldustes leiduvaid teateid kui ka 1919. aastast pärinevaid statistilisi andmeid, saame siiski teha küllalt tõeseid oletusi. Peab märkima ka seda, et nii asunduste kui ka kodumaa seltsitegelased püüdsid «töö ja hea tahtmise» sildiga igati varjata tegelikke palgatöö ekspluateerimisel põhinevaid sotsiaalmajanduslikke suhteid eesti asundustes.

Narodniklike ja kodanlike majandusteadlaste fraaside kohta märkis V. I. Lenin, et sellised väljendused «viivad eksitusse, petavad publikut, sest need vihjavad palgatöö puudumisele».¹⁷³

¹⁷³ Lenin, V. I. Uusi andmeid kapitalismi arenemisseadustest põllumajanduses. — Teosed, 22. kd., lk. 19.

Olemasolevatest kirjalikest teatest ja allikandmeist nähtub aga veenvalt, et nii Sotši piirkonna¹⁷⁴ kui ka Abhaasia¹⁷⁵ eesti asundustes kasutati palgatööd. 1912. aastal Punasel Lagedal viibinud eesti proletaarne kirjanik ja pravdistliku eesti tööliste lehe «Kiir» toimetaja W. Buk nentis samuti palgatöö kasutamist.¹⁷⁶

1919. aasta talvel asunduste kohta koostatud statistilistest teatmetest järeldub (vt. tabel 4), et ilma alalise palgalise tööjõu kasutamiseta tulid toime ligi $\frac{3}{4}$ asunistest. Alalise palgatööjõu kasutamise ei kajasta aga sugugi mitte tegelikku olukorda. Asunike järjest suurenev spetsialiseerumine puuviljakasvatusele (sõja ajal ka tubakakasvatamisele) nõudis hoopis palgatöö lühiajalist kasutamist. Kahjuks pole võimalik kindlaks teha selle ulatust. Palgatöö lühiajalise kasutamise peamiseks vormiks oli asundustes päeviliste ja hooajatööliste (ainult koristusperioodiks) palkamine, sest nii puuvili kui ka tubakas tuli koristada kiiresti.¹⁷⁷

1. augustil 1914 algas Esimene maailmasõda, mille põhjustasid imperialistide vastuolud eeskätt maailma ümberjaotamisel. Sügisel astus Entente'i-vastase koalitsiooni koosseisu ka Türgi. Taga-Kaukaasias moodustus Kaukaasia rinne. Sõjalis-poliitilise olukorra tõttu osutus Musta mere rannik faktiliselt eesliini piirkonnaks. Juba sügisel katkes regulaarne laevaliiklus ja seega ka puuvilja väljavedu Sise-Venemaale.¹⁷⁸ Kõik see avaldas olulist mõju Musta mere ranniku majanduselule ja halvendas ka eesti asunike olukorda. 1916. aasta kevadeks oli sõtta mobiliseeritud ainuüksi Salme ja Estonia asundustest 16 meest.¹⁷⁹

Üks tolleaegne kirjasaatja teatas Sulevist, et «1 maailmasõda on juba selle lühikese aja sees kõik tagavaraväelased ja 3 aasta liisupoisid ära võtnud». Sõja laostavat mõju nentides jätkab ta samas: «Igal pool hauavaikus... nende lahkumisest kuni siiani ei ole asunduses mingit liikumist ega elu»¹⁸⁰. Suurenev maksukoores ja maksustamise ebaühtlus kutsusid kehvemates asunikekihtides esile rahulolematust.¹⁸¹

Oleks aga ekslik arvata, et imperialistliku sõja puhkemine halvendas kõikide asunike majanduslikku olukorda. Jõukamad asunikud kasutasid järjest väheneva sisseveo tagajärjel tekkinud hindade tõusu ning orienteerusid kiiresti ümber. Hakati rõhku panema teravilja ja eriti kõõgivilja, kartulite ning kultuurheina kasvata-

¹⁷⁴ «Postimees» 16. dets. 1911 ja 20. juunil 1912.

¹⁷⁵ KM KO, f. 235, m. 27 : 12, l. 4 p.

¹⁷⁶ Buk, W. Kaukaasia Eesti asundused, lk. 288.

¹⁷⁷ KM KO, f. 235, m. 27 : 12, l. 4 p.; m. 25 : 3, l. 17; m. 30 : 12, l. 22 p.; m. 29 : 10, l. 96. Salmelased tarvitasid päevilisi ka teraviljakoristamisel. (KM KO, f. 235, m. 30 : 12, l. 37 p.—38; «Postimees» 20. juunil 1912.)

¹⁷⁸ Виды на урожай в Черноморской губернии в 1915 г., с. 43.

¹⁷⁹ «Pealinna Teataja» 16. dets. 1915.

¹⁸⁰ «Pealinna Teataja» 11. veebr. 1915.

¹⁸¹ AARKA, f. 541, nim. 1, s.-ü. 1, l. 4—6, 45—46 p.

misele.¹⁸² Paljudes peredes hakati sõja ajal kasvatama tubakat.¹⁸³ Jõukatele asunikele sõja tõttu avanenud rikastumisvõimalused ise-loomustavad samuti turusuhete arengut. Just sõja-aastail kujunes Jermolovsk¹⁸⁴ Salme ja Sulevi asundustele tähtsamaks kauba realiseerimise kohaks. Aastakäive ulatus nn. eesti turul 100 000 rublani.¹⁸⁵ Tunduvalt laienes Suhhumi Eesti Majandusühisuse tegevus. Kui 1913. aastal saadi puhaskasu ainult 300 rubla, siis 1916. oli see juba 3584 rubla.¹⁸⁶

Kapitalismi arengu tagajärjel 1917. aastaks toimunud muutused eesti asunduste sotsiaal-majanduslikus ja -poliitilises olukorras olid vastuolulised.

Kuigi Musta mere ranniku eesti asundustes diferentseerumise tagajärjel tekkinud proletaarne kiht tagas objektiivsed eeldused asunike osavõtuks võitlusest nii kodanlik-demokraatliku kui ka sotsialistliku revolutsiooni võidu eest, ei olnud asunike proletaarsed kihid subjektiivsete tingimuste viibimise tõttu selleks veel valmis.

Eeskätt passimehed protesteerisid küll ümbritseva sotsiaalse ebaõigluse vastu¹⁸⁷, kuid poliitilise võitluse kogemuste vähesus ja just revolutsioonilise klassiteadlikkusega juhi ja organisaatorite puudumine avaldasid siiski mõju. Passimehed olid enamikus laiali väikestes ja suuremates asundustes ja seetõttu kergesti mõjutatavad kodanliku ja eriti väikekodanliku propaganda poolt, mida asundustes levitasid Esimese maailmasõja eel ja sõja-aastail nii eestikeelne ajakirjandus kui ka kodumaa kodanlus ja väikekodanlik haritlaskond.

«Maatöölise hajumine suurtel maa-aladel murrab nende vastupanujõu, samal ajal aga suurendab kontsentratsioon linnatöölise vastupanujõu»,¹⁸⁸ õpetas V. I. Lenin.

Kuid ka asunduste jõukamad kihid ei olnud veel 1917. aastaks jõudnud arusaamisele, et ühiskondlikud muudatused on viivitamatult vajalikud. Nagu eeltoodust näha, kasutasid jõukad eesti asuniku sõjaga kujunenud võimalusi igati oma majandusliku seisundi tugevdamiseks. See määras ka nende klassihoiaku poliitilistes küsimustes: nad olid passiivsed ja ootasid rahulikult tsaarivalitsuselt armuande, taotlemata revolutsioonilisi muudatusi kehtivas riigikorras.

Arvestatavaks teguriks Musta mere ranniku eesti asunduste ühiskondlik-poliitilises efus oli selle jõuka ladviku üha tihedam

¹⁸² КМ КО, ф. 235, м. 29 : 10, л. 95; м. 29 : 3, л. 1; м. 30 : 2, л. 3—4; м. 30 : 9, л. 2.

¹⁸³ Виды на урожай в Черноморской губернии в 1915 г., с. 49—50, 52; Справочная книга Ф. П. Доброхотова, с. 328; КМ КО, ф. 235, м. 27:12, л. 3р.

¹⁸⁴ Tänapäeva Lesselidze alev Abhaasia ANSV-s.

¹⁸⁵ Справочная книга Ф. П. Доброхотова, с. 327—328.

¹⁸⁶ «Ühistegevuse Kalender» 1914, lk. 43. Sealsamas, 1918, lk. 27.

¹⁸⁷ Vt. näiteks «Eesti Postimees» 18. apr. 1902; «Päevaleht» 23. okt. 1912; «Pealinna Teataja» 11. veebr. 1915.

¹⁸⁸ Lenin, V. I. Karl Marx. — Teosed, 22. kd., lk. 53.

side kodumaa ja Peterburi eesti kodanlike ringkondadega. 1909. aastal loodi Peterburi ja kodumaa eestlaste kodanlike ringkondade ning väikekodanliku haritlaskonna eestvõttel Peterburi Eesti Haridusseltsi asunduste jaoskond.¹⁸⁹

1910. aastast suurenes märgatavalt asunduste kohta ajakirjan-
duse veergudel («Meie Kodumaa», «Meie Elu», «Koit», «Peterburi
Teataja» jt.) avaldatavate ülevaadete ja sõnumite arv. «Eestil
on ka omad kolooniad. Eesti — s. o. meie. Meil on omad asun-
dused — meil on oma ajalugu,» pasundas «aateline» kodumaa
kodanlus.¹⁹⁰

1914. aastal Krimmis ja Suhhumis peetud laulupidudest võt-
sid osa eesti kodanluse tuntud tegelased A. Jürgenstein, R. Berend-
sen, G. Luiga, S. Sommer jt. Isamaaluse ja rahvaliku propaganda
varjus aeti hoopis äriasju, õhutades jõukaid asunikke oma «vabu
summasid» kodumaa kodanluse toetamiseks paremini kasutama.¹⁹¹

Eesti kodanluse agarat tegevust asundustes, mis taotles, «et
asunikud mitte Eesti kännule kaduma läinud liikmed ei oleks»,
taunis 1913. aastal tabavalt V. Kingissepp bolševistlikus töölis-
ajalehes «Kiir».¹⁹²

1917. aasta märtsi algul võitis Petrogradis kodanlik-demo-
kraatlik Veebruarirevolutsioon, mis levis kiiresti üle kogu Tsaari-
Venemaa. Musta mere kubermangu ja Suhhumi ringkonna kodan-
lus püüdis revolutsiooni võitu Petrogradis igati varjata. Veebruari-
revolutsiooni võidust pealinnas teatati ametlikult alles mitme
päeva pärast.¹⁹³

Nagu 1905.—1907. aasta revolutsiooniski, nii oli ka nüüd
Musta mere rannikul hegemooniks proletariaat. Novorossiiskis,
Tuapses ja Suhhumis moodustati töörahva revolutsioonilised või-
muorganid — tööliste ja soldatite saadikute nõukogud.¹⁹⁴

Kodanlus ja mõisnikud hakkasid aga samal ajal looma kodan-
like võimuorganeid. Suhhumi ringkonnas sai selleks 10. (23.)
märtsil moodustatud Ühiskondliku Julgeoleku Ringkonnakomitee,
mille kohalikeks organeiks olid täitevkomiteed (jaoskondades
komissarid, kogukondades — vanemad).¹⁹⁵ Musta mere kuberman-
gus moodustati samasugused kodanlikud organid, mida hakati
hiljem nimetama kodanikkude komiteedeks.¹⁹⁶

Nii kujunes 1917. aasta aprillis Musta mere kubermangus ja
Suhhumi ringkonnas lõplikult välja kaksikvõim.

¹⁸⁹ КМ КО, f. 235, m. 20 : 19, l. 8.

¹⁹⁰ Väljarändajate ja asunikude Kalender. 1910. I Aastakäik. (Pärnu), lk. 28.

¹⁹¹ «Postimees» 3. ja 5. juunil 1914.

¹⁹² Kingissepp, V. Kultuuriküsimustest, lk. 9.

¹⁹³ Дзидзария Г. А. Очерки истории Абхазии, с. 58; Козлов А. И. Борьба трудящихся Черноморья, с. 13.

¹⁹⁴ Дзидзария Г. А. Очерки истории Абхазии, с. 60, 68—69; Козлов А. И. Борьба трудящихся Черноморья, с. 15.

¹⁹⁵ Дзидзария Г. А. Очерки истории Абхазии, с. 61.

¹⁹⁶ Улько Г. Е. Октябрь на Черноморье, с. 32.

Musta mere kubermangu ja Suhhumi ringkonna tööliklassi ja talurahva revolutsioonilist võitlust juhtisid Novorossiiski, Tuapse, Sotši ja Suhhumi VSDTP organisatsioonid. Bolševike partei kohalike organisatsioonide ees seisis raske ülesanne: veenda sotsiaal-majanduslikult arengutasemelt ebaühtlast ja paljurahvuselist Musta mere ranniku töörahvast, et kodanlikke ja väikekodanlikke parteisid ei saa usaldada, sest ainult kogu võimu üleandmine nõukogudele tagab neile täieliku vabaduse ja lõpetab igasuguse ekspluateerimise.

Musta mere kubermangu ja Suhhumi ringkonna bolševikud juhindusid oma töös V. I. Lenini Aprilliteesidest ja VSDT(b)P VII ülevenemaalise konverentsi otsustest, milles oli kavandatud rahulik üleminek kodanlik-demokraatlikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile.

Bolševike partei tegevuse vastu astusid ühiselt välja esseerid, menševikud, anarhistid ja mitmesugused natsionalistlikud organisatsioonid. Nad püüdsid igati pidurdada Musta mere ranniku töörahva revolutsioonilise aktiivsuse kasvu, et kindlustada kodanluse positsioone.¹⁹⁷

Veebruarirevolutsioon ja tsaarivalitsuse kukutamine tulid jõukamaile eesti asunikele täiesti soovimatult. Uks neist kirjutas Veebruarirevolutsioonist: «Revolutsiooni sõnum tuli nii ootamata, et ei tahtnud eriti uskudagi.»¹⁹⁸

Eestlaste suhtumist revolutsioonisündmustesse mõjutas oluliselt rahuslik piiratus, mida põhjustas tsarismi pikaajaline šovinismipoliitika väikerahvaste seas. See tingis isegi asunduste jõukamate kihtide suhtumist. Ei ole põhjust kahelda, et selle mõju ulatus ka asunike vaesematesse kihtidesse. Revolutsioonisündmustesse hakati uskuma alles pärast esimeste eestikeelsete ajalehtede kättesaamist!¹⁹⁹

Kahjuks ei ole 1917. aastast säilinud täpsemaid andmeid asunduste kehvistu tegevuse ja tema meelsuse muutumise kohta. Allikaist nähtub, et külakodanluse pseudorevolutsiooniline rahuslik kihutustöö pörkas kokku asunike kasvava, ent siiski alles stiihilise revolutsioonilise teadlikkusega. Seda tunnistas näiteks keegi külakodanluse esindajaist, kes kirjutas Veebruarirevolutsioonile järgnenud sündmustest: «Suur Eesti Küla (s. o. Estonia — L. V.) võttis vabaduse liikumisest (s. o. Veebruarirevolutsioonist — L. V.) leigelt osa . . . ja ei avaldanud enne ega pärast miskisugust huvi revolutsiooni valitsuse loomise ja üleüldse (tekst hävinevad — L. V.) kohta suurt huvi.»²⁰⁰

Kehvistu hakkas järk-järgult mõistma, et Veebruarirevolutsiooni tagajärjel võimule pääsenud kodanlus ja mõisnikud ei too

¹⁹⁷ Дзидзария Г. А. Очерки истории Абхазии, с. 86—91; Улько Г. Е. Октябрь на Черноморье, с. 41.

¹⁹⁸ КМ КО, ф. 235, м. 30 : 5, л. 18.

¹⁹⁹ Sealsamas, м. 27 : 14, л. 3.

²⁰⁰ Sealsamas, м. 30 : 5, л. 19.

töörahvale mitte midagi muud «peale vabaduse tuule».²⁰¹ Klassisuhete pingelisust näitab ka asjaolu, et 1917. aasta kevadel ei saadetud Estonia, Salme ja Sulevi asundustest saadikuid Livonias peetud nn. asunike kongressile.²⁰²

Kodanliku ideoloogia levitamisele Kaukaasia eesti asundustes aitas oluliselt kaasa eriti 1917. aastal «asunduste apostli» S. Sommeri kihutustöö.

Pärast kodanlik-demokraatliku Veebruarirevolutsiooni võitu hakkas S. Sommer koostöös Põhja-Kaukaasia linnade eesti väikekodanlusega energiliselt organiseerima asunduste kodanlik-rahvuslikku organisatsiooni. Asunduste kultuurilise tegevuse kava varjus hakati 1917. aasta kevadel palavikuliselt korraldama eesti asunike jõuka ladviku ja linnade väikekodanluse ühist koosolekut.²⁰³ Asundustesse ja seltsidesse saadeti aprillis laiali vastavad üleskutsed.²⁰⁴

21.—23. maini toimuski Põhja-Kaukaasias Livonia eesti külas Lõuna-Venemaa ja Kaukaasia eesti asunduste nn. kongress. Kohale saabus 45 saadikut, kes esindasid 18 asundust. 5 asundust saatsid kongressile tervituse, ülejäänud 12 vaikusid...²⁰⁵ Musta mere ranniku eesti asunduste saadikutena võtsid sellest osa H. Grossman ja V. Soovik Alam-Lindast, K. Jänes ja A. Martin Ülem-Lindast.²⁰⁶

Kongressi ebademokraatlik olemus nähtus juba sinna saadikute lähetamise korral («asunikkude arvu lõpulik kindlaks määramine jääb iga asunduse oma hooleks»),²⁰⁷ mis võimaldas asunduste kodanikkude komiteedel kongressile koondada seltside ja ühisuste juhtivaid tegelasi ning asunduste jõukama osa esindajaid.

Kongressi ettevalmistamine, käik ja kodumaa kodanluse agar osavõtt «oma asunduste» küsimusest näitavad, et kogu üritus oma poliitiliselt suunitluselt väljendas rahvusliku kultuurautonoomia ideid.

Livonia kongressi kodanlik klassisisu avaldus eriti ilmekalt jõukate Krimmi ja Põhja-Kaukaasia teravilja- ning Musta mere ranniku puuviljakasvatajate huvides vastuvõetud resolutsioonis.²⁰⁸

Resolutsioon ei anna selget vastust agrariküsimuse lahendamise kohta, ei selgitata, kas maa jääb eraomandusse või natsionaliseeritakse. Resolutsiooni 5. punktis öeldakse küll, et maavalduse suurust piiratakse alam- ja ülemmäära kehtestamisega koha-

²⁰¹ KM KO, f. 235, m. 29 : 18, l. 21 p.

²⁰² Sealsamas, m. 14 : 47, l. 1; m. 32 : 13, l. 1.

²⁰³ Sealsamas, m. 20 : 10, l. 3.

²⁰⁴ Sealsamas, m. 32 : 15, l. 1.

²⁰⁵ «Aeg» 26. juunil 1917; «Päeva!eht» 23. juunil 1917. *Pihlapuu, L.* Eesti asundus Livonia, lk. 494.

²⁰⁶ *Мартин А.* Из моих воспоминаний, с. 29.

²⁰⁷ KM KO, f. 235, m. 32 : 15, l. 1.

²⁰⁸ Sealsamas, m. 32 : 14, l. 1—2.

like organite poolt, kuid samas kutsutakse «kohalikke olusid ja isikliku ettevõtlikkuse vabaduse tingimusi tähele panema». Sisuliselt väljendati sellega soovi mitte likvideerida suurmaaomandit. Kõige selgemini ilmnis kongressi hallparunlik iseloom just kõnesoleva resolutsiooni esimeses punktis: «Maad võib omandada ainult see, kes teda isiklikult harib, olgu pere ehk palgatud tööjõu abil, ise töösid juhatades.» Kust ja millal pidid asunduste passimehed maad saama, jäeti hoopis märkimata, sest seda ei kavatsetudki teha, tuli tagada «palgatud tööjõu» olemasolu eesti jõukatele teravilja- ja puuviljakasvatajatele.

Livonia kongressi tõelist iseloomu näitab ka seal vastuvõetud resolutsioon hariduse kohta. Vaatamata mõningaile radikaalsemaile nõuetele (algõpetuse sunduslikkus ja tasuta õppimine, koolide riiklik ülalpidamine, emakeelne kool) ei küündinud see tervikuna isegi kodanliku demokraatia nõueteeni. Kongressi resolutsioonid ei sisalda ainsatki vihjet kooli ja kiriku lahutamise kohta. Rahvusliku kultuuritöö edendajad võtsid kongressil koguni vastu resolutsiooni «Kaukasuse asunduste kogudus».²⁰⁹

Rahvuslikke kultuurautonomiste paljastas töölikklassi ja internatsionalismi nõrgestajatena V. I. Lenin, kes näitas, et kodanliku rahvusliku kultuuri propageerimise ja klerikalismi vahel valitseb otsene seos.²¹⁰ Seda tõde kinnitas veel kord ka Livonia kongressil vastuvõetud reaktsiooniline resolutsioon asunduste koguduste kohta.

Kooskõlas kongressi otsusega moodustati asundustes kultuuritöö läbiviimiseks kodanlik-rahvuslik Lõuna-Venemaa ja Kaukaasia Eesti Asunduste Ringkonna Keskbüroo, mille asupaigaks sai Livonia. Kolmeliikmelise Keskbüroo esimeheks seati S. Sommer.²¹¹

Tuli moodustada Krimmi, Lõuna-Samaara, Põhja-Kaukaasia ja Musta mere ranniku jaoskonnad. Iga jaoskonna tööd juhtis vastav büroo, mis valiti teatud piirkonna kongressi poolt. Organisaatsiooni alamastmeks olid asundustes moodustatud komiteed.²¹²

Musta mere ranna ja Taga-Kaukaasia eesti asunduste I kongress toimus 13. ja 14. augustil 1917 Estonias.²¹³ Esindatud olid Estonia (5 saadikut), Punase Lageda (1), Alam-Linda (4), Suhumi (5) jt., kokku 25 saadikuga. Ilmunud ei olnud saadikud Novorossiiskist, Tuapsest, Sulevist, Salmest, Sotsist, Karsist ja Tiflisist.²¹⁴ Kongressil valitud büroo esimees A. Martin oli seetõttu sunnitud kogu ürituse kohalikuks Suhumi eesti asunduste kongressiks tunnistama.²¹⁵

Kongressi poliitiline hoiak oli niisama kodanlik-rahvuslik nagu

²⁰⁹ KM KO, f. 235, m. 32 : 14, l. 3—5.

²¹⁰ Lenin, V. I. Kriitilisi märkmeid rahvusküsimuse kohta. — Teosed, 20. kd., lk. 18—19.

²¹¹ KM KO, f. 235, m. 32 : 14, l. 4—5; «Vabadus» 21. juuni 1917.

²¹² Sealsamas.

²¹³ KM KO, f. 235, m. 32 : 14, l. 7; «Päevaleht» 5. sept. 1917.

²¹⁴ KM KO, f. 235, m. 32 : 14, l. 4, 8; «Päevaleht» 5. sept. 1917.

²¹⁵ KM KO, f. 235, m. 10 : 19, l. 8.

Livoniaski: «Otsustati tervitustelegrammid Moskva Eesti Asunduste Kongressile ja Tallinna Maapäevale saata.»²¹⁶

Jaoskonna büroosse valiti A. Martin (kooliõpetaja), H. Holberg (kooliõpetaja), V. Soovik (kooliõpetaja) ja A. Ingermann (poeomanik ja Krasnaja Poljana Elanikkude Komitee liige).²¹⁷

Kongressi otsuste kohaselt organiseeriti sügisel Estonias, Ulem- ja Alam-Lindas, Punasel Lagedal, Salmes ja Sulevis nn. asunduse komiteed, mis koosnesid eeskätt jõukaist asunistest ja nn. seltsitegelastest. Mõneti demokraatlikumaks kujunesid need Estonias, Alam-Lindas ja Punasel Lagedal, sest sinna valiti ka naisi.²¹⁸

«Päevalehe» andmetest selgub, et erinevalt Livonias toimunud kongressist jäeti päevakorrast välja sellised tähtsad punktid nagu maa-, kiriku- ja poliitilise olukorra küsimus.²¹⁹

Kahtlemata kajastus Estonia kongressi tegevuses ja otsustes Musta mere ranniku töörahva vaesemate kihtide revolutsioonilise meeolu kasv 1917. aasta suve teisel poolel. Rahvuslikku kihutus-tööd ei saanud kodanlikud seltskonnategelased enam endist viisi jätkata: asunike vaesemate kihtide revolutsioonilisuse kasvu püüti pidurdada ainult kultuuritööga piirduvate ülesannete seadmisega, et kõrvale juhtida tähelepanu võimu- ja maaküsimuselt.

4. juuli sündmused Petrogradis veensid Musta mere ranniku töörahvast veelgi enam Ajutise Valitsuse kontrrevolutsioonilises olemuses.

Vebruarirevolutsioonist saadik võimul olnud Ajutine Valitsus jätkas sisuliselt tsaarirežiimi sise- ja välispoliitikat. Sõja lõpetamise ja talupoegadele maa andmise kohta jagati üksnes lubadusi. Töörahvast õhutati koguni jätkama verist tapatalgut, küsimuse lahendamine lükati edasi Asutava Kogu kokkutulekuni.

Ajutise Valitsuse selline tegevus kiirendas asunike kehvematel kihtides revolutsioonilise teadlikkuse kasvu ja lähendas neid bolševike partei positsioonidele. Vaatamata jõukamate asunike, natsionalistlikult meelestatud külaharitlaste ja Kaukaasia linnade

²¹⁶ KM KO, f. 235, m. 10: 19, l. 8; «Päevaleht» 5. sept. 1917. Moskva eesti asunduste (planeeritud oli see Kesk-Venemaa eesti asunduste kongressina) kongress toimus 12.—13. aug. 1917 Moskvast. Uritus kukkus läbi, sest kohale oli ilmunud ainult 20 saadikut, kes tunnistasid bolševistliku vähemuse nõudel kongressi ettevalmistavaks. Et koosoleku kontrrevolutsiooniline enamus lükkas tagasi bolševistliku vähemuse (Moskva Eesti Sots. Töölise Klubi) resolutsiooniprojekti, siis lahkusid nad koosolekult. (Vt. lähemalt «Vabadus» 17.—18. aug. 1917 ja «Päevaleht» 1. sept. 1917.)

²¹⁷ ORKA, f. 44, nim. 1, s.-ü. 25, l. 1—1 p.; SKMA, s.-ü. 70, l. 2.

²¹⁸ KM KO, f. 235, m. 10: 19, l. 14—15.

²¹⁹ «Päevaleht» 5. sept. 1917. Ka nn. Põhja-Kaukaasia Eesti Asunduste Asunikude kongressil, mis peeti Kislovodskis 9.—10. juulini 1917, ei puudutatud enam selliseid «õrnu» küsimusi nagu poliitiline olukord, maa- ja kirikuküsimus. Kongressi juhtivaiks jõududeks olid S. Sommer, Fr. Mõistlik (raamatukaupmees), Fr. Sauer (gümnaasiumiõpetaja), A. Villmann (jurist, tegutses Bakuu Eesti Seltsis), H. Kukk (Kislovodski Eesti Seltsi esimees) jt. («Vabadus» 26. juulil 1917.)

eesti väikekodanluse propagandale, mida vastavate büroode, jaoskondade ja komiteede loomisega püüti tõhustada ka organisatsiooniliselt, hakkas asunduste kehvistu üha enam jõudma arusaamisele, et laialt kiidetud Ajutine Valitsus ei toonud endaga kaasa mitte midagi «peale vabaduse tuule».²²⁰

Üha rohkem veenduti asunike vaesemates kihtides, et Venemaa töörahva huvide tõeliseks ja ennatsalgavaks kaitsjaks on bolševike partei, kes kõrvalekaldumatult ja järjekindlalt paljastab proletaarse internatsionalismi seisukohalt kodanlust ja natsionalismi. Ainult bolševike partei oli töörahva huvide ja ootuste tribüüniks, kes nõudis järjekindlalt sõja lõpetamist, maaküsimuse kohest lahendamist ja mis peaasi, kogu võimu üleandmist töörahva kätte.

²²⁰ KM KO, f. 235, m. 29 : 18, l. 21 p.

2. Eesti asundused Oktoobrirevolutsiooni, kodusõja ja välismaise sõjalise interventsiooni aastail (1918–1921)

2.1. Eesti asunikud võitluses nõukogude võimu eest 1918. aastal

Musta mere kubermangu põhjaosas kehtestati nõukogude võim detsembris 1917,¹ Sotši ringkonnas menševike ja esseeride vastu-tegevuse tõttu aga alles 1918. aasta algul.² Jaanuari lõpul ja veebruari algul toimusid kogu Sotši ringkonnas tööliste ja talu-poegade nõukogude valimised.

1. veebruaril 1918 alustas tööd vallanõukogu poolt valitud Salme (Estonskoje) Valla Täitevkomitee. Esimeheks valiti M. Block ja liikmeiks V. Ludvik, A. Kiratšjan, V. Salijan ning K. Turkman-jan. Valla miilitsaülemaks määrati A. Kostin.³

Vaimustusega, täis revolutsioonilist entusiasmi, tähistati asundustes 1918. aasta maipüha. Sel puhul Sulevis toimunud rahvapeol esinesid ettekandega kohalik segakoor ja puhkpilli-orkester. Veel samal peol pandi alus muusika- ja lauluseltsile.⁴

Nõukoguliku ülesehitustöö korraldamiseks loodi Salme Valla Täitevkomitee juurde finants-, kohtu-, maa- ja teised komisjonid.⁵

14. mail 1918 asutati Salme naabruses asuvas Jermolovskis haridusselts «Edu», mille liikmeks astus 66 inimest. Selts seadis oma eesmärgiks näitemängu ja etlemise edendamise, samuti kavatseti koos Salme ja Sulevi küladega ühine raamatukogu asutada.⁶

¹ Улько Г. Е. Октябрь на Черноморье, с. 62.

² Sealsamas, lk. 65.

³ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 36, l. 63.

⁴ Sealsamas, l. 40.

⁵ Sealsamas, l. 63. Nõukogude võimu esimese perioodi (veebr.—juuni 1918) kohta Sotši ringkonna eesti külades pole seni arhiivimaterjale leitud. Käesoleva aluseks on 1924. aastal Sulevi asunduses V. Ludviku poolt koostatud käsikirjas «Sulevi asunduse ajalugu» leiduvad andmed.

⁶ KM KO, f. 235, m. 27 : 24, l. 2.

Täpsemaid andmeid iseloomustamaks Sotši ringkonna eesti asunike erinevate sotsiaalsete kihtide osavõttu nõukogude võimu kehtestamisest ja üldse suhtumisest töörahva võimusse 1918. aasta algul ei ole. Siiski võime väita, et osa Punase Lageda, Salme ja Sulevi eesti asunikke, eeskätt vaesemad passimehed olid häälestatud nõukogulikult.

Sotsialistlikud ümberkorraldused Musta mere rannikul katkestas 1918. aasta varakevadel sõjalis-poliitilise olukorra teravnemine Põhja-Kaukaasias. Koostöös keiserliku Saksamaa vägedega alustasid kontrrevolutsioonilised Kubani Raada ja Doni kasakavägi sõjakäiku noore nõukogude võimu vastu.

Musta mere rannikul aktiveerusid ka gruusia menševikud, kes tungisid mais kallale Nõukogude Abhaasiale.⁷ Saanud toetust Saksamaalt, vallutasid nad Suhhumi ja jõudsid mai lõpul Gagra alla.⁸

Aralõigatuna revolutsioonilise Venemaa keskpriirkondadest, sattus noor Kubani Musta Mere Nõukogude Vabariik raskesse olukorda: puudust tunti toiduainetest, tekkisid rahalised raskused, transport laostus, pead tõstis sisemine kontrrevolutsioon jne. Aktiveerus ka kodanlike parteide tegevus. Menševike propaganda ülistas Gruusiat, vastandades oma «demokraatiat» nii proletariaadi diktatuurile kui ka Denikini sõjaväelisele režiimile. Agaralt tegutsesid esseerid, kelle suuvoodriks eesti asundustes olid seltside, komiteede jne. juhtivad tegelased. Nad kasutasid ära isegi selle, et veebruaris 1918 oli eesti kodanlus paberil välja kuulutanud kodanliku vabariigi ning väitsid, et nüüd olevat kõik asunikud Eesti vabariigi alamad ja seetõttu ei puutuvatki käimasolev võitlus neisse.⁹

Kahtlemata leidis eesti asundustes ka sellist elementi, kes nõukogude võimu kehtestamisega sugugi rahul ei olnud. Endised politseinikud, tsaariaegsed külaametnikud ja kulaklus ootasid «kõige paremat korda ja seadust» deniikinlastelt ja menševikelt¹⁰ ning kasutasid nõukogude võimu iga raskust selleks, et seda võimu kompromiteerida. Mõistagi ei jätnud see kõik mõju avaldamata Sotši ringkonna eesti asunike poliitilisele meelsusele 1918. aasta kevadel ja suvel.

Kui kevadel algas menševike vägede pealetung, kutsus nõukogude võim üles kõiki Sotši ringkonna töotajaid astuma vabatahtlikult Punakaardi salkadesse. Sel puhul toimunud Salme asunduse üldkoosolek kuulutas «endid kõigist poliitilistest liikumistest, mis Venemaal sünnib, erapooletuks... välisvaenlase puhul aga minnakse appi [Punakaardile — L. V.]».¹¹

⁷ Дзидзария Г. А. Очерки истории Абхазии, с. 169.

⁸ Sealsamas, lk. 176.

⁹ КМ КО, f. 235, m. 29 : 6, l. 1.

¹⁰ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 36, l. 76.

¹¹ КМ КО, f. 235, m. 29 : 6, l. 1.

Miks siis jäid Sotši ringkonna eesti asundused selles küsimuses erapooletuks?

Kas oli tegemist mingi erandliku olukorraga või kajastas see teatava klassi suhtumist proletariaadi diktatuurisse?

V. I. Lenin on põhjalikult analüüsinud eri klasside osa ning käitumist Oktoobrirevolutsiooni ja Kodusõja päevil. Ta rõhutas, et töölisklass ei ole mitte kunagi võidelnud üksinda, vaid temaga liidus on alati välja astunud töötav talupoegkond. V. I. Lenini poolt väljatöötatud taktika kasutamine väikekodanluse (peamiselt kesktalupoegadega) suhtlemisel oli proletariaadi diktatuuri võidu eeltingimuseks. V. I. Lenin lähtus sellest, et väikekodanluse, eeskätt kesktalupoegadesse suhtumisest sõltub proletariaadile liitlaste tagamine.

Keskmiik on oma sotsiaalse loomuse tõttu kahepalgeline. Ühelt poolt on ta töömees, kes usinalt püüab endale kindlustada tulevikku. Teiselt poolt on ta omanikuna huvitatud oma töö ülejääkide realiseerimisest isikliku äranägemise järgi, et jõukaks saada. Selline kahepalgelisus asetab keskmiku töö ja kapitali vahelises võitluses n.ö. ootepositsioonile. Sellest tuleneski tema poliitiline kõikumine, mis nii Oktoobrirevolutsiooni päevil kui ka Kodusõja aastail raskendas proletariaadil keskmiku kaasatõmbamist.

V. I. Lenini hinnangu järgi on keskmik sotsiaalseks kihiks, «kes end enne seda proletariaadi võimu pooldajaks ei tunnista, kes selle võimu tingimusi ja ülesandeid ei mõista, vaid üksnes oma edasiste kogemuste põhjal veendub proletariaadi diktatuuri vältimatuses, õigsuses, seaduspärasuses»¹².

V. I. Lenini sõnad kehtivad täiel määral ka eesti asunike kohta, kes olid enamikus keskmikud.

Sotši piirkonna asunike kaldumist 1918. aasta kevadel ja suvel kontrerevolutsiooni suunas mõjutasid 1917. aasta mais Livoonias ja augustis Estonias toimunud eesti asunduste kongressidel vastuvõetud otsused nn. kultuurharidusliku töö edendamise kohta eesti asundustes.¹³ Alates 1918. aasta aprillist korraldati Sotši ringkonna asundustes hariduskursusi. Tähtsamaks lektoriks oli S. Sommer, kelle peasihiks, nagu seda heakskiitvalt rõhutasid Pjatigorski eesti esseerid, oli «iseäranis isamaa ajaloo ja tutvustamine... mida... oli praeguse Eesti elu [s. o. kodanliku Eesti — L. V.] uuestisündimise puhul nii hädasti vaja»¹⁴.

Poliitiliste õpetuste käsitlemine isamaa ja «Eesti uuestisündimise» vaimus tasandas teed esseerlike ja menševistlike vaadete levimisele asunike seas. Kuid mitte kauaks. Järgnevad sündmused nii Sotši ringkonnas kui ka kogu Musta mere rannikul tegid Salme, Sulevi ja Punase Lageda asunikele selgeks, kes on nende õiguste ja lootuste tõeline kaitsja.

¹² Lenin, V. I. Asutava Kogu valimised ja proletariaadi diktatuur. — Teosed, 30. kd., lk. 249.

¹³ KM KO, f. 235, m. 20: 10, l. 8; m. 10: 19, l. 4—4 p., 11.

¹⁴ KM KO, f. 235, m. 20: 10, l. 7.

Teisiti kulgesid Oktoobrirevolutsiooni sündmused Suhhumi ümbruses asuvates eesti külades. Sotsialistliku revolutsiooni võit Taga-Kaukaasias viibis. Rahvavastased kodanlik-natsionalistlikud parteid, kes toetusid välismaistele, eeskätt Saksa militaristide¹⁵ sõjalistele jõududele, tegid kõik selleks, et isoleerida Taga-Kaukaasia rahvaid Nõukogude Venemaast.

Taga-Kaukaasia tööraha, eriti talurahva rahulolematust süvendas agraarküsimuse lahendusega venitamine kodanluse ja mõisnike poolt, samal ajal kui Nõukogude Venemaal viidi ellu leninlikku maadekreiti.

Revolutsioonilise liikumise süvenemise seisukohalt Suhhumi ringkonna eesti asundustes oli eriline tähtsus 1917. aasta detsembris Ersindžanis sõlmitud vaherahukokkuleppel¹⁶, mille järel Taga-Kaukaasia rindelt hulgaliselt hakkas naasma soldateid.

Kaukaasia armee revolutsioonilises kulmineerus detsembris 1917, mil pärast pingelist bolševike partei sõjaväeorganisatsioonide ja VSDT(b)P kraikomitee eeltööd toimus Tiflisis Kaukaasia armee II kraikongress. Bolševike juhtimisel, ühises blokis vasakpoolsete esseeridega kulges kongress nõukogude võimule ustavas vaimus. Kongress kiitis heaks leninlikud dekreedid, mõistis hukka menševike ja parempoolsete esseeride poolt propageeritava kaitsesõja jätkamise poliitika, lükkas tagasi kontrrevolutsioonilise Taga-Kaukaasia komissariaadi katsed võimu enda kätte haarata ja valis uue krainõukogu esotsas bolševik G.-N. Korganoviga.¹⁷

Kaukaasia armee kraikongressi otsuste laialdane selgitamine väeosades, kodanlike parteide (menševikud, dašnakid, mussavatisid jt.) kontrrevolutsioonilise tegevuse paljastamine ja nõukogude võimu võidukäik Tsaari-Venemaa ülejäänud piirkondades avaldas maailmasõjast väsinud ja kojuigatsevaile soldatitele suurt revolutsioneerivat mõju. Bolševiseerunud soldatid lülitusid aktiivselt kohalikku ühiskondlik-poliitilisse ellu.

Kaukaasia armee bolševiseerumine kajastus ka rindel viibivate eesti sõdurite revolutsioonilise maailmavaate kujunemisel.

Musta mere ranniku eesti asunduste kulaklus kurtis rindelt tagasi saabunud külakaaslaste kohta, et «paljud neist olid enamlasteks muutunud».¹⁸

Asunike jõukamad kihid, keda juhtisid Kaukaasias tegutsevad eesti kodanlik-rahvuslikud organisatsioonid (seltsid, komiteed),

¹⁵ Vt. lähemalt Saksa sõjardite tegevusest *Липня Г. В. Политика Германии в Закавказье в 1918 году. Сборник документов. Тбилиси, 1971.*

¹⁶ 18. dets. 1917 sõlmis kodanlik-mõisniklik Taga-Kaukaasia Komissariaat, kes ei tunnustanud nõukogude võimu, keiserliku Saksamaa mahitusel separaatse vaherahukokkuleppe Türgiga, et sel teel lahti saada revolutsiooniliselt meeletatud soldatitest. (Победа Советской власти в Закавказье. Тбилиси, 1971, с. 245; *Лудшвейт Е. Ф. Турция в годы первой мировой войны, с. 158—160.*)

¹⁷ *Голуб П. Партия, армия и революция. Отвоевание партий большевиков армии на сторону революции. Март 1917 — февраль 1918. М., 1967, с. 273.*

¹⁸ КМ КО, f. 235, m. 27 : 14, l. 3 p.

püüdsid võidelda revolutsioonilise liikumise laienemise ja süvenemise vastu eesti külades.

Peamiseks Musta mere ranniku eesti asunduste jõukamate kih tide ja väikekodanlike elementide organiseerijaks ja juhtijaks oli 14. augustil 1917 Estonias moodustatud Musta Mere Ranna ja Taga-Kaukaasia Eesti Asunduste büroo.¹⁹

Musta mere ranniku eestlaste organiseerija ja juhtija kohale pretendeeris ka 17. veebr. 1918 Tiflisis kõrgemate ametnike, majajomanike ja väikekaupmeeste esindajate poolt ellu kutsutud Tiflisis Eesti Täidesaatev Komitee.²⁰

Asunduste jõukamate kihtide ja kodanlik-rahvuslike eesti organisatsioonide tegevust ja ideoloogilist propagandat soodustas märksa Brest-Litovskis 3. märtsil 1918 sõlmitud rahuleping.

Nõukogude Venemaa ja keiserliku Saksamaa vahel sõlmitud rahulepingu III artiklit püüti asunduste kodanlust toetavate ringkondade poolt tõlgitseda rahvusvahelise õiguse sättena, mis ei luba asunikel osa võtta «в этой борьбе со стороны какой бы то ни было политической партии».²¹

Rahvuslike huvide kaitse ja rahvusvaheliste õigusnormide varjus püüdis asunduste kodanlust toetav vähemus eitada nõukogude võimu eest peetava võitluse internatsionaalset iseloomu ja klassiolemust veenmaks poliitiliselt vähese kirjaoskusega asunikke jääma «erapooletuks antud momendil Sise-Venemaal toimuvassise poliitilises võitluses».²²

Oli iseloomulik, et neutraliteedi säilitamise poliitika kattel toimus kodanlik-rahvuslike vaadete süstemaatiline levitamine asundustes. Viimaste propageerimisel Kaukaasia Musta mere ranniku eesti asundustes oli tähtis osa asunduste büroo poolt 1918. aasta kevadel korraldatud hariduskursustel.²³

Kodanlik-rahvuslike elementide tegevuse vastu asundustes astusid välja rindemehed. Eriti aktiivsed olid rindemehed Estonia asunduses. Bolševistlikult meeletatud A. Liiv, A. Romanov jt. sekkusid otsustavalt asunduse ühiskondlikku ellu. Bolševistlikku

¹⁹ ORKA, f. 44, nim. 1, s.-ü. 25, l. 1.

²⁰ KM KO, f. 235, m. 29 : 26, l. 1. Käesolevas töös ei vaadelda Tiflisis Kodusõja perioodil tegutsenud eesti organisatsioonide tööd, sest see väljuks antud teema piirest. Olgu siinkohal märgitud, et detsembris 1918 reorganiseeriti Tiflisis komitee ümber Tiflisis Eesti Rahva Nõukoguks, kes esindas de facto kodanlikku Eestit kuni 25. sept. 1920, mil Tiflisis avati ametlikult kodanliku Eesti konsulaat. (Sealsamas, m. 29 : 26, l. 1 p.; vt. ka «Riigi Teataja» 6. sept. ja 10. sept. 1919.)

²¹ ORKA, f. 44, nim. 1, s.-ü. 5, l. 3—4 p.; vt. ka Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до Рапальского договора. Сборник документов. Том I (1917—1918 гг.). М., 1968, с. 366—367.

²² ORKA, f. 44, nim. 1, s.-ü. 5, l. 3—4 p. Tiflisis komitee otsis võimalusi eestlaste tagasipöördumiseks keiserliku Saksamaa poolt okupeeritud Eestisse. Kodumaale sõita soovijate ja jõukate eesti asunike «kasude kaitsjana» läks Eestisse pastor A. Nigol. (KM KO, f. 235, m. 29 : 26, l. 1 p.)

²³ KM KO, f. 235, m. 10 : 19, l. 11, 13; m. 26 : 2, l. 13 p.; m. 27 : 14, l. 27—27 p.; m. 30 : 2, l. 15 p.

selgitustööd ja revolutsioonilist propagandat tehes toetusid nad maatameestele. Vastukaaluks kodanlik-rahvuslike elementide koon- dumisele loodi rindemeeste algatusel ja juhtimisel Estonias ühine grupp maatameestega. Ühisrinde peanõudeks kuulutati nõuko- gude võimu kehtestamine ja maa jagamine maatameestele.²⁴

Klassivõitluse kasv tõstis Estonias kiiresti ka kehvemate asu- nikekihtide klassiteadlikkust, mistõttu tihenesid nende internat- sionaalsed sidemed naabritega. 1918. aasta veebruaris toimus Vla- dimirovka (venelased, bulgaarlased) ja Estonia külade ühine koos- olek, kus võeti vastu otsus võõrandada Drandi kloostrile kuuluvad maad.²⁵ Rindemeeste ja maatameeste mõju ja autoriteet kasvas veelgi.

Seoses revolutsioonilise situatsiooniga tehti Suhhumis veeb- ruari keskel 1918 katset kehtestada nõukogude võim ka Abhaa- sias. Suhhumi bolševikud J. Ešba, N. Svanidze jt. kasutasid Suhhumi reidil peatunud abiristleja «Daakia» revolutsioonilise madruse tapmist menševikust ohvitseri poolt, hakates selle ajen- dil stiihiliselt tekkinud revolutsioonilist liikumist organiseerima ja juhtima. Bolševikud pöördusid üleskutsega kohaliku garnisoni poole, et see toetaks sõja-revolutsioonikomitee loomist ja kogu võimu üleandmist nõukogudele, mis ka sündis. Jõud olid aga eba- võrdsed. Peagi õnnestus kontrrevolutsioonil jõudude vahekor- d muuta enda kasuks ja 21. veebruaril oli võim linnas uuesti men- ševike kätes.²⁶

16.—21. veebruarini 1918 Suhhumis toimunud revolutsiooni- sündmustest võtsid osa ka mitmed Estonia asukad. Nagu märgi- takse, järgnesid nad «enamlaste partei üleskutse peale» kehtesta- maks nõukogude võimu Abhaasias.²⁷

Pärast veebruaris ebaõnnestunud katset kehtestada Suhhumis nõukogude võim jäi olukord Abhaasias pingeliseks. Talupoegade ja tööliste revolutsiooniline liikumine laienes, kasvas ka bolševike mõju.

1918. aasta kevadeks oli kogu Taga-Kaukaasia haaratud talu- poegade ja tööliste võitlusest nõukogude võimu eest. Edukalt lõp- pes see Bakuus.²⁸ Nõukogude võim kehtestati ka kogu Põhja- Kaukaasias.²⁹

Tööraha revolutsioonilise võitluse eesotsas olid bolševikud, keda juhtis VSDT(b)P Kaukaasia Kraikomitee. Lähtudes sotsia- listliku revolutsiooni võidu eest peetava võitluse üldistest üles- annetest Gruusias, alustas relvastatud ülestõusu ettevalmistamist

²⁴ КМ КО, ф. 235, т. 27 : 14, л. 3 р.—4.

²⁵ *Дзидзария Г. А. Советская власть в Абхазии*, с. 8.

²⁶ Sealsamas.

²⁷ КМ КО, ф. 235, т. 27 : 14, л. 3 р.

²⁸ *Победа Советской власти в Закавказье*. Тбилиси, 1971, с. 263—266.

²⁹ *История СССР. С древнейших времен до наших дней в двух сериях*, в двенадцати томах. Том VII. М., 1967, с. 219—220.

ka Abhaasia parteiorganisatsioon. Moodustati ülestõusu ettevalmistamiseks komitee eesotsas J. Ešbaga.³⁰

1918. aasta märtsi algul alustatigi bolševike juhtimisel ülestõusu Abhaasias. Esimesena kehtestati nõukogude võim Gagras, seejärel Gudautis.³¹ Ülestõusuleek levis kiiresti üle kogu Abhaasia.

Edukalt arenes ülestõusuliikumine Gumistinski jaoskonnas, kuhu kuulusid ka Ulem- ja Alam-Linda ning Estonia külad. Menševike võimu kukutamiseks moodustati üle kogu jaoskonna bolševike üleskutsel talupoegade дружинад. Drandi külas loodi Gumistinski jaoskonna Sõja-revolutsioonikomitee eesotsas bolševike G. Atarbekovi (esimees), S. Kuhhaleišvili, E. Damenija jt., kes koostas üldise ülestõusuplaani Abhaasia jaoks.³²

Revolutsioonilist situatsiooni Abhaasias süvendas veelgi mobilisatsioonikäsk, mis märtsi lõpus seoses Türgi vägede sissetungiga kodanliku Taga-Kaukaasia Föderatiivse Vabariigi territooriumile oli menševike poolt välja kuulutatud.³³

Märtsi lõpus toimus Estonia ja Vladimirovka külade ühine koosolek, kus arutati 20—35-aastaste meeste mobilisatsiooni suhtes seisukoha võtmist. Koosolek otsustas mobilisatsioonikäsku mitte täita ja astuda läbirääkimistesse ümberkaudsete küladega ning valis selleks delegaadid. Vastuvõetud otsuste initsiaatoreiks olid Vladimirovka küla kehvikud, keda toetas rinde- ja maata-meeste grupp Estoniast.³⁴

Ümberkaudsete külade talupoegade salajastel koosolekutel, millest võtsid osa ka estoonlased, toetati üksmeelselt bolševike partei üleskutset relvavõitluse organiseerimiseks, et kukutada menševike rahvavaenulik võim. Vladimirovka külas moodustati G. Radovitši juhtimisel 50-meheline võitlussalk.³⁵

Teravaks kujunes olukord Estonia asunduses. Küla jõukamad kihid, kes toetusid S. Sommeri «poliitilisele õpetusele», püüdsid igati veenda asunduse kehvistut mitte osa võtma menševikevastast ülestõusust, mis neil ka osaliselt õnnestus. Siiski ühinesid 7. aprillil G. Radovitši 50-mehelise võitlussalgaga 10 meest Estoniast, kes hoolimata jõukamate asunike vastuseisust rekvireerisid neilt küüdiks vajaliku hobustranspordi.³⁶

8. aprilli hommikul hõivasid ülestõusnud Suhhumi ja moodustasid Abhaasia Sõja-revolutsioonikomitee, mille etteotsa seati VK(b)P Suhhumi ringkonnakomitee esimees J. Ešba.³⁷

³⁰ Дзидзария Г. А. Советская власть в Абхазии, с. 28.

³¹ Sealsamas, lk. 28—29, 32—33.

³² Sealsamas, lk. 28.

³³ КМ КО, f. 235, m. 27 : 14, l. 4 p.; Лудшвейт Е. Ф. Турция в годы первой мировой войны, с. 168—170, 173—176.

³⁴ КМ КО, f. 235, m. 27 : 14, l. 4 p.

³⁵ Sealsamas, l. 5.

³⁶ КМ КО, f. 235, m. 27 : 14, l. 5—5 p.; Дзидзария Г. А. Советская власть в Абхазии, с. 28.

³⁷ Дзидзария Г. А. Советская власть в Абхазии, с. 37, 40.

Estonia maata- ja rindemeeste (nn. noorte) osavõtt ülestõusu ettevalmistamisest ja nõukogude võimu kehtestamise eest peetavast relvavõitlusest suurendas veelgi nende poliitilist teadlikkust ja õhutas senisest resoluutsemalt sekkuma asunduse ühiskondlik-poliitilisse ellu.

17. aprillil 1918 toimus Estonia küla üldkoosolek, millel jõukamate asunike poolt organiseeritud vastupanust hoolimata õnnestus uude 7-liikmelisse külatäitevkomiteesse valida ka maata- ja rindemeeste esindajaid.³⁸

Jõukamate asunike kontrrevolutsiooniliste meeleolude paralüseerimiseks korjasid rinde- ja maatameeste grupi esindajad ära püssid ja jaotasid need välja nõukogude võimu toetavaile asunikele.³⁹

Tähtsaks sündmuseks asunduste elus oli 22.—26. aprillil 1918 Suhhumis peetud Gumistinski jaoskonna talupoegade kongress. Ligikaudu 150 delegaadi seas olid ka Alam-Linda ja Estonia esindajad.⁴⁰

Estonias püüdsid jõukamad asunikud valida kongressidele ainult neile meelepärast kandidaati. Maata- ja rindemeeste grupp protesteeris sellise otsuse vastu ja palus ühtlasi toetust Abhaasia Sõja-revolutsioonikomiteelt. Viimase otsusel lubati kongressile Estonia rinde- ja maatameeste delegaat A. Boston. Viimane valiti ka jaoskonna talupoegade saadikute nõukogusse.⁴¹

Nõukogude võim püsis Suhhumis 1918. aasta maikuu keskpaigani. Taga-Kaukaasia kontrrevolutsioonilised jõud püüdsid iga hinna eest ära lõigata nõukogude võimule ustavaks jäänud Abhaasia ühendust Nõukogude Venemaaga. Peale selle rakendas Nõukogude Abhaasia olukorda see, et Saksa valitsus püüdis Bresti rahulepingut tõlgendada nii, nagu ei tohiks Nõukogude Venemaa kaitsta töörahva võimu Abhaasias.

Õhutatuna välise kontrrevolutsiooni tegevusest tõstis Abhaasias pead ka sisevaenlane.⁴²

Nõukogude võimu lühikesele kestusele vaatamata tegi Abhaasia Sõja-revolutsioonikomitee palju tööliste ja talupoegade sõpruse ja proletaarse internatsionalismi vaimu kasvatamisel. Kui menševike väed alustasid 1918. aasta mais pealetungi Nõukogude Abhaasiale, siis asusid töörahva võimu üksmeelselt kaitsma eri rahvuste, sealhulgas ka eestlaste esindajad, kes «moodustasid püha liidu, ulatasid üksteisele vennalikult käe, ühinesid ja kaitse-

³⁸ КМ КО, f. 235, m. 27 : 14, l. 7 p.

³⁹ Sealsamas, l. 5 p.

⁴⁰ КМ КО, f. 235, m. 27 : 14, l. 7—7 p.; m. 30 : 5, l. 19 p.

⁴¹ Sealsamas, m. 27 : 14, l. 7—7 p. Mõnedel teadetal kuulus Gumistinski jaoskonna nõukokku ka A. Bostoni vend Johannes, kes langes hiljem Kodori lahingus 17. mail 1918. (КМ КО, f. 235, m. 30 : 5, l. 19 p.; m. 27 : 14, l. 10 p.; m. 5 : 34, l. 6 p.)

⁴² Очерки истории Абхазской АССР. Часть II, с. 19—20.

sid, relv käes, ennastsalgavalt revolutsiooni, oma vabadust ja töölis-talupoegade võimu»⁴³.

Nõukogude Abhaasia tööliste ja talupoegade relvajõud koondati Suhhumist 22 km kaugusele, Kodori jõe paremale kaldale. Kaitsepositsioonide keskosa moodustas Drandi klooster ja üle jõe viiv maantee-sild. Estonia asundus jäi selle vasakule tiivale. Positsiooni keskosas toimuski kõige otsustavam lahingutegevus.

Estoonlased osalesid enne lahingutegevust kaitsepositsioonide rajamisel ja kindlustamisel. Iga päev käis kindlustustöödel 3—5 asunikku vankritega küüdis. Estonia küla piires olid valves päeval 5, öösel 15 asunikku. Aprilli lõpul saadeti estoonlastele appi valveteenistust pidama 25-meheline toetussalk. Asunduse poolt organiseeriti võitlejate toitlustamine ja majutamine.⁴⁴

Eestlasi leidis ka vahetult rindel tegutsevates vägedes. Kloostri- risse paigutatud suurtükipatareis teenis vabatahtlikena 8 estoonlast (F. Benke, A. Liiv, A. Romanov jt.).⁴⁵ 13. mail astus vabatahtlikult kaitsjate ridadesse veel 15 eestlast.⁴⁶

Lahingutegevus menševistlike ja Nõukogude Abhaasiat kaitsvate töölis-talupoegade vägede vahel kestis Kodori jõel 11.—16. maini 1918. See oli Abhaasias 1918. aastal nõukogude võimu eest peetud võitluse kõige kangelaslikum lehekülg.

«Kogu Abhaasia — nii noored kui ka vanad — hakkas vastu lõunast pealetungivale 2000-mehelisele röövvalutajate bandele, kaitstes juba kaheksandat päeva Suhhumi lähiseid 20 versta kaugusel linnast,» teatas Abhaasia Sõja-revolutsioonikomitee esimees J. Ešba Nõukogude valitsusele.⁴⁷

Vaatamata Kodori rinde kangelaslike kaitsjate visale vastupanule suutsid menševikud jõudude ülekaalu tõttu rindest 17. mail läbi murda ning hõivata Suhhumi. Menševikud arendasid pealetungi edasi Gagra suunas.⁴⁸

Kuigi nõukogude võim püsis 1918. aastal Abhaasias ja Musta mere kubermangus võrdlemisi lühikest aega ja sai kaotuse osaliseks, jättis ta asunike ellu sügava jälje.

Sõprusel ja proletaarsel internatsionalismil põhineva rahvuspoliitika järjekindel rakendamine, asunduste kehvistu poliitilise teadlikkuse ja võitluskogemuste kasv, milles suurt osa etendas bolševistlikult meelestatud Estonia maata- ja rindemeeste bloki tegevus ja lõpuks asunike osavõtt lahingust Kodori jõel avaldasid suurt mõju asunike maailmavaate kujunemisele ning tagasid

⁴³ «Сухумская правда» 17 мая 1918 г.

⁴⁴ КМ КО, ф. 235, м. 27 : 14, л. 8—9.

⁴⁵ АККАИА, ф. 1, с.-ü. 186/114, л. 454; КМ КО, ф. 235, м. 27 : 14, л. 7 р.

⁴⁶ КМ КО, ф. 235, м. 27 : 14, л. 9.

⁴⁷ Борьба за Советскую власть в Абхазии. Сборник документов и материалов. 1917—1921. Сухуми, 1957, с. 83.

⁴⁸ Очерки истории Абхазской АССР. Часть II, с. 21—22.

nende senisest aktiivsema osavõtu ühiskondlik-poliitilistest sündmustest. Lõppkokkuvõttes tugevnes veelgi asundustes nõukogude poolel seisvate kihtide võitlusvalmidus ja osatähtsus küla ühiskondlik-poliitilises elus, mis omakorda rajas soodsa pinnase bolševike partei juhtimis- ja organiseerimistöole, laiendamaks asunike osavõttu võitlusest nõukogude võimu taaskehtestamise eest Kaukaasia Musta mere rannikul.

2.2. Eesti asunikud valgekaartlaste ja gruusia menševike võimutsemise perioodil (sügis 1918 — kevad 1921)

1918. aasta sügiseks kehtestasid menševikud Musta mere rannikul terrorirežiimi. Algas bolševike ja teiste revolutsioonivõitlusest osavõtnute jälitamine. Sõjaväele toidumoona rekvireerimine ja voo-riskäimise sundus näitasid asunikele peagi, et menševike kiidetud demokraatia sisaldab väga palju ebameeldivusi. Kui menševikud kuulutasid välja Denikini-vastase võitluse ettekäändel mobilisatsiooni, vastasid Sotši ringkonna eesti asunduste kogukonnad protokollidega, milles deklareeriti oma eemalejäämist «ümbritsevast võitlusest», nagu oli tehtud kevadelgi.⁴⁹ Selline arusaamine demokraatiast ei meeldinud menševikele põrmugi. Nad rekvireerisid Salme ja Sulevi asundusest 29 hobust. Menševike õpetunnist tegid asunikud õiged järeldused. Kui 1918. aasta esimesel jõulupühäl saabus asundustesse jälle ratsasalk, et hobuseid rekvireerida, siis langes nende saagiks ainult kaks hobust.⁵⁰

Kõnesolevast perioodist pärinevad ka esimesed teated eesti asunike lülitumisest menševikevastasesse partisaniliikumisse. Nimelt oli üks pörandaaluse bolševike partei Sotši organisatsiooni juhte N. Pojarko juba 1918. aasta varasügisel astunud ühendusse Punase Lageda eestlastega.⁵¹ E. Krulli⁵² teatel pidas N. Pojarko sidet Punase Lagedaga V. Bolonkini partisanisalga kaudu.⁵³

Menševike võim ei püsinud Sotši ringkonnas kuigi kaua. Juba 25.—26. septembril 1918 Jekaterinodaris toimunud deniikinlaste ja menševike nõupidamisel nõudis Denikin Sotši ringkonna allutamist endale.⁵⁴ Konflikt süvenes. Pärast keiserliku Saksamaa

⁴⁹ КМ КО, f. 235, m. 29 : 6, l. 1.

⁵⁰ ААРКА, f. 541, nim. 1, s.-ü. 6^a, l. 12; RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 36, l. 79; КМ КО, f. 235, m. 29 : 6, l. 1.

⁵¹ ЕКРА, f. 247, nim. 55, s.-ü. 5^a, l. 1—2.

⁵² E. Krull, NLKP liige alates 1926. aastast oli aastail 1918—1920 V. Bolonkini partisanisalga luurajaks. (Vt. Шел отряд по берегу... — «Советская Эстония» 24 янв. 1968.)

⁵³ E. Krulli suulistel andmetel. Eesti asunike kehvemate kihtide osavõtule menševikevastases partisaniliikumisest juba 1918. aastal viitab samuti ajalehes «Säde» (3. oktoobril 1928) avaldatud H. Põlduri jutustus «Partisan».

⁵⁴ Шафир Я. Очерки грузинской жиронды. М.-Л., 1925, с. 84—85.

lööasaamist Esimeses maailmasõjas asus Nõukogude-vastase interventsiooni juhi kohale Entente, keda Kaukaasias esindas Inglismaa.⁵⁵ Viimane tegi bolševismivastase rinde ühtsuse nimel 1919. aasta algul mõlemale poolele ettepaneku neutraliseerida tüüli lüüa Sotši ringkond.⁵⁶

Menševike natsionalistliku poliitika viljana puhkes aga 31. jaanuaril 1919 Sotši ümbruskonnas elavate armeenia talupoegade ülestõus. Soodsal juhust vahelesegamiseks ei jätnud kasutamata Denikin, kes alustas pealetungi verevalamise katkestamise ettekäändel. Menševike vastupanu oli tühine ja 10. veebruariks jõudsid Denikini väed Bzõbi jõeni Abhaasias.⁵⁷ Deniikinlaste pealetungi pani seisma Inglise missiooni energiline vahelesegamine. Inglise võimumeestele ei meeldinud sõjategevus deniikinlaste ja menševike vahel, mis asetaskohtu bolševismivastase ühisrinde. Samuti ei meeldinud neile põrmugi Denikini armee ilmumine Taga-Kaukaasiasse, mis ohustas Inglise töösturite ja finantstegelaste plaani haarata enda kontrolli alla naftavarud Bakuu ümbruskonnas.

1919. aasta veebruarist peale oli kogu Sotši ringkond Denikini nn. vabatahtliku armee sügav tagala.

Kogu Musta mere kubermangus kehtestatud sõjakuberneri võim tähendas sisuliselt Veebruarirevolutsiooni-eelse tsaarirežiimi taastamist.⁵⁸ Talupoegadelt nõuti mitmesuguste kohustuste täitmist Denikini armee ülalpidamiseks. Karja, hobuste, vilja ja loomastõõda massiline rekvireerimine oli tavaline. Eriti sünge kuulsuse omandas deniikinlaste vastuluure, kes rahvast võllaste, mahalaskmise ja piinamisega hoidis pidevalt hirmu all.⁵⁹ Denikini režiimi vägivaldast ei pääsenud ka eesti asundused. Likvideeriti 1918. aasta sügisel loodud Sulevi külavalitsus. Suurt meelepaha tekitasid asundustesse paigutatud väeosad, keda clanikel tuli ülal pidada. Kehtestati sunduslik voorikohustus. Vilja rekvireerimisel maksti välja ainult $\frac{1}{4}$ selle hinnast.⁶⁰ Asunike rahulolematust süvendas veelgi Denikini käskkiri 9. märtsist 1919, mis nõudis põldude täiskülvamist. Käskkirjas oli aga targu ütlemata jäetud, kellele kuulub sügisel lõikus.⁶¹ Asunikel oli raske müüa oma aia-saadusi vabaturul, sest üha langeva rahakursi tõttu muutus põllumajandussaaduste eest saadud raha väärtus ja selle eest polnud võimalik osta tööstuskaupu, mille hinnad kiiresti tõusid. Nõukogude võimu ajal ei olnudki riigil kaupu rahvale pakkuda. Nüüd

⁵⁵ Lähemalt vt. *Адамия В. И.* Из истории английской интервенции в Грузии (1918—1921 гг.). Сухуми, 1961.

⁵⁶ *Козлов А. И.* Борьба трудящихся Черноморья, с. 79.

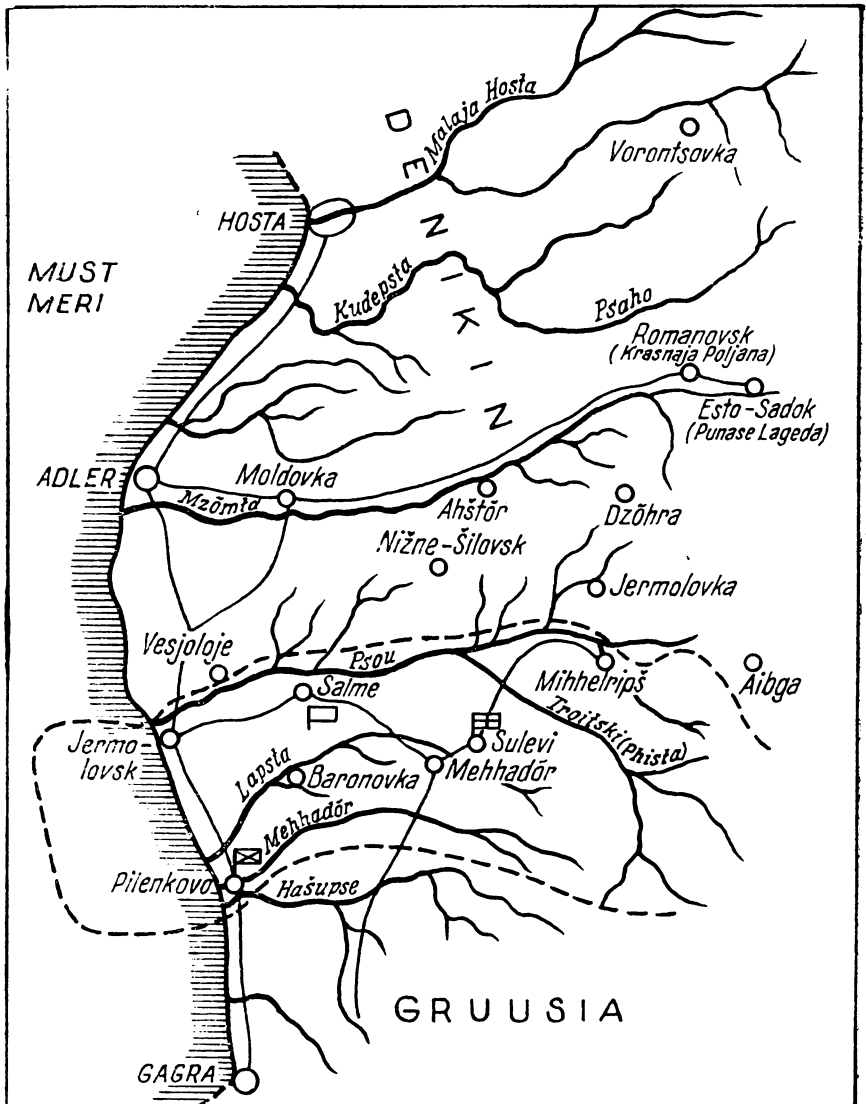
⁵⁷ Sealsamas, lk. 80.

⁵⁸ Deniikinluse reaktsioonilisuse kohta annab tunnistust ka vana kalendri tarvitusele jätmine.

⁵⁹ Ainuüksi Sotši ringkonnas lasti deniikinlaste poolt 1919. aastal maha 100 inimest. (KKRA, f. 411, nim. 1, s.-ü. 207a, l. 107 p.)

⁶⁰ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 36, l. 80.

⁶¹ *Кин Д.* Деникинщина. Л., 1927, с. 91.

Partisanivõitlus Satsi ringkonna lõunaosas Musta mere kubernangus aastail 1919–1920.

--- Neutraalne tsoon menševistliku Gruusia ja Denikini poolt vallutatud ala vahel (IV 1919–I 1920)

□ Partisanide peastaap Neebu mäel

▤ Deniikinlaste karistussaiuga asukoht

▣ Musta mere kubernangu Vabastuskomitee talupegade kaitseväge välistaabi asukoht

saabus Entente'i abi näol Denikinile küll kaupu, kuid need sattusid linnades asuvate spekulantide kätte. Viimased kruvisid hinnad nii kõrgeks, et kõnesolevad kaubad olid kättesaadavad ainult külakodanlusele.

«Denikini ja Koltšaki tegevus ise agiteeris nende vastu, agiteeris nõukogude võimu poolt,» märkis V. I. Lenin.⁶²

Pärast kõike üleelatud löid asunike veendumused tugevasti kõikumale. 1919. aastal kurtis grupp jõukaid sulevlasi: «Me kõik oleme alati olnud kaugel poliitikast, ainukeseks meie sooviks oli, et meid jäetakse rahule ja et meile oleks antud võimalus rahulikult töötada oma maatükil, seda enam, et me ka pärast revolutsiooni ei haaranud mitte kellegi, ei riigi ega ka mõisnike maid, vaid jätkasime töötamist isiklikel maatükkidel. Meie mõtlesime, et sellega pääseme meie Kodusõja kõigist koledustest. Kuid eksisime rängalt.»⁶³

Sotši ringkonna talupoegade kannatuse katkestas Denikini poolt 1919. aasta märtsis väljakuulutatud 15 aastakäigu mobilisatsioon. Kogunemispunktidesse ilmumise tähtajaks oli määratud märtsi lõpp (ukj. aprilli algus).

Mobilisatsiooni väljakuulutamise viis liikvele kogu Sotši ringkonna. 31. märtsil toimus Sotši ümbruskonna talupoegade esindajate koosolek 3. Rota küla lähedal.⁶⁴ Koosolekut juhatanud bolševik V. Zimin toetas külade esindajate otsust mitte ilmuda mobilisatsioonipunktidesse ja tegi ettepaneku alustada partisaanialkade organiseerimist. Järgmisena otsustati pidada 16—65 aasta vanuste meeste koosolek.⁶⁵

Talupoegade otsust alustada võitlust deniikinlaste vastu kinnitas veelgi Denikini poolt 31.(18.) märtsil väljaantud käskkiri nr. 500, milles teatati sõjavälikohtute organiseerimisest kohtadel ja kästi ilma «venitamata anda süüdlased (s. o. mobilisatsioonist kõrvalehoidjad — L. V.) surmanuhtluse alla».⁶⁶ 2. aprillil tehti küldes teatavaks, et mobilisatsioonist kõrvalehoidumise puhul rakendatakse ühiskäendust. Nüüd tuli ka eesti asundustes otsustada, kas minna deniikinlastega või astuda ühises rivis teiste Sotši ringkonna rahvastega võitlusse nõukogude võimu eest.

Juba mõni päev enne mobilisatsiooni väljakuulutamist, kui levisid kuuldused mobilisatsioonist ja Sotši ringkonna muutmisest Inglise vägede kaitse all olevaks neutraalseks tsooniks, toi-

⁶² Lenin, V. I. Kõne Presnja rajooni tööliste ja punaarmeealaste parteitul konverentsil 24. jaan. 1920. — Teosed, 30. kd., lk. 278.

⁶³ Зеленая книга, с. 21.

⁶⁴ RAM, f. D-149, nim. 1, s.-ü. 75, l. 7.

⁶⁵ Mõningatel andmetel moodustati samal koosolekul ka partisanistaabid: üks Sotši lähikonna, teine kaugemate külade jaoks. Peastaabi asukohaks valiti Plastunka küla. (Красильникова К. Партизанское движение на Кубани и Черноморье, с. 57.)

⁶⁶ Янчевский Н. Л. Гражданская борьба на Северном Кавказе. Том II. Ростов-на-Дону, 1927, с. 140.

mus Sulevis salakoosolek.⁶⁷ Peeti vajalikuks mobilisatsiooni korral deserteerida, Gagrasse aga saata kaks saadikut, et Inglise missioonilt teada saada Sotši ringkonna edasisest saatusest. Saadikud, kelleks valiti V. Ludvik ja J. Leht, ei jõudnud Inglise missiooni liikmete jutule, sest tuli hoiduda sattumast Denikini vastu luure kätte. Selleks ei olnudki enam erilist vajadust, sest juhuslikult jutuajamises Inglise allohvitseridega kuuldi, et inglastel ei olewat mingit kavatsust neutraliseerida mainitud ringkonda. Missiooni ülesanne olewat ainult vältida, et «valged ja grusiinlased enam kiskuma ei läheks».⁶⁸ See oli esimeseks hoiatavaks tundemärgiks, et asunduste erapooletusest ei saa juttugi olla.

Denikini võimud lükkasid resoluutselt tagasi ka eesti kogukondade neutraliteedi säilitamise otsused. Mobilisatsioonipunkti mitteilmunud ähvardati välikohtu alla anda.⁶⁹

Pinevus suurenes. Olukorra hindamisel tekkis Punase Lageda, Salme ja Sulevi asundustes kaks suunda: radikaalsemad (enamasti kehvikud, sulased ja osa keskmikke) pooldasid organiseeritud vastupanu, mõõdukad (eeskätt jõukad ja suurem osa keskmikest) kavatsesid mobilisatsioonist kõrvale hoida.⁷⁰ Tammelagedal⁷¹ toimus 1. aprillil Salme ja Sulevi kutsealuste esimene üldkoosolek. Radikaalsemad jäid küll vähemusse, kuid nende mõju oli siiski juba märgatav.⁷² Koosolekul valiti saadikud, kes pidid ümberkaudsetes külates valitseva olukorraga tutvuma. 3. aprillil otsustati kokku kutsuda kutsealuste esindajate koosolek, kuhu valiti ka saadikud.⁷³ Ühtlasi peeti vajalikuks kokku koguda kõik külas leiduvad relvad.

Otsekohe pärast 1. aprilli koosolekut astutigi ühendusse ümberkaudsete asundustega. Arvatavasti veel samal õhtul toimus Sulevis Juhan Olevi talus uus koosolek⁷⁴, millest võtsid osa Mehadõri (moldaavlased), Baronovka (venelased, ukrainlased, moldaavlased), Jermolovka (eestlased ja venelased), Ahštõri

⁶⁷ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 39, l. 2.

⁶⁸ Sealsamas, l. 3.

⁶⁹ KM KO, f. 235, m. 29 : 6, l. 1.

⁷⁰ Sealsamas, m. 29 : 8, l. 1—2; m. 29 : 6, l. 1; SKMA, s.-ü. 70, l. 2—4. Andmeid kõigi 1919.—1920. a. partisaniliikumisest osavõtnud eesti asunike sotsiaalse päritolu kohta pole õnnestunud kindlaks teha. See on ligikaudu teada ainult sulevlaste kohta. Kodu-uurija J. Olevi andmeil oli neist keskmikke 41, kehvikuid 16, sulaseid 7 ja jõukaid 2 (AKM).

⁷¹ Sulevi koosnes mitmest osast, mis kandsid nimetusi Tammelageda, Lepalageda, Alam- ja Ulem-Troitski, Jevdokimovka ja Sulevi. (Vt. *Võime*, L. Eesti asunduste elamu Abhaasias, lk. 231.)

⁷² Aktiivsemaks osutus sõjast tagasi tulnud sulane Jaan Mogiljov (sünd. 1897. a. Narvas), kes esimesena tegi ettepaneku abi hankimiseks teistest külastest, et alustada ühist võitlust deniikinlaste vastu. (KM RO, KKM II 249, l. 406.)

⁷³ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 39, l. 4. Sulevist valituist olid H. Ludvik ja A. Leht keskmikud, G. Orgusaar ja J. Tikk kehvikud.

⁷⁴ Kahjuks ei ole õnnestunud kindlaks teha koosoleku toimumise täpset kuupäeva.

(venelased, ukrainlased), Sulevi ja Salme esindajad. Sel koosolekul otsustati samuti, et tuleb hakata relvi ja laskemoona muretsema. Seati üles ka kandidaadid partisanisalkade komandöride kohtadele.⁷⁵

3. aprillil Salme küla lähedal asuval Neebu mäel toimunud koosolekust võttis osa umbes 50 saadikut 20 ümbruskonna külast.⁷⁶ Röövimise puhul otsustati vastu hakata, ent mitte anda põhjust veristeks kokkupõrgeteks, saata saadikud ümberkaudsetesse armeenlaste küladesse⁷⁷ ja 5. aprillil Monastõri mäele kokku kutsuma kõik mehed, kellel on relvi.

Partisanide üldkoosolekust Monastõri mäel võttis osa umbes 700 meest. Esindatud olid sellel ukrainlased, venelased, eestlased, moldaavilased ja grusiinlased.⁷⁸ Suure vaimustuse ja võitlusvalmidusega otsustasid koosolijad avaldada protesti mobilisatsiooni puhul, karistussalkade ilmumise korral aga astuda oma vabaduse kaitseks relvastatult välja, kuid omalt poolt mitte anda põhjust veristeks kokkupõrgeteks. Samas valiti partisanidružiinade komandörid ning määrati kindlaks peastaabi ja salkade asukohad lahingu puhuks. I druzhiina komandöriks valiti Anton Sukstav (Ants Suksta) Salmest ja II druzhiina komandöriks Nikolai Roštšenko Ahštõrist.⁷⁹

V. I. Lenin ütles tollal: «Selge mälestus sellest, millega ähvardab mõisnike ja kapitalistide võim, teeb talupoegadest nõukogude võimu kõige ustavamad pooldajad.»⁸⁰

Peastaabi ja osa partisanisalkade (salmelaste, sulevlaste, jermolovkalaste ja jermolovskilaste omad) asupaigaks määrati Salme ja Sulevi vahel asuv Neebu mägi. Osa partisanisalkadest (mehhadõrilased, pilenkovolased, baronovkalased ja osa sulevlasi) asus laagrisse Mehhadõri küla merepoolsesse külge.

Et enamik partisanidest ei olnud sõjaväes teeninud, hakkasid endised rindesoldatid neid välja õpetama. Tutvuti lahinguriviga

⁷⁵ KM RO, RKM II 249, l. 408.

⁷⁶ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 39, l. 3; SKMA, s.-ü. 31, l. 13.

⁷⁷ Armeenlased moodustasid kõnesolevas piirkonnas enamuse. Denikin kasutas osavalt gruusia menševike ja armeenia dašnakkide rahvuslikku vaenu ning moodustas kulaklikud armeenlaste druzhiinad, et kasutada neid menševikevastaseks võitluseks. Partisaniliikumise esimesel etapil säilitasid armeenlased neutraalsust. Menševike sissetung Soči ringkonda aprillis 1919 tõukas aga dašnakkid deniikinlaste poolele. Peapõhjuseks oli menševike poolt Soči ringkonnas armeenlaste kallal toimepandud metsikused. Denikini propaganda muutis armeenia druzhiinad tema tööriistaks võitluses partisaniliikumise vastu. 1920. a. talveks olid aga deniikinlased end ka armeenlaste silmis niivõrd kompromiteerinud, et uues talupoegade ülestõusulaines jäi enamik armeenlasi neutraalseks.

⁷⁸ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 39, l. 3—4.

⁷⁹ Andmed üldjuhataja valimise kohta puuduvad. Arvatavasti oli mõlemal druzhiinal eri tegevusplaan. Järgnenud sündmustik ja veel elavate partisanide mälestused näitavad, et II druzhiina ilmus Salme asulasse hiljem kui plaanitses, Aibga küla partisanisalk aga jäi hoopis tulemata. (KM RO, RKM II 249, l. 408.)

⁸⁰ Lenin, V. I. Kõne maal tehtava parteitöö arutamiseks kokkukutsutud I ülevenemaalisel nõupidamisel 18. novembril 1919. — Teosed, 30. kd., lk. 122.

ning vintpüssi ja käsigranaadi käsitemisega. Seati sisse vahiteenistus, ka luure alustas tegevust.

Muret valmistas partisanidele vilets relvastus. Suhteliselt paremini olid relvastatud ainult sulevlased, kelledest umbes pooltel olid erinevat süsteemi vintpüssid või kuulirauaga jahipüssid. Ka padroneid oli väga napilt. Mehhadõri, Baronovka jt. külade partisanid olid enamikus varustatud ainult haavlipüssidega, mis kõlbasid üksnes lähedalt tulistamiseks. Kuulipildujad ja käsigranaadid puudusid hoopis. Viimaseid, samuti kuule ja padroneid hakati valmistama kodusel teel.

Ent vaenlane ei olnud samuti jõude seisnud. Denikini väejuhatuse moodustas partisaniliikumise mahasurumiseks kaks ohvitseridest koosnevat salka, kes olid varustatud suurtükkide ja kuulipildujatega. Esimene tegutses Sotši⁸¹, teine Adleri piirkonnas, kus paiknesid ka eesti asundused. Uheaegselt karistusoperatsioonidega Sotši lähedal alustati pealetungi Salme-Mehhadõri piirkonnas (vt. kaart 1), sest mobilisatsioonipunkti ei olnud ilmunud mitte kedagi «peale mõne sandi».⁸²

Esimene kokkupõrge toimus 7. aprillil. Piki Lapsta jõge (Parunijõgi) Salme asunduse suunas luuret teostav 6-meheline ratsasalk sattus varitsevate partisanide tule alla ja põgenes ülepeakaela tagasi Jermolovskisse, jättes maha ühe surmasaanu ja viies kaasa kaks haavatut.⁸³

Vahepeal täienduseks saabunud ratsasalga abil püüdsid deniikinlased järgmisel päeval veel kord partisanide kaitse vasakul tiival luuret teostada. Kuid vaenlast märgati õigeaegselt ja sunniti täpse tulega taganema. Lahinguväljale jätsid taganejad Inglise püsse ja padroneid.

8. aprillil Jermolovskisse jõudnud ohvitseride ratsasalk saatis Salme asundusse ultimaatumi, milles nõuti viivitamatut allaandmist. Keeldumise puhul ähvardati küla maha põletada. Partisanid lükkasid ultimaatumi päras hetkelist kõhklust⁸⁴ resoluutselt tagasi ning lisasid enesekindlalt: «Tulge herilasesepa proovima!»⁸⁵ Deniikinlased proovisid külla pääseda sel teel, et ajasid enda ees

⁸¹ Seal algasid karistusoperatsioonid juba 7. aprillil. Kui Sotšis 9.—10. aprillil lahingud juba vaibusid, siis Salme-Mehhadõri rajoonis saavutasid need alles oma haripunkti. Uheks aktiivsemaks oli Sotši lähedal tegutsev Volkova partisanisalk, mille ridades võitles ka umbes 20 eestlast. (RAM, f. D-149, nim. 1, s.-ü. 75, l. 14.) Deniikinlaste katse partisanivõitlust maha suruda nurjus. 7.—9. aprillini toimunud lahingutes löödi kõik karistusosalga rünnakud partisanide poolt edukalt tagasi. (Vt. *Козлов А. И. Борьба трудящихся Черноморья*, с. 105.)

⁸² КМ КО, f. 235, m. 29 : 8, l. 3.

⁸³ КМ РО, РКМ II 249, l. 414.

⁸⁴ Kõhklejateks olid mõõdukad, kes naiivselt arvasid, et ohvitserid võivad uskuda. Keda need ohvitserid endast tegelikult kujutasid, seda saadi peagi omal nahal tunda. Mõnedel andmetel oli ohvitseride seas kaks eestlast. (Vt. RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 44, l. 4 p.)

⁸⁵ КМ КО, f. 235, m. 29 : 8, l. 3.

Jermolovskist võetud pantvange. Seegi katse nurjus: partisanide püssituli sundis neid poolelt teelt tagasi pöörduma.

9. aprilli varahommikul Jermolovskist Salme külla suundunud deniikinlaste ratsasalk tabas aga partisane ootamatult. Peastaap sai deniikinlaste pealetungist teada alles siis, kui nood olid hõivanud Rannaküla, Salme merepoolse osa.

Teine karistussalgaüksus püüdis samal ajal partisanide vasakul tiival läbi murda, et Neebu mäel asuvat peastaapi ümber piirata. See ei läinud neil siiski korda. Tänu partisanide valvsusele vaenlane avastati ja sunniti täpse tulega varjuma.

Age lahing puhkes partisanide paremal tiival, Salme küla põhjaserval, vahetult peastaabi naabruses. Kasutades eelposti hommikust hooletust, võtsid deniikinlased tule alla kogu peastaabi piirkonna. Tuli tiibadelt sundis vaenlase peagi peatuma. Deniikinlaste karistussalka juhtinud polkovnik langes ning salk taganes õhtul läbi Salme Jermolovskisse. Partisanidel langenuid ei olnud.

Sel ajal kui käis lahing partisanide peastaabi juures, õiendasid karistussalga küllajäänud liikmed veriselt arveid asunike kallal. Nagaika ja püssivarda abil püüti neid sundida üles andma partisanisalga organiseerijaid ja juhte. M. Tomberg tõmmati jalgupidi üles ja peksti püssivardaga läbi, et sundida teda peastaapi teed näitama. G. Krönström ja haigevoodis lamav P. Kiseljov kaotasid peksu tagajärjel mõistuse.⁸⁶ Sellest aga oli timukatele vähe. Taganevad deniikinlased võtsid nad mõlemad kaasa ja viisid Pilenkovosse, kus jätkati peksmist ja mõnitamist.

Järgmine päev möödus rahulikult. Deniikinlased ootasid abi-väge ja langenud komandöri asemele uut. 11. aprillil saabuski kaks roodu ohvitseri koos suurtükipatarei ja kuulipildujakomandodega. Karistussalga juhi kohale asus polkovnik Kartašev. Uus ülem ähvardas oma käskkirjas nr. 1 ülestõusnuid, et kui nad ei anna välja partisanide juhte ega too ära relvi, siis põletatakse külad maatasa, varandus konfiskeeritakse ja müüakse oksjonil, kõik tabatud aga lastakse halastamatult maha.⁸⁷

Et partisanidelt vastust ei tulnud, asuti ähvardust samal päeval täide viima. Deniikinlaste plaan nägi ette partisanide peastaabi vallutamist frontaalrännaku (läbi Salme) ja tiibhaaran-guga (läbi Baronovka).

Jermolovskisse ülesseatud suurtükipatarei alustas Salme küla ja peastaabi piirkonna tulistamist. Suurtüki- ja kuulipildujatule toetusel suutsid deniikinlased partisanid Salmest välja tõrjuda ja hilisõhtuks vallutada peastaabi piirkonna. Partisanid tõmbusid Mehadõri külla. Salmesse tunginud karistussalk hakkas röövima, inimesi peksma ja talusid põletama. Tuleroaks langes üheksa elu-

⁸⁶ Teadaolevail andmeil peksti 15 inimest, kelledest kaks olid üle 60 aasta vanad, üks raskesti haige, üks pime ja kaks alaealised. (KM KO, f. 235, nim. 29 : 8, l. 8; RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 44, l. 4 p.)

⁸⁷ Зеленая книга, с. 27.

maja koos kõrvalhoonetega.⁸⁸ Saabunud pimedus ja partisanide südi vastupanu vasakul tiival (Baronovka küla piirkonnas) sundisid deniikinlasi kokkuriisunud varaga tagasi Jermolovskisse pöörduma.⁸⁹

Karistussalga tegevuse katkestasid Denikini väejuhatuse ja Sotši ümbruskonna partisanide esindajate vahel alanud rahuläbirääkimised.⁹⁰ Sotšist saadud korralduse põhjal kutsus karistussalga ülem Kartašev 15. aprillil külade esindajad enda juurde Pilenkovosse, ähvardades mitteilmumise korral «peatumatult edasi liikuda, pühkides oma teelt kõik ehitised ja hävitades kogu varanduse... nagu Estonka-Salmes».⁹¹

Pilenkovos toimunud läbirääkimistel püüdis polkovnik Kartašev talupoegi lepitada. Ta teatas, et mobilisatsioonikäsk on tühistatud ja neid ei ähvardavat enam miski. Samas aga nõudis ta ülestõusu juhtide ja sõjariistade viivitamatut väljaandmist. Saadikud sellega ei nõustunud ja läbirääkimised lõppesid tulemusteta.⁹²

16. aprilli hommikul alustasid deniikinlased Mehhadõri küla piirkonnas partisanide vastu uuesti sõjategevust. Partisanide olukord muutus väga raskeks. Deniikinlaste vastuluure levitas kuuldusi partisanide ja menševike koostööst ja ässitas ülestõusnute vastu neid armeenlasi, kes olid häälestatud natsionalistlikult. Partisanid osutasid vaenlase poolt ümberpiiratuiks: mere ääres ootasid sobivat momenti pealetungi taasalustamiseks Denikini karistussalgad, selja taga aga sulgesid armeenia natsionalistide družiinad partisanide taganemistee mägedesse.

Gruusia menševistlik valitsus jälgis pingsalt ülestõusnute ja Denikini vägede vahelise võitluse kulgu ja otsustas tekkinud olukorda ära kasutada, toetudes natsionalistliku Abhaasia Rahva Nõukogu poolt tehtud avaldusele, et Abhaasia ajaloolised piirid ulatuvat Mzõmta jõeni. 17.—18. aprillil alustasidki menševikud deniikinlaste vastu sõjategevust.⁹³ Pealetungi õigustamiseks väideti inglastele, et Sotši ringkonnas puhkenud ülestõus olevat bolševistlik, deniikinlased aga ei suutvat seda maha suruda.⁹⁴ Samal ajal kuulutasid menševikud oma rahvale, et demokraatlik

⁸⁸ AARKA, f. 541, nim. 1, s.-ü. 6^a, l. 7—9.

⁸⁹ Täpsed andmed deniikinlaste kaotuste kohta Salme-Mehhadõri piirkonnas 9.—13. aprillini 1919 toimunud lahingus puuduvad. Nii märgib üks allikas nende kaotusteks 96 (KM RO, RKM II 249, l. 423), teine 60—70 (KM KO, f. 235, m. 29 : 7, l. 1), kolmas «mitukümmend meest» (KM KO, f. 235, m. 29 : 7, l. 1), neljas 70—72 (RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 44, l. 8). Partisanid olevat kaotanud ainult ühe mehe. (KM RO, RKM II 249, l. 423; RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 39, l. 6.)

⁹⁰ Kuna telegraafiühendus Sotšiga oli katkenud, jõudis teade ajutise vahe-rahua sõlmimisest Pilenkovosse karistussalga staapi alles 14. aprillil. (KM KO, f. 235, m. 29 : 7, l. 1.)

⁹¹ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 39, l. 7.

⁹² Sealsamas, s.-ü. 36, l. 83.

⁹³ Дзидзария Г. А. Очерки истории Абхазии, с. 253.

⁹⁴ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 61, l. 6.

Gruusia ainult abistavat ülestõusnuid. Soldatisinelisse rõivastatud Gruusia talupojad ja töölised tundsid tõesti sügavat sümpaatiat ülestõusnute vastu ja olid valmis nende kaitseks välja astuma. Nii näiteks anti 1919. aastal I. Tšerkezia menševistliku sõjavälikohtu alla selle eest, et ta oli abistanud partisane relvade hankimisel.⁹⁵ Ametlikes menševistlikes ringkondades aga ilmutati äärmist rahulolematust Sotši ringkonnas puhkenud ülestõusu pärast, sest see avaldas «tohutut mõju Gruusia armeele ja tekitas talumatu meeleolu sõjaväes, ähvardades desorganiseerida rinnet»⁹⁶.

Denikini väed ei avaldanud peaaegu üldse vastupanu ja menševikel õnnestus lühikese ajaga jõuda Adlerisse. Inglise missiooni nõudel olid nad aga sunnitud tagasi tõmbuma Mehhadõri jõe joonele.⁹⁷

Menševistliku Gruusia ja Denikini valduses oleva territooriumi vahele jäeti inglaste nõudel neutraalne tsoon, kus paiknesid ka Salme ja Sulevi küla. Punase Lageda sattu uuesti deniikinlaste meelevald alla ja sinna paigutati toidule kasakate ratsasalk. Partisanivõitlusest osavõtu eest nõuti 50 000 rbl. kontributsiooni. Et summat tähtjaks kokku ei saadud, palusid asunduse elanikud pikendust. Seda palvet ei rahuldatud ja ähvardati majutatute arvu koguni suurendada.⁹⁸

Kasutades osavalt menševike vägede hiljutisi operatsioone, jätkasid deniikinlased pöörast natsionalistlikku propagandat armeenlaste hulgas. Natsionalistlikke kirgi õhutades püüti partisanivõitluse organiseerijate ja toetajatena esile tõsta menševikke; eestlasi, venelasi ja teisi sealseid rahvusi püüti aga näidata menševike liitlastena, kes armeenlastele häda ja viletsust põhjustavat.

Tegelikult suhtusid menševikud ülestõusnutesse 1919. aasta aprillis ilmselt vaenulikult. Pärast Salme ja Mehhadõri lahinguid kohtlesid menševike esindajad ja sõjaväevõimud neist lahinguist osavõtnuid äärmiselt ebasõbralikult, ei andnud neile toiduaineid ja võtsid neilt ära relvad.⁹⁹

Keerukas ja raske olukorras pöördus osa talupoegi, kes uskus esseeride ja menševike jutte Sotši ringkonna peatsest neutraliseerimisest inglaste nõudel, Gagrasi asuva Inglise missiooni poole ja palus «õiguse ja korra jalal seisval riigil selle peale mõjuda, et siin rahu ja kord saaks jalule seatud».¹⁰⁰ 21 küla Sotši ja Tuapse ringkonnast, nende hulgas ka Salme, Sulevi ja Punase Lageda saatsidki oma saadikud Gagrasse.¹⁰¹

⁹⁵ Дзидзария Г. А. Очерки истории Абхазии, с. 277.

⁹⁶ РАМ, ф. 284, нпм. 1, с.-ü. 61, л. 6.

⁹⁷ Козлов А. И. Борьба трудящихся Черноморья, с. 107.

⁹⁸ ОРКА, ф. 36, нпм. 1, с.-ü. 18, л. 91 р.; КМ КО, ф. 235, т. 40 : 23, л. 1; Дзидзария Г. А. Очерки истории Абхазии, с. 254—255.

⁹⁹ СКМА, с.-ü. 31, л. 14 р.

¹⁰⁰ РАМ, ф. 284, нпм. 1, с.-ü. 36, л. 85; Козлов А. И. Борьба трудящихся Черноморья, с. 106.

¹⁰¹ РАМ, ф. 284, нпм. 1, с.-ü. 36, л. 84.

Vastuvõtt toimus teisel lihavõttepähal.¹⁰² Kolonel Fine vastas, et «kui vabatahtlikud teid isegi minu silme all tapaksid, ka siis ei ole mul õigust teie eest välja astuda. Kindral Denikin ja tema armee on Inglise kuningliku valitsuse poolt tunnustatud seaduslikuks võimuks».¹⁰³ Silmakirjalikult võttis ta saadikutelt vastu kogukonna otsused ja lubas need edasi toimetada Inglise valitsuse esindajale. Tegelikult andis kolonel need dokumendid edasi karistussalkade ülemale kindral Burnevitšile, kes viivitamatult alustas massilisi repressioone.¹⁰⁴

Järgmisel päeval vangistati koduteel viis Krasnaja Poljana ning Punase Lageda saadikut ja nende teejuht, kes oli pärit Sulevi asundusest.¹⁰⁵ Mihhelripši küla juures kinnivõetute hulgas oli kolm eestlast — Oskar Tobias, Nikolai Reismann ja Johannes Spiegel.¹⁰⁶ Pärast metsikut piinamist lasti nad kõik maha ja laibad visati kuristikku.¹⁰⁷

Talupojad olid saanud järjekordse ränga poliitilise õppetunni. Neutraalse tsooni külad jäid kahe vaenuliku kiskja vahele. Nii deniikinlased kui ka menševikud ootasid ainult parajat momenti, et alustada sõjategevust Sotši ringkonna täielikuks vallutamiseks. Mõlemapoolsed igapäevased luureretked olid tegelikult vägivalda ja marodööritsemise ametlikuks õigustamiseks.

Pingelise olukorra tõttu põgenes suur osa eesti perekondi 1919. aasta aprillis-mais Abhaasiasse, Suhhumi-lähedastesse eesti asundustesse. Kuid mitte kõik asunikud ei pannud relva käest. Paljud mobilisatsiooni eest põgenenud talupojad olid kogunenud Mehhadõri küla piirkonda. Pidevalt lisandus neile desertööre Denikini armeest. Nii tekkis neutraalsesse tsooni 1919. aasta kevadel mitu partisanisalka. Jevdokimovka külas¹⁰⁸ paiknes M. Furniku salk, mis koosnes peamiselt Mehhadõri ja Baronovka küla venelastest ja moldaavlastest,¹⁰⁹ ent sellesse kuulus ka palju sulevlasi. Valgete ilmumisel neutraalsesse tsooni muutusid partisanisalgad

¹⁰² Козлов А. И. Борьба трудящихся, с. 106; Зеленая книга, с. 18. Sulevi saadik V. Ludvik kirjutab oma mälestustes, et vastuvõtt olevat toimunud esimesel lihavõttepähal, s. o. 20. aprillil 1919. (RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 36, l. 84.) On võimalik, et külade esindajad kogunesid Gagrasse esimesel, kuid vastu võeti alles teisel pähal.

¹⁰³ Воронович Н. В. Меж двух огней. Архив русской революции. Т. VII. Берлин, 1922, с. 107.

¹⁰⁴ Козлов А. И. Борьба трудящихся Черноморья, с. 106.

¹⁰⁵ KM RO, RKM II 249, l. 437.

¹⁰⁶ Sealsamas, l. 437. J. Spiegel oli aktiivne nõukogude võimu eest võitleja juba 1917.—1918. a. Virumaal Salla vallanõukogu liikmena. (Vt. ORKA, f. R-1290, nim. 1, s.-ü. 544, l. 4.) Seoses Eesti okupeerimisega Saksa vägede poolt sõitis ta Kaukaasiasse Punasele Lagedale oma venna Rudolf Spiegeli soovitusel, kes oli a. 1916—1917 töötanud seal kooliõpetajana.

¹⁰⁷ Ellu jäi ainult teejuht A. Nugis. Mahalaskmise ähvardusel pandi ta Mihhelripši külla kulaku juurde tööle, kust ta hiljem põgenes Gruusiasse. (KM RO, RKM, II 249, l. 437.)

¹⁰⁸ Küla asus Sulevi läheduses. Seal elas tollal umbes 7 peret venelasi ja eestlasi. (AKM.)

¹⁰⁹ KM RO, RKM II 249, l. 441.

veelgi perekamaks. Relvade ja laskemoona puudusel partisanid algul suuremaid operatsioone siiski ei sooritanud. Enamasti käidi ainult väikeste gruppidena valgete tagalas, et hankida relvi ja sõlmida sidemeid teiste partisanisalkadega Sotši ringkonnas.

Partisanide ehk roheliste (nagu neid tollal veel hüüti) tegevus valmistas deniikinlastele suurt meelehärmi. Mai lõpul alustasid deniikinlased neutraalses tsoonis ulatuslikku operatsiooni.¹¹⁰ 30. mai õhtuks koondasid nad Sulevi asunduse keskosas, koolimaja juurde, umbes kaks pataljoni jalaväge, kaks armeenia natsionalistide družinat, mägisuurtükipatarei ja kuulipildujad.¹¹¹

Järgmise päeva hommikul ründasid deniikinlased partisanide positsioone. Viimased olid end kindlustanud piki Mehadõri kõrgustiku harja. Nende kaitse keskpunkt paiknes otse Sulevi asula keskosa vastas, Dobrovolski viinamarjaaias. Partisanid lasksid vaenlasel üle lageda välja hästi lähedale tulla, avasid siis täpse ja hävitava tule ning sundisid nad taganema. Ka järgmised deniikinlaste frontaalrünnakud nurjusid. Alles õhtu eel suutsid nad partisanide merepoolse tiiva taganema sundida. Kartes ümberpiiramist, lahkusid partisanid hilisõhtul oma positsioonidelt. Partisanidega läks kaasa osa Sulevi elanikke. Taanduti menševike armee positsioonidele. Gruusia lihtsõdurid suhtusid saabunuisse sõbralikult: nad aitasid partisanide perekondadel suurtükitele alt kiiremini pääseda, toitsid neid väliköökidest ja jagasid toiduaineidki. Enamik põgenenud eestlasi siirdus edasi Suhhumi eesti asundustesse.¹¹²

Taganevaid partisane jälitades tekkis deniikinlastel kokkupõrge menševike armeega. Viimased tõrjusid koos partisanidega deniikinlased tagasi Sulevisse. 2. juuniks oli kogu neutraalne tsoon jälle partisanide valduses.

Deniikinlaste katsed hävitada neutraalses tsoonis asuvad partisanisalgad kestsid kogu suve, kuid tulemusteta. Sügisel, kui Denikin oli kulutanud oma reservid Moskva vallutamise katseks, lõppesid deniikinlaste luurekäigud neutraalsesse tsooni. Rahvas hakkas septembris-oktoobris kodukohtadesse tagasi tulema.

Uus elavnemine algas Sotši ringkonna partisaniliikumises 1919. aasta sügisel. Rostovi-Nahhitševani parteikomitee, Kaukaasia kraikomitee ja Suhhumi ringkonnakomitee suunasid mägedesse nii inimesi kui ka materiaalselt abi ja koordineerisid partisanisalkade tegevust.¹¹³

Töörahva võitlustahte märgatav tõus 1919. aasta hilissuvel ja sügisel tegi rahutuks Gruusia kodanlikud ringkonnad. Menševikud hakkasid oma senist suhtumist Sotši ringkonna partisanidesse revideerima. Kui nad kevadel olid sisuliselt toetanud denii-

¹¹⁰ Дзидзария Г. А. Очерки истории Абхазии, с. 255.

¹¹¹ КМ РО, РКМ II 249, l. 441; РАМ, f. 284, пп. 1, s.-ü. 36, l. 95—96.

¹¹² КМ РО, РКМ II 249, l. 450.

¹¹³ Козлов А. И. Борьба трудящихся Черноморья, с. 116—117, 128; Дзидзария Г. А. Очерки истории Абхазии, с. 276—277.

kinlasi ja allunud Inglise väejuhatuse taktikepile, siis nüüd tuli taktikat muuta. Denikini sõjalised edusammud seadsid küsimärgi alla ka menševistliku Gruusia olemasolu, sest teatavasti oli Denikin kategooriliselt Venemaa väikerahvaste iseseisvuse vastu. Seejärest hakkasid menševikud juba 1919. aasta mai lõpul ja juuni algul vähehaaval toetama Sotši ringkonna lõunaosa partisanide, lootes neid enda mõju alla saada.¹¹⁴ Sotši ringkonnas tegutsevad esseerid toetasid menševikke poliitiliselt.¹¹⁵

Seni on uurijad arvanud, et VK(b)P hakkas Musta mere kubermangu Sotši ringkonna lõunaosas talupoegade ülestõusu vahetult juhtima alles 1919. aasta lõpul või 1920. aasta algul ja et Musta Mere Kubermangu Vabastuskomitee¹¹⁶ oli tekkinud bolševike teadmata ja kontrollita.¹¹⁷ Tegelikult organiseeris VK(b)P Kaukaasia illegaalne kraikomitee juba 1919. aasta suvel Sotši ringkonna lõunaosa töörahva hulkade võitlust Denikini vastu.¹¹⁸

Arvestades ühelt poolt töörahva ennastalgavat võitlust deniikinlaste vastu ja teiselt poolt gruusia menševike sepitsusi, rakendasid bolševike partei kohalikud organisatsioonid Denikini tagalas eriti paindlikku ja kaugelenägelikku taktikat.¹¹⁹

VK(b)P ülesandel suunati 1919. aastal Põhja-Kaukaasiasse tööle S. Kirov ja G. Ordžonikidze, kaks väljapaistvat parteitegelast.¹²⁰ Rööbiti tööga Punaarmee lasus nende õlgadel ka vaenlase tagalas tegutsevate põrandaaluste parteiorganisatsioonide ja partisanisalkade juhtimine.

Oma aruandes Rahvakomissari Nõukogule andis G. Ordžonikidze juba 1919. aasta juulis kõrge hinnangu Musta mere ranniku partisanide kohta. Ta kirjutab: «Erinevalt Balaševski maakonna rohelisest armeest on Sotši ringkonna roheline armee teravalt Denikini-vastase iseloomuga. Nad ei ole desertöörid, vaid nad lihtsalt ei taha lasta end mobiliseerida ega tunnusta deniikinlaste võimu.»¹²¹

Sotši ringkonnas, kus proletariaat oli suhteliselt väikesearvuline ja paljurahvuslik (kreeklasi, venelasi, armeenlasi, eestlasi,

¹¹⁴ КМ РО, II 249, l. 36, 44; RAM, f. 284, nit. 1, s.-ü. 36, l. 110, 111.

¹¹⁵ Козлов А. И. Борьба трудящихся Черноморья, с. 124—125.

¹¹⁶ Edaspidi: Musta Mere KVK.

¹¹⁷ Козлов А. И. Борьба трудящихся Черноморья, с. 128; Алексашенко А. П. Крах деникинщины. М., 1966, с. 228; Дзидзария Г. А. Очерки истории Абхазии, с. 276, 277; Красильникова К. К. Партизанское движение на Кубани и Черноморье, с. 63; Кин Д. Деникинщина, с. 222; Фавицкий В. Зеленая армия и Черноморье (1919—1920 гг.), с. 49, 50.

¹¹⁸ SKMA, s.-ü. 32, l. 9.

¹¹⁹ История Коммунистической партии Советского Союза. В шести томах. Т. III, кн. 2, М., 1968, с. 348, 351; Махарадзе Ф. И. Советы и борьба за Советскую власть в Грузии 1917—1921. Тбилиси, 1928, с. 210.

¹²⁰ Vt. lähemalt Разгон И. Орджоникидзе и Киров и борьба за власть Советов на Северном Кавказе. 1917—1920 гг. М., 1941; Кондрашов И. С. М. Киров — организатор большевистского подполья в тылу у Деникина. — «Вопросы истории», 1947, № 7, с. 3—25.

¹²¹ Орджоникидзе Г. К. Статьи и речи. В двух томах. Том I. 1910—1926 гг. М., 1936, с. 82.

moldaavlasid jt.), pidi bolševike partei lahendama keerukaid ülesandeid ja leidma õige taktika, et muuta Denikini-vastane võitlus võitluseks proletariaadi diktatuuri taaskehtestamise eest Musta mere rannikul.

«Revolutsiooniline proletaarlane peab teadma, keda on tarvis maha suruda ja kellega on tarvis — millal ja kuidas — osata kokkuleppeid sõlmida,» märkis V. I. Lenin.¹²²

Ülesande lahendas edukalt põrandaalune Kaukaasia kraikomitee, kes kasutas selleks juba 1918. aasta detsembris talupoegade poolt valitud kulaklikku Sotši Ringkonna Talupoegade Täitevkomiteed. Sellesse oli pääsenud ka nõukogude võimule ustavaid inimesi, isegi üks bolševik (V. Zimin).¹²³ VK(b)P Kaukaasia kraikomitee Tiflisi büroo astus 1919. aasta suvel ühendusse Täitevkomitee nõukogude võimule ustavaks jäänud esimehe P. Dzanašijaga. Kraikomitee algatusel loodi Tiflisis 1919. aasta suvel Sotši ringkonna talupoegade ülestõusu organiseerimiseks Musta Mere Kubermangu Ülestõusukomitee. Et menševistlikul valitsusel kahtlusi ei tekiks, moodustati see organisatsioon peamiselt parempoolsetest esseeridest, nn. kolmanda tee¹²⁴ otsijatest. Ülestõusukomiteesse kuuluv P. Dzanašija pidas ühendust kraikomiteega I. Võgrijanovi kaudu.¹²⁵ Järgnevalt hakati ette valmistama Sotši ringkonna talupoegade kongressi.¹²⁶

1919. aasta novembris peeti Gagras Musta mere ranniku talupoegade kongress, kus moodustati ülestõusukomitee asemele Musta Mere KVK, kes detsembris lõpul hakkas Gagras formeerima ülestõusu relvajõude — talupoegade maakaitseväge.¹²⁷

1920. aasta jaanuari algul saabus illegaalselt Gagrasse sõjaväeliste spetsialistide nime all esimene grupp VK(b)P Kaukaasia Kraikomitee poolt suunatud kommuniste ja Põhja-Kaukaasiast Gruusiasse siirdunud nõukogude asutuste töötajaid, eesotsas V. Favitski, J. Kazanski, M. Tomaševski¹²⁸, J. Sablini, I. Ševtsovi ja mõnede teistega.¹²⁹ Mõne päeva pärast määrati M. Tomaševski

¹²² Lenin, V. I. Pitirim Sorokini väärtuslikud ülestunnistused. — Teosed, 28. kd., lk. 171.

¹²³ SKMA, s.-ü. 32, l. 9.

¹²⁴ Nii nimetati 1918. a. detsembris parempoolsete esseeride uut taktikat. See seisnes selles, et kuulutati välja üheaegne võitlus kahel rindel, nii bolševike kui ka Denikini ja Koltšaki vastu. Sotsiaalsel baasi selleks nähti talurahvas. (Vt. lähemalt *Спирин Л. М. Классы и партии в гражданской войне в России (1917—1920 гг.)*. М., 1968, с. 297—300.)

¹²⁵ I. Võgrijanov suri 1922. a. Suhhumis. («Голос трудовой Абхазии» 21 июля 1922 г.)

¹²⁶ SKMA, s.-ü. 32, l. 16.

¹²⁷ Козлов А. И. Борьба трудящихся Черноморья, с. 125, 126.

¹²⁸ M. Tomaševski käis VK(b)P Kaukaasia Kraikomitee ülesandel juba 1919. a. septembris tutvumas neutraalses tsoonis paiknevate partisanisalkadega. Nähtust tegi ta ettekande kraikomitee büroole. (Vt. *Шевцов И. Б. Особое задание*, с. 18.)

¹²⁹ Козлов А. И. Борьба трудящихся Черноморья, с. 128; Шевцов И. Особое задание, с. 19, 20.

maakaitsevæe staabiülemaks, J. Kazanski ja Skobelev aga družiinakomandõrideks.¹³⁰ Relvastus ja varustus saadi menševike käest, kes lootsid talupoegade maakaitsevæe abil deniikinlased Musta mere kubermangust välja ajada, et ennetada Punaarmee tulekut ja muuta kogu kubermang Nõukogude-vastaseks platsdarmiks.

Maakaitsevægi koosnes kolmest družiinast ja kahest partisanisalgast. I ja III družiina oli moodustatud peamiselt Põhja-Kaukaasiast Gruusiasse taganenud ja seal interneeritud IX armee punaväelastest ja ülejooksikutest Denikini vägedest. Mõlemad družiinad formeeriti Gagras.¹³¹

II družiina formeeris neutraalses tsoonis V. Favitski.¹³² Selle põhituumiku moodustasid selles tsoonis tegutsenud partisanisalgad ja vabatahtlikud ümberkaudsetest küladest. Koostiselt oli see družiina internatsionaalne: temasse kuulusid venelased, moldaav-lased, grusiinlased ja eestlased Salme, Sulevi ning Jermolovka külast.¹³³ Komandõriks määrati V. Dzidziguri.¹³⁴

Omaette üksused kujunesid N. Roštšenko ja Guruli ning neutraalses tsoonis paiknenud partisanisalkadest. Gagras moodustati väike eriülesandega dessantgrupp, mida hakkas juhtima I. Sevtsov.¹³⁵

Maakaitsevæe lahinguplaani kohaselt tuli¹³⁶:

1) sügava tiibhaaranguga jõuda Psou jõe paremal kaldal asuvate deniikinlaste selja taha ja võtta enda valdusesse sild Mzõmta jõel Moldovka küla juures;

2) Sulevist rünnata frontaalselt deniikinlaste positsioone Nižni-Šilovkas ja Mihhelripšis;

3) saata diversioonigrupp merd kaudu Hosta ja Adleri vahel vaenlase tagalasse. Maakaitsevæe tegevusseastumisest teatati kõigile Musta mere kubermangu partisanidele.

Vaenlase jõud olid paigutatud piki Psou jõge ning koosnesid 52. üksikust jalavæebrigaadist ja sellele juurdeantud kasakate ratsasotnjast. Nende tulejõudu suurendasid suurtükid ja 16 kuulipildujat.¹³⁷

Lahing algas 28. jaanuaril 1920.¹³⁸ Maakaitsevæe kogunemiskohaks oli Sulevi asunduse keskus. Asunduse koolimajja paigutati välistaap, seati üles telefonikeskjaam ja sidumispunkt. Sal-

¹³⁰ Шевцов И. Особое задание, с. 21, 23.

¹³¹ Фавицкий В. Зеленая армия и Черноморье, с. 50.

¹³² Sealsamas, lk. 18.

¹³³ КМ РО, II 249, l. 459.

¹³⁴ Maakaitsevæelaste omavahelises kõnepruugis kutsuti III družiinat lihtsalt Vana Dzidziguri partisanisalgaks. (Vt. КМ РО, II 249, l. 459; Шевцов И. «Из демократической Грузии» в Советскую Россию. (Мои воспоминания.) — «Путь к коммунизму», 1923, № 1, с. 91.

¹³⁵ Шевцов И. Б. Особое задание, с. 23.

¹³⁶ Фавицкий В. Зеленая армия и Черноморье, с. 51—53; Зеленая книга, с. 65, 66; Саблин И. В. Из подполья — в бой, с. 384.

¹³⁷ Шевцов И. Б. Особое задание, с. 25.

¹³⁸ Козлов А. И. Борьба трудящихся Черноморья, с. 129.

messe ja Sulevisse organiseeriti vangide vastuvõtupunktid. 27. jaanuari õhtul olid kohale saabunud operatsiooni juhatajaks määratud G. Utadze ja maakaitseväe staabiülem M. Tomaševski.¹³⁹

Lahinguoperatsioonide läbiviimist hakkas takistama halb ilm. Juba 26. jaanuari varahommikul teele asunud N. Roštšenko partisanisalk, kes 28. jaanuari hommikuks pidi Aibga, Dzõhra ja Ahštõri küla kaudu jõudma Moldovka silla juurde ja selle hõivama, ei tulnud ülesandega ettenähtud ajaks lumesaju tõttu toime.¹⁴⁰

Ka dessantgrupil ei läinud nii, nagu oli plaanitud. Merel ristlev vastase sõjalaev tegi võimatuks maabumise Adleri ja Hosta vahel. Seda tuli teha neutraalses tsoonis Jermolovski lähedal. Samas ühineti 30-mehelise partisanisalgaga ja hõivati sild Psou jõel lahinguga, sest deniikinlased olid ümberpiiramise kartusel juba varakult positsioonid maha jätnud ja Adleri suunas põgenenud.¹⁴¹

Otsustav lahing toimus Sulevi—Nižni-Šilovka—Mihhelripši piirkonnas. Esimesena alustas tegevust III друžiina Skobelevi juhtimisel. Tema ülesanne oli vaenlane vasakult tiivalt ümber haarata. Teejuhtidena läksid kaasa viis sulevlast.¹⁴² Halva ilma tõttu jõuti aga kohale alles keskpäeval ja avastati, et vaenlane oli juba lahkunud.¹⁴³

Tõsisem lahing puhkes Sulevist loode suunas asuva Šilovski kõrgustiku pärast. Rünnaikut alustas I друžiina J. Kazanski juhtimisel. Vaenlasele läheneti märkamatuult ja lühikese tulevahetuse järel andsid deniikinlased (1 ohvitser ja 50 soldatit) end vangi.¹⁴⁴

II друžiina ülesandeks oli vallutada vaenlase kindlustuste keskosa. Peaaegu püstloodis tõusev mägi oli deniikinlastele heaks looduslikuks kaitseks. Vastase meelegeitlikule vastupanule vaatamata suutsid maakaitsevälased ta esimesest kaevikute joonest õhtuks välja lüüa. Järgmisel päeval vallutati koos I друžiinaga tiibhaarangut kasutades tormijooksuga deniikinlaste teine kaevikuteliin.¹⁴⁵ Poolteise ööpäeva kestel murti deniikinlaste kindlustatud positsioonid läbi ja liiguti edukalt Sotši poole. Deniikinlaste suurtükivälased ei jõudnud välja tulistada ainsatki mürsku ning pääsesid hädavaevu partisanide ja maakaitsevälaste kätte sattumast Vesjoloje külas. Ülestõusnute edust annab tunnistust tõsiasi, et teadaolevail andmeil langes neist ainult üks.¹⁴⁶

Deniikinlaste väejuhatust suutis vastupanu organiseerida alles Sotši lähistel. Nn. raudne pataljon ja armeenia natsionalistide

¹³⁹ *Фавицкий В.* Зеленая армия и Черноморье, с. 51.

¹⁴⁰ *Козлов А. И.* Борьба трудящихся Черноморья, с. 129.

¹⁴¹ *Шевцов И. Б.* Особое задание, с. 29, 31; *Саблин И. В.* Из подполья — в бой, с. 386—388.

¹⁴² RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 36, l. 117.

¹⁴³ Sealsamas, l. 119, 120; «Siberi Teataja» 19. jaan. 1930.

¹⁴⁴ KM RO, II 249, l. 460.

¹⁴⁵ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 36, l. 119.

¹⁴⁶ Andrei Peradze, kes maeti Sulevi kalmistule. RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 36.

salgad püüdsid end kindlustada Ahhuni mäe jalamil, löödi aga pimeduses puhkenud vihases käsitsivõitluses puruks II družiina ja ümberkaudsete partisanisalkade poolt.¹⁴⁷

3. veebruari varahommikul vabastati deniikinlastest ringkonnakeskus Sotši. Uletulnud deniikinlastest ja družiinadest formeeriti pataljonid ja roodud.¹⁴⁸ Osa talupoegi, kelle hulgas leidus ka eesti asunikke, arvas, et nad ringkonnakeskuse vallutamiseks on oma ülesande täitnud, ning pöördus tagasi koju.¹⁴⁹

Maakaitseväge ja partisanisalkade edukas pealetung jätkus. Ees seisis Tuapse ja Novorossiiski vabastamine, et seejärel ühineda põhjast läheneva Nõukogude rohelise armeega.¹⁵⁰

Musta mere kubermangu lõunaosas puhkenud ülestõus ajas tõsiselt ärevile Inglise väejuhatuse, kes kartis Tuapse ja Novorossiiski sadamas asuvate relva- ja moonaladude sattumist ülestõusnute kätte. Et Musta Mere KVK valitsus koosnes peamiselt essee-ridest ja menševikest, siis loodeti seda kasutada vaherahu sõlmimiseks maakaitseväge ja deniikinlaste vahel.

22. veebruaril 1920 algas Sotši ringkonna talupoegade era-
korraline kongress, millest võtsid osa ka eesti asunduste saadikud.¹⁵¹ Inglise vägede esindaja kindral Cottoni suureks mee-
lepahaks võeti kongressil tänu bolševike energilisele esinemisele üksmeelselt vastu resolutsioon, mis nõudis relvavõitluse jätkamist.¹⁵² Kindrali kõne ajal, milles too ähvardas ülestõusnuid Inglise merejõududega, saabus teade, et maakaitsevæld on vabanud Tuapse. Kindral Cotton lahkus midagi saavutamata.¹⁵³

7. märtsil 1920 toimus Tuapses Musta mere kubermangu vastutavate parteitöötajate koosolek, millest võttis osa ka Musta Mere KVK peastaabi liige bolševik I. Sevtsov. Arutati Sotši ringkonna talupoegade maakaitseväge ühinemist kubermangu põhjaosas tegutseva Nõukogude rohelise armeega. Otsustati võtta võim ma-
kaitsevæes täielikult enda kätte, ühineda põhjapoolse partisaani-
armeega ja moodustada ühine Musta Mere Kubermangu Sõja-

¹⁴⁷ КМ РО, II 249, l. 461, 462.

¹⁴⁸ Козлов А. И. Борьба трудящихся Черноморья, с. 129.

¹⁴⁹ РАМ, f. 284, nim. 1, s.-ü. 36, l. 122; КМ РО, II 249, l. 464.

¹⁵⁰ Novorossiiski ja Gelendžiki ümbruses tegutsevate partisanisalkade esin-
dajate konverentsil novembris 1919 valiti Sõja-revolutsioonikomitee eesotsas
bolševik P. Morinetsiga. Komitee kuulutas välja Nõukogude rohelise armee
moodustamise, kes alustas 1920. aasta jaanuaris tegevust Tuapse, Gelendžiki ja
Novorossiiski ümbruses. (Козлов А. И. Борьба трудящихся Черноморья, с. 121,
122, 133.)

¹⁵¹ Salmest olid A. Sukstav ja J. Block, Sulevist W. Glück ja H. Ludvik.
(ААРКА, f. 541, nim. 1, s.-ü. 6^a, l. 16; s.-ü. 2, l. 7 p.; РАМ, f. 284, nim. 1,
s.-ü. 36, l. 123.)

¹⁵² Ametlikult esinesid nad kongressil rindemeestena. Kuid mitte kellelgi ei
olnud saladuseks, et rindemeeste juht J. Kazanski oli kommunist. (Козлов А. И.
Борьба трудящихся Черноморья, с. 131.)

¹⁵³ КМ КО, f. 235, m. 29 : 4, l. 4; Козлов А. И. Борьба трудящихся Черно-
морья, с. 132.

revolutsioonikomitee. Uue, Musta mere ranniku punaarmee ülemjuhatajaks määrati J. Kazanski, staabiülemaks V. Favitski.¹⁵⁴

Koosolek otsustas veel mitte likvideerida Musta Mere KVK-d, vaid ainult rangelt piirata tema tegevust, sest teda toetasid mõningad linna- ja maarahva jõukamad ja keskkihid ning ta võis pöörduda abi saamiseks menševistliku Gruusia poole. Siis oleks Punaarmeel tulnud võidelda kahel rindel, mida tuli vältida.

8. märtsil toimus Tuapses Musta Mere KVK valitsuse ja Sõja-revolutsioonikomitee esindajate ühine koosolek, kus sõlmiti kokkulepe, mille järgi esimesele jäi õigus teostada kohtadel üksnes tsiviilvõimu. Samas aga kohustati teda läbi viima kohalike tööliste ja talupoegade saadikute nõukogude valimisi, et seejärel kokku kutsuda erakorralist nõukogude kongressi. Sõja-revolutsioonikomiteele jäi kogu võimutäius sõjajõudude käsutamisel, samuti tsiviilvõim Sotši ringkonna keskosast kuni Gruusia piirini. Nõukogude valimised näitasid, et rõhuv enamik töötavast talu-pegkonnast oli nõukogude võimu poolt.¹⁵⁵

Punaarmee võidukas pealetung Põhja-Kaukaasias muutis olukorda rinnetel järsult. Budjonnõi 1. ratsaarmee kiire edasilükkumine sundis Denikini armeed paaniliselt üle Kaukasuse peaaeheliku Novorossiiski ja Tuapse suunas põgenema.¹⁵⁶ Musta mere kubermangu punaarmee kangelaslikule vastupanule Kaukasuse mäekurudel vaatamata murdis ligi 60 000-meheline kasakavägi 24.—25. märtsil lahingutega punaarmeeleste kaitsest läbi, jõudis Tuapsesse ja jätkas liikumist piki mereranda Sotši suunas.¹⁵⁷

Kuigi endine Musta Mere KVK peastaap Sotšis sai teate vaenlase lähenemisest, ei hakanud ta kohe organiseerima kaitset. Alles siis, kui peastaabi liikmeiks said bolševikud Moskvitšev ja Trussov, kuulutati 26. märtsil välja mobilisatsioon.¹⁵⁸ Ent oli juba hilja: ratsaväe peatamiseks rannaäärsel tasandikul puudus jõud. Suur osa talupoegi läks jälle mägedesse, et jätkata võitlust sissetungijate vastu. Ka osa eesti asunikke põgenes samal eesmärgil mägedesse.

Asundustesse toidule määratud kasakaväeosad marodeerisid. Tuhandete kasakate ja nende hobuste toitmise kohustus viis asunikud meeleheitetele. Salme ja Sulevi asunduse elanikud saatsid palvekirja Kubani korpuse komandöri juurde, kes asus Adleris. Viimane lubas küll asunikele kõik välja maksta (rahal polnud ju mingit väärtust!), kuid nõudis, et ka edaspidi tuleb «ühetasa leivatükki jagada».¹⁵⁹ Nüüd otsustasid ka asundustesse jäänud taas

¹⁵⁴ КМ КО, f. 235, m. 29 : 4, l. 4; Козлов А. И. Борьба трудящихся Черноморья, с. 137.

¹⁵⁵ Sealsamas.

¹⁵⁶ История гражданской войны в СССР. Т. IV, с. 298, 299.

¹⁵⁷ Козлов А. И. Борьба трудящихся Черноморья, с. 145.

¹⁵⁸ «Черноморская здравница» 29 апреля 1970.

¹⁵⁹ AARKA, f. 541, nim. 1; s.-ü. 12, l. 18—18 p.; КМ КО, f. 235, m. 29 : 18, l. 25.

relvad haarata. Ümberkaudsetele teedele seati ööpäevane valve.¹⁶⁰

Eriti aktiveerunud partisanide tegevus aprilli lõpul, mil Punaarmee survele osa kasakaid tahtis jälle üle mägede Kubani tõmbuda. 28. aprillil lahkus Sulevist viimane kasakate salk. Agedad lahingud mägedesse läbi murda püüdvate kasakate ja partisanide vahel toimusid 1., 2. ja 3. mail. Kõik kasakate katsed mööda jõeorgu mägedesse tungida nurjusid. Partisanide kätte langesid 43 hobust, suur hulk püsse ja lahingumoonas.¹⁶¹

Denikini armee tegevus lõppes kuulsusetult 2. mail 1920, mil kapituleerusid vastu Gruusia piiri surutud Doni, Kubani ja Tereki kasakavägede jäänused — ligi 60 000 meest.¹⁶²

9. mail 1920 saabus Salme ja Sulevi asulasse Punaarmee 34. diviisi 298. jalaväepolk. Sel puhul Salme külavalitsuses toimunud pidulikul koosolekul tänas polgu komandör S. Dironov eesti asunikke osavõtu eest Denikini-vastasest võitlusest ning nõukogude võimu kehtestamisest Musta mere rannikul. Samas valiti Salme Küla Revolutsioonikomitee. Selle esimeheks sai M. Tomberg, abiks A. Sukstav ja sekretäriks J. Kirchberg.¹⁶³

Nõukogude võimu kehtimisaeg osutus aga seegi kord võrdlemise lühikeseks. Salme ja Sulevi küla elasid läbi veel nn. neutraalse tsooni perioodi, sest 7. mail 1920 Vene NFSV ja Gruusia vahel sõlmitud rahulepingu kohaselt kuulutati see piirkond neutraalseks tsooniks. Rikkudes jämedalt rahulepingut ja rahvastiku enamuse tahet, okupeerisid menševikud selle ala 1920. aasta suvel. Menševistlik valitsus hakkas neutraalsesse tsooni ehitama kindlustusi ja koondama Nõukogude-vastaseks tegevuseks nii regulaarvägesid kui ka valgekaartlikke jõude.¹⁶⁴

Niisiis olid alates 1920. aasta suvest peaaegu kõik eesti asundused menševike võimu all.¹⁶⁵

Asunike osavõtt nõukogude võimu eest peetavaist lahinguist Kodori jõe kaldail ei jäänud menševike poolt tähele panemata. Menševistlik režiim suurendas igati repressioone asundustes. Vahistamised, voorisundus ja rekvireerimised muutusid asunduste elus tavalisteks nähtusteks. Sõjaväe ja politsei poolt teostatud läbiotsimised olid sisuliselt asunike paljaksröövimise ametlikuks

¹⁶⁰ AARKA, f. 541, nim. 1, s.-ü. 12, l. 18—18 p.; KM KO, f. 235, m. 29 : 18, l. 25.

¹⁶¹ KM KO, f. 235, m. 29 : 18, l. 26.

¹⁶² История гражданской войны в СССР. Т. IV, с. 300.

¹⁶³ AARKA, f. 541, nim. 1, s.-ü. 6^a, l. 19; KM KO, f. 235, m. 29 : 18, l. 27, 27 p.

¹⁶⁴ Дзидзария Г. А. Очерки истории Абхазии, с. 327; KM KO, f. 235, m. 29 : 4, l. 5.

¹⁶⁵ Ehkki Punase Lageda jäi Nõukogude Venemaa territooriumile, oli olukord seal esimesel nõukogude aastal pingeline. Küla asukoht sügaval mägedes meelitas sinna nii rannikul tegutsevaid kui ka Põhja-Kaukaasiast läbi mägede Gruusiasse põgeneda tahtvaid valgekaartlikke jõuke. Alles 1921. a. kevadel, mil Gruusias kukutati kodanlik-menševistlik režiim, stabiliseerus nõukogude kord Punasel Lagedal.

põhjenduseks. Läbiotsimiste tõttu kujunes paljudes asunikuperedes olukord, et varandusest oli veel järel «ainult koer ja kass».¹⁶⁶

Asunike raskusi ei süvendanud mitte üksnes majanduselu seiskumine, vaid ka üha suurenevad maksud ja kohustused, millele sissenõudmisel «ametnikud ei teinud rahvale õigust, vaid püüdsivad aga säält võtta kust said».¹⁶⁷

Süvenesid vastuolud ka asunike erinevate sotsiaalsete kihtide vahel: üha enam hakkasid nende laiad hulgad veenduma oma rahvusorganisatsioonide tegevuse perspektiivitus.

1919. aasta kevadel organiseeris kodanlik-rahvuslik Asunduste Büroo laiaulatuslikku valimiskampaaniat õhutamaks asunikke viima oma esindajat kodanlikku Abhaasi Rahva Nõukokku. Valimiskampaania kukkus sisuliselt läbi, sest asunikest osales hääletamisel ainult 50%. Üksnes eesti asunduste jõukama kihi liit teiste ümberkaudsete külade kodanlusega aitas Abhaasi Rahva Nõukokku viia kooliõpetaja A. Martini.¹⁶⁸

Suure osa asunike kaldumine vasakule — sisuliselt oli tegemist bolševike partei õhutusel toimunud boikotiga — avaldas tugevat mõju A. Martini tegevusele.

Kodanlik-natsionalistlikus Abhaasi Rahva Nõukogus oli palju erinevaid rühmitusi. Ühed toetasid täielikult menševike poliitikat, teised vene kontrrevolutsiooni, kolmandate juures võis täheldada lähenemist Türgile jne. Tulevikuperspektiiviks oli nende arvates kodanlik-demokraatlik riigikord.

Erilise grupi, nn. sõltumatute fraktsiooni moodustasid «talupoegade niinekirja» kaudu Rahva Nõukokku pääsenud, kes pooldasid Vene NFSV-le lähenemist ja nõukogude võimu taaskehtestamist.

Suhhumi põrandaalune parteiorganisatsioon otsis võimalusi legaalse töö avardamiseks Abhaasi Rahva Nõukogus kritiseerimaks rahvahulkade ees selle menševistlikku juhtkonda ning paljastamaks menševike šovinismipoliitikat. Nimetatud eesmärgil astusid bolševikud ühendusse sõltumatute fraktsiooniga.¹⁶⁹

Sõltumatute soovitusel ei ühinenud A. Martin opositsiooni ühegi rühmitusega. Eraldi fraktsiooniks jäädes kuulus ta vahetult Vanematenõukogusse ja kõikide komisjonide koosseisu. Sel viisil said sõltumatud oma positsiooni tugevdada ning ühtlasi ka täiendavat informatsiooni muretseda. Side sõltumatute ja kolonistide grupi (nii nimetati A. Martinit üldiselt) vahel püsis kogu Abhaasi Rahva Nõukogu eksisteerimise vältel.¹⁷⁰

Revolutsiooniprotsessi kiirenemisele Gruusias avaldas otsusta-

¹⁶⁶ КМ КО, ф. 235, м. 5 : 34, л. 6 р.

¹⁶⁷ Sealsamas, м. 27 : 24, л. 5.

¹⁶⁸ ОРКА, ф. 44, нм. 1, с.-ü. 25, л. 1 р., 8 р.; Мартин А. Из моих воспоминаний, с. 39—39 р.

¹⁶⁹ Дзидзария Г. А. Очерки истории Абхазии, с. 205, 233, 270—271.

¹⁷⁰ Мартин А. Из моих воспоминаний, с. 42—47.

vat mõju Nõukogude Venemaa edukas võitlus Denikini ja välismaiste interventide vastu 1920. aastal.

Revolutsiooniline liikumine eesti asundustes ei katkenud samuti 1920.—1921. aastal. Kuigi estoonlaste osavõtt võitlusest nõukogude võimu eest 1918. aastal oli lõppenud kaotusega ning paljudele langesid osaks menševistliku režiimi repressioonid, jätkus revolutsioonivõitluses karastunud asunike tegevus senisest veelgi hoogsamalt.

Tähtsamaks sündmuseks eesti asunduste elus oli parteigrupi loomine Estonias 1920. aasta esimesel poolel. Parteigrupi, mida juhtis A. Romanov, kuulus neli estoonlast.¹⁷¹ Ulejäänute nimesid ei ole õnnestunud kindlaks teha.

1920. aasta kevadel toimus Vladimirovka, Estonka, Nikolajevka, Anastasjevka ja Staro-Tšernigovskoje põrandaaluste parteigruppide konverents, kus valiti ühine «viie küla parteikomitee», mille etteotsa seati bulgaarlane P. Radovitš Vladimirovkast.¹⁷²

1920. aasta lõpus oli parteigrupi mõju Estonias sedavõrd tugevnenud, et menševike poolt määratud külakomissar seisis tegelikult parteigrupi kontrolli all.¹⁷³ 1921. aasta veebruaris, kui Abhaasias puhkes menševikevastane ülestõus, kõrvaldati senine külakomissariaat ja valiti revolutsioonikomitee.¹⁷⁴ Kogu maal küpses revolutsiooniline situatsioon.

1921. aasta algul tekkis Gruusias soodus sise- ja välisolukord nõukogude võimu kehtestamiseks relvastatud ülestõusu teel. Menševikel ei olnud töörahvahulkades mingit toetust. Tugevnenud oli Kommunistlik Partei.

Arvestades soodsat sise- ja välisolukorda ning toetudes VK(b)P Keskkomitee Kaukaasia Büroo direktiivile, võttis Gruusia Kommunistliku Partei Keskkomitee vastu otsuse korraldada relvastatud ülestõus.¹⁷⁵

Abhaasia parteiorganid valmistusid põranda all edukalt relvastatud ülestõusuks. Kõikides piirkondades loodi relvastatud salgad ja koostati vastavad tegevusplaanid.

Üleüldine ülestõus Gruusias algas ööl vastu 12. veebruari 1921 ja levis seejärel kiiresti üle kogu maa. Gruusia ja Abhaasia revolutsioonikomiteed pöördusid ülestõusnud talupoegade ja tööliste nimel abipalvega Nõukogude Venemaa poole. Nõukogude valitsuse otsusel tõttasid Punaarmee väeosad appi Gruusia ja Abhaasia töörahvale.¹⁷⁶

19. veebruaril puhkesid ägedad lahingud appirutanud Punaarmee ja menševike vägede vahel Abhaasia põhjapiiril. Menševike

¹⁷¹ АККАИА, f. 1, s.-ü. 186/114, l. 366, 456.

¹⁷² Sealsamas, l. 361; Дзидвария Г. А. Очерки истории Абхазии, с. 308.

¹⁷³ АККАИА, f. 1, s.-ü. 186/114, l. 458.

¹⁷⁴ Sealsamas, l. 460.

¹⁷⁵ Очерки истории Коммунистической партии Грузии. 1883—1970. Тбилиси, 1971, с. 397.

¹⁷⁶ Очерки истории Абхазской АССР. Часть II, с. 40—41.

väed, keda merelt toetas Prantsuse eskaader, olid end kindlustanud endises neutraalses tsoonis, nn. demokraatliku vabariigi kilbi positsioonidel. Hinnatava teene Punaarmee 31. diviisi 91. brigaadi väeosadele osutasid A. Petersoni partisanisalga 12 meest, kes aitasid 271. polgul luurekomando koosseisus sooritada tiibhaaran-
gut vaenlase paremal tiival, et tungida tema kaitsepositsioonide seljataha kergendamaks Vana-Gagra hõivamist. Ulesanne õnnestus igati ja Punaarmee väeosade ning ülestõusnute salgad jätkasid edasilikumist Suhhumi suunas.¹⁷⁷

4. märtsi varahommikul vabastati Abhaasia pealinn Suhhumi ja seejärel kogu Abhaasia.¹⁷⁸

Kõikjal üle Abhaasia moodustati töörahva võimuorganid — revolutsioonikomiteed. Uute võimuorganite valimistel avaldasid eesti asunikud poolehoidu ja kinnitasid oma ustavust revolutsioonijõududele ning nõukogude võimule.

6. märtsil 1921 Sulevis peetud üldkoosolekust, kus arutati suhtumist käesolevasse momenti, nõukogude võimuse ja kommunistlikusse parteisse, võttis osa 171 inimest.

Koosoleku resolutsioonis märgiti: «Приветствуем Доблестную Армию Красную идущую на помощь восставшим рабочим и крестьянам Грузии и Абхазии, которая освободит рабочих и крестьян Грузии и Абхазии от меньшевистского произвола и даст возможность приняться за мирную работу.»

Teises resolutsioonis («Mida tähendab nõukogude võim ja kommunistide partei») märgiti: «Мы граждане дер. Сулево приветствуем Советскую власть и Партию коммунистов в героической борьбе освобождавших трудящихся от гнета эксплуатации. Да здравствует власть Советов, да здравствует Коммунистическая партия.»¹⁷⁹

Üldkoosolekul valiti üksmeelselt Sulevi Revolutsioonikomitee, mille eesotsa seati partisaniliikumisest osavõtnud J. Leht (eesimees), G. Orgusaar ja J. Juhanson.¹⁸⁰

Juba veebruaris Estonias ja 3. märtsil Salmes tööd alustanud revolutsioonikomiteede kõrval moodustati märtsi lõpul uued võimuorganid ka Linda külades (25. märtsil).¹⁸¹

*

Nõukogude võimu lõpliku võiduga 1921. aasta kevadel algas ka eesti asunikel Kaukaasias uus elujärk — vaba, õnneliku elu ülesehituse ajastu.

¹⁷⁷ АКМ; vt. ka *Дзидзария Г. А. Очерки истории Абхазии*, с. 352—356.

¹⁷⁸ *Очерки истории Абхазской АССР. Часть II*, с. 47—48.

¹⁷⁹ ААРКА, f. 541, nim. 1, s.-ü. 7, l. 1—2.

¹⁸⁰ Sealsamas.

¹⁸¹ ААРКА, f. 541, nim. 1, s.-ü. 6^a, l. 39—40 p.; КМ КО, f. 235, m. 30 : 3, l. 11 p.—12 p.

Kolm aastat kestnud ägedad klassilahingud lõppesid Musta mere kubermangu ja Abhaasia tööliste ja talupoegade võidu ning nõukogude võimu kehtestamisega. Nõukogude võimu eest peetud võitluse innustajajaks ja organisatoreiks olid VK(b)P kohalikud põrandaalused organisatsioonid, mille ridadesse kuulus ka teadlikumaid eesti asunikke. Uliraskeis põrandaalustes tingimustes toetusid bolševikud töölistele, kehvikule ja maatameestele, lähtusid oma tegevuses leninlikust rahvuspoliitikast, suutsid muuta Musta mere kubermangu paljurahvuselise töörahva Denikini-vastase partisaniliikumise võitluseks proletariaadi diktatuuri eest.

Bolševike partei poolt organiseeritud ja juhitud võitluses Denikini nn. vabatahtliku armee vastu on kõrvuti teiste Musta mere ranniku rahvastega andnud oma panuse ka sealsed eesti asunikud. Eesti asunike aktiivne osavõtt relvavõitlusest kapitalistide ja mõisnike võimu restaureerimise vastu Musta mere kubermangus ei alanud siiski kohe. Alles Denikini režiim ning menševike ja esseeride kahepalgeline rahvavaenulik poliitika tegid neile n.-ö. omal nahal selgeks, et võimuküsimuses keskteed ei ole: tuli valida nõukogude võimu ning kapitalistide ja mõisnike võimu vahel.

Bolševike partei järjekindel, internatsionalismi printsiipidest lähtuv poliitiline kasvatustöö avas Gruusias paljude, sealhulgas ka suurema osa eesti kehvikute, sulaste ja keskmike silmad menševike rahvavaenuliku, šovinistliku poliitika klassiolemuse nägemiseks ning viis töörahva aktiivse võitluseni nõukogude võimu kehtestamise eest 1918. aastal Abhaasias ja seejärel 1921. aastal kogu Gruusias.

Eesti asunike osavõtt Denikini-vastastest partisaniliikumisest, nõukogude võimu kaitsmisest 1918. aasta kevadel Abhaasias, nende teadlikuma osa kuulumine bolševike partei ridadesse näitab, et suur osa neist oli jõudnud arusaamisele, et nad sellega «kaitsevad omaenda võimu, nõukogude võimu — töörahva võimu, et nad kaitsevad seda üritust, mille võit kindlustab neile ja nende lastele võimaluse kasutada kõiki kultuuri hüvesid, kogu inimtöö loomingut».¹⁸²

Abhaaside ja eestlaste, venelaste ja grusiinlaste, ukrainlaste ja moldaavlaste jt. rahvuste ühine võitlus nõukogude võimu eest Denikini tagalas ja menševike režiimi vastu lähendas neid rahvaid üksteisele, õpetas neid mõistma vastastikuse abi tähtsust võitluses sisemaise kontrrevolutsiooni ja välismaise sõjalise interventsiooniga. Just paljud neist kodusõjatules karastunud asunistest said hiljem aktiivseteks sotsialistlike ümberkorralduste elluviijajaks eesti asundustes.

¹⁸² Lenin, V. I. Kõne Moskva sõlme raudteelaste konverentsil 16. aprillil 1919. — Teosed, 29. kd., lk. 292.

3. Eesti asundused uue majanduspoliitika perioodil (1921—1929)

3.1. Eesti asundused taastamisperioodil (1921—1925)

Lõpetanud võidukalt ülestõusu, alustas Gruusia töörahvas 1921. aasta kevadel majanduslikku ülesehitustööd. Nõukogude rahvas hakkas pärast nelja-aastast imperialistlikku sõda ja kolmeaastast kodusõda ning interventsiooni taastama rahvamajandust. Rahu-aegsele majanduslikule ülesehitustööle ülemineku eesotsas seisis V. I. Lenini poolt juhitud Kommunistlik Partei.

Keerukas rahvusvahelises ja sisemises olukorras tuli parteil ja noorel nõukogude riigil leida optimaalsed võimalused majanduse taastamiseks.

Nõukogude rahva ees seisvate majandus- ja poliitiliste küsimuste lahendamise teed määras kindlaks partei X kongress, mille tööd juhtis vahetult V. I. Lenin.

Partei X kongressi töös oli kesksel kohal uuele majanduspoliitikale üleminek. Sotsialistliku ühiskonna majandusliku baasi loomine sõltus täielikult partei ja nõukogude võimu oskusest likvideerida majanduslik kaos ja taastada meie maa tootlikud jõud. Esikohale seati väikekaubatootliku põllumajanduse taastamine, sest teisiti polnud võimalik likvideerida üldist majanduslikku kaost, saavutamaks elementarsemaidki eeldusi tööstuse arenemiseks.

Sotsialistliku majanduse alusmüüri ja tööstuse loomiseks oli vaja tarvitusele võtta, märkis V. I. Lenin, «... kõige otsustavamad, kõige erakorralisemad abinõud talurahva olukorra parandamiseks ja tema tootlike jõudude tõstmiseks».¹

Uue majanduspoliitika kõige tähtsamaks koostisosaks oli toiduainete andmise kohustuse asendamine toitlusemaksuga. Selle konkreetse alused töötas välja V. I. Lenin, kes toetus meie maa

¹ Lenin, V. I. Toitlusemaksust. — Teosed, 32. kd., lk. 23.

poliitilise ja majandusliku olukorra sügavale teaduslikule analüüsile. Küsimuse poliitiline sisu seisnes selles, et oli vaja kehvatalurahvale tuginedes koondada kesktalurahvas tööliklassi ümber. Majandusliku initsiatiivi ergutamiseks oli vaja äratada talupojas huvi külvipinna laiendamise, põllukultuuride saagikuse tõstmise ja loomakasvatuse arendamise vastu. Partei X kongressi otsus asendada toiduainete andmise kohustus naturaalmaksuga, kaotada viljamonopol ja anda õigus toiduainete ülejääkide vabalt kasutamiseks, veenis talupoegi, et mida suurema saagi ta kogub, seda rohkem jääb tal toiduaineid üle ning seda rohkem saab ta nende eest tööstuskaupu muretseda.

Märkides sotsialismile vahetu ülemineku võimatust väikekaubatootlikul Venemaal, ütles V. I. Lenin: «Kuidas talupoega rahuldada? ... Sellesse küsimusse süvenedes ütleme endale otsekohe: väikemaapidajat saab õieti-ütelda rahuldada kahe asjaga. Esiteks on vajalik teatav käibeabadus, vabadus väikese eraomaniku jaoks, ja teiseks on vaja muretseda kaupu ja tooteid.»²

Tehes talurahvale järeleandmisi, ei kavatsenud Kommunistlik Partei kapitalile uksi pärani avada. Ta viis ellu läbikaalutud poliitikat, mis pidurdas kapitalistlike elementide kasvu ning avas laialdased võimalused sotsialistliku majandusvormi arenemiseks kõigil majanduselu aladel.

V. I. Lenin rõhutas, et uus majanduspoliitika ei muutnud proletarise riigi olemust, vaid ainult sotsialistliku ülesehitustöö meetodeid, sest see majanduspoliitika «võimaldab ehitatava sotsialismi ja taassündi taotleva kapitalismi omavahelist majanduslikku võistlust, mille areeniks on paljumiljonilise talurahva rahuldamine turu kaudu».³ Nõukogude riigi majanduselu juhtimise ja arendamise peamisteks hoobadeks taastamisperioodi külas oligi maa- ja maksupoliitika.

21. märtsil 1921 andis Ülevenemaaline Kesktäitevkomitee välja dekree, millega toiduainete andmise kohustus asendati toitlusmaksuga ja talupoegadel lubati toiduainete ülejääke turustada. Selle alusel kehtestas Vene SFNV Rahvakomissaride Nõukogu 28. märtsil 1921 uued maksumäärad. Maksustamisel lähtuti progressiivsuse printsiibist. Sealjuures määrati kehvikutele väiksem maks kui teistele talupoegadele. Alla 1 tiinu teravilja külvi omavad majandid vabastati maksust hoopiski.⁴

1922. aastal võeti VK(b)P XI kongressi otsuste järgi tarvitusele uued abinõud. Mitmesuguste maksude asemel hakati nõudma ühtset põllumajandusmaksu, mis kergendas tõsiselt talupoegade olukorda. Igalt majapidamiselt võetava maksu suurus olenes põllumajandusliku maa suurusest, produktiivkarja ja tööloomade

² Lenin, V. I. VK(b)P X kongress. — Teosed, 32. kd., lk. 192—193, 195.

³ Lenin, V. I. Ametiühingute osast ja ülesannetest uue majanduspoliitika tingimustes. — Teosed, 33. kd., lk. 158.

⁴ Фридберг Л. Я. Продовольственный налог, с. 82.

arvust ning keskmisest saagikusest vastavas piirkonnas.⁵ Oktoobris 1922 kinnitas Ülevenemaaline Kesktäitevkomitee maakoodeksi, mis andis talupoegadele täieliku vabaduse maakasutusvormide valikul. Koodeks nägi ette, et talupoeg pidi üles harima maa oma jõududega. Erandjuhtudel lubati maad siiski lühikeseks ajaks rendile anda ja palgalist abitööjõudu kasutada.⁶

Rahvamajanduse eduka taastamisega kaasnes kaubalis-rahaliste suhete areng, mis võimaldas Nõukogude riigil järk-järgult asendada talupoegade poolt natuuras tasutava põllumajandusmaksu rahaga. VK(b)P XII kongress osutas suurt tähelepanu põllumajanduse maksupoliitikale. Kongressi resolutsioonis «Maksupoliitikast külas» rõhutatakse maksustamise klassiiseloому ja vajadust talumajandite kohta täpsemat arvestust (maakõlvikute suurus, karjaga varustus jne.) pidada, et paremini ellu viia «kehvtalupoegade ja keskmike huvide kaitsmise poliitikat»⁷. Põllumajanduse arengu stimuleerimiseks, samuti talupoja ainelise olukorra edasiseks parandamiseks tegi kongress ettepaneku liita kõik riiklikud ja kohalikud otsesed maksud (toitlusmaks, tulumaks, töö- ning küüdimaks jm.) ühtseks põllumajandusmaksuks, mis nõuti sisse osalt natuuras, osalt rahas.⁸

10. mail 1923 andsid Ülevenemaaline Kesktäitevkomitee ja Rahvakomissaride Nõukogu välja dekreedid «Ühtsest põllumajandusmaksust», millega seati sisse ka tööloomade arvestus, mis võimaldas diferentseerida veelgi maksustamist. Selle dekreediga laiendati kehvikule ja vaesematele keskmikele tehtavaid soodustusi, aidates sel teel kaasa küla keskmikustamisele. Maksust vabastati 20% kõigist majandest. 20 protsendi hulka kuulusid ka hobuseta talupojad, kellel ühe perekonnaliikme kohta tuli vähem kui $\frac{3}{4}$ tiinu külvi.⁹

Toetudes Vene FSNV praktikale maa- ja maksupoliitikas, arvestasid Kommunistlik Partei ja Nõukogude valitsus sotsiaalmajandusliku elu korraldamisel Taga-Kaukaasias kohaliku majandus-, poliitilise ja kultuurielu ajaloolise arengu omapära.

Gruusia, Abhaasia jt. Taga-Kaukaasia vabariikide kommunistide ees seisvad konkreetse ülesanded taastamisperioodiks määratles V. I. Lenin, kes nõudis Vene FSNV-s aastatel 1917—1921 omandatud kogemuste asjatundlikku, ent taktikaliselt õiget ülevõtmist. «Aeglasem, ettevaatlikum, süstemaatilisem üleminek sotsialismile... Mitte kopeerida meie taktikat, vaid iseseisvalt läbi mõelda selle omapära põhjused, selle tingimused ja tulemu-

⁵ Фридберг Л. Я. Продовольственный налог, с. 93—94; Директивы КПСС и Советского правительства. Том I, с. 330.

⁶ Сборник документов по земельному законодательству. М., 1954, с. 142—143, 158—159.

⁷ NLKP resolutsioonid ja otsused. I osa, lk. 702.

⁸ Sealsamas.

⁹ Фридберг Л. Я. Продовольственный налог, с. 96.

sed...» märkis V. I. Lenin.¹⁰ Ta nõudis väikekodanluse, haritlaskonna ja eriti talurahva suhtes maksimaalset ettevaatust, järeleandlikkuse ja pehmuse ilmutamist. V. I. Lenin rõhutas: «Püüda kohe parandada talupoegade olukorda...»¹¹ V. I. Lenini näpunäited ja nõuanded olid Taga-Kaukaasia vabariikidele aluseks edaspidises sotsialistlikus ülesehitustöös.

Kohe pärast nõukogude võimu taaskehtestamist 4. märtsil 1921 hakkas Abhaasi Revolutsioonikomitee ellu viima uut agraarpoliitikat. 16. märtsil 1921 andis komitee välja maaküsimuses instruksiooni, mille põhjal moodustati kõikides küldes kolmest kehvikust ja keskmikust koosnevad maakomiteed, kelle ülesandeks oli puudustkannatavaile riiklikust maafondist maa jagamine.¹²

6. aprillil 1921 avaldati Gruusia Revolutsioonikomitee maa-dekreet, mis kuulutas maa kogu töörahva omandiks ja keelas selle ostu-müügi. Maakasutusõiguse said kõik kodanikud, kes töötasid «omal või pere tööjõul». Dekreedis rõhutati: «Kõik maata ja vähese maaga töötajad saavad maad rahva maafondist suuruses, mis on vajalik nii enda kui ka pere kindlustamiseks.»¹³

Ülegruusialise Kesktäitevkomitee otsusega 26. maist 1922 kehtestatud maakorralduses määrati kindlaks võrdsustaval põhimõttel töörahva kätte maksuta ülemineva maa suurus. Olenevalt piirkonnast ja kategooriast (üleüldse oli 5 piirkonda, igas 4 kategooriat) võis ühele perele eraldada maad 2,5—10 tiinu.¹⁴

20. veebruaril 1925 jõustus Abhaasi NSV KTK otsusel maa-koodeks, mille eeskujuks oli Vene NFSV maakoodeks ja Gruusia NSV maaseadused. Koodeksis kinnitati igaveseks kõik Abhaasi külas toimunud agraarsed ümberkorraldused: maa natsionaliseerimine, mõisate konfiskeerimine ja maa võrdsustav ümberjaotamine.¹⁵

Menševike režiimilt päritud majandusliku kaose tõttu vabastati Abhaasia talupojad 1921. aasta kevadel ja suvel toitlusmaksust. Sügisel 1921 nõuti toitlusmaksu ainult maisi ja veini pealt. Maks oli progresseeruv (selles võeti arvesse sõojate arvu, külvi-pinna suurust, saagikust antud piirkonnas) ja see nõuti sisse ainult neilt peredelt, kel oli maksualuseid põllumajandussaadusi üle kindlaksmääratud tarbimishormi.¹⁶

Nõukogude võimu esimestest päevadest alates varuti talupoegade käest põllumajandussaadusi Abhaasias kokkuostu teel. Vastava tsirkulaari avaldas Abhaasi Revolutsioonikomitee juba 9. märtsil 1921.¹⁷

¹⁰ Lenin, V. I. Seltsimeestele Aserbaidžaanis, Gruusias, Armeenias, Dagestani ja Mägivabariigi kommunistidele. — Teosed, 32, kd., lk. 295.

¹¹ Sealsamas, lk. 296.

¹² Революционные комитеты Абхазии, с. 186—187.

¹³ Sealsamas, lk. 200—203.

¹⁴ Куправа А. Э. Крестьянство Абхазии, с. 44.

¹⁵ Sealsamas, lk. 52—53.

¹⁶ Очерки истории Абхазской АССР, ч. II, с. 57.

¹⁷ Революционные комитеты Абхазии, с. 185.

Järgnevail aastail täienes maksusüsteem Abhaasi NSV-s järkjärguliselt veelgi. 1922. aastast kehtestatud ühtne põllumajandusmaks tuli tasuda maisipuuda kaaluühikuna aluseks võttes. Täielikult vabastati maksust kehvikud ja sovhoosid. Osa naturaalmaksust võis tasuda rahas. 23. aprillil 1923 kehtestati Taga-Kaukaasia KTK ja RKN dekreedil põhjal ühtne põllumajandusmaks, mis Abhaasi NSV-s tasuti algul maisi ning osalt rahaga, hiljem aga ainult rahaga.¹⁸

Kommunistliku Partei ja Nõukogude valitsuse hoolitsus ja järjekindel klassihuvidest lähtuv agraar- ja maksupoliitika ilmnes ka eesti asunike sotsiaal-majandusliku elu korraldamisel ja juhtimisel.

Pärast nõukogude võimu taaskehtestamist 1921. aasta kevadel jäi enamik Musta mere ranniku eesti asundusi (Salme, Sulevi, Punase Lageda jt. väiksemad) Vene SFNV territooriumile.¹⁹ Sotši rajoonis elas enamik endise Musta mere kubermangu eestlastest — 1923. aasta andmetel 1164 inimest.²⁰ Taastamisperioodil Nõukogude Abhaasia territooriumil elanud eestlaste üldarvu kohta andmed puuduvad. Estonias oli 1921. aasta kevadel 356 elanikku.²¹

Täpsed andmed eestlaste arvukuse kohta Musta mere rannikul leiame 1926. aasta rahvaloenduse materjalidest, mille järgi elas Abhaasi NSV territooriumil (põhiliselt endine Suhhumi ringkond) 779²², Musta mere ringkonnas aga 1797²³ eestlast, kokku 2576 inimest. Võrreldes 1897. aasta rahvaloendusega (vt. tabel 2) oli eestlaste arv 1926. aastaks kasvanud ümmarguselt 45%.²⁴

Esimene maailmasõda, Kodusõda ja menševistlik režiim olid märksa nõrgendanud eesti asunduste tootlike jõudude taset. Puudust tunti tööjõust ja -riistadest, ei jätkunud seemet, transpordivahendeid jne.

Menševike Nõukogude Venemaa vastane majandus- ja kaubanduspoliitika, mis ignoreeris igati Gruusia ja Venemaa vahelist ajaloolist kaubanduspartnerlust, pidurdas tugevasti asunike puuvilja-

¹⁸ *Куправа А. Э.* Крестьянство Абхазии, с. 113—114.

¹⁹ Kui 1921. aastal Abhaasias algas ülestõus, peatusid Punaarmee väed ajutiselt Pilenkovo piirkonnas. Nimetatud ala, kuhu kuulusid ka Salme ja Sulevi külad, jäi ajutiselt Sotši Revolutsioonikomitee võimupiirkonda. 1922. aasta aprillis pöördus Abhaasi KTK Ulevenemaalise KTK poole palvega taastada Abhaasi NSV piirid kuni Psou jõeni. Küsimuse lahendamine kestis 30. augustini 1925, mil NSV Liidu KTK poolt moodustatud komisjon langetas lõplikult otsuse ühendada nimetatud piirkond Abhaasi NSV-ga. Tegelikult ühendati Pilenkovo piirkond Abhaasi NSV-ga siiski alles 1929. a. algul. (Vt. *Сагария Б. Е.* Национально-государственное строительство, с. 109—112.)

²⁰ ККРА, f. 9, nim. 1, s.-ü. 513, l. 2.

²¹ КМ КО, f. 235, m. 27: 14, l. 45—46.

²² Всесоюзная перепись населения 1926 года. Том XIV, с. 22.

²³ Всесоюзная перепись населения 1926 года. Том V, с. 96.

²⁴ Eesti küladest oli tollal kõige suurem Salme (17. dets. 1926 seisuga) 490 elanikuga. Sulevis oli (17. dets. 1926 seisuga) 454, Estonkas (30. apr. 1927 seisuga) 403 elanikku. (AARKA, f. 134, nim. 1, s.-ü. 69, l. 7; f. 541, nim. 1, s.-ü. 58, l. 8.)

kasvatust. Turu puudumise tõttu vähenes pidevalt sissetulek. Puuviljakasvatuses valitsev depressioon sundis asunikke uuesti tagasi pöörduma vähemtulusale teraviljakasvatusele. Tootmise kaubalisuse vähenemise tõttu hakkas asunike majapidamine menševistliku režiimi ajal tasapisi omandama naturaalmajapidamise ilmet.²⁵

26.—27. märtsini 1921 Sotšis toimunud külanõukogude ja külvikomiteede esimeeste nõupidamisel iseloomustasid Sulevi ja Salme esindajad asunduste tootlike jõudude olukorda järgmiselt: olemasolev põllutööinventar on lagunenenud, selle töökorda seadmiseks puuduvad osad ja vahendid; samuti ei jätku asundustes külviseemet ja tööloomi.²⁶

20. aprillil 1921 Estonias toimunud kevadkülvieelsel koosolekul selgus, et külviks ei jätku seemet 29 perel.²⁷

Estonia asunduse tootlike jõudude seisukorda väljendab 22. märtsil 1921 toimunud mittetäielik majandusinventari loendus, mille järgi oli asunduses hobuseta 19, ühe hobusega 30, kahe hobusega 41 ja kolme hobusega 4 peret. 24 perel ei olnud atru, 32 perel vankreid.²⁸

1918. aasta lõpus märkis S. Sommer oma ülevaates Estonia asunduse kohta, et peredes on «lehmi 1—3, juhtumisi rohkem, hobuseid 2—4».²⁹ 22. märtsi loenduse põhjal oli kolm lehma ainult ühel perel, nelja hobust omavaid peresid ei olnud aga ühtegi.³⁰

²⁵ Allikandmete lünklikkus ei võimalda meil täpsemalt käsitleda menševike võimu ajal toimunud muutusi asunduste agraarelus. Mõnda sel perioodil (suvi 1918—kevad 1921) toimunust on teada vaid Sotši piirkonna asunduste kohta. Sulevis oli tekkinud 1919. a. alguseks kõrvuti tsaarriaegse kolonistikrundiga uus, nn. väikest krunti omavate asunike grupp, keda oli 11 peret (KM KO, f. 235, m. 29 : 19, l. 1). Asunduses alanud agraarpöördest kõneleb ilmekalt ka kogukonna üldkoosolekuil 12. ja 18. jaanuaril 1919 vastuvõetud otsus maade eraldamise kohta, milleks valiti 5-liikmeline maakomisjon. (AARKA, f. 541, nim. 1, s.-ü. 2, l. 2; sealsamas, s.-ü. 3, l. 31.) 26. jaanuarist 10. juulini 1920 anti asunduse üldkoosoleku ja maakomisjoni otsuse põhjal maad ühtekokku 38 perele. Ostu teel sai maad 1 pere, 18 perele eraldati täiskrunt kogukonnamaadest ja ülejäänud 19 perele anti lisaks vanemate käest saadud maale juurde kogukonnamaad. (Koostatud AARKA, f. 541, nim. 1, s.-ü. 2 ja 3 põhjal.) Vanematest lahkulöömine ja iseseisva majapidamise loomine toimus käsiteldaval perioodil ka Salme asunduses. (AARKA, f. 541, nim. 1, s.-ü. 6^a, l. 3.) Peamiseks põhjuseks, miks sel perioodil (1920—1921) agraarsed ümberkorraldused toimusid asundustes nii intensiivselt ja revolutsiooniliselt, oli kahtlemata asjaolu, et 1920. aasta mais lõppes nõukogude võimu eest peetav võitlus Musta mere kubermangus. Asunike kehvematele kihtidele ei jäänud muidugi tähelepanemata nõukogude võimu tegevus ja praktilised sammud agraarküsimuse lahendamisel. On iseloomulik, et alates just juulist 1920 kuni nõukogude võimu taaskehttamiseni 1921. aasta märtsis, mil menševikud võtsid neutraalse tsooni praktiliselt oma kontrolli alla, ei langetatud Sulevi kogukonnakoosolekul enam ühtki otsust asunikele maa andmiseks. (AARKA, f. 541, nim. 1, s.-ü. 2, l. 17 p.—20, 21—25 p.)

²⁶ KKRA NF, f. R-102, nim. 1, s.-ü. 403, l. 66—67 p.

²⁷ KM KO, f. 235, m. 27 : 14, l. 41.

²⁸ Sealsamas, l. 45—46.

²⁹ Sealsamas, m. 27 : 12, l. 4 p.

³⁰ Sealsamas, m. 27 : 14, l. 45—46.

Nimetatud autori poolt 1919. aasta algul koostatud ülevaates Sulevi asunduse kohta nenditakse, et lehmi on peredes keskmiselt neli.³¹ Kevadel 1921 oli Sulevis 74 pere peale kokku 96 lehma; neist oli 13 peret lehmata, 29 perel oli üks, 29 perel kaks ja 3 perel kolm lehma.³²

Raske oli majanduslik olukord 1920. aasta lõpul ja 1921. aasta kevadel ka sügaval mägedes asuvas Punasel Lagedal. Kuigi nõukogude võim taastati seal juba 1920. aasta kevadel, oli asunike olukord ebakindel seoses valgekaartlike jõukude sagedaste kallal tungidega. Poliitilise kasumi lõikamiseks kasutas kodanlik Eesti nõukogude võimu ajutisi raskusi, eesti asukate vähest teadlikkust ja rahulolematust sõjakommunismi poliitikaga. «Päevaleht» avaldas materjale Punase Lageda jt. Kaukaasia asunduste kohta, et diskrediteerida nõukogude korda ja õhutada asunikke osa võtma opteerumisliikumisest.³³

Loomulikult tekitas kodanliku Eesti selline poliitika asundustes kõhklusi ning pakkimismeeleolu ja avaldas halvavat mõju asunike majanduslikule aktiivsusele uuele majanduspoliitikale ülemineku perioodil.

Maaküsimuse lahendamine erutas eriti Abhaasias elunevaid eesti asunikke, sest nad olid erinevalt Sotši piirkonna asukaist maaga paremini varustatud kui sealsed põliselanikud.

Teatavasti said Abhaasiasse 1880-ndate aastate algul sisse-rännanud eesti asukad tsaarivalitsusel maad 10 tiinu pere kohta, millest jäi pere otsesesse valdusesse 8,5 tiinu (vt. lk. 35). 1917. aasta põllumajandusloenduse põhjal tuli Suhhumi ringkonnas keskmiselt pere kohta 3,5 tiinu.³⁴ Vastavalt 16. märtsil 1921 Abhaasi Revolutsioonikomitee poolt väljaantud instruksioonile moodustati maakondades, valdades ja külades maakomiteed. Revolutsiooni-, kehvikute- ja toitluskomiteedele toetudes oli viimaste ülesandeks «riikliku maafondi jaotamine puudustkannata-vate vahel»³⁵, samuti tootmise organiseerimine ja kontroll külas.

Estonias alustasid asunike poolt valitud kehvikute-, toitlus- ja maakomiteed tegevust märtsi lõpul või aprilli algul.³⁶ Ülem-Lindas alustas tööd maakomitee märtsi lõpus.³⁷ Ka Sotši piirkonna eesti asundustes valiti maakomiteed.³⁸

Agraarsete ümberkorralduste läbiviimisel teravnenud klassi-võitlus kajastus ka eesti asunduste ühiskondlik-poliitilises elus. Märtsi lõpul valitud Ülem-Linda maakomiteesse püüdsid pää-

³¹ КМ КО, f. 235, m. 29 : 19, l. 2 p.

³² AARKA, f. 541, nim. 1, s.-ü. 17, l. 251—252.

³³ Vt. «Päevaleht» 8. okt. 1920; 17. jaan., 1. märts, 26. ja 28. apr. 1921. Opteerumise kohta vt. lähemalt *Maamägi, V. Opteerumiskampaania*, lk. 28—43; *Koop, A. NSV Liidu ja kodanliku Eesti suhted*, lk. 134—146.

³⁴ *Олонецкий А. А. Сельское хозяйство Абхазии*, с. 57.

³⁵ *Революционные комитеты Абхазии*, с. 186—187.

³⁶ КМ КО, f. 235, m. 27 : 14, l. 38 p.

³⁷ *Sealsamas*, m. 30 : 4, l. 5 p., 6 p.

³⁸ AARKA, f. 541, nim. 1, s.-ü. 7, l. 3, 22.

seada kulaklikud elemendid. Tänu Linda Valla Revolutsioonikomitee valvsusele õnnestus neid paljastada ning asendada kehvikutega.³⁹ Kulaklikud elemendid levitasid asunike seas igasuguseid kuuldusi ja väärinformatsiooni nii vaidluse all olevate maade kui ka vabade kogukonnamaade jagumise kohta, õhutasid natsionalistlikke kirgi, kutsusid üles opteeruma, kõrvale hoidma tööst Nõukogude võimuorganites jne.

Seoses maaküsimusega tekkis pinev olukord 1921. aasta aprillis Ülem-Linda asunduses. Säilitamiseks oma maid, püüdis ümberkaudsete külade kulaklus suunata grusiini ja kreeka kehvikute ning maatameeste pilgud ainult kõrvalasuvate eestlaste vabade kogukonnamaade hõivamisele. Eesti asunduste kulaklikud elemendid püüdsid aga omakorda igati veenda asunikke selles, nagu pretendeeriksid grusiinlased ja kreeklased eestlaste kasutuses olevatele maadele.⁴⁰

Kuid nurjusid grusiini, eesti ja kreeka kulakute katsed ajada nõukogude võimu maapoliitikat ära kasutades tülli eri rahvustest töötavad talupojad. Nõukogude maaorganid keelasid resoluutselt maa ebaseadusliku hõivamise.⁴¹ 29. aprillil 1921 käis Abhaasi Revolutsioonikomitee esimehe J. Ešba juures maaküsimuses selgust saamas Ülem-Linda asunike delegatsioon. Nentides eestlaste kultuurmajapidamise positiivset eeskuju Abhaasia talupoegadele, rõhutas J. Ešba, et nõukogude võim annab õiguse maale kõigile, rahvusest olenemata. Kinnitades senise asunikumaa puutumatus, tõendas ta samaaegselt, et vaba kogukonnamaa kehvikutele üleandmine on seaduslik, vajalik ja õigeaegne agraarkorraldus Abhaasia külas.⁴²

Analoogiliselt Abhaasia eestlastega jäi ka Sotši piirkonna asunikele õigus kasutada endist asunikumaad. Õigust endise asunikumaa kasutamisele «oma pere tööjõu abil haritava maa piires» kinnitasid juba 25. mail ja 30. juulil 1920 Kubani — Musta mere töörahva I kongressil ja Kubani — Musta Mere Revolutsioonikomitee poolt maaküsimuses vastuvõetud otsused.⁴³

Leninliku maadekreedi ja maa sotsialiseerimise seaduse loov rakendamine Kaukaasia Musta mere ranniku oludes tõstis Kommunistliku Partei ja Nõukogude võimuorganite autoriteeti asunike silmis, kahandas märksa opteerumismeeleolusid ning tugevdas lõppkokkuvõttes veendumust, et majanduslik ülesehitustöö on Nõukogude Venemaal perspektiivne.

³⁹ КМ КО, ф. 235, м. 30 : 4, л. 6 р.

⁴⁰ Sealsamas, м. 30 : 3, л. 30 р.; 31—31 р.; м. 30 : 4, л. 7; м. 30 : 11, л. 13—14, 16—16 р.

⁴¹ Sealsamas, м. 30 : 11, л. 14—14 р., 16 р.; м. 30 : 3, л. 34 р.

⁴² Sealsamas, м. 30 : 3, л. 32 р.; м. 30 : 11, л. 16 р.; *Мартин А.* Из моих воспоминаний об Абхазии, с. 68—69.

⁴³ Коллективизация сельского хозяйства на Кубани. Сборник документов и материалов. Т. I. 1918—1927 гг. Краснодар, 1959, с. 41; *Берия М. В.* Мероприятия Кубано-Черноморского ревкома, с. 61—63.

Nõukogude võim abistas talupoegade majapidamisi seemnevilja, tööriistade ja toiduainete muretsemisel. Linna ja maa vahelise sideme tugevdamiseks soodustati kaubavahetust talurahvaga. 9. märtsil 1921 andis Abhaasi Revolutsioonikomitee välja tsirkulaari, millega lubati talupoegadel jätkata põllusaadustega kauplemist. Talupoegade kauplemisvabadust kinnitas ka Abhaasi Revolutsioonikomitee poolt 16. märtsil väljaantud direktiiv ja 24. märtsil 1921 vastuvõetud dekreet «Väikekaubanduse ja käsitööstuse kohta».⁴⁴

Allikmaterjalidest nähtub, et tol perioodil (kevad-suvi 1921) oli peamiseks asunike ja riigi vahelise majandusliku sideme vormiks põllumajandussaaduste vaba kokkuost riigi poolt. Riik tasus asunikele kas rahas või kaupadega. Peamisteks riigi poolt pakutavaks kaupadeks olid sool, kirved, vikatid, äkked jne.⁴⁵

Tõsist tähelepanu pööras nõukogude võim kehvikute olukorra parandamisele asundustes: aitas külvitööde läbiviimisel, seemnemuretsemisel jne. Vaesematele asunikele jagati riigi poolt tasuta soola, kartuleid, maisi jne.⁴⁶

Kehvemate asunikekihtide majandusliku olukorra paranemisele aitas kaasa ka progressiivne maksupoliitika. Nii näiteks nõuti Sotši piirkonna eesti asundustes 1921. aasta kevadel naturaalmaksu piimaproduktidelt järgmiselt: 1 lehma omanikult 6 naela võid aastas, 2 lehma omanikult 7 naela võid aastas, 3—4 lehma omanikult 8 naela võid aastas.⁴⁷ Sealjuures vähendati naturaalmaksu üht lehma omavatel peredel, kus leidus alla 5 aasta vanuseid lapsi, $\frac{1}{5}$ võrra iga lapse kohta.

Suurt osa nõukogude võimu agraar- ja maksupoliitika selgitamisel etendas eesti asundustes organiseeritud massiline selgitustöö. Asunduste üldkoosolekuil esinesid ettekandega Abhaasi Revolutsioonikomitee ja Tuapse Jaoskonna Täitevkomitee liikmed, kohalikud partei- ja nõukogude tegelased.⁴⁸

Uue majanduspoliitika olemuse selgitamiseks tegid palju VK(b)P eesti sektsioonid, kes suunasid eesti asundustesse tööle instruktoreid. Nii korraldati sel teemal ainuüksi 17. augustist kuni 15. septembrini 1921 VK(b)P eesti sektsioonide instruktorite poolt Ulem-Linda, Alam-Linda ja Estonia asundustes 4 miitingut ning 3 vestlust. Salmes pidasid instruktorid septembris 1921 Nõukogude majanduspoliitika kohta 4 ettekannet.⁴⁹

Majanduslikku ülesehitustöösse lülitumisele aitas oluliselt kaasa ka asunike enda aktiivne osavõtt kohalikest parteitute

⁴⁴ Революционные комитеты Абхазии, с. 185, 187, 191.

⁴⁵ КМ КО, ф. 235, м. 27 : 14, л. 38 p., 39 p., 42 p., 43.

⁴⁶ Sealsamas, l. 41 p., 42 p., 43 p.

⁴⁷ AARKA, f. 541, s.-ü. 29, l. 18.

⁴⁸ AARKA, f. 541, nim. 1, s.-ü. 6^a, l. 167, 179—180; s.-ü. 7, l. 14, 39; КМ КО, ф. 235, м. 27 : 14, l. 39—40; м. 30 : 3, l. 10, 15.

⁴⁹ МЛІ PKA, ф. 17, nim. 64, s.-ü. 37, l. 51—52; s.-ü. 105, l. 33; AARKA, f. 541, nim. 1, s.-ü. 6^a, l. 163, 165, 168—169 p.

konverentsidest, mida aastail 1921—1925 organiseeriti Adleri, Sotši jt. partei- ja nõukogude organite poolt.⁵⁰

Parteitute konverentside suurt kasvatuslikku osatähtsust märkis V. I. Lenin juba 1919. aastal, mil ta aruandes VIII ülevenemaalisele parteikonverentsile rõhutas, et taolised konverentsid aitavad töörahal «ületada eelarvamusi ja väikekodanlikke kõikumisi».⁵¹

Kaukaasia Musta mere ranniku eesti asunduste majanduselu arendamisele aastail 1921—1923 osutas pidevat tähelepanu ka Rahvasasjade Rahvakomissariaadi eesti osakond. Tõsine huvi ja pidev hoolitsus kajastub eesti osakonna poolt VK(b)P Eesti Sektsioonide Keskbüroole ja Rahvasasjade Rahvakomissariaadile esitatud aruannetes.⁵²

Eesti osakonna peamine töövorm oli regulaarne instruktorite suunamine eesti asundustesse.⁵³ Kõrvuti nõukogude võimu ees seisvate majandusülesannete selgitamisega osutasid instruktorid asunikele abi ka praktilistes küsimustes: peeti aru põllumajanduses elektri kasutamise võimaluste, puuviljade kuivatamise ja korjamise, linnukasvatuse ja mesinduse edendamise jmt. üle.⁵⁴ Erilist tähelepanu osutasid instruktorid põllumajandusliku ja tarbijate koöperatsiooni edendamisele Musta mere ranniku eesti külates. Tänu just eesti osakondade instruktorite selgitustööle ja algatusele asutati 1922. aastal enamikus eesti asundustes põllumajanduslikud ja tarbijate koöperatiivid ning reorganiseeriti vanad.⁵⁵ Rahvasasjade Rahvakomissariaadi eesti osakonna instruktoriga eestvõttel 22. novembril 1922 asutatud põllumajandusühisus «Estonia» oli esimene selletaoline koöperatiiv Abhaasias.⁵⁶ Punasel Lagedal, Sulevis, Salmes ja Estonias loodud koöperatiividesse koondus 1922. aasta lõpuks kokku 641 asunikku.⁵⁷ Vastloodud ja reorganiseeritud koöperatiividele muretses eesti osakond krediiti.⁵⁸

Nõukogude riigi agraar- ja maksupoliitika, kohalike partei- ja nõukogude organite järjekindel selgitustöö, VK(b)P eesti sektsioonide ja Rahvasasjade Rahvakomissariaadi eesti osakonna poolt asundustele majandusküsimustes osutatav pidev tähelepanu ja praktiline abi avaldas Kaukaasia Musta mere ranniku eesti

⁵⁰ AARKA, s.-ü. 6^a, l. 43, 55, 96, 115; s.-ü. 7, l. 3, 18 p., 24; ROPA, f. 7, nim. 1, s.-ü. 114, l. 9.

⁵¹ Lenin, V. I. VK(b)P VIII ülevenemaaline konverents. — Teosed, 30, kd., lk. 163—164.

⁵² MLI PKA, f. 17, nim. 64, s.-ü. 118, l. 1—1 p., 2, 3, 4, 5—5 p., 10—10 p., 16 p.; NSVL ORKA, f. 1318, nim. 1, s.-ü. 1645, l. 4—5, 10, 14, 22.

⁵³ NSVL ORKA, f. 1318, nim. 1, s.-ü. 1645, l. 22. Eesti osakonna tööst Nõukogude Venemaal vt. lähemalt Шесть лет национальной политики, с. 128—129.

⁵⁴ Sealsamas, l. 52 p.

⁵⁵ Sealsamas, l. 52 p., 54—54 p.; s.-ü. 1646, l. 53; s.-ü. 1676, l. 35.

⁵⁶ Koöperatiivi põhikiri kinnitati Abhaasi NSV Põllutöö Rahvakomissariaadi poolt 2. det. 1922. (NSVL ORKA, f. 1318, nim. 1, s.-ü. 1676, l. 35.)

⁵⁷ Sealsamas, s.-ü. 1676, l. 21—24.

⁵⁸ Sealsamas, s.-ü. 1673, l. 42.

asukatele märgatavat positiivset mõju. Tõusis nende üldine majanduslik ettevõtlikkus, paranes järk-järgult kehvemate kihtide majanduslik olukord, täideti edukalt 1921.—1923. aasta kohustused toitlusmaksu tasumisel.⁵⁹ Asunikud liitusid üha aktiivsemalt taastamisperioodi sotsialistlikku ülesehitustöösse. Olulist osa etendas asundustes uue majanduspoliitika perioodil kooperatsioon. Asunikumajapidamise väikekaubatootliku iseloomu tõttu oli kooperaarumiseelisel perioodil peamiseks töölisklassi ja töötava asuniku majandusliku koostöö vormiks kooperatiivkaubandus.

Nõukogude kaubanduse tähtsat osa uues majanduspoliitikas rõhutas V. I. Lenin: «Kaubandus on see «lüli» sündmuste ajaloolises ahelas, meie sotsialistliku ülesehitustöö üleminekuvormides aastail 1921—1922, **«millest tuleb kõigest jõust kinni haarata»** meil, proletaarsel riigivõimul, meil, juhtival kommunistlikul parteil. Kui me **nüüd** sellest lülist küllalt kõvasti «kinni haarames», siis saame lähemas tulevikus oma valdusesse kogu ahela. Teisiti aga on meil võimatu kogu ahelat oma valdusesse saada, on võimatu sotsialistlike ühiskondlik-majanduslike suhete vundamenti rajada.»⁶⁰

Taastamisperioodi peamiseks kaubavahendajateks Musta mere ranniku eesti asundustes olid tarbijate kooperatiivid.

Alus tarbijate kooperatsiooni edukaks tegevuseks Nõukogudemaal rajati 7. aprillil 1921 Rahvakomissaride Nõukogu dekreediga.⁶¹ Uus dekreet muutis kehtetuks 20. märtsi 1919 dekreedid, mille kohaselt tarbijate kooperatsioonist sai peamiselt elanikkonnale hädavajalike toiduainete ja esemete jaotaja. 7. aprilli dekreedid järgi võisid kooperatiivid toitlusmaksu tasunud talupoegadelt põllumajandussaaduste ülejääke varuda, samuti osta kokku käsitöösemeid ning organiseerida nende müüki.

Revolutsiooniaelses Abhaasias oli tarbijate kooperatsioon võrdlemisi nõrgalt arenenud. 1917. aastal tegutses Abhaasias linnades 3 ja külades 6 tarbijate kooperatiivi.⁶²

Salme ja Sulevi asunduse tarbijate kooperatiiv loodi 1917. aastal. Vastavalt Rahvakomissaride Nõukogu dekreedile 1. aprillist 1918⁶³ reorganiseeriti «Eesti Tarbijate Ühisus», kes hakkas tegutsema «Eesti Ühtse Põllumajanduskooperatiivi» nime all. Deniikinlaste ja menševike režiimi ajal Eesti kooperatiivi tegevus Musta mere rannikul praktiliselt lakkas.⁶⁴ Vaatamata aastail 1921—1922 esinenud ajutistele raskustele (kaupade vähesus, oskamatus asjaajamises) oli kooperatiiv tänu nõukogude võimu järje-

⁵⁹ AARKA, f. 541, nim. 1, s.-ü. 6^a, l. 169; KKRASF, f. R-117, nim. 1, s.-ü. 20, l. 20; «Edasi» 7. nov. 1923.

⁶⁰ Lenin, V. I. Kulla tähendusest nüüd ja pärast sotsialismi täielikku võitu. — Teosed, 33. kd., lk. 88.

⁶¹ Директивы КПСС и Советского правительства. Том I, с. 230—231.

⁶² Куправа А. Э. История кооперации, с. 34.

⁶³ Директивы КПСС и Советского правительства. Том I, с. 49—50.

⁶⁴ «Edasi» 13. sept. 1924; ORKA, f. 44, nim. 1, s.-ü. 25, l. 21.

Tabel 5*

Eestonskoje (Salme) Tarbijate Kooperatiivi tegevuse näitajad

Aasta	Liikmete arv	Kogu-käive	Kauba-käive	Kasum (rbl.)
1923	220	94.376	39.824	1215
1924	250	—	84.384	—
1925/26**	300	—	110.152	5000
1926/27	540	229.076	177.916	5282
1927/28	824	247.62	222.853	7506
1928/29	.981**	—	366.385	—

* Tabel on koostatud AOPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 50, l. 137; AARKA, f. 541, nim. 1, s.-ü. 107, l. 57; s.-ü. 54, l. 59; «Edasi» 13. sept. 1924 ja 10. märts ning 19. aug. 1925, 8. veebr. 1929; Черноморский округ и его производительные силы. Т. 1. Новороссийск, 1923, с. 138—140 põhjal.

** Andmed alates 1925. a. antud majandusaasta algusega 1. okt.

*** Seisuga 12. jaan. 1929.

kindlale majanduspoliitikale «algusest päale oma kõrgusel seisnud ning kõikidest raskustest võitjana välja tulnud».⁶⁵

Eesti kooperatiivi tegevuse edukust nepi perioodil tõendavad ilmekalt ka vastavad finants-majanduslikud näitajad (vt. tabel 5).

Näeme, et ajavahemikul 1923—1925 kasvas liikmete arv 36,4%. Üldkäive tõusis 1926/27. aastal 1923. aastaga võrreldes 2,4 korda. Kaubakäive kasvas ajavahemikus 1923.—1925/26. aastani 2,8 korda. Kui 1923. aastal moodustas kaubakäive kogukäibest ainult 42,2%, siis 1926/27. aastal juba 77,7%.

Peale tarbijate kooperatiivide tegelesid vaadeldaval perioodil jaekaubandusega ka põllumajanduslikud kooperatiivid, mis alates 1922. aastast tegutsesid Punase Lageda, Sulevi, Salme ja Estonia asundustes.⁶⁶

Põllumajanduskooperatiivi kauplus avati Salmes 1925. aastal.⁶⁷ 1925/26. aastal oli kaupluse käive 52 535 rubla, 1926/27. aastal 107 000 rubla. 1926/27. aasta kogukäibest moodustas kaubakäive 19,8%.⁶⁸ Kuigi aeglaselt, aga järjekindlalt kasvas alates 1924. aastast jaekaubandus ka Estonia põllumajanduskooperatiivis.⁶⁹

Tootlike jõudude arengu seisukohalt etendas taastamisperioodil asunduste majanduselus otsustavat osa põllumajanduskooperatsiooni tegevus.

⁶⁵ «Edasi» 13. sept. 1924.

⁶⁶ MLI PKA, f. 17, nim. 64, s.-ü. 118, l. 5 p., NSVL ORKA, f. 1318, nim. 1, s.-ü. 1646, l. 52 p., 53, 54 p.; s.-ü. 1676, l. 35.

⁶⁷ «Edasi» 4. det. 1925.

⁶⁸ AARKA, f. 541, nim. 1, s.-ü. 54, l. 59; s.-ü. 107, l. 57.

⁶⁹ «Edasi» 5. sept. 1925; «Siberi Teataja» 1. veebr. 1928.

Põllumajanduskooperatsiooni kaudu hankis asunik endale rajalikke tööriistu, väetist, keemilisi tõrjevahendeid, ehitusmaterjali ja tõuloomi (varustuskooperatsioon). See kergendas tal ka oma majapidamissaaduste realiseerimist (turustuskooperatsioon).

Koos majanduselu stabiliseerumisega suurenes Nõukogude valitsuse tähelepanu põllumajandusliku kooperatsiooni vastu. 22. augustil 1924 võtsid NSV Liidu Kesktäitevkomitee ja Rahvakomissaride Nõukogu vastu otsuse «Põllumajanduslikust kooperatsioonist». Viimasega anti põllumajanduslikele kooperatiividele õigus sooritada ka krediidioperatsioone (hoiustamine, laenuid jne.).⁷⁰

Nagu eespool märgitud, tekkis põllumajanduslik kooperatsioon eesti asundustes juba 1922. aastal. Vastasutatud kooperatiivide põhiülesanne oli puuvilja turustamine ja tööriistade ning masinate muretsemine. Kahjuks ei ole õnnestunud leida lähemaid andmeid põllumajanduskooperatsioonide tegevuse kohta aastail 1922—1925. Katkendlikest andmetest nähtub, et tegevus piirdus eeskätt majapidamise organiseerimise, põllumajandusliku hariduse tõstmise ja jaekaubandusega.⁷¹

Riikliku finantsabi puudumine pidurdas taastamistöö algperioodil põllumajanduskooperatsiooni tegevust. Seetõttu märgitaksegi näiteks Estonia põllumajanduskooperatiivi tegevuse algperioodi kohta, et see oli «rohkem tarvitajate kooperatiivi iseloomuga».⁷²

Tarbijate kooperatsiooni ja põllumajanduslike kooperatiivide järk-järgult hoogustuv tegevus aitas olulisel määral kaasa asunike üldise materiaalse heaolu tõusule. Asunikud veendusid selles, et kooperatsioon on igati vajalik ja kasulik.

Kirjasaatja Salmest teatas «Edasile»: «Salme kooperatiiv koondas oma ümber suured asunikkude hulgad. Ta võistleb oma madalate hindadega erakaupmehega, ostab kokku asunikkude töösaadusi ja varustab neid tarvilikkude kaupadega... Ostjad on sedavõrd arenenud, et ta täiesti aru annab endale sellest kasust, mis ta saavutab kooperatiivist ostmisega.»⁷³

Kooliõpetaja H. Jänes kirjutas Salme kooperatiivi tegevusest muu hulgas: «Praegusel 1925. a. on Eesti kooperatiivi õitseage, ta töötab 6000 rublase tagavarakapitaliga, 5000 rbl. ümber puhast kasu olles... Praeguse õitseaja põhjuseks saab kahtlemata olema ka nõukogude riigi majanduslik tõus.»⁷⁴

«Põllumeeste Selts pani poe käima. Müüb põllutöö masinaid

⁷⁰ Директивы КПСС и Советского правительства. Том I, с. 492.

⁷¹ MLI PKA, f. 17, nim. 64, s.-ü. 118, l. 3, 4 p., 5 p.; NSVL ORKA, f. 1318, nim. 1, s.-ü. 1646, l. 52 p.—55 p.

⁷² «Edasi» 4. veebr. 1926; vt. ka NSVL ORKA, f. 1318, nim. 1, s.-ü. 1676, l. 35—35 p.

⁷³ «Edasi» 13. sept. 1924.

⁷⁴ «Edasi» 19. aug. 1925.

ja põllutööstuse tarbeasju ning ostab rahuldava hinnaga asunikudelt aiavilja,» nentis Eesti Põllumajandusliku Krediidühisuse töö kohta 1925. aastal üks Salme asunik.⁷⁵

Asunduste kehvikud ja keskmikud nägid kooperatiivides spekulantide ja kulakute meelevalta alt pääsemise vahendit. Estonia kooperatiivi tegevuse kohta 1924. aastal märkis keegi kirjasaatja: «Kooperatiiv võttis oma kätte ja piima kokkuostmise asunike käest lähedal olevate nõukogude majapidamisele «Iljitš» ja talvel kuurordi varustamiseks. Varem oli see varustamine 6—7 isiku käes, kes ostsid asunikkuude käest piima 8 kop. eest pudel ja ise said kuurordist 11 kop., kuna kehvemate käest, kel vähe piima, nad... ei võtnud. Nüüd on ühistevõtte abil sarnasest «arist», mida see kildkond edendama hakkas, üle saadud.»⁷⁶

Allikaist nähtub, et eestlaste koopereerumisaste oli taastamisperioodi lõpuks kõrgem ümbruskonna omast. 1925. aastal oli Sulevis koopereerunud ligikaudu 50%,⁷⁷ Salmes 1926. aasta lõpuks 75% asunistest (seisuga 6. nov. 1926).⁷⁸ Estonias kasvas osalejate arv 50 liikmelt 1924. aasta sügisel 95 liikmeni 18. jaanuaril 1926.⁷⁹

Abhaasias seevastu oli tarbijate kooperatsiooni kaudu kõigist talumajandest 1. oktoobriks 1926 koopereerunud 22,9%.⁸⁰ Abhaasias tervikuna muutus tarbijate kooperatsioonist osavõtt massiliseks alates 1927/28. majandusaastast.⁸¹

Musta mere ringkond oli koopereerumise tempolt Abhaasiast ees: 1. oktoobri 1926 seisuga oli koopereerumisprotsent 43,8%.⁸²

Märksa kõrgem koopereerumisaste eesti asundustes pakkus soodsaid tingimusi kooperatsioonitegevuse edasiseks laiendamiseks, mis lõppkokkuvõttes tähendas ka kollektiviseerimise eelduste varasemat valmimist võrreldes Abhaasia ja Musta mere ringkonnaga tervikuna.

Kuigi lünklikud ja osalt puudulikudki allikandmed nepi perioodi algaastaist ei võimalda meil teha täpsemat majanduslikku ja sotsiaalset analüüsi, püüame olemasoleva põhjal siiski mingisuguse pildi anda.

Eesti asunduste üldise olukorra paranemist ja majanduslikku tugevnemist aastail 1921—1925 tõendavad arvud loomakasvatuse edenemise kohta Salmes, Sulevis ja Estonias.⁸³

⁷⁵ «Edasi» 4. dets. 1925.

⁷⁶ «Edasi» 4. veebr. 1926.

⁷⁷ «Edasi» 19. juuni 1925.

⁷⁸ NSVL ORKA, f. 1235, nim. 121, s.-ü. 70, l. 89 p.

⁷⁹ «Edasi» 29. sept. 1924, 4. veebr. 1926.

⁸⁰ Статистический справочник 1927. Сухуми, 1928, с. 89.

⁸¹ Куправа А. Э. История кооперации, с. 84—85.

⁸² ККРА, f. 557, nim. 1, s.-ü. 6, l. 6.

⁸³ Koostatud AARKA, f. 541, nim. 1, s.-ü. 17, l. 251—252; f. 134, nim. 1, s.-ü. 33, l. 16—17; KM KO, f. 235, m. 30 : 9, l. 2—3; «Edasi» 2. juuni 1921 põhjal.

Kariloomad	Aasta		Juurdekasv (%)
	1921	1925	
hobuseid	311	354	13,8
lehmi	271	481	77,5

Majanduslik tõus väljendus ka külvipinna laienemises. Pidevalt suurenes aedade pindala. 1921. aastal oli Salmes ja Sulevis külvide all kokku 232,3 tiinu⁸⁴, 1925. aastal 274,3 tiinu maad.⁸⁵ Salmes oli 1923. aastal puuviljaaedade all 41,9 tiinu⁸⁶, 1925. aastal 44,6 tiinu⁸⁷. Tõusis tubaka- ja viinamarjakasvatuse osatähtsus asunike majanduses.⁸⁸

Üldise majandusliku heaolu kasv asundustes ilmneb selleski, et taastamisperioodil oli lehmata või ühe lehmaga, samuti hobuseta asunikemajandeid Salmes, Sulevis ja Estonias vähe (vt. tabel 6).

Tabel 6*

Majapidamiste jaotumine loomade arvu järgi rühmitamisel

Aasta	Lehmade arv (%)					Hobuste arv (%)			
	lehmata	1 lehmaga	2 lehmaga	3 lehmaga	4 ja enamaga	hobuseta	1 hobusega	2 hobusega	3 hobusega
1. Asunikud:									
1921. a.	12,6	43,1	38,9	4,8	0,6	19,4	32,2	44,1	4,3
1925/26. a.	9,0	34,8	34,6	13,6	8,0	17,5	34,0	45,5	3,0
2. Musta mere ringkond									
(1925. a.)	23,8	48,8	18,7	8,7	—	31,2	36,8	25,0	5,0
3. Abhaasi NSV									
(1926. a.)	9,9	34,3	33,3	13,7	8,8	35,2	37,7	26,2	0,9

* Arvutatud AARKA, f. 541, nim. 1, s.-ü. 40, l. 1—6; s.-ü. 41, l. 1—6; f. 134, nim. 1, s.-ü. 33, l. 43—44; ККРА, f. 9, nim. 1, s.-ü. 531, l. 26; Статистический сборник 1927 г. Сухуми, 1928, c. 43 põhjal.

⁸⁴ KKRASF, f. R-117, nim. 1, s.-ü. 5, l. 7.

⁸⁵ AARKA, f. 541, nim. 1, s.-ü. 40, l. 1—6; s.-ü. 41, l. 16.

⁸⁶ KKRASF, f. R-117, nim. 1, s.-ü. 2, l. 3.

⁸⁷ AARKA, f. 541, nim. 1, s.-ü. 41, l. 1—6.

⁸⁸ Sealsamas, s.-ü. 41, l. 1—6; s.-ü. 40, l. 1—6; s.-ü. 48, l. 1—14.

Hindamaks paremini eestlaste sotsiaal-majanduslikku olukorda, on tabelis toodud vastavad näitajad ka Musta mere ringkonna ja Abhaasia kohta. Näeme, et märksa paranes keskmike ja jõukamate asunikegruppide olukord.

Eesti asunike majanduselu stabiliseerumist ja üldise heaolu tõusu nenditakse paljudes ametlikes materjalides. Musta Mere Ringkonna Täitevkomitee poolt 1928. aastal Põhja-Kaukaasia Krai Täitevkomiteele esitatud aruandes märgitakse, et 1927. aasta andmetel olid sakslaste ja tšehhide kõrval «tugevamad ja kultuursemad» majapidamised Sotši rajoonis elavatel eestlastel. Samas nenditi sakslaste, eestlaste ja tšehhide saavutusi lüpsikarja aretamisel. Taastamisperioodil arenenud «sakslaste, eestlaste ja tšehhide majapidamised progressiivselt». Eestlastel arenes eriti puuviljade ümbertöötlemine, sest avati konservivabrik.⁸⁹

1926. aastal kontrollis Ülevenemaaline Kesktäitevkomitee nõukogude tööd Põhja-Kaukaasia kraisis. Teatud töö ulatuse ja sisu hindamiseks koguti materjale ka vähemusrahvuste kohta.

Musta Mere Ringkonna Täitevkomitee märkis komisjonile esitatud aruandes, et «vähemusrahvuste (sakslaste, eestlaste, tšehhide, moldaavlaste) majandus nii tootmise iseloomu (tehniliste vahendite) kui ka oma võimsuse poolest on ülejäänud elanikkonnaga võrreldes tugevam ja paremini korraldatud».⁹⁰

Nimetatud dokumendis märgitakse, et Sotši rajooni vähemusrahvustest on eestlased majanduslikus mõttes kõige arenenumad. Nii Punase Lageda kui ka Salme ja Sulevi asundused olevat saavutanud tõsist edu aianduse ja heinakasvatuse arendamisel, samuti õige külvikorra sisseviimisel.⁹¹

Eestlaste majandusliku elujärje kohta Salmes märgitakse, et nad «peavad majapidamist eeskujulikult ja elavad hästi» ning asundus tervikuna on oma revolutsioonielise majanduse taastanud 80% ulatuses.⁹²

Asunduste majanduse taastamine ei tähendanud aga mitte üksnes lihtsalt sõjaelse taseme saavutamist ja üldise heaolu tõstmist, vaid sellega kaasnesid ka teatud kindlad muutused peamiste asunikekihtide sotsiaalses struktuuris.

Teatavasti toimus kihistumine revolutsioonielises külas töötava talurahva põhimassi vaesumise ning laostumise teel. Nõukogude küla kihinemist taastamisperioodil iseloomustas aga keskmike hulga suurenemine ning kehvikute majapidamiste erikaalu vähenemine, mistõttu paranes pidevalt kehvikute ja keskmike enamiku materiaalne olukord.

Küsimusele, missugune oli Kaukaasia Musta mere ranniku eesti asunike klassistruktuur taastamisperioodi lõpul ja kuidas ta selliseks kujunes, on raske täpset vastust anda. Asunike sot-

⁸⁹ KKRANF, f. R-9, nim. 9, s.-ü. 687, l. 121—126.

⁹⁰ NSVL ORKA, f. 1235, nim. 121, s.-ü. 70, l. 48.

⁹¹ Sealsamas, l. 93 p.

⁹² Sealsamas, l. 89—89 p.

Tabel 7*

Eesti asunike sotsiaalne kihistumine taastamisperioodi lõpuks (%-des)

Piirkond	Kehvikuid	Keskmiikke	Jõukaid + kulakuid
Leningradi kub.	30	60	10
Pihkva kub.	49	47	4
Siber	35	60	5
Lõunapiirkond	37	46	16
Keskmine	57,8	53,3	8,9

* Rästas, O. UK(b)P eesti seksioonide nõupidamine, lk. 13—14. (Tabel toodud muudatusteta — L.V.).

siaal-majanduslike rühmade proportsioonide ja suhete hindamiseks on allikaid äärmiselt napilt, eriti aastatest 1921—1924. Üldisemaid, sealjuures küllalt erinevaid hinnanguid eesti asukate klassi-struktuuri kohta taastamisperioodil võime leida NSV Liidus 1920—1930-ndail aastail ilmunud UK(b)P eesti seksioonide hääle- kandjas «Klassivõitlus».

1927. aastal ilmus selles ajakirjas O. Rästase sulest ülevaade UK(b)P eesti seksioonide märtsinõupidamisest. Muu hulgas esitatakse seal «väga umbkaudsed andmed» kihinemise kohta eesti asundustes (vt. tabel 7). Uhtlasi nenditakse, et asunike talumajapidamised on «Nõukogude Liidus sõjaeelsele kõrgusele tõusnud või osalt kõrgemalegi».⁹³

Klassilise diferentseerumise suhtes rõhutatakse, et keskmik on kujunenud peamiseks majanduslikuks jõuks asundustes. «Kesk- talumajapidamiste kasvamise» kiirus, märgitakse artiklis, ületab tunduvalt «jõuka kihi ja külakurnajate» arvu kasvu, mis küll toimub, «kuid pikaldasemalt ja teatud piirides».⁹⁴

Klassilise kihistumise sügavust eesti asundustes on püüdnud kindlaks määrata ka H. Saks. Toetudes E. Paklari poolt välja- töötatud asunduste tüpoloogiale⁹⁵, hindas ta kihinemist aastail 1928—1929 järgmiselt: keskmikke 50—60%, kulakuid 15—20% ja «maaproletariaati ja kehvtalurahvast» 30—35%.⁹⁶ Kaukaasia kohta nenditakse ainult võõra tööjõu «ohtrat ekspluateerimist»: kuni 50—60% majapidamistes.⁹⁷

⁹³ Rästas, O. UK(b)P eesti seksioonide nõupidamine, lk. 13—14.

⁹⁴ Sealsamas.

⁹⁵ E. Paklar kogus vastavaid materjale alates 1920-ndate aastate keskpaigast. (Vt. «Edasi» 3. jaan. 1930.) Sõltuvalt asunduste majandusgeograafilistest tingimustest jaotas ta need viide tüüpi. Kaukaasia Musta mere ranniku eesti asundused kuulusid temal IV tüüpi. (Vt. lähemalt «Klassivõitlus» 1932, nr. 139—140, lk. 134.)

⁹⁶ Saks, H. Kontrevolutsioonilise rahvusdemokratismi juured. — «Klassi- võitlus» 1932, nr. 139—140, lk. 34.

⁹⁷ Sealsamas, lk. 35.

Ligikaudsed andmed tolle perioodi klassistruktuurist on olemas ka Abhaasi NSV ja Musta mere ringkonna kohta. Abhaasi oblastikomitee aruandes IX konverentsile märgiti, et kehvikuid oli 35—40%, keskmikke 55% ja kulakuid 5%.⁹⁸ Musta Mere Ringkonna Täitevkomitee andmetel oli küla klassistruktuur 1927. aastal järgmine:⁹⁹ kehvikuid 48,9%, keskmikke 48,5%, jõukaid 2,6%.

Nagu eespool märkisime, ei ole meil allikmaterjalide puudumise tõttu võimalik lähemalt analüüsida asunike kihistumist ja selle dünaamikat aastail 1921—1924.

Siiski on teada, et 1923. aastal oli Sulevis kehvikuid 46,9%, keskmikke 53,1%¹⁰⁰. 1925. aastast on teada ka ligikaudne kihistumine Estonias: keskmikke 66,3%, sulaseid ja kehvikuid 33,7%.¹⁰¹ Õige ei ole, et märgitakse kulaklike elementide täielikku puudumist.

Et kihinemine siiski kaugemale ulatus, seda tõendab meile nii hooajalise kui ka alalise palgatööjõu kasutamine Sulevis ja Estonias.¹⁰² Teatavasti aga viitab palgatööjõu kasutamine kulakliku kihi olemasolule külas.

Teatava ülevaate eesti asunduste sotsiaal-majanduslikust olukorrast ja asunike kihinemisest taastamisperioodi lõpuks saame teha 1925/26. aasta põllumajandusmaksu andmete najal.

Asunike sotsiaal-majandusliku olukorra ja klassilise kihistumise määramiseks võeti meetodiliseks aluseks V. I. Lenini poolt väljendatud põhimõtted.

Teatavasti orienteerus eesti asunik põhiliselt aiandusele, mistõttu V. I. Lenini tähelepanekud, meetodika ja hinnangud Ameerika Ühendriikide aianduse kohta on käesoleva töö seisukohalt äärmiselt väärtuslikud. V. I. Lenin jõudis Ameerika põllumajandust uurides järeldusele, et kõige otstarbekam on puuvilja- ja piimakarjakasvatusele orienteerunud majandeid rühmitada peamise tuluallika ehk spetsiaalsuse järgi.¹⁰³ Ühtlasi märkis ta: «Äärmiselt tähtis oleks võrrelda pindala järgi rühmitatud majanditesse puutuvaid andmeid üht tüüpi majandite piires.»¹⁰⁴

1925/26. aasta põllumajandusmaksu arvestamiseks kogutud andmete alusel on Salme ja Sulevi majandid rühmitatud aia ja külvipinna suuruse, lehmade ja hobuste arvu järgi (vt. tabel 8).

Nagu näeme, on majandid oma majandusliku potentsiaali poolest võrdlemisi erinevad. Missuguseid neist rühmadest arvata

⁹⁸ AOPA, f. 1, s.-ü. 84, l. 49.

⁹⁹ KKRAF, f. R-9, nim. 1, s.-ü. 687, l. 121—126.

¹⁰⁰ AARKA, f. 541, nim. 1, s.-ü. 14, l. 35.

¹⁰¹ Sealsamas, f. 134, nim. 1, s.-ü. 33, l. 3.

¹⁰² Sealsamas; KKRAF, f. R-117, nim. 1, s.-ü. 20, l. 4—5, 9, 12, 14—17.

¹⁰³ *Lenin, V. I. Kapitalism ja põllumajandus Ameerika Ühendriikides.* — Teosed, 40. kd., lk. 412, 415.

¹⁰⁴ *Lenin, V. I. Märkmekid Ameerika põllumajandusstatistika kohta.* — Teosed, 40. kd., lk. 420.

kehvikuiks, keskmikeks ja kulakuteks? Kuidas määrata selleks sobivaid kriteeriume?

Tolleaegsest allikmaterjalist nähtub, et näiteks Gagra rajoonis (sinna kuulusid ka Salme ja Sulevi asundused) peeti keskmikmajandite aia ülempiiriks 1,5—2,0 tiinu.¹⁰⁵ Keskmikmajapidamiste alampiiriks tuleks lugeda kuni 0,25-tiinuse aia omanikud, kellede hulka pole arvatud majandeid, kus ei ole hobust või on ainult üks hobune ja lehm.

Kõiki aiata majandeid kui vähemintensiivseid, välja arvatud 2 hobusega, võiks arvata kehvikmajandite hulka.

Asunduste kulakliku grupi täpsemat määratlemist, s. o. eriti jõukamate (aeda 1,5—2,0 tiinu) grupist nende eraldamist, ei võimalda meil asjaolu, et puuduvad andmed võõra tööjõu kasutamise kohta. Sellepärast on käesolevas töös vaadeldud kulaklikke ja jõukaid majapidamisi koos, s. t. kulakud ja jõukad on koos eraldatud, mida allikmaterjalid võimaldavad teha.

Keskmike ülempiiriks on loetud 1,5—2,0 tiinu aeda omavad majandid, 4 ja enama lehma ja 2 ja enam hobust omavad majandid on arvatud jõukate ja kulakute hulka. Viimaste hulka on arvatud ka üks majand VI rühmast, kus on 4 või enam lehma.

Kui võtta tulemused mainitud kriteeriumide alusel kokku, siis näeme, et kehvikmajapidamisi oli 27,5%, keskmikke 60,7%, jõukaid ja kulakuid 11,8%.

Võrreldes meie tulemusi eespool toodud hinnangutega selgub, et sotsiaal-majanduslike kihtide proportsioonid on küllalt erinevad. Lähedaseks osutus üksnes tabelis 7 antud hinnang kihistumise kohta Leningradi kubermangus. Tundub siiski, et nii tabelis 7 kui ka klassistruktuuri määramisel H. Saksa poolt ignoreeriti taastamisperioodil eesti asundustes Nõukogude majandus-, agraar- ja maksupoliitika tagajärjel toimunud keskmikustumise protsessi.

Diferentseerumisprotsessi dünaamika jälgimiseks leidub andmeid ainult Sulevi asunduse kohta. 1925/26. ja 1927/28. aasta andmetel olid Sulevi majapidamised aedade järgi (% perede üldarvust) diferentseerunud järgmiselt:¹⁰⁶

Majandus- aasta	Aedade suurus tiinudes				
	aiata	kuni 0,50	0,51—1,00	1,01—2,00	üle 2,01
1925/26	20,4%	23,6%	28,0%	19,4%	8,6%
1927/28	14,0%	24,7%	21,5%	31,2%	8,6%

Nagu näeme, vähenes märksa aiata, samuti 0,51—1,00 tiinu aiapinda omavate talude arv. Teiselt poolt aga suurenes kuni

¹⁰⁵ AOPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 50, l. 46.

¹⁰⁶ AARKA, f. 541, nim. 1, s.-ü. 40, l. 1—6; s.-ü. 88, l. 1—8.

Tabel 8*

Salme ja Sulevi majapidamised 1925/26. a. põllumajandusmaksu andmetel

	Lehmi	Majandeid	Hobuseid			Külvita	Kuni 0,50 tiinu	0,51— 1,0	1,51— 2,0	1,01— 1,50	2,01— 3,0	üle 3,0
			0	1	2							
I Aiata majandid	0	9	8	1	—	3	2	1	1	2	—	—
	1	25	9	14	2	5	6	6	4	2	2	—
	2	14	5	3	6	1	4	2	2	2	3	—
	3	2	1	—	1	—	1	—	1	—	—	—
	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
kokku	50	23	18	9	9	13	9	8	6	5	—	
II Aeda kuni 0,25 tiinu	0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1	10	—	6	4	—	1	3	3	1	2	—
	2	7	1	1	5	—	—	1	3	1	2	—
	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	4	2	—	—	2	—	—	—	—	2	—	—
kokku	19	1	7	11	—	1	4	6	4	4	—	
III Aeda 0,26—0,50	0	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1	9	—	9	—	1	1	4	1	2	—	—
	2	14	2	5	7	—	1	1	4	3	4	1
	3	6	—	1	5	—	—	1	—	2	4	—
	4	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—
kokku	31	3	15	13	1	2	6	5	8	8	1	
IV Aeda 0,51—1,0	0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1	6	1	1	4	1	—	1	3	—	—	1
	2	9	1	3	5	—	—	2	1	2	4	—

	3	12	—	1	11	—	—	—	2	5	4	1
	4	9	1	1	7	—	—	2	1	1	3	2
kokku		36	3	6	27	1	—	5	7	8	11	4
V Aeda 1,01—1,50	0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1	2	1	1	—	—	—	—	1	—	—	—
	2	11	—	2	9	—	—	—	3	5	3	—
	3	7	—	2	5	—	—	—	—	3	2	—
	4	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
kokku		21	1	5	15	—	—	—	4	8	5	1
VI Aeda 1,51—2,0	0	1	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—
	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	2	4	—	—	4	—	—	—	—	1	2	1
	3	1	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—
	4	3	—	—	3	—	—	—	1	—	2	—
kokku		9	1	—	8	—	1	—	1	1	5	1
VII Aeda	0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	2	4	—	2	2	—	—	1	1	—	2	—
	3	6	—	—	6	—	—	1	2	1	1	1
	4	2	—	—	2	—	1	—	—	1	—	—
kokku		12	—	2	10	—	1	2	3	2	3	1
KOKKU		178	32	53	93	11	18	26	34	37	41	8
% % majandite üldarvust		100	18,0	29,8	52,2	6,2	10,1	14,6	19,1	20,8	23,0	4,5

* Koostatud AARKA, f. 541, nim. 1, s.-ü. 40—41, l 1—6 põhjal.

0,50 ja 1,01—2,00 tiinu aeda omavate talude osatähtsus. Rohkem kui 2,01 tiinu omavate majandite protsent on jäänud endiseks.

Eeltoodu näitab, et diferentseerumisprotsess kulges Musta mere ranniku eesti asundustes taastamisperioodil analoogiliselt Nõukogude teiste piirkondadega, nõukogude majanduspoliitika tulemusena muutus ka Musta mere ranniku eesti külade pale üha enam keskmiktalupoegliks.

* * *

Kokkuvõttes võib öelda, et tänu Kommunistliku Partei targale juhtimisele ja väsimatule hoolitsusele ning Nõukogude riigis põllumajanduse taastamiseks ja tõstmiseks tarvituselevõetud abinõudele kulges majanduslik ülesehitustöö Kaukaasia Musta mere ranniku eesti asundustes edukalt ja vaadeldava perioodi lõpuks jõuti üsna lähedale revolutsioonieelsele tasemele.

Nii nagu kogu Nõukogudemaal, suurenes ka eesti asundustes taastamisperioodil keskmike arv ja tõusis nende osatähtsus. Ühtlasi püüsid siiski piiratud arvul kulaklikud majandid. Asunduste majandusel esines kaks arengusuunda. Kapitalistlikku tähistas palgatöö kasutamine, erakaubanduse püsimine jne., teist iseloomustas kooperatsiooniliikumise tugevnemine ja sotsialismijõudude kasv.

Eesti asunduste majanduse arengutempo, samuti kooperatsiooniliikumise hoog ületas Abhaasi NSV ja Musta mere ringkonna üldise taseme. Järelikult tekkisid ka eeldused asunduste põllumajanduse sotsialistlikuks ümberkorraldamiseks mõnevõrra varem kui Abhaasi NSV-s ja Musta mere ringkonnas tervikuna. Asundustes tuli nüüd veelgi kiirema tempoga arendada kooperatsiooniliikumist, et järk-järgult üle minna kollektiivmajapidamisele, vabastamaks asunikud lõplikult kulakute ekspluateerimisest ning tõsta põllumajanduslik tootmine sotsialistliku ülesehitustöö ülesannete tasemele.

Detsembris 1925 toimunud partei XIV kongressil põhjendati vastavalt sotsialismi ülesehitamise leninlikule plaanile sotsialistliku industrialiseerimise kui partei peajoone vajalikkust.

Kongress märkis oma otsuses: «**Majandusliku ülesehitustöö** alal lähtub kongress sellest, et meie maal, proletariaadi diktatuuri maal, on olemas «kõik, mida me vajame täieliku sotsialistliku ühiskonna ülesehitamiseks» (Lenin). Kongress on seisukohal, et meie partei põhiülesandeks on võidelda NSV Liidus käimasoleva sotsialistliku ülesehitustöö võidu eest.»¹⁰⁷

Märkinud sotsialistliku industrialiseerimise igakülgse kindlustamise vajadust, käsitles kongress ühtlasi partei ja Nõukogude riigi ees seisvaid ülesandeid põllumajanduses. Kongress tunnistas vajalikuks «toetada ja edendada põllumajanduse arenemist

¹⁰⁷ NLKP resolutsioonid ja otsused. II osa, lk. 193.

maaviljeluskultuuri tõstmise, tehniliste kultuuride levitamise, põllutöötetehnika tõstmise (traktoriseerimine), põllumajanduse industrialiseerimise, maakorralduse kordaseadmisega ja põllumajanduse kollektiviseerimisega mitmesuguste vormide igakülgse toetamise suunas»¹⁰⁸.

Taastanud edukalt majanduse, hakkas eesti asunik koos vennaliku paljurahvuselise Musta mere ranniku talurahvaga võitlema põllumajanduse sotsialistliku ümberkujundamise eest, rajamaks asunike väikemajapidamiste asemele kollektiivseid suurmajapidamisi.

3.2. Eesti asundused kollektiviseerimiseks valmistumise ajajärgul

1925. aasta lõpuks oli Nõukogude rahvas partei juhtimisel lahendanud taastamisajajärgu põhiülesanded. Kasvanud oli sotsialistlik sektor rahvamajanduses, tunduvalt oli laienenud koostöö linna ja maa vahel, tugevnenud tööliste ja talupoegade liit. Majanduse sotsialistliku ümberkorraldamise huvides teostatava industrialiseerimise kõrval võttis partei kursi ka põllumajanduse sotsialistlikule ümberkujundamisele.

Nagu eelnevalt tõesime, kasvas nõukogude agraar- ja majanduspoliitika tagajärjel asunike majanduslik heaolu, kusjuures otsustavat osa selles etendas taastamisperioodi lõpuks tugevnenud kooperatsioon. Ent see ei suutnud veel siiski kaotada asundustes kulakuorjust ega kindlustada vajalikku üldist heaolu.

Sotsialistliku põllumajanduse arendamiseks tuli tootmissuhed külas ümber korraldada. Et säilis talupoegade väikekaubamajandus, siis polnud võimalik kaotada külas ka kulaklust ning parandada põhjalikumalt kogu talurahva olukorda.

Õige tee põllumajanduse sotsialistlikuks ümberkorraldamiseks näitas kätte V. I. Lenin, kes koostas ning igakülgsest põhjendas oma kooperatsiooniplaani.

«Väikemajapidamisega ei pääse viletsusest,» ütles V. I. Lenin.¹⁰⁹ Ta näitas, et üksnes väikeste talumajapidamiste üleminek kollektiivsele suurmajapidamisele võib kümned miljonid talumajapidamised päästa põlisest viletsusest. Tee sinna kulges tootmiskooperatsiooni kaudu.

UK(b)P XV kongress märkis oma otsuses «Tööst maal», et taastamisperioodi kogemused on täielikult kinnitanud V. I. Lenini kooperatsiooniplaani õigsust ja partei põhiülesandeks tuleb seada

¹⁰⁸ NLKP resolutsioonid ja otsused. II osa, lk. 194, 195.

¹⁰⁹ Lenin, V. I. Kõne maal tehtava parteitöö arutamiseks kokkukutsutud I Ulevenemaalisel nõupidamisel 18. novembril 1919. — Teosed, 30. kd., lk. 125.

talupoegade väikeste individuaalmajandite ühendamine suurteks kollektiivideks.¹¹⁰

Partei XV kongress rõhutas oma otsuses, et «kooperatsioon on talurahva massilise majandusliku ühendamise, tema isetegevuse ja initsiatiivi arendamise parimaks vormiks, tema majandusliku, kultuurilise ja poliitilise ümberkasvatamise vormiks, selleks vormiks, mille abil talurahvas tõmmatakse üldisse sotsialistlikku ülesehitustöövoolu».¹¹¹

Partei Keskkomitee pööras palju tähelepanu Põhja-Kaukaasia kraile kui Nõukogudemaa ühele tähtsamale majanduspiirkonnale.

1928. aasta novembris kuulati ÜK(b)P Keskkomitee pleenumil Põhja-Kaukaasia kraikomitee aruannet tööst põllumajanduses.

Keskkomitee märkis krai saavutusi majanduslikus ülesehitustöös: külvipind oli kasvanud, loomade arv suurenenud. Partei klassipositsiooni tugevnemist tunnistas koopereerumise ja uute kollektiivmajapidamiste kasv, kehvikute majandusliku olukorra paranemine ning keskmikuga liidu tugevnemine. ÜK(b)P Keskkomitee pleenumi otsuses täheldati ühtlasi küla kapitalistlike elementide teatavat tugevnemist, mis väljendus klassivõitluse teravnemises seoses partei ja nõukogude organite tööga, viljavarumise, põllumajandusmaksu kogumise, valimiste jne. perioodil.¹¹²

Keskkomitee seadis Põhja-Kaukaasia krai parteiorganisatsioonile järgmised ülesanded:

- a) tõsta saagikust;
- b) laiendada kiires tempos külvipinda nii talupoegade majandites kui ka ühiskonnastatud (sovhoosid ja kolhoosid) sektoris;
- c) tõsta eriti teravilja kaubalisust;
- d) kindlustada üksiktalumajandite ühiskonnastamise edasist tõusu.

Otsuse kohaselt tuli kraisse toimetada kahe aasta jooksul 10 000 traktorit jm. põllumajandusmasinat.¹¹³

Musta mere ringkonna XIII parteikonverentsil 1928. aastal kavandati vastavalt ÜK(b)P XV kongressi otsustele põllumajanduse kasvu abinõud. Põllumajanduses oli esmajärguline ülesanne kolhooside ja sovhooside arendamine. 1929. aasta jooksul kavatseti tõsta kolhooside külvipind üldisest 12 protsendini, kollektiviseerida kuni 11,5% majandeid.¹¹⁴

1929. aasta teisel poolel hakkasid talupojad massiliselt kolhoosi astuma. Novembris 1929 võttis Põhja-Kaukaasia kraikomitee vastu otsuse üldise kollektiviseerimise kohta. Kollektiviseerimine taheti lõpetada 1931. aasta suveks. 1929. aasta detsembris pöördusid krai parteikomitee ja täitevkomitee kõigi Põhja-Kaukaasia elanike

¹¹⁰ NLKP resolutsioonid ja otsused. II osa, lk. 463.

¹¹¹ Sealsamas, lk. 464.

¹¹² КПСС в резолюциях и решениях. Том 4, с. 150.

¹¹³ Sealsamas, lk. 151.

¹¹⁴ Очерки истории Краснодарской организации КПСС, с. 327.

nike, partei-, nõukogude ja kooperatiivorganite poole üleskutsega aidata igakülgselt kaasa krai põllumajanduse üldisele kollektiviseerimisele.¹¹⁵

Tänu Kommunistliku Partei juhtimisele, kes toetus massilise kolhoosiliikumise edendamisel linna ja maa töörahva ennenägematale revolutsioonilisele entusiasmile, muutus Põhja-Kaukaasia krai 1930. aasta suveks peamiseks üldise kollektiviseerimise piirkonnaks Nõukogudemaal. Kollektiviseerunud talumajandeid oli 1930. aasta juunis 65—70%.¹¹⁶

Põllumajanduse sotsialistlik rekonstrueerimine muutus ka Abhaasia talurahvale eluliseks vajaduseks. Kuigi Abhaasia küla majandusliku tõusu ja sotsiaalsete suhete korraldamisel tehti taastamisperioodil suuri edusamme, ei võimaldanud väikeistanduste killustatus täielikult kindlustada kõrgeväärtuslike subtroopiliste kultuuride massilist kasvatamist, mis nõudis talupoegadelt palju raha, töökuulu ning tehnikat.

Ehkki Gruusia ja Abhaasia partei- ja nõukogude organid pöörasid põllumajanduse sotsialistlikule rekonstrueerimisele pidevat tähelepanu, hõlmas kooperatsioon esialgu üksnes toodangu turustamist, küla kaupadega varustamist ja põllumajandusliku krediidi organiseerimist. Tootmiskooperatsioon kui kooperatsiooni kõrgem vorm edenes visalt. Kui 1926. aastal oli Abhaasi NSV-s 4 kolhoosi, siis 1928. aasta aprillis oli juba 9 kolhoosi.¹¹⁷

Kooperatsiooni laiendamist turustuse ja varustuse sfäärist tootmisele Abhaasi NSV-s raskendasid: tsarismilt päritud üldine majanduslik mahajäämus, patriarhaalse ja feodaalkorra jäänused, vabariigi paljurahvuslikkus, hajaasustus, põllumajandusliku tootmise paljusuunalisus, ebaühtlane kultuuritase jne.¹¹⁸

Pöördeliseks momendiks Abhaasi NSV põllumajanduse sotsialistlikul rekonstrueerimisel sai 1929. aasta. Kevadel kohustas Abhaasia nõukogude V kongress valitsust igati kindlustama põllumajandusliku tootmise kollektiivseid ja kooperatiivseid vorme. Septembris 1929 arutas Gruusia Kommunistliku Partei Keskkomitee Abhaasia parteiorganisatsiooni tööd ja määras Abhaasia kommunistidele konkreetseid ülesanded põllumajanduse sotsialistlikuks rekonstrueerimiseks. Nüüdsest peale kulges kolhoosiliikumine tõusujoones. Kui veebruaris 1929 oli Abhaasi NSV-s 14 kollektiivmajapidamist, siis 1. detsembriks kasvas nende arv juba 129-ni. Kuigi kollektiviseerimisprotsent oli veel väike (3,4%), näitas see siiski, et talupoegade suhtumine kollektiivmajapidamistearajamisesse hakkas paranema.¹¹⁹

¹¹⁵ Очерки истории Краснодарской организации КПСС, с. 337.

¹¹⁶ Sealsamas, lk. 354.

¹¹⁷ *Куправа А. Э.* История кооперации, с. 349, 352.

¹¹⁸ *Куправа А. Э., Шария С. И.* Осуществление ленинского кооперативного плана, с. 48.

¹¹⁹ Очерки истории Абхазской АССР. Часть II, с. 95—96.

Võrreldes Abhaasi NSV-ga toimus kollektiivmajapidamiste levik Musta mere ringkonnas märksa jõudsamalt. 1. oktoobri 1925 seisuga oli Musta mere ringkonnas registreeritud 48 kollektiivmajandit (kommune 8, artelle 26, ühismaaharimise ühistuid 14).¹²⁰ 1928. aasta sügiseks ulatus kollektiivmajandite arv juba 85-ni.¹²¹

Sotsialistlikule suurtootmisele üleminekuks vajalike eelduste senises hoogsam areng leidis aset ka eesti asundustes. Industrialiseerimise esimestest aastatest peale toimus asundustes kõigi kooperatsioonivormide kindlustumine, mistõttu laienesid veelgi eeldused kooperatsiooni levimiseks turustuse ja varustuse sfäärist tootmisalale.

Partei XIV kongressil kindlaksmääratud kurss maa industrialiseerimisele avaldas viljakat mõju ka kooperatsioonitegevusele eesti külades (vt. tabel 9). Põhivahendite kasv oli küllaltki hoogne: võrreldes 1927. aastaga on põhivahendid 1930. aastaks kasvanud rohkem kui kaks korda.

Eriti kiiresti suurenes kaubakäive Salme Tarbijate Kooperatiivis. Kui ajavahemikul 1. okt. 1926 — 1. okt. 1927 ulatus kooperatiivi kaubakäive 177 916 rublani, siis 1. okt. 1928 — 1. okt. 1929 tõusis see juba 366 385 rublani. Sealjuures vähenes varumisel pidevalt kooperatiivi osatähtsus, kuid kasvas selle osa kaubanduses. Nii näiteks moodustas kaubakäive ajavahemikul 1. okt. 1926 — 1. okt. 1927 kogukäibest 77,6%. Järgmisel majandusaastal suurenes kaubakäibe osatähtsus kogukäibest 90 protsendini.¹²²

Eesti (Salme) Põllumajandusliku Krediidühisuse osakapital oli 1. okt. 1927. a. 1466 rubla, 1. okt. 1928. a. aga 4428 rubla. Kasum oli vastavalt 2100 ja 5000 rubla.¹²³ Need andmed näitavad, et põllumajanduskooperatiivi majanduselu edenes tõusujoones.

Kollektiviseerimiseelsel perioodil elavnes ka kooperatiivide finants- ja tootmisalane tegevus, mis avaldas tugevat mõju sotsiaal-majanduslikele protsessidele.

Vastavalt NSV Liidu RKN otsustele 29. oktoobrist 1926 ja 7. septembrist 1928 said asunduste kehvikud kooperatiivide kaudu tootmisvahendite muretsemiseks krediiti soodustatud tingimustel. Nagu näitavad andmed, kasutasid asunikud seda võimalust agaralt. Kui Eesti (Salme) Põllumajandusliku Krediidühisuse kaudu eraldati 1926/27. majandusaastal laenu 9574 rubla, siis 1927/28. majandusaastal juba 32 210 rubla. Põhiline osa laenust läks aedade laiendamiseks. Tänu krediidile rajati Salme külanõukogus ainuüksi aastatel 1927—1928 noorte aeda 100 tiinu.¹²⁴

Kehvikute sotsiaal-majanduslikku olukorda asundustes paran-

¹²⁰ KKPA, f. 9, nim. 1, s.-ü. 544, l. 1.

¹²¹ KKRF, f. R-9, nim. 1, s.-ü. 666, l. 56.

¹²² AOPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 50, l. 134; AARKA, f. 541, nim. 1, s.-ü. 107, l. 57.

¹²³ AARKA, f. 541, nim. 1, s.-ü. 107, l. 57.

¹²⁴ Sealsamas; «Edasi» 29. jaan. 1929.

Tabel 9*

Salme Tarbijate Kooperatiivi ja Eesti (Salme) Põllumajandusliku Krediidühisuse bilanss ja kaubakäive aastail 1927—1930 (rublades)

	Seisuga 1. X 1926	Seisuga 1. X 1927	Seisuga 1. X 1928	Seisuga 1. X 1929	Seisuga 1. X 1930
Üldse vahendeid bilansis	—	94.679	61.321	—	—
Sealhulgas:					
1. põhivahendid	—	32.420	56.362	—	68.295
2. käibevahendid	—	2.259	4.959	—	—
Kaubakäive	162.687	220.916	276.853	468.535	168.190
Kasum	—	7.382	12.506	—	—

* Koostatud AOPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 50, l. 134, 137 ja AARKA, f. 541, nim. 1, s.-ü. 107, l. 57 ning s.-ü. 54, l. 59 põhjal.

dasid ka kooperatsiooni eraldised. NSV Liidu RKN otsusega 7. septembrist 1928 loodi kooperatiivides nimelt kehvikute koopeerimise fond, milleks eraldati iga-aastasest puhaskasumist 15%. Nimetatud fondist said kehvikud laenu 3—5 aasta peale.¹²⁵ Vastavalt NSV Liidu RKN otsusele 11. aprillist 1929 kandis fond nime-tust «Külakehvikute kollektiviseerimise ja koopeerimise fond»¹²⁶.

1928. aastal eraldas Salme Tarbijate Kooperatiiv koopeerimisfondi 850 rubla. Ajavahemikul 1. okt. 1929 — 1. märts 1930 andsid Salme Tarbijate Kooperatiiv ja Eesti (Salme) Põllumajanduslik Krediidühisus kehvikute koopeerimise ja kollektiviseerimise fondi kokku 2294 rubla.¹²⁷

Kõrvuti finantsabiga laiendas kooperatsioon ka tootmistegevust. Eesti (Salme) Põllumajanduslik Krediidühisus avas 1926. aastal põllumajandusmasinate laenutuspunkti. 1926/27. majandusaastal oli seal põllumajandusinventari 7121 rubla väärtuses, järgmisel majandusaastal juba 8000 rubla väärtuses. 1926/27. majandusaastal eraldati seemnefondi 2259 rubla, 1927/28. majandusaastal aga juba 4959 rubla. Kasvas ühisuse abi ka loomakasvatuse ja veterinaaria alal: 1926. aastal osteti sugupull ning asunike teadmiste süvendamiseks korraldati veterinaariaalaseid loenguid.¹²⁸

Majandustegevust laiendas ka Estonia kooperatiiv. Vastavalt üldkoosoleku otsusele 18. jaanuarist 1926 määrati 50% puhaskasu-

¹²⁵ История колхозного права. Том I, с. 91, 116.

¹²⁶ Sealsamas, lk. 129.

¹²⁷ AOPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 50, l. 134; «Edasi» 8. veebr. 1929.

¹²⁸ AARKA, f. 541, nim. 1, s.-ü. 54; s.-ü. 83, l. 96.

mist tootmistegevuse laiendamiseks: juurviljaaedade keemilise tõrje vahendite, väetise, tõuloomade jne. tarvis. Eeskujuliku töö eest 1927. aastal tõsteti Estonia kooperatiivi esile kogu Abhaasia ulatuses.¹²⁹

Kollektiviseerimiseelisel perioodil jätkasid edukalt majanduslikku tegevust ka Ülem-Linda ja Punase Lageda põllumajanduslikud kooperatiivid, kuid lähemad andmed selle kohta puuduvad. Siiski on teada, et nad olid spetsialiseerunud piimatootmisele.¹³⁰

Kollektiviseerimise ettevalmistamisel eesti asundustes oli oluline osa kontraheerimissüsteemil.

Teatavasti põhines asuniku väikemajapidamise ja riigi vaheline koostöö taastamisperioodil peamiselt põllumajandussaaduste vahetamisel tööstuses toodetavate tarbekaupade vastu. Ent Nõukogude riigi edusammud taastamisperioodil, samuti industrialiseerimine, millega kasvas põllumajanduse tehnilise rekonstrueerimise vajadus, näitasid, et erilise tähtsuse linna ja maa majandussidemete arengus omandas tootmisalane koostöö. Viimase elluviijaks eesti asundustes saidki põllumajanduskooperatiivid, kes kontraheerimislepingu alusel muretsesid asunikele tootmisvahendeid, võimaldasid krediiti jne. Lepingu kohaselt jäi asunike tööks põllumajandussaaduste vahetu tootmine ja toodangu üleandmine põllumajanduskooperatiividele.

Põllumajanduskooperatiivid varusid lepinguliselt põllumajandussaadusi juba nepi perioodi algul. VK(b)P X kongress üldistas sel alal saavutatu ja näitas kontraheerimise edaspidist tähtsust kooperatsioonis. Kongressi otsuses öeldakse, et kontraheerimine «võib olla ja peab olema edaspidi üheks tähtsamaks abinõuks, mis aitab koopereerida talumajanduslikku tootmist selle sõna tõelises tähenduses, s. o. ühendada vabatahtlikkuse alusel väikekaubatootjaid, kes on kooperatiivi kaudu seotud sotsialistliku tööstusega»¹³¹. Kahjuks ei ole õnnestunud leida arvulisi näitajaid kontraheerimise ulatuse kohta eesti asundustes. Asunike mälestuste põhjal oli kolhoosieelisel perioodil kontraheerimise süsteemiga seotud enamik majandeid, ainult osa jõukamaid realiseeris oma aia toodangu eraturul.

Salme ja Sulevi asundustes tõusis kontraheerimise osatähtsus eriti alates 1927. aastast, mil Eesti (Salme) Põllumajanduslikul Krediidühisusel valmis steriliseeritud musta ploomi konserveerimise vabrik. Kindlustades kontraheerimise teel endale tooraine, aitas kooperatsioon sel viisil kaasa asunike aiatoodangu realiseerimisele ja asunduste sotsialistlikule arenguteele üleminekule. 1929. aasta andmetel töötas Eesti (Salme) Põllumajandusliku Krediidühisuse konservivabrikus hooajati 18—30 töölisi.¹³²

¹²⁹ «Edasi» 4. veebr. 1926; *Куправа А. Э.* История кооперации, с. 175.

¹³⁰ «Edasi» 10. veebr. 1930; *Куправа А. Э.* История кооперации, с. 158—159.

¹³¹ NLKP resolutsioonid ja otsused. II osa, lk. 465.

¹³² *Куправа А. Э.* История кооперации Абхазской АССР, с. 276—277; vt. ka «Edasi» 7. okt. 1927.

Nagu märgib Abhaasia kooperatsiooni uurija A. Kuprava, alustati seal põllumajandussaaduste kontraheerimist¹³³ 1928. aastal. Kõige ulatuslikum oli see tubakakasvatuses: 1928. aastal kontraheeriti 66% tubakakülve. Alates 1929. aastast suurenes riiklik toetus vilja, kaupade jne. näol. Nii näiteks nähti ette Abhaasi NSV RKN otsuse kohaselt jaanuariks 1930 kontraheerimislepingu sõlminud talupoegade tarvis sisse vedada 885,5 vagunit nisujahu. Sellest kavatseti pähkli ja musta ploomi tootjatele eraldada 14,5 vagunit. Defitsiitseid tööstuskaupu ja toiduaineid jaotati diferentseeritult. Varumisel kehtisid samuti diferentseeritud normid. Nii näiteks sai kehvik teatava pähklikoguse varumise eest tekstiilkaupu ja jahu 20% rohkem kui keskmik, kolhoos koguni 40%.¹³⁴

Kokkuvõttes suurendas kontraheerimissüsteem asunduste kehvikute ja keskmike tootlikke jõude, samuti vabastas see nad kulaku sõltuvusest. Kontraheerimissüsteemiga tõustas põllumajanduslik kooperatsioon eesti asundustes oma tootmisalast tegevust ja kiirendas asunduste väikemajapidamiste ühiskonnastamiseks materiaalse teingimuste kujunemist.

Tarbijate ja põllumajanduslike kooperatiivide finantsmajandusliku olukorra pideva paranemise, kaubandus- ja tootmisalase tegevuse laienemise tagajärjel kasvas järsult koopereerumisaste eesti asundustes. Juba 1927. aasta juuliks olid Salme ja Sulevi asundustes koondunud tarbijate kooperatiivi kõik majapidamised.¹³⁵

Tähelepanuväärne oli see, et Salme Tarbijate Kooperatiivi liikmetest olid 1928. aastal ligikaudu 10% naised.¹³⁶ Kui 1. oktoobril 1927 oli Salme Tarbijate Kooperatiivis liikmeid 540, siis 12. jaanuariks 1929 oli liikmete arv kasvanud juba 981-ni (vt. tabel 5).

Hoogsalt toimus koopereerumine ka Suhhumi ümbruse eesti külades. 1928. aasta alguseks oli Estonia asunistest astunud kohalikku tarbijate kooperatiivi 95%.¹³⁷

Asunike sotsiaal-majandusliku olukorra ja suhete arengu seisukohalt oli kollektiviseerimiseelsel perioodil eriline tähtsus asjaolul, et pidevalt kasvas põllumajandusliku kooperatsiooni osatähtsus. 1. oktoobri 1928 seisuga oli Eesti (Salme) Põllumajandusliku Krediidühisuse tegevuspiirkonnas koopereerunud (olenevalt külast) 90—95% peredest.¹³⁸

Abhaasias oli 1. oktoobri 1927 seisuga põllumajanduslikesse

¹³³ Asunike mälestuste põhjal kasutati kontraheerimist Salmes, Sulevis ja Punasel Lagedal, kus oli arenenud puuviljakasvatus, juba taastamisperioodi lõpul. (AKM.)

¹³⁴ *Куправа А. Э. История кооперации*, с. 262, 268—269.

¹³⁵ «Edasi» 15. juuni 1927.

¹³⁶ «Edasi» 30. märts 1928.

¹³⁷ «Siberi Teataja» 1. veebr. 1928.

¹³⁸ AARKA, f. 541, nim. 1, s.-ü. 107, l. 57.

krediidiühistutesse koopereerunud 48,2% peredest, 1. aprillil 1929 oli koopereerunud talumajandite protsent juba 57,4.¹³⁹

Nagu näeme, oli eesti asundustes põllumajandusliku koopereerumise tempo märksa kiirem kui Abhaasias tervikuna.

Kollektiviseerimiseelsel perioodil muutusid eesti asundustes tegutsenud kooperatiivid oma koosseisult internatsionaalseteks. Eesti kooperatiivide eduka majandusliku tegevuse tagajärjel kasvas ümberkaudse rahvastiku usk kooperatsiooni perspektiivsusse ning üha rohkem armeenlasi, venelasi, grusiine jt. astus kooperatiivide liikmeiks. Kitsalt rahvuslikul baasil tekkinud kooperatiivid muutusid kollektiviseerimiseelsel perioodil paljurahvuselisteks. Nii näiteks oli 1929. aasta algul Salme Tarbijate Kooperatiivi liikmete koosseis järgmine: Salmest 237, Jermolovskist (enamjagu venelased) 210, Mihhelripšist (armeenlased) 189 ja Sulevist 143 inimest.¹⁴⁰

Koopertiivide koosseisu internatsionaliseerimine aitas eri rahvustest kehvikutel ja keskmikel kiiremini omandada vajalikke majandusalaseid oskusi ja kogemusi, arendada sõbralikke suhteid rahvaste vahel, võidelda edukamalt rahvusliku piiratuse, kulakluse mahhinatsioonide jne. vastu. Erinevate rahvuste majanduslik koostöö, nende vastastikune lähenemine tasandas märksa teed asundustes üleminekuks kollektiivsele ühismajapidamisele.

Asunike üldise heaolu kasvu ja majanduslikku tugevnemist kollektiviseerimiseelsel perioodil näitavad ka järgmised andmed Salme ja Sulevi kohta.¹⁴¹

Aasta	Peresid	Inimesi	Külvi (tiinudes)	Aeda	Hobuseid	Lehmi
1925/26	178	737	274,3	125,9	246	357
1928/29	209	828	361,8	138,4	252	368
Juurde- kasv (%)	17,4	12,3	31,9	6,4	2,8	3,1

Antud perioodil suurenes kõige rohkem külvipind. Külvipinna kasvu põhjustas asjaolu, et 1927. aastal hakati Salme külanõukogus maid korraldama. Sellega likvideeriti maatameeste seisus asundustes.

Suurenesid asunike sissetulekud ka kõrvaltegevusaladelt, eriti mesindust. 1928/29. aasta põllumajandusmaksu loendi andmeil

¹³⁹ *Куправа А. Э. История кооперации*, с. 152.

¹⁴⁰ «Edasi» 8. veebr. 1928. Kooperatiivide internatsionaalse koosseisu kohta vt. ka «Edasi» 15. juuli 1927 ja 30. märts 1928.

¹⁴¹ AARKA, f. 541, nim. 1, s.-ü. 40, l. 1—6; s.-ü. 41, l. 1—6. (Ühtse põllumajandusmaksu loendi andmed.)

oli Salmes ja Sulevis kokku 433 mesipuid, neist raamtarusid 141 ehk 32,6%, pakkтарusid 292 ehk 67,4%.

Mesinduses oli Sulevi küla Salmest ees, sest seal asus 81,7% kõigist mesipuudest. Ent Salmes edenes samuti mesindus. 1. jaanuari 1923 andmeil oli Salmes 40 mesipuid, neist 25% pakk- ja 75% raamtarusid. 1928/29. aasta andmetel aga oli mesipuude üldarv kasvanud 79-ni, kusjuures mesipuude üldarvust moodustasid raamtarud nüüd 92,3%, pakkтарud 7,7%.¹⁴²

Eesti külade majanduslikke saavutusi tol perioodil on iseloomustanud agronoom P. Nassonov oma uurimuses «Musta mere ringkonna põllumajanduslik rajoneerimine». Toetudes 1927. aasta täieliku põllumajandusloenduse andmetele, iseloomustas ta eesti asukaid kui «kõrgelt arenenud majapidamistega» põllumehi. Eriti märkis autor eestlaste osatähtsust ploomikasvatuses, heinakasvatuses ja piimakarjakasvatuses.¹⁴³

Partei ja Nõukogude valitsuse pideva materiaalse ja organisatsioonilise abi tulemusena oli 1928. aasta lõpuks koopereerunud enamik eestlasi.

Kõrge koopereerumisastme tõttu tekkis eesti asunikel võimalus minna toodangu turustamise ja asundusi kaupadega varustamise, samuti põllumajandusliku krediidi muretsemise kooperativeidelt üle selle kõrgematele vormidele, s. o. kollektiivsele tootmisele.

Esimene teade kollektiivmajapidamise organiseerimise kohta Musta mere rannikul elavate eestlaste poolt pärineb 1922. aastast. Rahvasajade Rahvakomissariaadi eesti osakonna ülesandel töötas 1922. aasta mais-juunis Kaukaasia Musta mere rannikul instruktor. 20.—26. maini 1922 viibis see instruktor Punasel Lagedal, kus ta organiseeris põllumajandusliku kooperatiivi ning aitas kaasa põllumajandusliku artelli loomisele, mille asutajaiks said «eestlastest kommunistid Juhanson ja A. Sõrm¹⁴⁴ ning venelasest veterinaararst»¹⁴⁵.

Andmeid selie põllumajandusliku artelli (kommuuni?) hilisema tegevuse kohta ei ole õnnestunud leida.

Teiseks kollektiivseks majapidamiseks, mis eestlaste poolt Musta mere rannikule asutati, oli põllumajanduslik artell «Leninism». Kuigi meil lähemaid teateid sellegi majapidamise kohta pole, võib siiski arvata, et oma iseloomult sarnanes see paljuski kommuuniga. Sellele viitab asjaolu, et artellil oli asutamisest saadik ühine söögilaud. Nagu artelli kirjasaatja «Edasi» veergudel

¹⁴² AARKA, f. 541, nim. 1, s.-ü. 6^a, l. 128; s.-ü. 131, l. 126.

¹⁴³ *Насонов П. Сельскохозяйственное районирование*, с. 13, 24—25, 30—31; vt. ka KKRNF, f. R-9, nim. 1, s.-ü. 687, l. 121—126.

¹⁴⁴ Kommunist *Andrei Sõrm* määrati pärast 6-kuuliste parteikursuste lõpetamist Moskvas tööle VK(b)P Kagubüroo eesti sektsiooni. (MLI PKA, f. 17, nim. 64, s.-ü. 64, l. 38.)

¹⁴⁵ NSVL ORKA, f. 1318, nim. 1, s.-ü. 1646, l. 54—55 p.; vt. ka MLI PKA, f. 17, nim. 64, s.-ü. 118, l. 3.

märgib, asutasid kollektiivmajandi eesti kehvikud ja keskmikud Leningradi kubermangust, kes seal 1924. aasta algul olid loonud kollektiivi. Viimase poolt saadeti Musta mere rannikule talvel 1924 üks kollektiivi liige maad otsima. Tema pilk jäi peatuma Gelendžiki lähedal asuvale mõisale ning peagi sõitsid sinna järele ka ülejäänud pered.

Kuigi algus oli raske (külv hilines, hooned olid remonti-mata, viinamarjaistandus metsistunud, puudusid tööloomad, liik-mete hulka oli pääsenud kahjurlikke elemente jne.), sai ühismaja-pidamine juba järgmiseks sügiseks jalad alla. Ühismajandi finants-majanduslikku olukorda parandas märksa riiklik krediit. Üldise heaolu ja majandusliku seisukorra paranemine 1925. aasta teisel poolel tõstis mitte üksnes kommunaaride enda meeleolu ja majanduslikku huvitatust, vaid avaldas positiivset mõju ka ümber-kaudsele talurahvale, kes «oli alguses artelli vastu umbusklik, muutis nüüd töö tagajärgi nähes, oma vaate».¹⁴⁶

Järgmine eestlaste poolt asutatud kollektiivmajand tekkis Sotši linna lähedale, endise keisri venna Wardane mõisasse, kus elas juba sajandi algusest eesti peresid. Sealne kooliõpetaja Jakob Ots kirjutas 3. märtsil 1925 «Edasis» ilmunud ülevaates kohalikest oludest ja kutsus Vologda jt. põhjakubermangude eesti asunikke huvituma Wardane oludest ja majapidamise rajamise võimalus-dest. Väike sõnum sai küllalt suure tähelepanu osaliseks ja keva-des oli J. Ots saanud enam kui 100 kirja ja telegrammi.¹⁴⁷

Kevadel hakkaski esimesi ümberasujaid saabuma. J. Otsa eest-võttel hakati organiseerima kommuuni. 5. juulil 1925 (registreeri-miskuupäev 13. juuli 1925) rajatud põllutöökommuuni «Lootus» liikmeks astus 5 peret, töajõulisi liikmeid oli 14. Kommuunil oli oma tegevuse alguses 4 hobust, 7 lehma, 1500 noore ploomipuu ja 150 viinapuuga istandik ning 1900 rubla raha. Laiendamaks oma majanduslikku tegevust, renditi kohe juulis riigilt kommuu-nile Wardane mõis. Sellise suure majanduskompleksi majanda-mine osutus siiski üle jõu käivaks, sest puudus raha Kodusõja tagajärjel hooletusse jäetud mõisa hooldamiseks. Ometi möödus esimene majandusaasta enam-vähem edukalt. Aasta jooksul muretseti aiatöödeks vajalik inventar, valmistati külviks ette 15 tiinu põldu (sellest 4 tiinu tubakat), varuti küllaldaselt heina, miilest osa isegi ära müüdi. Tubakakasvatamiseks ehitati valmis 4-jaoline tubakakuivati ja tarastati põllumaad. Kommuuni liik-mete arv oli 1926. aasta augustiks kasvanud 30-ni. Koos teiste Buu külas elavate eestlastega alustati koolimaja ehitamist. Kommuuni asutamisega elavnes märksa ühiskondlik-poliitiline elu Buu külas. Külla moodustati 8-liikmeline komsomolirakuke, koolis loodi ka pioneerisalk, mille liikmeks astus 10 last. Elavnes märksa näite-

¹⁴⁶ «Edasi» 30. sept. 1925.

¹⁴⁷ «Edasi» 12. mai 1925.

ja spordiringi ning seinalehe toimetuse tegevus.¹⁴⁸ Kommuun «Lootus» lõpetas siiski oma tegevuse 1927. aastal.¹⁴⁹

Teatavasti hakati kommuune looma Nõukogude Venemaal otsekohe pärast Oktoobrirevolutsiooni võitu. Nende loomises kajastus külakehvikute ja tööstustöölise püüd kaasa aidata algavatele revolutsioonilistele ümberkorraldustele ning võidelda majandusliku laose, tööpuuduse ja nälja vastu. Kommunaarid püüdsid viibimata saavutada maksimaalset võrdsust ning kaotada kohe klassierinevused. Varanduse täielik ühiskonnastamine, sissetulekute võrdsustav jaotus, ühine söögilaud jne. viisid loomulikult isikliku materiaalse huvitavuse printsiibi ignoreerimisele. Võrdsustamise põhimõtte rakendamine ja tootmise arendamisel isikliku huvitavuse printsiibi tagaplaanile jätmine põhjustaski kommuunide, sealhulgas ka eestlaste poolt asutatute, laialimineku.¹⁵⁰

Kuigi esimesed kommuunid Kaukaasia Musta mere rannikul, mis eksisteerisid taastamisperioodil ja industrialiseerimise esimestel aastatel, loodi peamiselt mujalt Nõukogude Liidu territooriumilt saabunud eestlaste initsiatiivil, etendasid need siiski teatavat osa kollektiviseerimise ettevalmistamisel asundustes. Eestlaste algatusel loodud kommuunide tekkimise ja tegevuse iseloomustamisel oli tähtis osa VK(b)P eesti sektsioonide häälekandjal «Edasi», kes vastukaaluks kõige ägedamale kulaklikule kihutus-tööle propageeris ühismajapidamise võimalikkust ka Kaukaasia Musta mere ranniku eesti asundustes.

Kommuunaride poolt kollektiivse töö korraldamisel saadud kogemused tulid hiljem kasuks asundustes loodud põllumajanduslike artellide töös, sest endistest kommuunaridest said aktiivsed sotsialistliku küla rajajad.

Nõukogudemaa edusammud industrialiseerimisel võimaldasid alustada üleminekut üldisele kollektiviseerimisele. Põllumajanduse üldise kollektiviseerimise otsese ettevalmistamise perioodi avas teatavasti UK(b)P XV kongress, kus kavandati küla sotsialistliku ümberkujundamise ja kulakluse edasise piiramise laiaulatuslik ja mitmekülgne plaan.

Partei ja Nõukogude valitsuse järjekindel leninlik kooperatsioonipoliitika kandis peagi vilja.

10.—17. novembrini 1929 toimunud UK(b)P Keskkomitee novembripleenum konstateeris põhjalikku murrangut põllumajanduse sotsialistlikus rekonstrueerimises. Novembripleenumi otsuses rõhutatakse, et Nõukogudemaal toimunud järsk murrang kehvi-

¹⁴⁸ RORA, f. 1390-R, nim. 5, s.-ü. 169, l. 34—34 p.; «Edasi» 30. sept., 29. okt. ja 18. nov. 1925 ning 24. aug. 1926.

¹⁴⁹ A. *Trempi* käest saadud suusõnalistel andmetel.

¹⁵⁰ Eestlaste poolt 1920-ndail aastail Nõukogude Liidus loodud kommuunide kohta vt. *Maamägi*, V. Lisandeid põllutöökommunide ajaloole, lk. 276—286.

kute ja keskmike hulkade suhtumises kolhoosidesse «tähendab uut ajaloolist etappi sotsialismi ehitamisel meie maal».¹⁵¹

Taastamisajajärgu ja industrialiseerimisperioodi vältel toimunud majanduslik (peaaegu 100-protsendiline koopereerumine) ja sotsiaalne (keskmikustumisprotsess) areng seadis ka eesti asundustes päevakorda ülemineku sotsialistlikule suurtootmisele, s. o. kollektiviseerimise.

Põllumajanduse sotsialistliku ümberkorraldamise eest peetava võitluse esirinnas olid eesti asundustes sulased, kehvikud ning teadlikumad keskmikud, keda juhtisid partei- ning komsomoli-organid ja külanõukogud.

Taastamisperioodil ja industrialiseerimise esimestel aastatel jäi kehvikute ja sulaste sotsiaal-poliitiline aktiivsus eesti asunduste ühiskondlikus elus veel mõnevõrra maha sotsialistlike ümberkorralduste eest peetava võitluse ülesannetest.

Eesti asunduste valitsevat olukorda käsitleti ka 21.—25. märtsini 1927 toimunud ÜK(b)P eesti sektsioonide nõupidamisel, kus tehti üldistusi Nõukogude Liidus elavate eestlaste majandusliku ja poliitilise arengu kohta. Nõupidamisel nenditi, et võrreldes asunduste keskmike ja jõukama kihiga, kes üha aktiivsemalt püüdsid «oma majanduslist edu kindlustada ja mõnesuguseid poliitilisi õigusi kätte võita, on külakehvik oma arenemises keskmikust ja jõukast talunikust maha jäänud». ÜK(b)P Eesti Sektsioonide Keskbüroo aruande kohta vastuvõetud otsuses rõhutati, et keskmike ja eriti kehvikute «laialdane osavõtmise koöperatsioonist... nõuab igalt tegelaselt palju suuremat tähelepanekut kui siiaamaani ja peab meie töös ja võitluses sotsialistlike küla eest üheks keskpunktiks saama».¹⁵²

Lähtudes ÜK(b)P XV kongressi ja XV ning XVI konverentsi, samuti NSV Liidu nõukogude IV ja V kongressi otsustest, rakendasid Keskkomitee ja Nõukogude valitsus rea abinõusid, mis kergendasid sulaste ja kehvikute ainelist olukorda, julgustasid neid astuma koöperatiividesse, aitasid igati kaasa nende organiseerimisele ja poliitilisele kasvatustööle, kindlustamaks vajalikku klassijõudude vahekorda külas ning töölisklassi juhtivat osa selles.

Et kehvitalurahvast kulakute majandusliku mõju alt vabastada, andis Nõukogude riik töötavatele talupoegadele soodustatud tingimustel krediiti, mille eest nad soetasid põllumajanduslikku inventari, seemet jne.¹⁵³

Riik tõrjus kulaklikke elemente kõrvale ka sellega, et piiras nendel maa kasutamist. Teatavasti lubas nõukogude võim natsionaliseerimise põhimõtet rikkumata osaliselt maad rentida. Partei

¹⁵¹ NLKP resolutsioonid ja otsused. II osa, lk. 607.

¹⁵² Räsas, O. ÜK(b)P Eesti sektsioonide nõupidamine, lk. 16, 18.

¹⁵³ Vt. sellekohaseid NSVL RKN otsuseid 29. okt. 1929 («Külakehvikutele laenuandmise fondidest»), 7. sept. 1928 («Külakehvikutele majandusabi osutamise») ning samuti määrust 11. apr. 1929 («Külakehvikute koöpereerumise ja kollektiviseerimise fondist»). Vt. История колхозного права. Том I, с. 91.

XV kongress piiras renditähhtaega kuue aastaga. Sealjuures juhtis kongress tähelepanu vajadusele otsustavamalt võidelda igasuguse allrentimise, s. o. kolmandale isikule edasiandmise vastu. Ühtlasi laiendas see seadus külanõukogude õigusi maade rentimisel, piirates sellega märksa kapitalistlikke tendentse külas.¹⁵⁴

Nõukogude valitsus tugevdas survet kulakutele veel sellega, et nad pidid tööjõu palkamisel kohustuslikus korras sõlmima töölepingud, mis tuli registreerida vastavates nõukogude organites. Sulaseid hakkas üha rohkem ametiühingutesse astuma.¹⁵⁵

Kollektiviseerimiseelisel perioodil tehti palju kehvikute organiseerimisel. Kehvikute gruppide moodustamine võimaldas keskmikke tömmata tööliklassi poolele ja isoleerida veelgi kulaklust. Kehvikute grupid tegutsesid parteiorganisatsioonide juhtimisel.

Kollektiviseerimise perioodil pööras Abhaasia parteiorganisatsioon tõsist tähelepanu tööle sulaste ja kehvikute seas. VIII üleabhaasialise parteikonverentsi teesides märgitakse, et töö sulaste ja kehvikutega on «küsimum partei poliitiliste positsioonide tugevdamisest külas... ja on üldparteilise töö lahutamatuks koostisosaks kõigis poliitilise, majandusliku ja kultuurilise ülesehitustöö ülesannetes». Samas öeldakse, et peamisteks organisatsioonilisteks vormideks peavad olema kehvikute üldkoosolekud, aga samuti külanõukogude, kooperatiivide jt. valitavate organite juurde loodud kehvikute grupid. Ühtlasi määratletakse teesides kehvikute gruppide parteiline juhtimine: «Kehvikute grupi kogu tööd peab juhtima parteirakuke, aga seal, kus parteirakuke puudub, peab olema kehvikute grupile kinnistatud kommunist; töös kehvikutega peab GLKNU¹⁵⁶ rakuke osutama parteile maksimaalset abi.»¹⁵⁷

12. juunil 1929 toimunud Abhaasi oblastikomitee pleenumil arutati spetsiaalselt kehvikute ja sulaste seas tehtava parteitöö edasist tõhustamist. Pleenumil vastuvõetud resolutsioonis «Tööst sulaste ja kehvikute seas» nenditakse, et sulaste ja kehvikute aktiivsus on võitluses kulaklusega märksa tõusnud. Kohalikele parteiorganitele tehti ülesandeks senisest veelgi enam tõsta kehvikute ja sulaste osa laenude jaotamisel, enesemaksustamise läbi viimisel, kolhoosiliikumise hoogustamisel jne.¹⁵⁸

Kaukaasia Musta mere ranniku eesti asundustes tegutsesid aktiivselt kehvikute grupid Salme Tarbijate Kooperatiivi (6 inimest), Eesti (Salme) Põllumajandusliku Krediidühisuse (25 inimest) ja Salme TSN Täitevkomitee juures. Ajavahemikus 1. oktoober 1929 — 1. märts 1930 korraldati nimetatud gruppides 20 töökoosolekut. Seal arutati nii külaelu üldprobleeme (maksud, koope-

¹⁵⁴ Сборник документов по земельному законодательству, с. 299—302, 304—306.

¹⁵⁵ Трифонов И. Очерки истории классовой борьбы в СССР в годы нэпа (1921—1937). М., 1960, с. 180.

¹⁵⁶ GLKNU = Gruusia Leninlik Kommunistlik Noorsoo Ühing.

¹⁵⁷ Абхазская организация в резолюциях и решениях, с. 119—122.

¹⁵⁸ Sealsamas, lk. 190—191.

ratsioon, kollektiviseerimine, sotsialistlik võistlus, kontraheerimine, industrialiseerimislaen) kui ka üksikküsimusi (ploomiaedade kontraheerimine, üksikute põllumajandusproduktide varumine, maa andmine).¹⁵⁹

Salme Tarbijate Kooperatiivi, Eesti (Salme) Põllumajandusliku Krediidühisuse ja Salme külanõukogu juures olevaid kehvikute gruppe juhtis Pilenkovo parteirakuke, kes oli koosseisult internatsionaalne, paljudel oli kauaaegne parteistaž. Nii näiteks oli parteisekretär, venelane Nikolai Udalov NLKP liige 1918. aastast, armeenlane Leon Tuljan 1925. aastast, eestlane Hans Severin 1919. aastast jne.¹⁶⁰

Tähelepanuväärt osa etendas aastail 1925—1929 eesti asundustes partei-, komsomoli- ja nõukogude töö, samuti kooperatsiooni ja kolhoosiliikumise organiseerimisel ja juhtimisel kommunist Hans Severin. 1925. aastal, pärast sõjaväeteenistust, suunati ta Musta mere ringkonna parteikomitee käsutusse. Seoses vähemurahvuste seas tehtava parteitöö laiendamisega määrati ta kevadel 1925 tööle Sotši rajooni parteikomiteesse. Sotši parteikomitee soovitusel valiti H. Severin 1925. aasta aprillis Pilenkovo parteirakukese sekretäriks. Nüüdsest peale langes peaaegu kogu eestlaste seas tehtav parteitöö tema õlgadele. Töötades parteisekretärina, lugemistoa juhatajana, partei volinikuna jne., saavutas ta asunduste sulaste, kehvikute ja keskmike seas suure autoriteedi. Hans Severin võttis osa kohalike parteikonverentside tööst ning ta valiti korduvalt Sotši rajooni parteikomitee liikmeks ja liikmekandidaadiks.¹⁶¹

Tähtsat osa etendas eesti asundustes põllumajanduse sotsialistliku ümberkorraldamise eest peetavas võitluses partei abilise — komsomol.¹⁶²

Komsomoli suurt osa esimese viisaastaku plaanide täitmisel ja Nõukogude küla sotsialistlikul ümberkorraldamisel rõhutas ka UK(b)P XV kongress.¹⁶³

Konkreetsed abinõud partei XV kongressil seatud põllumajanduse kollektiviseerimise ülesande täitmiseks määrati ULKNU V (24.—30. märts 1927) konverentsil ja VIII (5.—16. märts 1928) kongressil.¹⁶⁴

¹⁵⁹ AOPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 50, l. 134—136; f. 24, s.-ü. 32, l. 21—22, 59 p., 63, 65, 113.

¹⁶⁰ Sealsamas, s.-ü. 50, l. 79.

¹⁶¹ ККРА, f. 9, nim. 1, s.-ü. 554, l. 1, 21; f. 557, nim. 1, s.-ü. 3, l. 4, 13 p., 35; s.-ü. 5, l. 13; s.-ü. 6, l. 47, 48; s.-ü. 8, l. 20, 27; s.-ü. 10, l. 75, 108, 225; РОРА, f. R-1485, nim. 1, s.-ü. 233, l. 194. (Täiendatud [H. Severini] suusõnaliste seletustega.)

¹⁶² Eesti rahvuslike komsomoliorganisatsioonide tegevusest Nõukogude Liidus 1920-ndail aastail vt. lähemalt V. Maamäe uurimuses Эстонские национальные комсомольские организации, с. 22—23. Vt. ka Linkholm, K. Leninistlik-kommunistlike Noorsoo Ühingu ülesanded Eesti Asunduses. Moskva, 1926.

¹⁶³ NLKP resolutsioonid ja otsused. II osa, lk. 455.

¹⁶⁴ Товарищ комсомол. Документы съездов, конференций и ЦК ВЛКСМ. 1918—1968. Том I. М., 1969, с. 362.

Aastail 1926—1929 kasvas komsomoli osatähtsus asunduste ühiskondlik-poliitilises elus, majanduslikus ja kultuurilises ülesehitustöös.¹⁶⁵ Seda näitab seegi fakt, et kui taastamisperioodi lõpus tegutsesid pidevalt Kaukaasia Musta mere ranniku eesti asundustes iseseisvad komsomolirakukesed Sulevis, Alam- ja Ülem-Lindas, siis 1926. aastal olid komsomolirakukesed olemas ka Salmes, Punasel Lagedal ja Estonias.¹⁶⁶

Andmed Musta mere ranniku eesti komsomolirakukeste sotsiaalse koosseisu kohta on napid. 1926. aasta septembris oli Sulevi komsomolirakukese ligikaudne sotsiaalne koosseis järgmine: sulaseid 38,4, kehvikuid 15,4, keskmikke 30,8 ja jõukaid 15,4 protsenti.¹⁶⁷ Estonia komsomolirakukeses ulatus sulaste osatähtsus 1929. aasta kevadel ühe kolmandikuni, Salmes sama aasta lõpul 41,6 protsendini.¹⁶⁸

Asunduste komsomoliorganisatsioonide ühiskondlik-poliitilises tegevuses oli tähtsal kohal nõukogude töö elavdamine, parteitu asunikeaktiivi loomine, võitlus revolutsioonilisest seaduslikkusest kinnipidamise eest jne. Majanduslikus ülesehitustöös oli komsomol tegev asunike vastastikuse abistamise komiteedes, kooperaatiivides, külanõukogude valimistel. Komsomol võttis aktiivselt osa ka heakorrastustöödest, levitas agronoomilisi teadmisi ja rakendas vastavaid abinõusid, aitas realiseerida põllumajandus- ja industrialiseerimislaenu obligatsioone. Nii äratati asunikes senisest veelgi enam huvi põllumajanduse edendamise vastu ja tehti palju kollektiviseerimiseelduste kujunemisel Kaukaasia Musta mere ranniku eesti asundustes.

Asunduste komsomoli ja teadlikumate organiseerimata noorte ühiskondlik-poliitilise elu, samuti konkreetse majandusliku ülesehitustöö juhtimisel Musta mere ranniku eesti asundustes oli tähtis osa UK(b)P eesti sektsioonide ja ULKNU eesti sektsioonide häälekandjal «Säde», mis ilmus aastail 1927—1929 Leningradis.¹⁶⁹

Ajalehel «Säde» oli hea side külakirjasaatjatega. Juba kümme kuud pärast esiknumbri ilmumist oli ajalehel üle kogu Nõukogude Liidu 148 kaastöölisi ja korrespondenti.¹⁷⁰ Aastail 1927—1929 avaldati ajalehe veergudel Salme, Sulevi, Punase Lageda jt. Musta mere ranniku eesti asunduste kohta 91 teadet ja kirjutist.

Musta mere ranniku eesti asunduste komsomoli esiridades oli Sulevi komsomolirakuke. V. Maamäe uurimuse järgi oli see üks vanemaid ja eesrindlikumaid asundustes töötavaist komsomoli-

¹⁶⁵ Komsomoli osa poliitilises kasvatustöös ja kultuurhariduslikus tegevuses vaatleme seoses rahvuspoliitika käsitlemisega järgnevas paragrahvis.

¹⁶⁶ NSVL ORKA, f. 1318, nim. 121, s.-ü. 70, l. 90; ККРА, f. 9, nim. 1, s.-ü. 531, l. 125—126; «Edasi» 10. sept. 1924; «Säde» nr. 1—2, 1926, lk. 33; «Edasi» 1. apr. ja 23. juuli 1926; «Säde» 26. nov. 1927.

¹⁶⁷ AKM.

¹⁶⁸ «Edasi» 7. märts 1929; «Säde» 31. dets. 1929.

¹⁶⁹ Märtsist 1924 kuni juunini 1927 ilmus «Säde» ajakirjana. (Vt. *Маа-мәги В. Эстонские национальные комсомольские организации в СССР*, с. 27.)

¹⁷⁰ Sealsamas, lk. 26.

organisatsioonidest Nõukogude Liidus üldse.¹⁷¹

Sulevi komsomolirakukese loomisest 1923. aastal kuni 1926. aasta märtsini peeti seal 51 üldkoosolekut, kus arutati läbi 300 küsimust asunduse ühiskondlik-poliitilise elu, majanduse ja kultuurharidustöö alal. Komsomoli vahetul juhtimisel töötasid näite-, laulu- ja poliitring. Komsomolil olid oma esindajad klubi juhatuses, talupoegade vastastikuse abistamise komitees, MOPR-i büroos, koolikomitees jm. Erilist rõhku pani komsomol parteitute laste, kehvikute ja keskmike poliitilise silmaringi avardamisele. 1926. aasta detsembris loodi Sulevis komsomoli eestvõttel klubi juurde poliitkool, kus õppis 20 noort asunikku, sealhulgas 12 kommunistlikku noort. Aastail 1927—1929 aktiveerus märksa ka Punase Lageda, Estonia ja Salme komsomolirakukeste ühiskondlik-poliitiline tegevus.¹⁷²

Komsomoliaktivistidest, samuti komsomolikooli läbi teinud kehvikutest, sulastest ja teadlikumatest keskmikest said Kommunistliku Partei kõige veendunumad abilised kollektiviseerimisel Kaukaasia Musta mere ranniku eesti asundustes.

Aastail 1926—1929, mil kogu Nõukogudemaal valmistuti üldpealetungiks kapitalistlikele elementidele külas ning kulakute järkjärgulise ja järjekindla piiramise ning väljatõrjumise taktikalt mindi üle nende likvideerimisele, omandas klassivõitlus Nõukogude Liidus terava iseloomu.

Klassivõitlus teravnes ka Musta mere ranniku eesti asundustes. Kehvikute ja keskmike üldise heaolu paranemine, nende osa suurenemine asunduste sotsiaal-majanduslikus ja poliitilises elus kutsus paratamatult esile kulakluse meeletliku vastupanu.

Võitlus kulaklusega toimus asundustes nii majandus- kui ka poliitilise elu vallas. Kindlustamaks oma majanduslikke positsioone, püüdsid kulakud pugeda maakomisjonidesse, talupoegade vastastikuse abistamise komiteedesse, nõukogudesse ja kooperatiivorganitesse. Kui see ei läinud neil korda otseselt, siis püüdsid nad kasutada majanduslikult sõltuvaid kehvikuid ja keskmikke, et neid «oma inimestena» vastavatesse organisatsioonidesse sisse sokutada.¹⁷³

Kasutades kohalike võimude kogenematust ja vahel ka nõukogude organitesse pugunud vaenulike elementide abi, püüdsid kulakud takistada maakorralduse läbiviimist: jätsid endale paremad maad, varjasid maid, toimetasid maa fiktiivseid jagamisi perekonnaliikmete vahel jne.¹⁷⁴

¹⁷¹ *Маамяги В.* Эстонские национальные комсомольские организации в СССР, с. 26.

¹⁷² «Edasi» 10. märts 1926; «Edasi» 28. jaan. ja 1. veebr. 1927; «Säde» 26. nov. 1927; «Edasi» 7. märts 1929.

¹⁷³ «Edasi» 8. jaan., 29. märts, 26. apr., 17. mai, 6. sept., 23. sept. ja 4. okt. 1929; «Säde» 2. jaan. 1928 ja 24. okt., 31. det. 1929.

¹⁷⁴ «Edasi» 26. aprill 1929; «Säde» 14. märts ja 26. sept. 1929; «Edasi» 25. märts ja 1. mai 1929; «Säde» 21. veebr. ja 15. märts 1929; «Edasi» 8. jaan. 1930.

Eriti pööraseks muutus kulaklus vahetult enne kollektiviseerimist, kui asunduste vaesemad kihid hakkasid arutama kolhoosi loomise mõtet.

Kulakluse ägedat vastupropagandat käsitlesid asunduste kirja-
saatjad «Edasi» veergudel. Olgu siinkohal toodud vaid mõned näited Musta mere ranniku eesti asunduste kulakluse lööklause-
test:

«Kommuunat meil tarvis ei ole, see ei ole muud kui laiskade kavalus... Töölised ei saa mingisugust artelli asutada, sest neil puududa põhikapital... Teie olete sellepärast vaesed, et tööd ei viitsi teha... Sulevis ei saavat kuidagi kollektiivi asutada, maad olla väga laiali, kõlbmatud ühiseks harimiseks... Abhaasis pandi kollektiviseerimine kaheks aastaks seisma... Kollektiivis tuleb jälle orjapõlv, kus kepijunkerud orje piitsutavad. Kollektiivis tehtavat kõik paljaks, inimesed pandavat ühe 70 meetri pikkuse teki alla magama.»¹⁷⁵ Need näited on väike osa sulaste, kehvikute ja keskmike kõige visama vaenlase, kadumisele määratud külakulaku pöörasest vihast.

Et diskrediteerida kolhoosiliikumist, kasutas kulaklus laimu, levitas kuulujutte, õhutas natsionalistlikke kirgi ning läks kuni aktiivsemate uue elu eest võitlejate ähvardamise ja avaliku terrorini.

Pilenkovo parteirakukese üldkoosolekul 1930. aasta kevadel märkis kommunist Hans Severin, et eesti asunduste kulaklus kasutas kollektiviseerimisvastases võitluses «ähvardusi, peksmisi, anonüümseid kirju, agitatsiooni, provotseeris kaklusi, moodustas grupe kollektiviseerimistegelaste «läbitöötlemiseks.»¹⁷⁶

1928. aastal langes kulakute käsilaste kuulist üks Sulevi komsomolirakukese esimestest liikmetest Juhannes Heimann.¹⁷⁷

Nurga tagant püüdis kulaklus tappa ka Punase Lageda kooliõpetajat J. Käbissoni ja «Edasi» kirjasaatjat Jaan Löökest Sulevis.¹⁷⁸

8. jaanuaril 1930 toimus Ülem-Lindas kolhoosi asutamise üldkoosolek, kus kulak M. püüdis «igasuguse ähvarduse ning sõimukisaga üles kutsudes välja viskama koosolekult kõiki kollektiivide poolehoidjaid ning koosolekul viibivat maakorralduse komisjoni». Kulak visati külakoosolekult välja ning ühel häälel võeti vastu otsus alustada eeltööd kolhoosi rajamiseks Ülem-Lindasse.¹⁷⁹

Asunduste sulased, kehvikud ja suurem osa keskmikke võitles kohalike kommunistide ja komsomoliorganisatsioonide juhtimisel resoluutselt kulaklusega ka teistes eesti asundustes. Vaenulikest elementidest ja kulakluse käsilastest vabanemiseks tehti puhas-

¹⁷⁵ «Säde» 21. veebr. ja 14. märts 1929; «Edasi» 8. jaan. 1930.

¹⁷⁶ AOPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 40, l. 13.

¹⁷⁷ «Edasi» 18. mai 1930; AKM.

¹⁷⁸ «Edasi» 8. jaan. ja 23. sept. 1930.

¹⁷⁹ «Edasi» 26. jaan. 1930.

tustööd külanõukogudes, kooperatiivides, talurahva vastastikuse abistamise komiteedes ja komsomolirakukestes endis, kuhu olid sisse pugunud kulakute võsukesed.¹⁸⁰

Kuigi üksikutel kulakutel ja nende käsilastel õnnestus jääda komsomoli-, nõukogude ja kooperatiivorganitesse, ei suutnud see enam takistada asundustes juba alanud kolhoosiliikumist.

Küsimusele, millises eesti asunduses toimus kollektiivmajandite loomisel esimesena murrang, ei ole kerge vastust anda. Esiteks on sellest perioodist arhiivimaterjale äärmiselt napilt, teiseks on juba ammu manalasse varisenud peaaegu kõik esimesed kolhoosiastujad, samuti aktivistid. On raskusi kolhooside moodustamise täpse daatumi väljaselgitamisega, sest enamik asundusi läks väga lühikese ajavahemiku järel (jaanuaris 1930) üle täielikule kollektiviseerimisele.

Olemasolev arhiivivaians, ajakirjandus ja inimeste mälestused võimaldavad kollektiivmajandite tekkimist kõige paremini jälgida Salme külanõukogu territooriumil ja Punasel Lagedal.

Järgnevalt vaatleksimegi lähemalt kollektiivmajandite loomist Salme ja Sulevi asundustes.

Juba 1928. aasta märtsis rääkisid Sulevi kirjasaatjad kollektiivmajapidamise asutamise vajadusest. Nagu märgiti ajalehes «Edasi», ei kandnud see mõte «kohaliste organisatsioonide oportunistliku poliitika» tõttu vilja.¹⁸¹ Suvel 1928 tõstatati see küsimus ka Salme komsomolirakukeses, kuid rakukese keskmikest ja jõukatest pärinev enamik lükkas selle ettepaneku tagasi.¹⁸²

Järgmine etapp kollektiviseerimisel algas 1929. aasta algul. Komsomoliaktivistide, samuti kehvemate kihtide teadlikumate esindajate initsiatiivil loodi mõlemas asunduses (10. jaanuaril Salmes, märtsis Sulevis) klubide juurde põllutööringid, õppimaks tundma «põllumajanduse tõstmise ja ühismajapidamisele ülemineku küsimusi». Just siitpeale alustas ka kulaklus aktiivsemat vastutööd kolhoosiastumisele.¹⁸³

Juba jaanuari lõpus toimus Sulevis sulaste ja komsomolirakukese ühine koosolek, kus arutati kollektiivmajapidamise loomist. Koosolek kutsus asunikke üles kollektiviseerimisele ning rõhutas vajadust veelgi täiendada komsomoli ridu kehvikute ja sulastega.¹⁸⁴

Märgatava tõuke kollektiviseerimisliikumisele andis Salme asunduse lähedal Imeritinskaja Buhtas (Merekülas) 10 pere eestlaste poolt ühismaaharimise ühistu «Kiir» loomine. Ajalehes «Edasi» avaldati üleskutse moodustada ühismajandid ka Salmes ja Sulevis.¹⁸⁵

¹⁸⁰ «Säde» 15. aug. ja 31. dets. 1929; «Edasi» 8. jaan. 1929.

¹⁸¹ «Edasi» 23. sept. 1929.

¹⁸² «Edasi» 18. sept. ja 17. okt. 1929.

¹⁸³ «Edasi» 1. ja 24. märts 1929.

¹⁸⁴ «Säde» 28. veebr. 1929.

¹⁸⁵ «Edasi» 26. märts 1929; vt. ka «Edasi» 16. aug. 1929.

1928. aastal moodustati Salme asunduse lähedale Tšehhoslovakkiasist saabunud sakslaste poolt kommuun «Uus Lootus». 1929. aasta kevadel astus kommuuni ka grupp sulevlasi, kokku 11 peret. (Ühe kommunaari, J. Olevi mälestuste järgi oli liikmeks astunute sotsiaalne koosseis järgmine: 5 sulast, 1 teenija, 2 kehvikut, 2 rätsepat ja 2 külaarentnikku.) Esimene tööaasta lõppes edukalt.

«1929. a. läks kommuuna töö väga hästi korda, sest et olime kõik ühel nõul. Meil tuli sel aastal tööpäeva peale 5 rubla. Kommunaarid sõivad kõik ühes lauas, ka esimees. Kõik kommunaarid olid edu peale kindlad,» märgib J. Olev oma mälestustes. 1930. a. sügisel, kui kommuun reorganiseeriti ümber sovhoosiks, lahkusid eestlased ning astusid Salme või Sulevi kolhoosi liikmeks.¹⁸⁶

1929. aasta kevadel liideti Salme külanõukogu taas Abhaasi NSV-ga.¹⁸⁷ Gagra maakonna parteikomitee pühendas palju tähelepanu vastliidetud piirkonna partei- ja komsomolirakukeste ning kehvikute gruppide tööle. Peatähelepanu pöörati kolhoosiliikumise juhtimisele. Maakonna parteikomitee otsusel uuriti sulaste olukorda ning kinnistati Pilenkovo parteirakukese liikmeid kehvikute gruppide juurde. Salme külanõukogu kehvikute gruppide peale kinnistati Pilenkovo parteirakukese sekretär N. Udalov. Parteilise juhtimise tugevdamine aktiveeris märksa Salme ja Sulevi asunduste komsomolirakukeste, külanõukogu ja kehvikute gruppide tööd.¹⁸⁸

1. oktoobril 1929 toimus kollektiviseerimisküsimuses Salme külanõukogu presiidiumi koosolek, kus otsustati:

1) laiendada agitatsioonitööd asunike kollektiviseerimiseks,
2) kokku kutsuda 4. oktoobri päeval külanõukokku kehvikute gruppide üldkoosolek, et sama päeva õhtul

3) läbi viia asunduse üldkoosolek kollektiviseerimisküsimuses.¹⁸⁹

4. oktoobril toimuski Salmes üldkoosolek, kus arutati kaht küsimust: kollektiviseerimist ja maakorralduse kiiremat läbiviimist. Kuid eelnenud majandus- ja poliitiline propaganda kollektiviseerimise heaks osutus veel mitteüllaldaseks, sest mõlemad ettepanekud lükati koosolekul tagasi kulakluse väitega «salmelased veel selleks küps ei ole».¹⁹⁰

12. oktoobril 1929 arutati kollektiviseerimist üldkoosolekul ka Sulevis. Vaatamata kulakluse ägedale vastupanule saavutati kehvikute ja teadlikumate keskmike juhtimisel kollektiviseerimisküsi-

¹⁸⁶ AKM.

¹⁸⁷ Salme ja Sulevi läksid Abhaasi NSV koosseisu alates 1. aprillist 1929. (Vt. «Edasi» 12. apr. 1929, samuti Сагария Б. Е. Национально-государственное строительство, с. 110—112.) Punase Lageda jäi aga endistviisi Vene NFSV territooriumile.

¹⁸⁸ АОРА, f. 24, nim. 1, s.-ü. 32, l. 59 p. 63, 65, 93, 96—97, 113.

¹⁸⁹ ААРКА, f. 541, nim. 1, s.-ü. 83, l. 91—92.

¹⁹⁰ «Edasi» 18. okt. 1929.

muses ülekaal ning vastuvõetud otsuses nõutakse eeltööde alustamist kollektiivmajandi rajamiseks Sulevisse.¹⁹¹

8. novembril 1929 toimuski Sulevi kehvikute ja keskmike aktiivi nõupidamine, millest võttis osa 16 inimest. Nagu nähtub säilinud protokollist nr. 1, võeti arutusel olnud küsimuses vastu otsus: «Organiseerida Sulevis kollektiiv. Nõuda põhikirja vorm ja kolhoosiehituse agronoom. Alustada asutajate vastuvõtmist.»¹⁹²

Järelikut võiks kollektiviseerimise kasuks toimunud murrangu algust Sulevis, üldse Musta mere ranniku eesti asundustes dateerida 8. novembriga 1929. Seda kinnitab ka 5. jaanuaril 1930 «Edasis» avaldatud sõnum, et «Sulevis on juba kuus peret põllumajanduslikku artelli sisse kirjutanud. Uusi soovijaid tuleb ühtelugu juurde».

Millal leidis aset ja kuidas toimus murrang kollektiviseerimisküsimuses Salmes, seda ei luba puudulikud materjalid kindlaks teha. Järgnev sündmuste käik on jälgitav alles 1930. aasta jaanuarist, mil külanõukogu hakkas ellu viima täielikku kollektiviseerimist seoses 7. jaanuaril 1930 Abhaasi NSV Rahvakomisaride Nõukogu poolt väljakuulutatud otsusega kollektiviseerimistempot tõsta.¹⁹³

30. detsembril 1929 toimus Punasel Lagedal Krasnaja Poljana parteirakukese ja kohaliku agronoomi juhtimisel kehvikute ja keskmike koosolek kollektiviseerimisküsimuses. Koosolekul esines kolhoosi liige Krasnaja Poljanast, kes kõneles oma kolhoosi tööst ja tegevusest ning andis praktilist nõu kolhoosi asutamiseks. Samas otsustatigi luua kolhoos «Edasi». Esimesteks liikmeteks astus 13 inimest. Ühtlasi valiti kaks asunikku (kehvik ja kesmik) rajoonikeskuses korraldatavaile kahepäevastele kollektiviseerimiskursustele. Järgmine vastasutatud kolhoosi ja küla ühine koosolek peeti 13. jaanuaril 1930. Uuteks kolhoosi liikmeteks astus veel 20 asunikku. Nüüd oli asunduse peredest 24% kolhoosi astunud.¹⁹⁴

Niisiis algas Kaukaasia Musta mere ranniku eesti asundustes murrang kollektiviseerimise kasuks 1929. aasta lõpus. 1930. aasta jaanuarist kuni märtsini pandi alus kollektiivmajanditele ka Salmes,¹⁹⁵ Estonias (koos naaberküla Vladimirova venelaste ja bulgaarlastega),¹⁹⁶ Alam-Lindas¹⁹⁷ ning 1931. aasta märtsis Ülem-Lindas.¹⁹⁸

¹⁹¹ «Edasi» 18. okt. 1929.

¹⁹² AARKA, f. 541, nim. 1, s.-ü. 151, l. 14.

¹⁹³ *Куправа А. Э., Шария С. И.* Осуществление ленинского кооперативного плана, с. 51; vt. ka Abhaasia parteiorganisatsiooni XII konverentsi materjale: AOPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 115, l. 206.

¹⁹⁴ «Edasi» 18. veebr. ja 5. märts 1930.

¹⁹⁵ AOPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 50, l. 21.

¹⁹⁶ Sealsamas, s.-ü. 119, l. 1; «Edasi» 25. veebr. 1930.

¹⁹⁷ «Edasi» 2. juuni 1930.

¹⁹⁸ «Edasi» 12. dets. 1931.

Kommunistliku Partei ja Nõukogude valitsuse poolt aastail 1926—1929 tarvituselevõetud sotsiaalsed ja majanduslikud abinõud (riikliku tootmissektori arendamine põllumajanduses; põllumajandusliku kooperatsioonivõrgu laiendamine; töölisklassi ja töötava talurahva, eeskätt sulaste ja kehvikutega liidu tugevdamine; kulakluse piiramine ja väljatõrjumine), mis Kaukaasia Musta mere ranniku konkreetsetes oludes väljendusid asunike üldise majandusliku heaolu paranemise, kooperatsiooni osatähtsuse tõusu ja eriti sulaste, kehvikute ning teadlikumate keskmike sotsiaalse aktiivsuse kasvu näol, valmistasidki ette põhjalikuks murranguks 1929. aasta lõpus.

Keskkomitee 1929. aasta novembripleenumi otsuses öeldakse: «See järsk murrang kehvikute ja keskmike hulkade suhtumises kolhoosidesse, mis otseselt tuleneb töölisklassi ja partei õigest poliitikast maal, töölisklassi juhtiva osa suurenemisest tema poolt keh- ja kesktalurahvaga loodud liidus, sotsialistliku tööstuse võimsast kasvust ja koostöö tootmisalaste vormide tugevdamisest, tähendab uut ajaloolist etappi sotsialismi ehitamises meie maal.»¹⁹⁹

Sotsialistliku ülesehitustöö uue etapi olemus eesti asundustes Musta mere rannikul seisis selles, et nüüdsest peale hakati partei juhtimisel vahetult teostama põllumajanduse üldise kollektiviseerimise ning kulakute kui klassi likvideerimise poliitikat. Sellega algaski sotsialistliku ülesehitustöö kvalitatiivselt uus ajajärk eesti asundustes Musta mere rannikul.

3.3. Leninliku rahvuspoliitika rakendamine eesti asundustes

Kaukaasia Musta mere ranniku eesti asunduste majanduselu taastamisele, sotsiaalsele arengule ning kollektiviseerimise eelduste valmimisele aitas oluliselt kaasa Kommunistliku Partei ja Nõukogude valitsuse leninlik rahvuspoliitika.

Pärast Kodusõja lõppu seisis Kommunistliku Partei ja noore Nõukogude riigi ees majandusliku ülesehitustöö kõrval ka tõsised ülesanded rahvusküsimuse praktilisel lahendamisel. Oli vaja likvideerida Venemaa rahvaste poliitiline ebavõrdsus, samuti nende faktiline ebavõrdsus majanduse ja kultuuri vallas. Sotsialistliku ülesehitustöö kiirendamiseks tuli ületada eri rahvustest töötajate vaheline umbusklikkus ja esmajärjekorras just nende umbusk suurvenelastesse. Ainult nende ülesannete kõrvalekaldu-matu täitmine võis kindlustada nn. rahvaste vangla, nagu nimetas

¹⁹⁹ NLKP resolutsioonid ja otsused. II osa, lk. 607.

kunagist Tsaari-Venemaal V. I. Lenin, muutumise rahvaste vaba-
tahtlikuks liiduks, et üles ehitada sotsialismi.

Konkreetsed abinõud rahvuste, esmajoones vähemusrahvuste
faktilise ebavõrdsuse kaotamiseks kavandati VK(b)P X, XII ja
XIII kongressi otsustes.

Lähtudes mittevene rahvaste faktilise ebavõrdsuse likvideeri-
mise ülesannetest, pidas X kongress vajalikuks senisest enam
tähelepanu pöörata tööle vähemusrahvustega. VK(b)P X kong-
ressi otsuses «Partei järjekordseist ülesandest rahvusküsimuses»
rõhutatakse: «Peale ... rahvuste ja rahvaste, kel on kindel klassi-
struktuur ja kes asuvad kindlal territooriumil, on VSFNV piiri-
des veel üksikuid liikuvaid rahvusrühmi, kes on pudenenud kom-
paktsete teistest rahvustest enamuste sekka ja kellel enamasti ei
ole kindlat territooriumi (lätlased, eestlased, poolakad, juudid jt.
vähemusrahvused) ... Nüüd, kus rahvuslikud eesõigused on kao-
tatud, rahvuste üheõiglus ellu viidud, vähemusrahvuste õigus
vabaks rahvuslikuks arenemiseks aga kindlustatud juba nõu-
kogude korra iseloomuga, seisab partei ülesanne nende rahvus-
rühmade töötavate hulkade suhtes selles, et aidata neil täielikult
ära kasutada seda neile tagatud vaba arenemise õigust.»²⁰⁰

X kongress seadis ülesandeks arendada ja kindlustada mitte-
üksnes mittevene rahvaste rahvusriiklust, vaid nõudis ka ajakir-
janduse, kooli, teatri, klubitöö ja üleüldse kultuurhariduslike
asutuste töö korraldamist emakeeles.²⁰¹

Partei XII kongress arendas ja konkretiseeris veelgi vähemus-
rahvaste seas tehtava töö ülesandeid ja ulatust. Kõrvuti nõud-
misega laiendada rahvusvabariikides ja -oblastites vastavate rah-
vuste osavõttu riiklikust ülesehitustööst ja kohalikest organi-
test, kohustas kongress vastavaid asutusi välja andma spetsiaal-
seid seadusi, mis kindlustaksid emakeele kasutamise kõigis riigi-
organeis ja -asutistes, mis teenendavad kohalikke rahvusi ja
vähemusrahvaid.²⁰²

Uue jõuga rõhutati vähemusrahvuste hulgas tehtava töö täht-
sust partei XIII kongressil, kus parteiorganitele tehti ülesandeks
seda tõhusamaks muuta, pühendades selleks rohkem jõudu ja
vahendeid.²⁰³

Täites Kommunistliku Partei X, XII ja XIII kongressi otsu-
seid, tugevdasid partei ja nõukogude organid igati tööd vähemus-
rahvustega.

1925. aasta mais toimus NSV Liidu nõukogude III kongress,
kus arutati tööliste ja talupoegade laiade hulkade senisest inti-
siivsemat kaasatõmbamist riigi juhtimisele. Kongressi poolt vastu-
võetud otsuses «Nõukogude ehituse küsimused» rõhutati eriliselt

²⁰⁰ NLKP resolutsioonid ja otsused. I osa, lk. 560.

²⁰¹ Sealsamas, lk. 557.

²⁰² Sealsamas, lk. 711.

²⁰³ NLKP resolutsioonid ja otsused. II osa, lk. 76.

vajadust võtta tarvitusele «rida täiendavaid abinõusid, mis kindlustaksid ja kaitseksid vähemusrahvuste huvisid» nõukogude struktuuris.²⁰⁴

Kongress tegi NSV Liidu Kesktäitevkomiteele ülesandeks võtta vähemusrahvuste huvides tarvitusele järgmised konkreetsete abinõud: arvata vähemusrahvuste esindajad kõikidesse valitavaisse nõukogude organeisse, organiseerida eraldi nõukogud vähemusrahvustele jne.²⁰⁵

Järelikult seisis ülesanne nüüd selles, et jätkata rahvusriiklikku ehitustööd, kasutades nõukogude sotsialistliku rahvusriikluse mitmesuguseid vorme sõltuvalt iga rahva konkreetsetest ajaloolistest arengutingimustest.

Õigus rahvuslike külanõukogude organiseerimiseks fikseeriti ka liiduvabariikide konstitutsioonides. Vene NFSV konstitutsioonis võeti vastavalt Ülevenemaalise Kesktäitevkomitee otsusele 29. aprillist 1926 sisse täiendus, mis nõudis paljurahvuselistes piirkondades iseseisvate rahvuslike külanõukogude loomist.²⁰⁶

Konstitutsioonilist garantiid rahvuslike külanõukogude loomiseks sisaldasid ka 1927. aastal kinnitatud Valgevene NSV ja 1929. aastal kinnitatud Ukraina NSV konstitutsioonid.²⁰⁷

Rahvuslike külanõukogude arv tõusis kiiresti. Ainuüksi Vene NFSV-s oli neid detsembris 1933 üle 3000²⁰⁸, sealhulgas Põhja-Kaukaasia kraisis 103.²⁰⁹ Kiiresti kasvas ka eesti külanõukogude arv. Nii näiteks oli Leningradi oblastis 1929. aastal kõigest 8 eesti külanõukogu, 1931. aastal aga 19.²¹⁰

Olulist osa etendas Kommunistliku Partei tegevuses Nõukogude riigi tugevdamisel 1920-ndatel aastatel võitlus uue administratiiv-territoriaalse korralduse loomise eest. Sotsialistliku riigi kindlustamise ülesanded nõudsid vana revolutsioonielise administratiivse jaotuse kaotamist ja uue sisseviimist Nõukogudemaal. Administratiiv-territoriaalne jaotus tuli ümber korraldada nii, et partei- ja nõukogude organid seisaksid töörahvale lähemal. Uus jaotus tuli kooskõlastada sotsialistliku riigi ülesannete ja funktsioonidega, arvestades iga piirkonna looduslik-ajaloolisi tingimusi, majanduslikke iseärasusi, rahvuslikku koosseisu ja olmeiseärasusi.

Nõukogudemaa administratiiv-territoriaalsel ümberkorraldamisel oli tähtsaks etapiks VK(b)P XII kongressi otsuste põhjal aas-

²⁰⁴ Съезды Советов СССР. Т. III, с. 82—83.

²⁰⁵ Sealsamas.

²⁰⁶ Советская политика за 10 лет по национальному вопросу, с. 32.

²⁰⁷ История Советской Конституции, с. 516—517.

²⁰⁸ Нурманов Н. Н. III Всероссийское совещание работников среди национальных меньшинств. — «Революция и национальности», 1934, № 1, с. 61.

²⁰⁹ Кабоев. Националы Северного Кавказа. — «Революция и национальности», 1934, № 1, с. 86.

²¹⁰ H. S. (=H. Saks). Nõukogude valitsuse rahvuspoliitika. — «Klassivõitlus» 1932, nr. 150, lk. 18.

tail 1924—1925 Põhja-Kaukaasias läbiviidud katseline administratiiv-majanduslik rajoneerimine.²¹¹

Uue administratiiv-territoriaalse korralduse sisseviimisel Põhja-Kaukaasias arvestati vähemusrahvuse huve. Loomaks vähemusrahvustele senisest paremaid tingimusi sotsialistlikust üles-ehitustööst osavõtuks hakati seal alates 1924. aastast moodustama rahvuslikke külanõukogusid.

Arhiivimaterjalid näitavad, et otsustav pööre rahvuslike külanõukogude organiseerimisel ja vähemusrahvuste kaasatõmbamisel nõukogude töösse Põhja-Kaukaasia kraisis toimus 1925.—1926. aastal.

Mittetäielikel andmeil oli 1925. aasta algul Põhja-Kaukaasia kraisis 85 rahvuslikku külanõukogu.²¹² Eesti külanõukogusid oli 1926. aasta alguseks neli (Hussõ-Kardoniku, Livonia, Novo-Estonia ja Allmäe).²¹³ 1926. aastal lisandus neile Musta mere ringkonnas veel üks, s. o. Salme külanõukogu.²¹⁴ Rahvuslikuks külanõukoguks kujunes 1920-ndate aastate lõpus ka Estonia asundus Abhaasias.²¹⁵

Rahvuslike külanõukogude moodustamisel tegid partei- ja nõukogude organid Põhja-Kaukaasias ära suure töö. Partei leninliku rahvuspoliitika elluviimist Põhja-Kaukaasias juhtisid sellised tuntud Nõukogude partei- ja riigitegelased nagu A. Mikojan, N. Gikalo, B. Pozern ja R. Zemljatška.²¹⁶

Põhja-Kaukaasia Krai TSN Täitevkomitee Väikese Presiidiumi otsustega 20. juulist 1925 tehti krai ringkondade ja oblastite täitevkomiteedele ülesandeks viivitamatult alustada vähemusrahvusi teenindava kohalike nõukogude aparaadi uurimist, et seejärel luua rahvuslikke külanõukogusid ning laiendada vähemusrahvaste esindajate osavõttu nõukogude tööst.²¹⁷

1. juulil 1925 väljastatud krai täitevkomitee ringkirjas ringkonna- ja oblastivõimudele anti üksikasjalised ülesanded ja juhtnõõrid tööks vähemusrahvustega.²¹⁸

Ringkirjas rõhutatakse, et võimuorganite esmajärgulisteks ülesanneteks vähemusrahvuste suhtes on «koheselt ja realselt elluviidavad abinõud nõukogude ehituses», soodustamiseks igati nende majanduslikku arengut, kultuuritaseme tõusu ja senisest elavamalt osavõttu Nõukogude võimuorganite tööst.

Konkreetsetest ülesannetest seati esikohale vastavate vähemusrahvusi uurivate komisjonide loomine. Viimastele tehti üles-

²¹¹ Vt. lähemalt N. Netšipurnova monograafiat «Партийное руководство районированием», с. 3—20.

²¹² Нечипурнова Н. С. Национальный момент районирования, с. 49.

²¹³ МЛН РКА, ф. 17, н.п. 64, с.-ü. 154, л. 16.

²¹⁴ «Edasi» 10. märts 1926.

²¹⁵ Сагария Б. Е. Национально-государственное строительство, с. 126.

²¹⁶ РОПА, ф. 7, н.п. 1, с.-ü. 114, л. 1—2; vt. ka Нечипурнова Н. С. Партийное руководство районированием, с. 3—19.

²¹⁷ РОПА, ф. R-1485, н.п. 1, с.-ü. 350, л. 29.

²¹⁸ ККРАНФ, ф. R-9, н.п. 1, с.-ü. 5, л. 212—214.

andeks igakülgsest tutvuda vähemusrahvuste majandusliku olukorraga, välja selgitada kultuurielu vajadused ning nende senine osa Nõukogude riigiaparaadi töös. Peale selle pidi komisjon uuringute tarvis koguma statistilisi andmeid. Saadud andmete kokkuvõtmisel tuli esmajärjekorras määratleda rahvuslike administratiivüksuste loomise võimalused.

Rööbiti vähemusrahvusi uurivate komisjonide moodustamisega anti ringkondade ja oblastite täitevkomiteedele konkreetseid soovitusi ja juhiseid vähemusrahvustega töötavate nõukogude organite töö parandamise, kaadri ettevalmistamise, uute koolide asutamise, maakorralduse kiirema läbiviimise, finantsabi osutamise, parteitute konverentside jt. küsimuste kohta. Ringkirjas rõhutatakse, et kõigi eeltoodud abinõude rakendamiseks peavad kohalikud riigivõimuorganid laialdaselt kasutama ka vähemusrahvuste vastutavaid töötajaid ning arvestama iga vähemusrahvuse rahvuslikku omapära.

Rahvuslike külanõukogude organiseerimine ja vähemusrahvuste elavam osavõtt nõukogude tööst oli erakordselt tähtis paljurahvuselises Musta mere ringkonnas. 1926. aasta rahvaloenduse andmetel moodustasid sealsest elanikkonnast venelased 33,0%, ukrainlased 35,7%, armeenlased 9,5%, kreeklased 5,2%, moldaavilased 2,1%, valgevenelased 1,7%, tšerkessid 1,5%, sakslased 1,0%, tšehhid 0,9%, poolakad 0,7%, eestlased 0,6% ja ülejäänud rahvused 8,1%.²¹⁹

Paljurahvuseline oli Musta mere ringkonnas Sotši rajoon, kus paiknesid ka eesti asundused. 1926. aasta andmetel oli rahvuslik koosseis seal järgmine: venelasi 43,1%, armeenlasi 25,8%, kreeklasi 10,6%, grusiine 4,3%, eestlasi 2,8%, moldaavilasi 0,9% ja ülejäänud rahvusi 2,5%.²²⁰

VK(b)P Põhja-Kaukaasia Kraikomitee ja Krai Täitevkomitee moodustasid 1925. aasta suvel spetsiaalse komisjoni uurimaks vähemusrahvuste seas tehtava töö kvaliteeti Sotši rajoonis. Komisjoni tegevus oli laiahaardeline: tehti kindlaks rajooni rahvuslik koosseis, uuriti rajooni täitevkomitee, külanõukogude ja nende presiidiumide rahvuslikku koosseisu, vähemusrahvuste osavõttu kooperatsioonist, nende osatähtsust parteis, komsomolis ja pionieriorganisatsioonides, kontrolliti rajooni kultuuriasutuste ja kohtuorganite tööd, majanduslikku olukorda jne. Kõik see võimaldas küllaldase täpsusega hinnata vähemusrahvuste tegelikku olukorda kavandamiseks konkreetseid juhiseid iga vähemusrahvuse senisest aktiivsemaks kaasatõmbamiseks sotsialistlikku ülesehitustöösse.²²¹

1925. aasta augustis lõpetaski krai partei- ja riigiorganite ühine komisjon oma töö Sotši rajoonis. Töö tulemuste kohta esitas

²¹⁹ KKRANF, f. R-9, nim. 1, s.-ü. 687, l. 121—126.

²²⁰ KKPA, f. 557, nim. 1, s.-ü. 6, l. 44.

²²¹ ROPA, f. 7, nim. 1, s.-ü. 139, l. 23—28.

komisjon 4. septembril 1925 VK(b)P Põhja-Kaukaasia Kraikomiteele aruande.²²²

Komisjoni aruandes märgitakse, et kuigi vähemusrahvuste elu korraldamisel on rajoonis saavutatud märkimisväärseid edusamme (tõusuteed läksid koolielu, kultuurhariduslik tegevus, komsomolitöö, kooperatsioon ja vähemusrahvuste üldine majanduslik heaolu), ei ole «partei- ja nõukogude organite side vähemusrahvuste hulkadega» veel küllaldane. Komisjon tegi ettepaneku kiiremas korras rakendada abinõusid, mis tunduvalt parandaksid vähemusrahvuste seas tehtava töö kvaliteeti. Eeskätt rõhutati vajadust tõsta parti- ja komsomolitöö osatähtsust vähemusrahvuste elus. Rajooni täitevkomitee presiidiumi ning aparaati tuli täiendada vähemusrahvuste esindajatega. Vähemusrahvustest elanikkonnaga külanõukogudes soovitati esimeeste ametikohad täita vastava rahvuse esindajatega. Rõhutati vajadust külanõukogudes üle minna rahvuskeelsele asjaajamisele.²²³

Kuulanud ära komisjoni aruande, kiitis VK(b)P Põhja-Kaukaasia Kraikomitee Büroo selle ettepanekud heaks. Büroo otsuses kavandati plaan vastavate vähemusrahvustest töötajate suunamiseks Sotši rajooni. Uhtlasi tegi büroo organisatsioonilisele ja agitatsiooni-propagandaosakonnale ülesandeks jälgida komisjoni ettepanekute täitmist «mitte ainult partei, vaid ka nõukogude ehituse osas».²²⁴

Juba siis, kui rajoonis töötas VK(b)P Põhja-Kaukaasia Kraikomitee ja Krai Täitevkomitee ühine komisjon, võttis parti Sotši rajooni komitee büroo vastu otsuse vähemusrahvuste seas tehtava töö parandamise kohta. Olulisemad parandamisabinõud olid uute rahvuslike külanõukogude organiseerimine ja vähemusrahvuste esindajate võtmine rajooniorganitesse. Abinõude rakendamiseks vajalike ettepanekute täpsustamine pandi täitevkomitee parteifraktsioonile.²²⁵

28. oktoobril 1925 kinnitas VK(b)P Musta Mere Ringkonna Büroo ringkonna täitevkomitee administratiivkomisjoni ettepaneku moodustada 10 uut rahvuslikku külanõukogu, sealhulgas ka Salme «kui eesti külanõukogu, eraldades ta Pilenkovo külanõukogust».²²⁶

21. veebruaril 1926 toimusid valimised Salme Tööraha Saadikute Nõukogusse. Salme ja Sulevi valimisjaoskonnas käis valimas 60% hääleõiguslikust elanikkonnast. Nõukogusse valiti 7 saadikut, 3 Salmest ja 4 Sulevist. Vastmoodustatud rahvuskülanõukogu esimeheks sai J. Juhanson, sekretäriks Fr. Benke.²²⁷

Salme rahvusliku külanõukogu moodustamine 1926. aastal ei

²²² ROPA, f. 7, nim. 1, s.-ü. 139, l. 1.

²²³ Sealsamas, l. 27—28.

²²⁴ Sealsamas, l. 1.

²²⁵ Sealsamas, l. 29.

²²⁶ KKPA, f. 9, nim. 1, s.-ü. 537, l. 63—67.

²²⁷ RORA, f. R-1485, nim. 1, s.-ü. 233, l. 194, 236, 238—239; «Edasi» 10. märts 1926.

tähendanud sugugi mitte seda, nagu poleks varem rahvuslikku koosseisu võimuorganite moodustamisel arvestatud.

Juba kohe pärast nõukogude võimu taaskehtestamist Musta mere kubermangus oli valitud mõlema asunduse revolutsioonikomiteed asunike endi keskelt. 1921. aasta mais kaotatud revolutsioonikomiteede asemele valitud nõukogudesse seati samuti asunikud (9 eestlast, 1 leedulane). Ka aastail 1922—1923 kuulusid asunduste tööraha saadikute nõukogudesse eranditult eestlased. 1923. aastal ühinesid mõlema asunduse nõukogud ja uue — Salme külanõukogu esimeheks sai Tõnis Varm.²²⁸ Seoses rajoneerimisega laiendati 1924. aastal külanõukogude territooriume ning Salme külanõukogu liideti Pilenkovo külanõukoguga.²²⁹ Ent nagu eespool nägime, ei vastanud külanõukogude territooriumide suurendamine sotsialistliku ülesehitustöö ülesannetele ning 1926. aastal moodustati uuesti Salme külanõukogu, seekord juba eesti rahvusliku külanõukoguna.

Ehkki Punase Lageda, Alam-Linda jt. eesti asundustes ei loodud rahvuslikke külanõukogusid, osalesid sealsed asunikud võrdväärselt teiste rahvustega kohalike tööraha saadikute nõukogudes. Krasnaja Poljana külanõukogu territooriumil asus peale eesti küla veel kreeklaste ja venelastega asustatud külasid. 1925. aastal näiteks oli selle külanõukogu asukate rahvuslik koosseis järgmine: kreeklasi 45,9%, venelasi 31,6%, eestlasi 14,0%, ülejäänud rahvusi 8,5%. Tööraha saadikute nõukogu koosseisus oli 9 kreeklast, 7 venelast ja 3 eestlast. Ülevenemaalise Kesktäitevkomitee nõukogude töö uurimise komisjoni materjalides märgiti 1926. aastal, et Krasnaja Poljana külanõukogu töötab hästi ja rahvuslikku vaenu ei ole.²³⁰

Abhaasia territooriumil paiknev Estonia kuulus Vladimirovka külanõukogusse. 1926. aastal toimusid seal järjekordsed tööraha saadikute nõukogu valimised, millest võtsid ka eestlased aktiivselt osa. Seda näitas tolle aja kohta kõrge valimistest osavõtu protsent, mis oli 62,7. Uue koosseisu esimeheks sai eestlane Gustav Auner (Õuner), presiidiumi liikmeteks N. Loktev (venelane), M. Korjakova (bulgaarlanna), E. Eber (eestlane) ja J. Padar (eestlane).²³¹

1927. aastal Abhaasias toimunud tööraha saadikute nõukogude valimised näitasid veelgi ilmekamalt rahvusliku üheõiguse ja rahvuslike iseärasuste ning huvide arvestamist riigiorganite tegevuses. Abhaasi NSV Kesktäitevkomitee andmeil oli 1927. aastal küla tööraha saadikute nõukogudesse valitud saadikute rahvuslik koosseis järgmine: grusiine 39,7%, abhaase 29,2%, armeenlasi 13,7%, kreeklasi 11,5%, venelasi 3,7%, eestlasi 0,7%,

²²⁸ AARKA, f. 541, nim. 1, s.-ü. 6^a, l. 40 p., 43, 57, 108, 181, 231; s.-ü. 7, l. 2, 5, 19, 42.

²²⁹ ККРА, f. 9, nim. 1, s.-ü. 432, l. 56.

²³⁰ NSVL ORKA, f. 1235, nim. 121, s.-ü. 70, l. 90.

²³¹ AARKA, f. 134, nim. 1, s.-ü. 47, l. 24 p.

sakslasi 0,3% ja ülejäänud rahvusi 1,2%.²³² Edukalt kulges ka rahvuslike külanõukogude moodustamine. 1929. aasta algul oli Abhaasi NSV-s 93 külanõukogu, neist abhaasi 35, grusiini 27, armeeni 8, kreeka 3, eesti (Salme ja Estonia) 2, segarahvastikuga 18. Võitlus kohaliku riigiaparaadi rahvustamise eest lõppes Abhaasias sotsialismi võiduga Nõukogudemaal.²³³

Partei- ja riigiorganite energiline tegevus vähemusrahvuste kaasatõmbamiseks nõukogude ehitusse oli edukas ka Musta mere ringkonnas. Alljärgnevad andmed tõestavad ilmekalt vähemusrahvuste kasvavat osavõttu tööst Nõukogude riigiaparaadis.

Vähemusrahvustest rahvasaadikuid* Musta mere ringkonnas

Aasta	Külanõukogudes	Linnanõukogudes	Rajooni täitevkomiteedes	Ringkonna täitevkomiteedes	Rajooni TK esimehi	Külanõukogude esimehi
1925	367		19	5	2	11
1927	617	71	34	6	4	27

* KKRANF, f. R-9, nim. 1, s.-ü. 687, l. 121—126.

Märgatavalt suurenes vähemusrahvuste osavõtt valimistest ja osatähtsus nõukogude aparaadis ka Sotši rajoonis. 23.—25. detsembrini 1926 toimunud Sotši rajooni XIII partei konverentsil vastuvõetud resolutsioonis märgitakse, et 5 uue rahvusliku külanõukogu moodustamise tagajärjel suurenes märksa vähemusrahvuste osavõtt valimistest ning nende osakaal külanõukogude koosseisus kasvas 64,5%.²³⁴ Eestlaste osatähtsuse ja aktiivsuse tõusu töörahva saadikute nõukogudes tõendas asjaolu, et kui näiteks 1925. aastal oli Sotši rajoonis eestlasi rahvasaadikuks 11 inimest,²³⁵ siis 1927. aastal oli kohalikesse nõukogudesse valitud 15 eestlast, moodustades saadikute koguarvust 3,4%.²³⁶

Veidi ette rutates selline fakt. 1933. aastal viidi üleliidulises ulatuses parema külanõukogu väljaselgitamiseks läbi kampaania, milles osales 25 496 külanõukogu.²³⁷ Esimeste hulgas liitus Abhaa-

²³² АОРА, f. 1, nim. 1, s.-ü. 84, l. 54.

²³³ Сагария Б. Е. Национально-государственное строительство в Абхазии, с. 126, 128—133.

²³⁴ ККРА, f. 557, nim. 1, s.-ü. 6, l. 44.

²³⁵ Sealsamas, s.-ü. 2, l. 37.

²³⁶ Sealsamas, s.-ü. 7, l. 55, 57.

²³⁷ Зайцев П. Итоги и дальнейшие задачи конкурса сельсоветов. — «Революция и национальности», 1934, № 4, с. 26.

sias üleliidulise võistlusega Salme külanõukogu. Tulnud vabariikliku konkursi põhjal esimeste hulka, esitati ta koos viie teise parema külanõukoguga Taga-Kaukaasia Föderatiivse Sotsialistliku Vabariigi Kesktäitevkomitee poolt autasustamiseks NSV Liidu Kesktäitevkomiteele. NSV Liidu Kesktäitevkomitee Presiidiumi otsusega 28. veebruarist 1934 autasustati Salme külanõukogu (esimees A. Vehes) I järgu preemiaga.²³⁸

Rahvusküsimuse lahendamisel oli kesksemaks ülesandeks uue majanduspoliitika perioodil hoolitsus vähemusrahvuste emakeelse kooli arendamise ja täiustamise eest.

Revolutsioonieelsel Venemaal toimus mittevene rahvastele hariduse andmine venestamispoliitika tähe all ning emakeelne kool tegutses enamasti üksnes seoses kirikuga.

Omaaegne rahvahariduse minister D. Tolstoi teatas 1870. aastal, et kõikide mittevene rahvusest kodanike hariduse «lõppepääsiks peab vaeeldamatult olema venestamine ja ühtesulamine vene rahvaga». Tsaaririigi avalik šovinismipoliitika haridusküsimuses väljendus veelgi selgemini 1911. aastal Moskvast toimunud VII aadlikongressi otsustes, kus märgitakse sõna-sõnalt: «Õpetamine peab toimuma vene keeles. Meie, aadel, ütleme, et kool peab olema vene kool ja Venemaa venelaste tarvis.»²³⁹

Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võit tegi sellisele rahvavaenulikule hariduspoliitikale lõpu.

Erinevalt kapitalistlikust ühiskonnast, kus kool teenis kodanluse klassivõimu, seadis Kommunistlik Partei eesmärgiks muuta kool ühiskonna sotsialistliku ümberkorraldamise vahendiks.

Nõukogude rahvuskooli rajamine algas kohe pärast Oktoobrirevolutsiooni. Esimese sellekohase aktina avaldati novembris 1917 «Venemaa rahvaste õiguste deklaratsioon», millega kõikidele rahvustele anti õigus korraldada elu ja haridust omal äranägemisel, rahvuslikel alustel.

Haridustööd juhtis Vene NFSV Hariduse Rahvakomissariaat, kelle juurde moodustati vähemusrahvuste osakond. NSV Liidus elavate eestlaste jaoks sai haridustöö keskuseks Hariduse Rahvakomissariaadi vähemusrahvuste osakonna juurde loodud eesti büroo, kelle tööd juhtis ja koordineeris VK(b)P Keskkomitee Eesti Sektsioonide Keskbüroo.²⁴⁰

Juba 31. oktoobril 1918 avaldati Hariduse Rahvakomissariaadi otsus «Vähemusrahvuste koolidest», mille kohaselt tuli emakeelse õpetamise juhtimine koondada Hariduse Rahvakomissariaadi vähemusrahvuste osakonda ning luua vastavad rahvusektsioonid

²³⁸ Швецова Р. М. Перестройка работы сельских советов Абхазии в 1933 году в ходе Всесоюзного конкурса на лучшую работу сельсовета. — Сборник статей преподавателей и аспирантов Сухумского государственного педагогического института им. А. М. Горького. Сухуми, 1968, с. 91—92.

²³⁹ Советкин Ф. Ф. Родной язык в национальной школе, с. 14.

²⁴⁰ Коор, А. NSV Liidu ja kodanliku Eesti suhted, lk. 145.

või allosakonnad oblasti ja linna rahvahariduse osakondade juurde.

Hariduse Rahvakomissariaadi korraldusel toimus 1919. aasta augustis ülevenemaaline vähemusrahvuste haridusalane nõupidamine, kus tehti kokkuvõtteid senitehtust ja näidati kätte edasised ülesanded haridustöös.

Erakordse hoolitsusega suhtus nõukogude kooli väljaarendamisse V. I. Lenin, kes pidas kooli üheks tähtsamaks kultuurirevolutsiooni ja nõukogude rahva noore põlvkonna kommunistliku kasvatamise vahendiks.

Esinedes 1918. aasta augustis Moskvast toimunud I ülevenemaalisel hariduspoliitika kongressil, ütles V. I. Lenin: «... Meie töö kooli alal on samasugune võitlus kodanluse kukutamise eest, ... et kool väljaspool elu, väljaspool poliitikat — see on vale ja silmakirjalikkus.»²⁴¹

V. I. Lenini mõtted kooli uuest osast nõukogude korra ajal fikseeriti 1919. aastal partei VIII kongressil hariduspoliitika kohta vastuvõetud otsustes. Programmis rõhutati, et nõukogude kooli põhiülesandeks on sellise põlvkonna kasvatamine, kes suudaks üles ehitada meie maal kommunismi. Ühtlasi rõhutati emakeelse kooliõpetuse kohustuslikkust paljurahvuselises Nõukogude riigis.²⁴²

Emakeelse kooli loomisel ja arendamisel oli kahtlemata vajalik emakeelsete õpikute väljaandmine ja õpetajakaadri ettevalmistamine.

Rahvuskeelseid õpikuid hakati trükkima juba 1918. aastal, mil Rahvasasjade Rahvakomissariaadi juurde moodustati vastavad rahvuskomissariaadid (osakonnad), kus kirjastatigi esimesed emakeelsed õpikud. Eestikeelse õppekirjanduse väljaandmise keskusteks said Leningrad ja Moskva. Kuni 1922. aastani olid eestikeelsed trükised ilmunud peamiselt parteiorganite kirjastusel. Üleminek uuele majanduspoliitikale nõudis kirjastustegevuse seadmist isemajandamise alusele. 1922. aastal alustas Petrogradis tegevust kaks eesti kirjastust: Eesti Kirjastuse Ühisus ja kirjastus «Külvaja». Eesti Kirjastuse Ühisus seadis endale eesmärgiks peale poliitilise, põllumajandusliku, näite- jne. kirjanduse väljaandmise ka koolide varustamise eestikeelsete õpikutega. 1923. aastal hakkasid eestikeelset õppekirjandust avaldama Moskva kirjastused, eeskätt Riiklik Kirjastus ja Kesk-Lääne Kirjastus Rahvasasjade Rahvakomissariaadi juures. 1924. aastal ühendati viimane Idakirjastusega ning eestikeelset kirjandust hakkas välja andma nende baasil loodud NSV Liidu Rahvaste Keskkirjastus. Sotsialistliku industrialiseerimise algul, 1926. aastal lõpetas erakirjastusena tegutsenud Eesti Kirjastuse Ühisus oma tegevuse. Ainsaks eesti kirjastuseks jäi nüüd «Külvaja», kellele sekundeeris NSV

²⁴¹ Lenin, V. I. Kõne I ülevenemaalisel hariduskongressil 28. augustil 1919. — Teosed, 28 kd., lk. 69.

²⁴² NLKP resolutsioonid ja otsused. I osa, lk. 420.

Liidu Rahvaste Keskkirjastus, andes umbes 20% eestikeelsest raamatutoodangust, peamiselt õpikuid ja poliitilist kirjandust.²⁴³

Vaatamata esialgseile majanduslikele raskustele ja reorganiseerimisperioodidele laienes kirjastuste tegevus pidevalt. Kui 1924. aastal andis NSV Liidu Rahvaste Keskkirjastus välja poliitilist, õppe- ja ilukirjandust 25 keeles, siis 1929. aastal juba 56 keeles, sealhulgas õppekirjandust 56 NSV Liidu rahvaste keeles.²⁴⁴

Pidevalt kasvas eestikeelse õppekirjanduse kirjastamine. Kui hariduse ja kasvatuse alal ilmus aastail 1918—1920 eesti keeles NSV Liidus ainult 2 nimetust, siis 1921.—1925. aastal 18 nimetust, 1926.—1929. aastal aga 30 nimetust.²⁴⁵

Rahvuskeelse koolivõrgu loomisel ja arendamisel Nõukogudemaal omas erakordset tähtsust rahvusliku õpetajakaadri ettevalmistamine ülikoolides, tehnikumides ja mitmesugustel kursustel.

Palju tähelepanu pööras nõukogude kooliõpetajate kaadri väljakujundamisele V. I. Lenin, kes rõhutas vajadust kasvatada õpetajaid, et neist saaksid töötava rahva tõelised sõbrad ja õpetajad.

«On tarvis süstemaatiliselt tõhustada tööd rahvakooliõpetajate organiseerimise alal, et teha nad kodanliku korra toest, milleks nad on siia maani eranditult kõigis kapitalistlikes maades, nõukogude korra toeks, et nende kaudu kiskuda talurahvas lahti liidust kodanlusega ja tõmmata liitu proletariaadiga,»²⁴⁶ ütles V. I. Lenin.

Peamiseks õpetajakaadri ettevalmistuskohaks NSV Liidus asuvate eesti koolidele oli Leningrad. Seal töötasid Eesti Pedagoogiline Tehnikum ja Herzeni nimelise Pedagoogilise Instituudi Vähemusrahvuste osakonna eesti sektor (alustas tööd 1926/27. õppeaastal).²⁴⁷

Pärast kodusõja ja välismaise sõjalise interventsiooni lõppemist 1921. aasta kevadel algas uue hariduselu kujunemine ka Kaukaasia Musta mere ranniku eesti asundustes. Esimese maailmasõja ajal ja sellele järgnenud Kodusõja perioodil seisus asundustes praktiliselt koolitegevus. Uut nõukogude kooli tuli rajada olukorras, kus paljud õpetajad olid opteerunud (Punaselt Lagedalt, Salmest, Estoniast ja Ülem-Lindast), puudusid kooliõpikud ja -vahendid, koolimajad nõudsid remonti. Tunduvalt pidurdas koolielu deniikinlaste ja menševike tegevus. Punasel Lagedal ei töötanud kool 1919/20. ja 1920/21. õppeaastal.²⁴⁸ Ala-

²⁴³ Robert, K. Eestikeelne trükisõna NSV Liidus 1918—1940. Raamatutajajalooline ülevaade. — «Keel ja Kirjandus» 1975, nr. 4, lk. 211, 213—214.

²⁴⁴ Советкин Ф. Ф. Родной язык в национальной школе, с. 18.

²⁴⁵ Robert, K. Eestikeelne trükisõna NSV Liidus. — «Keel ja Kirjandus» 1975, nr. 6, lk. 334—335.

²⁴⁶ Lenin, V. I. Lehekülgi päevikust. — Teosed, 27. kd., lk. 410.

²⁴⁷ Plotnik, E. Hans Pöogelmann. Elu ja tegevus 1919—1938. II. Tallinn, 1975, lk. 88, 125—127; vt. samuti VNFSV Rahvakomissaride Nõukogu määrust «Õpetajate ettevalmistamisest mittevene õppekeelega rahvuskoolidele» 21. novembrist 1925.

²⁴⁸ NSVL ORKA, f. 1318, nim. 1, s.-ü. 1647, l. 42.

tes 1. novembrist 1920 ei olnud õpetajad palka saanud Salmes ja Sulevis.²⁴⁹ 1920/21. õppeaasta palk oli saamata ka Alam-Linda kooliõpetajal.²⁵⁰

Vaatamata suurtele majanduslikele raskustele nepi esimestel aastatel, osutasid Kubani — Musta mere oblasti partei ja nõukogude organid tõsist tähelepanu hariduselu, sealhulgas vähemusrahvuste emakeelsete koolide loomisele ja arendamisele. Vähemusrahvuste emakeelsete koolide loomine toimus järkjärguliselt. Kõigepealt loodi rahvusgruppide koondamisega vastavad rahvuskoolid ja alles siis, kui oli olemas vastav õpetajakaader ja emakeelsed õppevahendid, viidi rahvuskoolid lõplikult üle emakeelsele õpetusele.

VK(b)P Kubani — Musta mere Oblastikomitee palvel arutati 9. detsembril 1921 rahvahariduse olukorra parandamise võimalusi Töö ja Kaitse Nõukogus. Järgmise aasta 23. jaanuaril arutati seda ka Rahvakomissaride Nõukogus. Valitsus eraldaski täiendavalt raha koolihoonete remontimiseks, samuti tarviliku koolivarustuse muretsemiseks. Tänu Kommunistliku Partei ja Nõukogude valitsuse hoolitsusele taastati põhiliselt aastail 1922—1923 koolivõrk Kubani — Musta mere oblastis. Loodi rahvuskoolide võrk, kus mindi järk-järgult üle emakeelsele kooliharidusele. Rahvuskoolide tööd juhtisid partei rahvusseksioonid ja oblasti haridusosakonna juurde moodustatud vähemusrahvuste osakonna allosakonnad või instruktorigid.²⁵¹

1924. aasta novembris toimus Rostovis esimene ülekrailine vähemusrahvuste hariduskongress. Musta mere ringkonna delegaat teatas aruandes kongressile, et 1923/24. õppeaastal töötas ringkonnas juba 70 vähemusrahvuste kooli, nende hulgas 33 armeeni, 20 kreeka, 7 tšerkessi, 3 tšehhi, 3 eesti, 2 grusiini, 1 tatari ja 1 juudi kool. Aruandes märgiti samuti, et 1923/24. õppeaastal oli vähemusrahvuste koolide õpetajate kuupalk 17 rubla 50 kopikat, kuid uuest õppeaastast alates tõstetakse see 33 rublale kuus.²⁵²

Taastamisperioodi lõpuks suurenes vähemusrahvuste koolide arv Musta mere ringkonnas veelgi. Kui 1923/24. õppeaastal oli ringkonnas rahvuskooli 70, õpilasi 3625 ja õpetajaid 126, siis 1925/26. õppeaastal oli kooli 134, õpilasi 8579, õpetajaid 247. Algastme rahvuskoolide hulgas oli 69 armeeni, 28 kreeka, 13 tšerkessi, 7 tšehhi, 5 grusiini, 4 eesti, 3 saksa, 3 ukraina, 1 tatari ja 1 juudi kool.²⁵³

Mõnevõrra aeglasemalt, kuid küllalt jõudsalt edenes ka emakeelse õpetuse sisseviimine vähemusrahvuste koolides Musta mere ringkonnas. 1925. aasta kevadeks oli emakeelsele õpetusele üle

²⁴⁹ KKRA, f. R-102, nim. 1, s.-ü. 403, l. 66—67.

²⁵⁰ VNFSV RKA, f. 296, nim. 1, s.-ü. 80, l. 51 p.

²⁵¹ Очерки истории Краснодарской организации КПСС, с. 291—292; KKRA, f. R-365, nim. 1, s.-ü. 44, l. 1—2, 24—33.

²⁵² VNFSV RKA, f. 296, nim. 1, s.-ü. 74, l. 3—3 p.

²⁵³ KKRAF, f. R-17, nim. 1, s.-ü. 213, l. 3.

läinud siiski 80% vähemusrahvuste koolidest. Õpikute puudumise tõttu viibis üleminek emakeelsele õpetusele tšehhi, kreeka ja armeeni koolides.²⁵⁴

Kõigis neljas Sotši rajoonis asuvas eesti koolis (Buu, Punase Lageda, Salme ja Sulevi) mindi eestikeelsele õpetamisele üle juba esimesel nõukogude aastal. Ehkki algul tunti puudust kooliõpikutest, saadi industrialiseerimise perioodil, tänu Leningradis asuvate eesti kirjastuste töö laiendamisele, sellest raskusest üle.

Nõukogude võimu taaskehtestamise järel 1921. aastal alustati rahvuskoolide võrgu väljaarendamist ka Abhaasias. Rahvuskoolide arv kasvas kiiresti. 1924/25. õppeaastal oli abhaasi koole 44, grusiini 69, vene 19, kreeka 32, armeeni 27, saksa 2, eesti 2 ja segakoole 5. Kõikides rahvuskoolides, nagu märgiti Abhaasi parteiorganisatsiooni II konverentsil 1924. aasta novembris, oli sisse viidud emakeelne õpetus.²⁵⁵

Rahvuskoolide arv kasvas Abhaasias ka järgnevail aastail. 1. oktoobri 1928 seisuga oli rahvuslikke algastme koole järgmiselt: abhaasi 51, grusiini 84, armeeni 77, kreeka 56, vene 15, eesti 3, saksa 1, türgi 1 ja segaõppekeelelega 6.²⁵⁶

Abhaasia eesti asunduste koolide arengus sai pöördeliseks 1923. aasta. Juulis viibis sealsetes eesti asundustes eesti sektsioonide esindaja G. Vaino. 10. juulil 1923 esitas ta ettekande eestlaste seas tehtavast tööst partei Abhaasi oblastikomitee presiidiumile. Presiidium tegi Rahvahariduse Komissariaadile ülesandeks pöörata senisest enam tähelepanu eesti koolide materiaalsele abistamisele, õpilaste edasisuunamisele töölisfakulteedidesse ja kõrgkoolidesse.²⁵⁷

Vastavalt oblastikomitee otsusele suunatigi 1925. aastal Abhaasia eesti asundustest peamiselt Leningradi eesti õppekeelega kesk- ja kõrgkoolidesse esimene grupp (6 inimest) asunduste noori. Oluline on märkida, et nii nagu teistest rahvustest suunatud võimaldati ka eestlastel õppida edasi stipendiaatidena.²⁵⁸

Juba 1923/24. õppeaastal paranes õpikutega varustatus Abhaasia eesti koolides. Tõsi küll, juba nõukogude võimu algul olid Abhaasia eesti koolid õpikutega suhteliselt hästi varustatud. Menshevistliku režiimi päevil muretseti kodanlik-rahvusliku Taga-Kaukaasia ja Musta Mere Ranna Eesti Asunduste Büroo vahendusel küllaldaselt arvul koolikirjandust kodanlikust Eestist. Et õpikud sisaldasid kodanlikku ja usulist propagandat, siis sai neid nõukogude koolis ainult osaliselt tarvitada. Erilist puudust tunti koolides just ühiskondlik-poliitilisest kirjandusest. Abhaasi NSV Rahvahariduse Rahvakomissariaadi ja VK(b)P Eesti Sektsioo-

²⁵⁴ KKCRANF, f. R-17, nim. 1, s.-ü. 143, l. 73—75.

²⁵⁵ AOPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 39, l. 105 p.

²⁵⁶ Sealsamas, s.-ü. 99, l. 36.

²⁵⁷ Sealsamas, nim. 2, s.-ü. 8, l. 14; nim. 1, s.-ü. 49, l. 15, 17; s.-ü. 91, l. 5, 6.

²⁵⁸ Sealsamas, nim. 1, s.-ü. 91, l. 56; s.-ü. 49, l. 15, 17.

nide Keskbüroo hoolitsusel paranes 1923. aasta lõpul olukord tunduvalt. Ainuüksi oktoobrist said eesti koolid 270 eksemplari mitmesugust õppe- ja poliitilist kirjandust.²⁵⁹

Partei- ja valitsusorganite tähelepanu ja hoolitsuse tulemusena paranes õppe- ja kasvatustöö kvaliteet kiiresti. Nagu nähtub VNFSV Hariduse Rahvakomissariaadi Vähemusrahvuste Nõukogu Eesti Keskbüroo materjalidest, oli Estonia kool 1923/24. õppeaasta lõpul üks parimatest külakoolidest Abhaasias. Koolile olid muretsatud kaasaegsed metoodilised õppevahendid, tihti korraldati ekskursioone Suhhumi linna muuseumidesse ja teaduslikesse kabinettidesse, tihenesid sidemed linnakoolidega jne.²⁶⁰

Nagu kõikjal üle Nõukogude Liidu oli ka eesti asundustes koolisüsteemi aluseks 7-aastane kool, mis koosnes kahest astmest. Aastail 1921—1929 töötasid asundustes algastme koolid, kus õppeaja kestuseks oli 4 aastat. 1923/24. õppeaastal oli Sulevi koolis 50, Salmes 56,²⁶¹ Punasel Lagedal 31 õpilast.²⁶² 1924/25. õppeaastal loodi eestikeelse õppekeelega kool ka Sotši lähedal asuvas Buu külas.²⁶³ 1. märtsi 1925 seisuga õppis neljas eesti koolis kokku 180 õpilast.²⁶⁴

Eesrindlikeks peeti ka Sotši rajooni eesti asunduste kooli. Haridusosakonna inspektori aruandes koolitöö kohta 1925. aasta kevadel märgitakse sel puhul: «Vähemusrahvuste koolidest on parimaiks eesti koolid, kellele töö kulgeb võrdlemisi edukalt. Juurutatud on uued õpetamismeetodid, seal on head tehnilised oskused, hästi on korraldatud ühiskondlikult kasulik töö.»²⁶⁵

Nõukogude rahvuspoliitikat haridusalal kajastab ka 1926. aasta rahvaloendus. Viimase andmetel oli Kaukaasia Musta mere ranniku eestlastest (Abhaasi NSV-s ja Musta mere ringkonnas) kirjaoskajaid 77,3%, neist oskas emakeeles kirjutada 91,2%.²⁶⁶ Võrdluseks olgu toodud 1897. aasta rahvaloenduse andmed Suhhumi ringkonna ja Musta mere kubermangu kohta, kus kirjaoskajate protsent oli eestlastel 74,7; nende hulgast oskas emakeeles kirjutada ainult 47,2%.²⁶⁷

Teatavasti püüti Nõukogude koolis 1920-ndatel aastatel ületada lõhet kooli ja elu vahel nn. kompleksprogrammide (üldõpetuse) abil, milleks töötati välja sellekohased programmid. Õpetajaskonna ettevalmistatum osa suhtus nendesse programmidesse

²⁵⁹ MLI PKA, f. 17, nim. 64, s.-ü. 144, l. 125, 134.

²⁶⁰ VNFSV RKA, f. 296, nim. 1, s.-ü. 80, l. 57.

²⁶¹ Sealsamas, l. 52, 53.

²⁶² Sealsamas, l. 49.

²⁶³ «Edasi» 3. märts 1925.

²⁶⁴ KKRANF, f. R-17, nim. 1, s.-ü. 189, l. 75—78.

²⁶⁵ Sealsamas, s.-ü. 143, l. 73.

²⁶⁶ Всесоюзная перепись населения 1926 года. Т. V, с. 96; Всесоюзная перепись населения 1926 года. Т. XIV, с. 22 andmetel arvutatud.

²⁶⁷ Первая ВПНРИ, 1897 г. Т. XVI, с. 122—123; Первая ВПНРИ, 1897 г. LXX, тетрадь 3, с. 54—55 andmetel arvutatud.

loovalt, kasutades nendes peituvaid võimalusi õppetöö, elu ja ühiskondlikult kasuliku töö seostamiseks.

Komplekssüsteemi järgi koolitöö organiseerimist propageeriti ka Sotši rajooni eesti asundustes. Teatavat edu saavutas Salme kool, kus õpetajaks oli H. Jänes, kes avaldas 1926. aastal seal tehtud tööst ja edusammudest kaks pikemat artiklit UK(b)P Eesti sektiioonide häälekandjas «Edasi».

H. Jänes esimeses artiklis «Kuidas Salme kool tänava oma kooliaasta lõpetas» antakse lugejale ülevaade Salme kooli töötulemustest kompleksüsteemi järgi õppimisel ning ühtlasi jagatakse mõtteid sellisest õpetamisviisist üldse.²⁶⁸

Nentides kompleksüsteemi ajakohasust, märgib ta ühtlasi, et peamine vastutus langeb seejuures kooliõpetajale, kes peab senisest veelgi rohkem «iseennast teadvuses täiendama, üldpoliitilist ja seltskondlist elu täielikult tundma õppima». Edasi rõhutab ta, et «komplekssüsteem on ainult üleüldine piir ehk raam. Tema täideviimine oleneb iga kooliõpetaja iseseisvast tegevusest. Kus programm annab talle suure vabaduse. Sellepärast tuleb meil mitmed ettevõtted läbi viia, mille kohta programmis meil juhatust ei anta.» Et senisest veelgi paremini võidelda uue programmi elluviimise eest, pidas H. Jänes äärmiselt tähtsaks selle rakendamisel saadud positiivsete ja negatiivsete tulemuste käsitlemist ja analüüsi ajakirjanduses. «Tarvis on üksteist tutvustada oma tööga, siis saame hõlpsamini õige tee kätte,» märkis ta samas veendunult.

Järgnevalt tutvustab H. Jänes oma kogemusi kompleksüsteemi rakendamisel 1925/26. õppeaastal. Talve jooksul püüdis ta kõigiti tugevdada sidemeid kooli ja kodu vahel, kasutades sel eesmärgil nii lapsi kui ka lastevanemate koolinõukogu ja küla üldkoosolekute tribüüni. Aasta jooksul tehtud töö tulemused võeti kokku kooli lõpupäeval, 30. mail. Piduliku päeva programm olevat olnud selline: 1) avamine ja kõne päeva tähtsusest; 2) laul «Julgesti, vennad, nüüd tööle»; 3) näitlikud tööd neljanda jaoga; 4) lõpuotsus neljanda jao oskuse ja aruanded 1., 2. ja 3. jao laste õppimise ja ülalpidamise üle; 5) deklamatsioonid ja laule; 6) asutuste esindajate ja lastevanemate muljete avaldamine; 7) lõpusõna; 8) «Internatsionaali» laulmine.

Koolinõukogu oli neljandale jaole määranud teemaks «Meie põllutööstuse edenemine», kus lühidalt kontrolliti õpilasi: 1) üldises ja NSV Liidu maateaduses; 2) põllumajanduse kollektiivide, sotsialismi tundmises; 3) taimede füsioloogias; 4) inimese anatoomias; 5) tööstuse tundmises; 6) mineraloogias ja 7) matemaatikas.

Et anda lastevanematele võimalus «võrrelda endise ja nüüdse aja koolilaste lugemise osavust», kontrolliti õpilaste lugemisoskust nii eesti kui ka vene keeles.

Artiklis «Mis mulle uue kooliprogrammi täidesaatmiseks kergi-

²⁶⁸ «Edasi» 2. juuli 1926.

tust tõi?»²⁶⁹ jätkas H. Jänes esimesel õppeaastal saadud kogemuste tutvustamist ja analüüsi. Ta pidas õppetöö, samuti õpilaste iseseisva mõtlemise arendamise seisukohalt äärmiselt vajalikuks tööplaani kokkuseadmist kooliaasta alguseks. Jagades kogu õppe-materjali kompleksteemadeks, koostas H. Jänes üksikasjalise plaani iga teema kohta, täiendades niimoodi «iga osa küsimustega, mille abil lapsed vastuste varal ise eesmärgile jõuaksid, nii et kooliõpe-taja ainult teejuhiks oli». Ta rõhutas, et just sel teel oli võimalik tunduvalt arendada õpilastes iseseisvat mõtlemist, sest pidid ju lapsed «küsimuste varal ise üht ehk teist mõtet juurdlema ja töö oma vaevaga kätte saama».

Komplekssuse põhimõttele rajatud õppeprogrammide seisu-kohalt omas Salme kooli õppetöös suurt tähtsust nn. ekskursiooni-meetod. Enne vastava teema kallale asumist korraldati alati eks-kursioon kas lähemasse või kaugemasse ümbruskonda. Pärast ekskursioone järgnes saadud materjali kontrollimine ja kirjapanek. Tähtis on märkida, et kaugemate ekskursioonide jaoks, mis nõud-sid teatud kulutusi, organiseeriti Salme koolis kehvikute lastele spetsiaalne ekskursioonikassa. Vajalik raha koguti laste peoõhtute korraldamisest saadud sissetulekutest.

Ent õppematerjali ülesehitus kompleksteemade kaupa rasken-das kindlate teadmiste omandamist ja lugemis-, kirjutamis- ning arvutamisvilumuste kujundamist. Partei Keskkomitee tunnistas 1931. ja 1932. aastal kompleksprogrammid meetodilisteks moonu-tusteks ja tegi lõpu nende rakendamisele nõukogude koolis.²⁷⁰

Kahjuks puuduvad järgmistest aastatest andmed kompleksmee-todi tegeliku rakendamise kohta Musta mere ranniku eesti asun-duste koolides. Ehkki tervikuna mõisteti kompleksprogrammid UK(b)P Keskkomitee poolt hukka, etendasid nad eesti asunduste koolides ka teatavat positiivset osa. Elavnes koolide osavõtt asun-duste ühiskondlik-poliitilisest elust, tihenes kooli ja kodu vahe-line side, samuti arenes õpilaste iseseisvalt mõtlemise oskus.

Koolide osa asunduste ühiskondlik-poliitilises elus väljendus eeskätt kahes asjaolus: suurenes õpetajate osavõtt asunduste mitmesuguste organisatsioonide tööst ning tekkisid ja arenesid pioneeriorganisatsioonid.

1924. aastal tuli Buu asundusse kooliõpetajaks J. Ots. Koolielu edendamise kõrval osales ta aktiivselt näite-, spordiringi ja seinalehe töös, aitas kaasa komsomolirakukese ja pioneeriorgani-satsiooni loomisele. 1925. aasta suvel aitas ta kohalikel eesti keh-vikulil ja keskmikel organiseerida kommuuni «Lootus».²⁷¹

1925. aastal paranes kultuurielu märksa Punasel Lagedal, kuhu kooliõpetajaks saabus J. Käbisson. Tema juhtimisel elavnes klubi tegevus, pandi alus näiteringi pidevale tööle. Alustati klubi

²⁶⁹ «Edasi» 10. juuli 1926.

²⁷⁰ A. Elango. Pedagoogika ajalugu. Tallinn, 1974, lk. 199.

²⁷¹ «Edasi» 30. sept. ja 2. okt. 1925.

remondiga. Tema eestvõttel valiti ajalehele «Edasi» kirjasaatja ning hakati komsomolirakukest looma.²⁷²

Aktiivselt osales asunduse ühiskondlikus elus ka Sulevi kooliõpetaja J. Hion, kes juhtis muusika- ja lauluringe klubis, töötas kooperatiivis ja oli valitud külanõukogu liikmeks.²⁷³

Suure südamesoojusega ja tähelepanuga suhtus Kaukaasia eesti asunduste pioneeridesse proletaarne kirjanik Villem Buk, kes oli töötanud Punasel Lagedal õpetajana. 1929/30. aasta talvel pühendas ta neile luuletuse «Kaukaasia...», eesti asunduse pioneerirühmale», milles väljendub sügav optimism ja usk noorte jõusse.²⁷⁴

Leninliku rahvuspoliitika elluviimisel eesti asundustes oli tähtis osa emakeelsel poliitharidus- ja kultuuritööl. Rakendades prolettaarse internatsionalismi printsiipe, aitasid emakeeles töötavad kultuuriasutused, samuti poliitharidustöö, oluliselt kaasa asunike poliitilisele kasvatamisele, et neist järk-järgult kujundada internatsionalistliku teadvuse ja marksistlik-leninliku maailmavaatega sotsialismiehitajad.

Peamisteks kultuuri- ja poliitharidustöö läbiviijaiks kujunesid taastamisajajärgul ja kollektiviseerimiseelsel perioodil poliitklubid ja lugemistared, mis järk-järgult loodi endiste haridusseltside baasil. Nõukoguliku kultuurielu väljakujunemine toimus teravas ideoloogilises võitluses vanade haridusseltsidega, mistõttu üleminek kultuuritöö sotsialistlikele organisatsioonivormidele oli mitmeastmeline ja jõudis lõpule alles taastamisperioodi viimastel aastatel.

Oli vaja teatud aega, et kultuurilis-olmelised traditsioonid ja poliitiline ettevalmistus saavutaks asunike teadvuses sellise taseme, mis võimaldaks edendada kultuurielu uue ühiskonnakorra ülesehitamise huvides.

Alles pärast seda, kui kultuuritöö asundustes oli sisuliselt juba täielikult allutatud sotsialistliku ülesehitustöö vajadustele, otsustati asunduste vanad kultuurhariduslikud seltsid kehvikute ja keskmike nõudmisel likvideerida.

Nagu öeldud, algas uus kultuuritöö teravas ideoloogilises võitluses. Vanade haridusseltside juhatuste jõukamad liikmed kasutasid teiste väheseid poliitilisi teadmisi, et kultuuriasutiste töös jätkata traditsioonilist kultuurhariduslikku suunda, võideldes ühtlasi visalt poliitiliste teadmiste levitamise vastu asunike seas. Selline suund valitses veel 1923. aasta algul Sulevi Poliitklubis, kus töötasid laulu-, muusika-, spordi-, näitemängu- ja kodulooring, ning samuti Suhhumi ümbruse eesti asundustes.²⁷⁵

²⁷² «Edasi» 13. ja 26. mai 1925.

²⁷³ VNFSV RKA, f. 296, nim. 1, s.-ü. 80, l. 52.

²⁷⁴ Vt. «Siberi Teataja» kirjanduse ja teaduse lisa «Uus küla» 1930, nr. 2, lk. 14.

²⁷⁵ Vt. näiteks «Edasi» 3. juuni, 31. aug. 1923; 10. sept. ja 14. okt. 1924.

Esimesed andmed poliitklubide loomise kohta pärinevad 29. märtsist 1921 Ülem-Lindast, kus küla revolutsioonikomitee otsusega eraldati vastavad ruumid. 22. aprillil 1921 on Ülem-Linda Poliitklubi alustanudki oma tegevust.²⁷⁶

Täpsed andmed Ülem-Linda Poliitklubi töö kohta siiski puuduvad. On aga teada, et 1922. aasta algul tegutses seal endiselt haridusselts.²⁷⁷

1921. aasta teisel poolel alustasid tegevust poliitklubid Salmes (24. juulil) ja Sulevis (29. novembril). Mõlema klubi töö organiseerimisele aitasid kaasa VK(b)P eesti sektsioonide instruktor-organisatorid. Poliitklubides pöörati tõsist tähelepanu poliitiliste teadmiste levitamisele asunduste noorte ja naiste seas. Elavnes koorilaulu-, näite- ja kirjandus- ning käsitööringide töö. Instruktorite kaudu saabus klubidele rohkesti uut nõukogulikku kirjandust. Klubid tellisid rohkem eestikeelset kirjandust ja ajakirjandust.²⁷⁸

Tähtsamaks saavutuseks Salme ja Sulevi poliitklubide töös oli kommunistlike ringide loomine 1922. aasta algul. Ringid töötasid VK(b)P eesti sektsioonide instruktorite juhtimisel ja osalesid aktiivselt asunduste ühiskondlik-poliitilises elus, võtsid osa poliit-haridustöö organiseerimisest, parteitute konverentside tööst, kooperatiivide moodustamisest, võitlusest banditismiga jne.²⁷⁹

1922. aasta lõpul lõpetasid mõlemad kommunistlikud ringikesed oma tegevuse, sest eesti sektsioonide instruktorid suunati kaadri puudumisel mujale tööle. Lühiajalisele eksisteerimisele vaatamata oli nende tegevus asunduste ühiskondlik-poliitilises elus tagajärjekas. Eesti sektsioonide materjalides rõhutatakse, et poliitilise kasvatustöö tõhustamine suurendas märksa Salme ja Sulevi asundustes usaldust nõukogude võimu ja Kommunistliku Partei vastu.²⁸⁰

Aastail 1923—1925 elavnes kultuurielu eesti asundustes veelgi. See on seotud eeskätt komsomoliorganisatsioonide tekkimisega. UK(b)P eesti sektsioonide ja kohalike parteiorganisatsioonide juhtimisel kasvas pidevalt nende aktiivne osavõtt asunduste ühiskondlik-poliitilisest elust.

Esimesena lülitus aktiivselt asunduse kultuuriellu Sulevi komsomolirakuke, mis asutati 1923. aasta augustis.²⁸¹ Vana klubijuhatuse, kuhu olid pugenud kulaklikud elemendid, püüdis igati takistada noorte kasvanud aktiivsust. 1923. aasta sügisel organiseerisid kommunistlikud noored uue näiteringi. Esimene avalik esinemine toimus juba 1923. aasta oktoobris. Esitati naljamäng

²⁷⁶ KM KO, f. 235, m. 30 : 3, l. 14 p.

²⁷⁷ «Edasi» 31. aug. 1923.

²⁷⁸ MLI PKA, f. 17, nim. 64, s.-ü. 52, l. 19—19 p.; AARKA, f. 541, nim. 1, s.-ü. 6^a, l. 51; s.-ü. 7, l. 20 p.; RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 36, l. 49—54.

²⁷⁹ MLI PKA, f. 17, nim. 64, s.-ü. 106, l. 3, 45—46 p.; AARKA, f. 541, nim. 1, s.-ü. 6^a, l. 111—112, 239; s.-ü. 7, l. 32.

²⁸⁰ MLI PKA, f. 17, nim. 64, s.-ü. 106, l. 46 p.

²⁸¹ «Edasi» 1. apr. 1926.

«Egiptuse pimedus», mida täiendasid vahelugemised ja kupleed. Samal õhtul täienes näitering uute liikmetega. Johannes Olev, üks Sulevi komsomolirakukese ja näiteringi asutajaid, kirjutab oma mälestustes: «Viimaks, kui endine näitering tegelaste puudusel enam tegeleda ei saanud, tuli meie poole üle ka Sulevi küla kooliõpetaja Jaan Hion ühes oma naise Elisabethiga. Nii sai Sulevi külas ÜLKNÜ selles suhtes seisukorra peremeheks.» Edaspidi oli Sulevi komsomolirakukese töö ja tegevus lahutamatult seotud poliitklubiga.²⁸²

Komsomoli ja noorte osatähtsuse suurenemine 1923. aasta teisel poolel elavdas märksa klubitööd: kasvas liikmete arv, osteti ajakohast kirjandust, plaanitati uue klubihoone ehitamist jne. 1924. aasta algul oli klubil 60 liiget. Puhkpilliorkestrisse kuulus 17, laulukoori 20, näiteringi 10 inimest.²⁸³

1924. aastal aktiveeris kultuurielu veelgi ja aasta lõpuks oli liikmete arv Sulevi Poliitklubis kasvanud juba 80 inimeseni. Märksa paranenud majanduslik olukord võimaldas poliitklubil suured eraldisi uue rahvamaja ehitamise tarvis.²⁸⁴

Suure pidulikkusega tähistati 1924. aastal maipühi. 1. mai hommikul koguneti koos ümberkaudsete külade esindajatega Sulevi koolimaja juurde ning liiguti pidulikus rongkäigus puhkpilliorkestri saatel surnuaiale, mälestamaks nõukogude võimu eest peetud võitluses langenuid. Lähedal asuvas metsas korraldati pidupaeva miiting. Õhtul oli rahvamajas maikontsert ning eesti ja venekeelne näitemäng.²⁸⁵ Tänu 1924. aasta juulis suvevaheajale saabunud Leningradi Lääne Vähemusrahvuste Kommunistliku Ülikooli eesti sektori õppejõududele ja üliõpilastele hakati poliitklubis tegema süstemaatilist poliitharidustööd. 20. juulil toimus Sulevi komsomolirakukese ja eesti sektori esindajate ühine koosolek, kus arutati poliitharidustöö tõhustamise võimalusi. Koosolek otsustas organiseerida klubis Lenini nurk, hakata välja andma seinalehte «Noor Talupoeg» ning avada 2,5-nädalased poliitkursused.²⁸⁶

Sulevi komsomolirakukese korraldamisel alustatigi 22. juulil rahvamajas õhtuste poliitkursustega. Õppuste programmis olid ajalugu, ühiskonna- ja loodusteaduste algkursus, töölis- ja noorsooliikumise ajalugu, NSV Liidu konstitutsioon, ÜLKNÜ põhikiri ja programm, Nõukogude riigi maapoliitika jne. Lektoreiks olid eesti sektori õppejõud ja üliõpilased. Tung teadmiste järele oli suur. Kui esialgu oli kursustele registreerunud 30 inimest, siis peagi tõusis nende arv 60-ni.²⁸⁷

26. jaanuaril 1924 võeti kommunistlike noorte algatusel Sulevi

²⁸² AKM.

²⁸³ «Edasi» 18. apr. 1924.

²⁸⁴ «Edasi» 22. dets. 1925.

²⁸⁵ «Красное Черноморье» 11 мая 1924.

²⁸⁶ «Edasi» 26. aug. 1924; RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 36, l. 54—56.

²⁸⁷ «Edasi» 16. aug. ja 7. sept. 1924.

Poliitklubi üldkoosolekul vastu otsus alustada eeltöödega uue rahvamaja ehitamiseks. Samas valitud 8-liikmelise ehituskomisjoni energilisel juhtimisel hakati ehituse tarvis otsekohe raha koguma ja metsamaterjali hankima. 24. augustil 1924 pandi Sulevis «Internatsionaali» ülevate helide saatel paika rahvamaja nurgakivi, millel oli tekst «Uhenduses peitub jõud».²⁸⁸

7. septembril 1924 tähistati Sulevis suurejoonelisel rongkäigu ja kontsertmiitinguga rahvusvahelisel noorsoopäeva. Sel puhul anti komsomolirakukese ja poliitklubi poolt ühiselt välja seinalehe «Noor Talupoeg» teine number.²⁸⁹ Ajalehe «Edasi» kirja-saatja teatas sel puhul Sulevist: «Teine number on eelmisest märksa kaunim nii sisuliselt kui ka tehniliselt. Seinalehe kaust vastab Moskva «Istvestija» kümne leheküljelisele kaustale ja sisaldab eneses kirjatükke haridusküsimustest, rahvusvahelisest noorsoopäevast, kirjandusest, usuküsimustest, pioneeridest, klubi-tööst jne. Eriti on eraldatud osakonnad suurte päälkirjade all: «Meie loomingut», «Usuvastane», «Teadus ja tehnika» ning kroonika. Väliselt on seinaleht ilustatud pilkepiltidega, joonistustega ja portreedega, muu seas ka Lenini rinnapildiga.»²⁹⁰

Sulevi komsomolirakukese edukust poliitharidustöös aastail 1924—1925 märgiti ULKNU Musta Mere Ringkonnakomitee poolt UK(b)P Musta Mere Ringkonna IX parteikonverentsile esitatud aruandes.²⁹¹

Poliitharidustöö edukust Sulevis näitab seegi fakt, et 1924. aastal anti mõjuv vastulöök kiriku katsetele alustada taas oma tegevust asunike seas. Salme küla jõukamate ja tagurlike elementide poolt kutsuti 1924. aasta suvel kirikuõpetaja jutlust pidama ja lapsi leeritama. Kui Salmes õnnestus kirikuõpetajal seekord veel teatud edu saavutada, siis Sulevis mitte. Sulevlaste aktiiv ei lubanud kirikuõpetajal «jalgagi oma küla piiridesse tõsta». Asunikud olid omaks võtnud ilmalikud kombetalitused.²⁹²

Industrialiseerimisperioodi algaastail kaotas kirik praktiliselt oma mõju ka Salmes ja Suhhumi ümbruse eesti asundustes. Nii käis näiteks 1926. ja 1927. aastal Ülem- ja Alam-Lindast ning Estoniast leeris kummalgi korral ainult 3 inimest, 1928. aastal aga mitte ühtegi.²⁹³ 1926. aastal ei olnud leeriminejaid ka Salmest ning kirikuõpetaja õnnistust olid tulnud vastu võtma ainult paar vanainimest.²⁹⁴

Religioonist vabanemine võimaldas senisest paremini kasvatada asunikes leppimatust väikeomaniku psühholoogiaga, sisen-

²⁸⁸ RAM, f. 284, nim. 1, s.-ü. 36, l. 62; «Edasi» 17. sept. 1924.

²⁸⁹ Seinalehe esimene number ilmus 27. juulil 1924. Vt. «Edasi» 26. aug. ja 7. sept. 1924.

²⁹⁰ «Edasi» 20. sept. ja 2. okt. 1924.

²⁹¹ KKPA, f. 9, nim. 1, s.-ü. 531, l. 125.

²⁹² «Edasi» 4. okt., 7. okt. ja 13. dets. 1924.

²⁹³ «Pärnumaa Nädal» 15. veebr. 1929.

²⁹⁴ «Edasi» 21. sept. 1926.

dada proletaarse internatsionalismi ideid, et neist saaks teadlikumad ja aktiivsemad sotsialismiehitajad.

Vaatamata vanades haridusseltsides tegutsevatele kulaklikele elementidele elavnes nõukogulik kultuurielu aastail 1923—1925 ka Punasel Lagedal ja Salmes.

Salme Haridusselts «Koit» ühendas endas 1924. aasta lõpuks 40 liiget, tööd jätkasid puhkpilliorkester, laulukoor ja näitering.²⁹⁵

Punasel Lagedal alustati 1925. aastal klubi remonti. Esimese poolaasta jooksul tõi asunduse näitering lavale viis näitemängu, millest ühte mängiti tasuta. Kohaliku eluolu valgustamiseks ajakirjanduses valiti poliitklubi poolt «Edasile» kirjasaatja. Asunduse kultuuri- ja koolielu nõukogulikesse roobastesse minek tekitas kulakutes viha ning kooliõpetajat püüti nurga tagant tappa.²⁹⁶

Kultuuritöö elavnemisele aitas oluliselt kaasa Salme Tarbijate Kooperatiivi materiaalne toetus, kes eraldas kultuurilisteks vajadusteks 1923. aastal 355 rubla, 1924. aastal 600 rubla. 2. detsembril 1924 võeti Salme asunduse üldkoosolekul vastu otsus püstitada rahvamajale juurdeehitis, et tulevikus saaks sinna paigutada raamatukogu ja lugemistare.²⁹⁷

Ent kultuurharidusliku suuna jätkamine oli teravas vastuolus asunduse kehvemate kihtide nõudmisega poliithariduse järele. Juba 1924. aasta lõpul hakkasid Salme sulased, kehvikud ja teadlikumad keskmikud mõistma, et traditsiooniline kultuurhariduslik seltsitegevus on meeltnööda küla jõukamatele kihtidele, kes püüdsid asunduse kehvemate kihtide tähelepanu kõrvale juhtida sotsialistliku ülesehitustöö ülesannetest. Salme asunduse kehvemad kihid tõstsidki 1924. aasta lõpul üles haridusseltsi «kui kodanluse aja jäänuse» likvideerimise küsimuse, et selle asemele luua tõeline nõukogulik kultuuriasutus.²⁹⁸

1925. aasta oktoobris likvideeriti Salme asunduse kehvemate kihtide soovil sealne haridusselts «Koit».²⁹⁹

Aastail 1923—1925 elavnes kultuurielu märksa Suhhumi ümbruse eesti külades. Tõsist abi sealsete eestlaste seas tehtava kultuuritöö parandamisele osutasid VK(b)P Eesti Sektsioonide Keskbüroo ja partei Abhaasi oblastikomitee. Eesti sektsioonide ülesandel komandeeriti juulis 1923 sealsetesse asundustesse Hariduse Rahvakomissariaadi Vähemusrahvuste Nõukogu eesti büroo esindaja G. Vaino. Tutvunud kohapealse kultuuritööga, tegi ta 10. juulil 1923 vastava ettekande partei Abhaasi oblastikomitee presiidiumile. See kavandas rea abinõusid haridusseltside töö parandamiseks.³⁰⁰

²⁹⁵ «Edasi» 14. jaan. 1925.

²⁹⁶ «Edasi» 13., 26. mai 1925.

²⁹⁷ «Edasi» 13. sept. 1924; 7., 14. ja 28. jaan. 1925.

²⁹⁸ «Edasi» 14. jaan. ja 13. mai 1925.

²⁹⁹ KKPA, f. 557, nim. 1, s.-ü. 3, l. 17.

³⁰⁰ MLI PKA, f. 17, nim. 64, s.-ü. 136, l. 2; AOPA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 8, l. 14.

Kultuuritöö parteilise juhtimise tugevdamiseks suunas VK(b)P Eesti Sektsioonide Keskbüroo 1923. aasta septembris Abhaasiasse tööle instruktori. Et vanade haridusseltside põhikirjad olid aegunud, siis koostati kõigile haridusseltsidele uus ühtne põhikiri. Asunduste lugejaskonna nõudmistele paremaks rahuldamiseks loodi 1923. aastal Abhaasi NSV Riikliku Keskraamatukogu juurde eesti osakond. Senisest suuremat tähelepanu eestikeelse poliitilise ja õppekirjanduse lähetamisele Abhaasiasse osutas ka VK(b)P Eesti Sektsioonide Keskbüroo ise. Ainuüksi oktoobris saadeti Abhaasiasse 270 eksemplari eestikeelset õppe- ja poliitkirjandust. Ühtekokku saadeti Abhaasia eesti asundustesse 1923. aasta oktoobrist detsembrini 590 eksemplari mitmesugust kirjandust. 1923. aasta teisel poolel tellisid sealsed haridusseltsid märksa rohkem ka eestikeelset ajakirjandust.³⁰¹

Aastail 1924—1925 reorganiseeriti Suhhumi ümbruse asunduste kehvemate kihtide nõudmisel vanad haridusseltsid ümber klubideks.³⁰²

Abhaasia partei- ja valitsusorganite, samuti eesti sektsioonide poolt rakendatud abinõude tulemusena elavnes kultuurielu Suhhumi ümbruse eesti asundustes taastamisperioodi lõpuks tunduvalt. Sel ajal töötasid Alam- ja Ulem-Lindas ning Estonias täiehooga näite-, spordi- ja muusikaringid. Poliitiliste teadmiste omandamisele, nõukogude patriotismi kasvatamisele asunike hulgas aitasid kaasa asunduste lugemistarede juurde loodud poliitringid ning MOPR-i³⁰³ ja OSOAVIAHIM-i³⁰⁴ ringide töö.³⁰⁵

Kasvas samuti nõudmine eestikeelse ajakirjanduse järele. Kui 1923. aasta suvel telliti näiteks Estoniasse ainult üks eksemplar «Edasit», siis 1925. aasta lõpul käis peale venekeelsete ajalehtede asunduses 15 eksemplari «Edasit».³⁰⁶

Poliitharidustöö edendamisel omasid erilist tähendust poliitringid, mille peamisteks kuulajaiks said asunduste noored. Võttes osa tööst poliitringides ja õppides tundma Kommunistliku Partei ja Nõukogude valitsuse agraar- ja majanduspoliitikat, samuti kultuuritöö ja noorsooliikumise küsimusi, muutus asunduste noorsugu üha veendunumaks sotsialistliku ülesehitustöö eest võitlejaks.

Estonias alustas poliitring tegevust 1924. aastal. Noorte osavõtt kultuurielust elavnes ning järgmise aasta suvel hakkas poliitring välja andma seinalehte «Noorte Hääl», mille vastu asun-

³⁰¹ MLI РКА, f. 17, nim. 64, s.-ü. 136, l. 16, 106, 125.

³⁰² «Edasi» 14. okt. 1924; 4. jaan. 1925; ККРА, f. 557, nim. 1, s.-ü. 3, l. 7.

³⁰³ MOPR = Международная организация помощи борцам революции.

³⁰⁴ OSOAVIAHIM = Общество содействия обороне и авиационно-химическому строительству.

³⁰⁵ «Edasi» 4. jaan., 22. mai, 27. aug. 1925.

³⁰⁶ «Edasi» 28. aug. 1923; 4. det. 1925.

duste kulaklus alustas energilist kihutustööd. Poliitringi liikmetest võrsus 1926. aastal Estonia komsomolirakuke.³⁰⁷

Aastail 1926—1929 jätkus Kaukaasia Musta mere ranniku eesti asundustes kultuurielu tõus. Partei XV kongressil võetud kurss kollektiviseerimisele teravdas külas ideoloogilist võitlust.

«Ühenduses majandusliku tugevnemisega ja poliitilise aktiivuse kasvamisega jõukama kihi juures märkame võõraste ideoloogiliste püüdmete tugevnemist, nagu mitmesuguste usuliste ühistute ja seltside tegevuse elavnemine, valge Eesti marurahvulise meeleolu ülessoendamine jne., millega võitlemine kogu oma ulatuses seksioonide ette tõuseb, sest just nende ideoloogiliste püüete sildi all katsub külakurnaja klassivõitluse tõsist iseloomu külas varjata,» märgiti ÜK(b)P eesti seksioonide nõupidamisel 1927. aasta märtsis.³⁰⁸

Nõupidamisel vastuvõetud otsustes rõhutati, et võitlusel kulakluse ideoloogilise mõju vastu asunduste kehvemate kihtide seas kuulub eriline osa poliitharidustööle, et «laiematele hulkadele lugemisetuba, punane nurk ja klubi kättesaadav oleks ja et nende asutuste töö vastaks laialiste töörahvahulkade elulistele huvidele».³⁰⁹

Rahvuslik-traditsiooniline laulu-, näitemängu- ja muusikaharustus seondus senisest enam poliitilise agitatsiooniga, mis rikastas märksa kultuuriürituste sotsialistlikku sisu. Selle tagajärjel kasvas töötavate asunike poliitiline teadlikkus, süvenes nende arusaamine kultuurielu ja poliitika lahutamatu seosest. Kõik see aitas töötaval asunikul paremini mõista Kommunistliku Partei ja Nõukogude valitsuse samme majandusliku ülesehitustöö vallas ja valmistas ette pinda töötava asuniku suunamiseks kollektiviseerimise teele.

Vanade haridusseltside reorganiseerimisega koondus kogu asunduste kultuurielu klubidesse ja lugemistaredesse.

Salme lugemistare juures töötasid 1926. aasta lõpuks komsomolirakuke- ja pioneerirühm, MOPR-i ja OSOAVIAHIM-i ringid ning taidlusringid. Esimese poolaasta jooksul korraldas lugemistare 10 temaatilist peoõhtut, muretses 130 eksemplari uut eestikeelset kirjandust ning tellis järgmise aasta ajakirjandust 165 rubla väärtuses. Komsomolirakukese ja lugemistare ühise üritusena tähistati Salmes 5. septembril 1926 pidulikult rahvusvahelist noorsoopäeva. Pidulikule ettekandele järgnes omaloominguline näidend külaelust «Vana ja uus». Samas korraldatud «väikeselt Ameerika väljamüügilt» saadud sissetulek anti lugemistarele ajalehtede tellimiseks. Edukamaks osutus 1926. aastal näiteringi tegevus, kes korraldas aasta jooksul kolm iseseisva kavaga peoõhtut. Eriti meelde jääv oli Salme näiteringi poolt 25. juulil 1926 lavale toodud E. Bornhöhe «Tasuja» (6 pildis). Tollal Salmes viibinud

³⁰⁷ «Edasi» 10. mai ja 10. sept. 1925; 31. mai 1927.

³⁰⁸ O. R. [O. Rästas]. ÜK(b)P Eesti seksioonide nõupidamine, lk. 17.

³⁰⁹ Sealsamas, lk. 22.

kunstnik Fr. Lehe³¹⁰ joonistatud lavadekoratsioonid lisasid lavastusele värvikust ja asunikud said suure elamuse osaliseks.³¹¹

Salme lugemistare jätkas edukat tegevust ka järgnevail aastail. Komsomoli eestvõttel laiendasid 1927. aasta algul tööd MOPR-i ja OSOAVIAHIM-i ringid. 1928. aasta suveks oli MOPR-i ringis juba 30 liiget. 1928. aasta algul alustasid uute kollektiividena tegevust keelpillide orkester ja spordiring.³¹² Komsomoli aktiivsel osavõtul moodustati lugemistare juurde ajakirjanduse komisjon, kes tegi palju asunike seas ajalehtede ja ajakirjade levitamiseks. 1928. aastal telliti Salme asunduse 79 pere peale 49 eksemplari «Edasit», 24 eksemplari «Sädet» ning teisi eesti- ja venekeelseid ajalehti ja ajakirju — kokku 80 eksemplari.³¹³

Viljakalt tegutses Salme lugemistare juures naisring. Talviti korraldati majapidamiskursusi, kuulati kaks korda kuus loenguid poliitika, majanduse, naiste tervishoiu ja lastekasvatuse, kollektiivmajapidamise jt. küsimustes, aidati kaasa ajakirjanduse levitamisele jne. Leningradi Eesti Pedagoogilise Tehnikumi praktikan- tide kaasabil avati 1927. aasta suvel Salmes lasteaed. 1928. aasta suvel käis lasteaias 20 last (eelmisel aastal 10). Kui 1927. ja 1928. aastal töötas lasteaed 4 nädalat, siis 1929. aastal avati lasteaed juba kolmeks suvekuuks.³¹⁴

Töörõhke ja viljakas oli kultuurielu kollektiviseerimiseelisel perioodil Sulevis ja Punasel Lagedal.

1927. aastal oli Sulevi Talupoegade Klubil 94 liiget ja töötas 8 ringi (OSOAVIAHIM-i, MOPR-i, kirjasaatjate, muusika-, laulu-, näite-, nais- ja kirjandusring). Aasta jooksul korraldas klubi ühtekokku 21 mitmesugust üritust, millest 13 olid maksulised. Klubitegevuse edukust näitas ka hea finantsmajanduslik seisukord: sissetulekud ületasid väljaminekud. Aasta jooksul saadud tulud (2007 rubla) jaotati järgmiselt: uue rahvamaja ehitamiseks 1684, puhkpilliorkestrile 160, komsomolirakukesele 66, raamatukogule 19 ja näiteringile 8 rbl. Selline tulude jaotus oli hädavajalik, sest tsaarivalitsuse ajast pärinev ahtake «kuur» oli muutunud üha laienevale ringide tegevusele tõsiseks takistuseks. 6. novembril 1927 avatigi piduliku miitinguga uus ning avar, lava ja orkestriruumiga rahvamaja. Oktoobrirevolutsiooni 10. aastapäevale pühendatud pidulikul kontserdil esinesid sulevlaste ees esmakordselt sellistes avarates ruumides näitering, puhkpilliorkester ja laulukoor.³¹⁵

³¹⁰ *Friedrich Lehe* eluteest ja tegevusest vt. lähemalt: Eesti NSV teenelise kunstitegelase professor Lehe teoste näituse kataloog. Tallinn, 1952.

³¹¹ «Edasi» 13. aug. 1926.

³¹² «Edasi» 1. veebr., 14. märts ja 11. dets. 1928.

³¹³ «Säde» 22. dets. 1927.

³¹⁴ «Edasi» 19. juuli 1927; 8. märts 1929; [Naine]. Naisterahvas on ise süüdi. — «Naistööline ja Talunaisterahvas» 1928.

³¹⁵ «Edasi» 3. jaan. ja 12. juuni 1928.

Punase Lageda klubis töötasid 1929. aasta algul nais-, näite-, spordi-, ajalehesõprade jt. ringid. Regulaarselt ilmus seinaleht «Valgustaja», mida 1929. aasta suveks oli välja antud kuus numbrit. Juhtiv osa asunduse kultuurielus oli komsomoliorganisatsioonil, kes juhendas vahetult spordi-, näite- ja poliitringide tööd. Edukalt kulges ka noorte poolt organiseeritud ajakirjanduse tellimise hoogtöökoos: 1929. aastaks telliti 45 asunikupere kohta 105 eksemplari mitmesuguseid ajalehti ja ajakirju.³¹⁶

Kultuurielu edenes jõudsasti kollektiviseerimiseelisel perioodil ka Suhhumi ümbruse eesti asundustes. MOPR-i, OSOAVIAHIM-i, muusika- ja poliitringide kõrval sai populaarseks sport. Esimesed sammud spordielu edendamisel tehti juba taastamisperioodil. 1923. aasta teisel poolel asutati Ülem-Lindas spordiring, 1924. aasta suvel hakkas see tööle Estonias ja 1926. aastal Alam-Lindas. Algul tegeldi seal siiski ainult võimlemisega. 1925. aastal spordiringide tegevus laienes ning uute aladena hakati harrastama kergejõustikku ja jalgpallimängu.

1925. aasta augustis kohtusid Estonia ja Ülem-Linda asunduste spordiringid omavahel. Võisteldi jalgpallis ja kergejõustikus. 1926. aasta augustis peeti mõlema asunduse sportlaste järjekordne võistlus. Kergetõustikus oli kavas meeste 60 m jooks, kaugus- ja kõrgushüpe ja naiste 4×60 m teatejooks. Viimasel alal tuli võitjaks Estonia naiskond. Hoogsalt kulgenud jalgpallivõistluse lõppes viigiliselt. Öhtul esinesid Estonia rahvamajas iseseisva kavaga Ülem-Linda mees- ja naisvõimlemisrühmad. Spordialased sidemed laienesid Estonial ka naaberkülade Vladimirovka ja Drandiga, kelledega peeti regulaarselt jalgpallivõistlusi.³¹⁷

Ajaleht «Edasi» nentis estoonlaste edusamme kultuuritöös ja märkis: «Estonlased on ühiskonnatöö tarvidusest ja tähtsusest aru saanud. Seda näitab vastavate ringide aktiivne tegevus ja laialiste rahvahulkade osavõtt pidu-õhtutest. Estoonlased on Abhaasias alati esirinnas võidelnud ja saavad võitlust ka edasi jätkama.»³¹⁸

Edasist arengut eesti asunduste kultuurielus kinnitasid samuti kvalitatiivsed muutused. Uue, vormilt rahvusliku, sisult sotsialistliku kultuurielu kujunemisel oli erakordne tähtsus internationalistlike põhimõtete tekkimisel ja järkjärgulisel juurdumisel.

Koos naaberkülade esindajatega pühitseti töörahva pidupäevi — maipühi ja Oktoobrirevolutsiooni aastapäevi, organiseeriti spordipäevi, korraldati ajakirjanduse levitamise hoogtöökoosid, hakati kasutama uusi nõukogulikke kombetalusi jne.

Internatsionaalseteks üritusteks kujunesid eesti asunduste klubide vastastikused külaskäigud. Selliste külaskäikude programm oli laiaulatuslik: peale muusika ja laulu etendati eesti- ja vene-

³¹⁶ «Säde» 17. jaan. 1928; 7. märts ja 19. sept. 1929.

³¹⁷ «Edasi» 31. aug. 1923; 4. jaan. ja 27. aug. 1925; 30. juuli 1926.

³¹⁸ «Edasi» 27. aug. 1926.

keelseid näitemänge, peeti spordivõistlusi ning loenguid majanduse ja poliitika vallast.

Juba 1923. ja 1925. aastal käisid Salme ja Sulevi taidlejad esinemas Punasel Lagedal. 1926. aasta mais külastasid Salme lugemistare taidlusringid Estoniat ja Ülem-Lindat.

Juulis 1926 viibisid Salmes ja Sulevis Alam-Linda taidlejad. Külakostiks toodi kaasa näidend, esines orkester ja laulukoor, samuti võimlemisrühm. Veebruaris 1927 tulid salmelastele külla naabruses asuva Imeretinskaja Buhta (Mereküla) eesti naiste näite- ja lauluring.³¹⁹

Tihenesid otsesed sidemed ka muude ümberkaudsete küladega. Nii näiteks käisid Salme lugemistare ringid 17. juulil 1927 sõprusidemetega tugevdamiseks esinemas naabruses asuvas armeeni külas. Kohalikus klubis esinesid laulukoor ja puhkpilliorkester ning lavastati venekeelne näitemäng. Peost saadud sissetulek anti Punalaevastiku toetamise fondi.³²⁰

Meelde jääb paljurahvuselise pealtvaatajaskonnaga suurpidu oli 15. augustil 1926 toimunud Sotši rajooni eesti asunduste laulu- pidu. Salmes peetud laulupeost võtsid osa laulukoorid, puhkpilliorkestrid ja võimlemisrühmad Salmest, Sulevist ja Punaselt Lagedalt. Peo puhul ilmus elav ajaleht, mis valgustas põhjalikult eesti külade saavutusi kultuuri-, majanduse ja ühiskondliku elu vallas. Öhtul lavastati kaks näidendit.³²¹

Traditsiooniliseks kujunesid asundustes peetavad aastalõpupeod, nn. komsomoli jõulud. Selle uue nõukoguliku kombe pioneeriks oli Salme asunduse komsomoliorganisatsioon. Esimesena tähistati komsomoli jõulusid 1927. aastal. Kolmel öhtul, 25., 26. ja 27. detsembril etendati kohalikus klubis näitemänge ja demonstreeriti filme. Punasel Lagedal toimusid esimesed komsomoli jõulud järgmisel aastal. Sel puhul lavastati näidend, loeti luuletusi ning esines võimlemisrühm. Aastavahetuspeole oli tulnud rohkesti pealtvaatajaid naaberküladest.³²²

Suure pidulikkusega, täis revolutsioonilist entusiasmi, tähistati Kaukaasia Musta mere ranniku eesti asundustes Oktoobrirevolutsiooni 10. aastapäeva.

«Salme asunduses ei ole kunagi nii suuri pidustusi nähtud nagu Oktoobrirevolutsiooni 10. aastapäeval,» teatas kirjasaatja vaimustusega ajalehele «Edasi». Sõnumis peatutaksegi pikemalt Salmes toimunud pidustustel. 6. novembril avas Salme lugemistare temaatilise näituse «10 aastat sotsialistlikku ülesehitustööd». Öhtul toimus kommunistlike noorte pidulik üldkoosolek, millest võtsid osa ka asunduse ühiskondlike organisatsioonide esindajad. 7. novembril koguneti rahvamaja juurde, kust liiguti orkestri saatel rongkäigus kõrvalasuvasse Vesjoloje külla vennaskalmistule,

³¹⁹ «Edasi» 16. juuni, 30. juuli ja 28. detsembril 1926; 8. märts 1927.

³²⁰ «Edasi» 26. august 1927; «Säde» 22. septembril 1927.

³²¹ «Edasi» 13. august 1926.

³²² «Säde» 12. jaanuaril 1928; 17. jaanuaril 1929.

mälestamiseks nõukogude võimu eest langenuid. Öhtul oli rahvamajas pidulik koosviibimine, kus esinesid puhkpilliorkester ja laulukoor ning lõpuks lavastati näidend. 8. novembril jätkusid oktoobripidustused spordipäevana: peeti kergejõustiku- ja laskevõistlusi.³²³

Pidulikus õhkkonnas, laialdase kultuuriprogrammiga tähistati Oktoobrirevolutsiooni 10. aastapäeva samuti Estonias, Sulevis jt. eesti asundustes. Kõikjal toimusid rongkäigud, peeti mälestusmiitinguid revolutsiooni võidu eest langenute auks, toimusid pidupäeva kontserdid kooride ja orkestrite osavõtul. Miitingutel ja pidulikel koosolekuil vastuvõetud resolutsioonides kinnitasid asunikud oma ustavust nõukogude võimule ja Kommunistlikule Parteile ning saatsid palavaid tervitusi sotsialistliku isamaa vankumatule kaitsjale — Nõukogude armeele.³²⁴

*

Lõpetuseks märgitagu, et partei- ja riigiorganite võitlus leninliku rahvuspoliitika elluviimise eest aastail 1921—1929 Kaukaasia Musta mere ranniku eesti vähemusrahvuse seas õnnestus. Rahvuslike momentide arvestamine koolielus ning poliitharidus- ja kultuuritöö korraldamisel, rahvuslike külanõukogude moodustamine ja vähemusrahvuste saadikute edutamine nõukogude aparatis näitas nõukogude korra demokraatlikku iseloomu. Kõik see aitas tugevdada tööliklassi ja talurahva liitu ja Musta mere rannikul elavate rahvaste sõprust, arendada nõukogude rahvusriiklust, ergutada eri rahvustest elanikke aktiivsemalt osalema riigi juhtimisel ja sotsialistlikus ülesehitustöös kollektiviseerimise ees Nõukogude külas.

³²³ «Edasi» 22. nov. 1927.

³²⁴ «Siberi Teataja» 26. okt. 1927; «Edasi» 22. nov. 1927, 3. jaan. 1928.

Kokkuvõtteks

Kapitalismi kiire areng Eestis XIX sajandi teisel poolel tõi endaga kaasa suure osa elanikkonna väljatõrjumise põllumajandusest. Talupoegade diferentseerumisprotsessi tulemusena tekkinud arvukas külaproletariaat ja kehvikud ihkasid maad ja otsisid võimalusi selle saamiseks. Osa talupoegi püüdis endale leida uusi maid sel teel, et rändas välja Venemaa sisekubermangudesse, Siberisse, Kaug-Itta, Krimmi või Kaukaasiasse. Nii tekkis 1880-ndate aastate keskpaiku eesti vähemusrahvus ka Kaukaasia Musta mere rannikul.

Üldriikliku ümberasumiseseaduse puudumine, talupoegade liikumisvabadust piirav keeruline passirežiim ja bürokraatlik asjaajamine tegid väljarändamise raskeks. Kerge polnud ka uue elu alustamine kohapeal. Riikliku abi puudumine, haigused ja tundmatu loodus nõudsid inimohvreid, osa väljarändajaist pöördus kodumaale tagasi või jätkas uute maade otsimist.

Asunduste majanduselu hakkas arenema alles 1890-ndate aastate keskpaiku, mil kogu Musta mere rannikul süvenesid kapitalistlikud suhted.

Kapitalistlikult enamarenenud Eestist kaasatoodud kogemused aitasid loomakasvatuse, eriti piimakarja väljaarendamisel. XX sajandi algul hakkas asundustes edenema puuvilja kasvatamine. Kaubatootmine turu jaoks muutus käesoleva sajandi algusest iseloomulikumaks nähtuseks eesti asunduste majanduselus.

Juba eelmise sajandi lõpust on selgelt täheldatav varanduslik diferentseerumine eesti asundustes, mille tulemusena tekkis asunike proletaarne kiht ja kehvikud, nn. passimehed. Kapitalismi intensiivse arengu tõttu teravnesid üha enam vastuolud asunike erinevate kihtide vahel.

Eesti asunduste kehvemate kihtide esimeseks poliitilise võitluse kooliks oli 1905. aasta revolutsioon. Eriti aktiivselt osalesid revolutsioonisündmustes Sotši piirkonna asunikud.

Kapitalismi arenguga kaasnes eesti asunduste jõukamate kih-

tide elav osavõtt kohalike ühiskondlike ja majandusorganisatsioonide tegevusest. Kaubanduslikule põllumajandusele üleläänud jõukad asunikud osalesid aktiivselt põllumajanduslikes seltsides, kapitalistlikus kooperatsioonis jm.

Musta mere ranniku eesti asunduste ühiskondlik-poliitilise elu eripäraks Esimese maailmasõja perioodil oli asunike jõuka ladviku üha tugevnev side kodumaa ja Peterburi eesti kodanlike ringkondadega. Tsaarivalitsuse šovinismipoliitika väikerahvuste suhtes kergendas kodanliku ideoloogia sissetungi asunike hulka.

Kommunistliku Partei poliitika ja Kodusõja sündmused viisid töötavad eesti asunikud nõukogude võimu eest võitlejate poolele.

Suure Oktoobrirevolutsiooni tulemusena kehtestatud nõukogude võim püsis Musta mere rannikul lühikest aega. Sotsialistlikud ümberkorraldused katkestas 1918. aasta varakevadel alanud Kodusõda ja välismaine sõjaline interventatsioon. Algas võitlus nõukogude võimu taaskehtestamise eest. Nõukogude võimu eest peetava võitluse innustajajaks ja korraldajajaks olid VK(b)P kohalikud põrandaalused organisatsioonid, kelle ridadesse kuulus ka teadlikumaid eesti asunikke. Bolševike partei järjekindel, internatsionaalsimiprintsiipidest lähtuv poliitiline kasvatustöö ja leninlik rahvuspoliitika tagasid eesti asunike osavõtu võitlusest nõukogude võimu eest 1918. aastal Abhaasias, samuti partisanivõitluse deniikinlaste ja menševike režiimi vastu aastail 1919—1921.

Abhaaside ja eestlaste, venelaste ja grusiinide, ukrainlaste ja moldaavlaste jt. rahvuste ühine võitlus nõukogude võimu eest lähendas neid rahvaid üksteisele, õpetas mõistma vastastikuse abi tähtsust. Paljudest Kodusõja tules karastunud asunistest said hiljem aktiivsed sotsialistliku ülesehitustöö eesrindlased eesti asundustes.

Kodusõja ja välismaise sõjalise interventiooni võiduka lõpetamisega kindlustas nõukogude rahvas endale võimaluse oma maal sotsialistlike ümberkorralduste elluviimiseks. Koos kõigi Nõukogudemaa rahvastega hakkasid sotsialismi ehitama ka eesti asunikud Kaukaasia Musta mere rannikul.

Kommunistlik Partei juhtis põllumajanduse arengut eesti asundustes taastamisajajärgul ja kollektiviseerimiseelsel perioodil selliste meetoditega, mis tagasid asunike talumajanduse ümberkujundamise sotsialistlikel põhimõtetel. V. I. Lenini poolt kavandatud uue majanduspoliitika alusel, mille lahutamatuks koostisosaks oli kooperatsiooniplaan, toimus ka eesti asunike majanduse taastamine ja edasine areng. Asunike juhtimine algul turustus- ja varustus-, seejärel aga ka tootmiskooperatiividesse põhjustas nende majandusliku jõukuse kasvu ja tagas järk-järgult eeldused väikeste asunikumajandite ühinemiseks kollektiivmajanditesse. Murrang ühismajandite organiseerimise kasuks Kaukaasia Musta mere ranniku eesti asundustes algas 1929. aasta lõpul. Nii algaski sotsialistliku ülesehitustöö kvaliteetivõitlus uus ajajärk eesti asukate elus.

Eesti asunduste majanduselu arenemisele ning kollektiviseerimiseelduste väljakujunemisele aitas oluliselt kaasa Kommunistlik Partei ja Nõukogude valitsuse leninlik rahvuspoliitika. Nõukogude võim arvestas igati nii rahvusriiklikus ülesehitustöös, nõukogude struktuuris kui ka haridus- ja koolivälises töös rahvuslikku omapära, tagas ajaloos seninägemata soodsad tingimused vähemusrahvuste osavõtuks rahvamajanduse edendamiseks. Rahvuslike külanõukogude loomine, nõukogude võimuorganite tegevusest osavõtu kindlustamine, kooli- ja kultuurharidusliku töö tagamine emakeeles aitas asunistest järk-järgult kujundada internatsionaliste, marksistlik-leninliku maailmavaatega teadlikke ja aktiivseid sotsialismiehitajaid.

Oluline on märkida, et leninliku rahvuspoliitika elluviimisel, majandus- ja kultuurielu edendamisel 1920-ndatel aastatel oli eriline osa Kommunistliku Partei eesti sektioonidel ja tema väsimatul abilisel, Kommunistlikul Noorsooühingul. Kommunistliku Partei juhtimisel võtsid asunduste kommunistlikud noored aktiivselt osa kultuuri- ja koolivälisest poliitharidustööst.

Sotsialismi ehitamise käigus on meie maal tekkinud uus ajalooline inimühendus — nõukogude rahvas. Selle kujunemise ajaloos etendas teatavat osa ka eesti vähemusrahvus Kaukaasia Musta mere rannikul. Vähemusrahvuste probleemi lahenduse teoreetilised alused töötas välja V. I. Lenin, kes rõhutas: «Meie kogemused, mis me oleme omandanud viie aasta jooksul rahvusküsimuse lahendamisel riigis, kus elab nii suur hulk rahvusi, nagu seda vaevalt võib leida teistes maades, on toonud meid täielikule veendumusele, et ainuõige suhtumine rahvuste huvidesse niisugustel juhtudel on nende maksimaalne rahuldamine ja selliste tingimuste loomine, mis teevad igasugused konfliktid sel pinnal võimatuks. Meie kogemused on meis loonud vankumatu veendumuse, et üksnes suurim tähelepanelikkus eri rahvuste huvide suhtes kõrvaldab pinna konfliktideks, kõrvaldab vastastikuse umbusu, kõrvaldab igasuguste intriigide kartuse ja loob selle usalduse, iseäranis eri keeli rääkivate tööliste ja talupoegade vahel, ilma milleta on absoluutselt võimatud nii rahulikud suhted rahvuste vahel kui ka kõige selle vähegi edukas arenemine, mis on kaasaja tsivilisatsioonis väärtuslikku.»¹

Kommunistliku Partei ja nõukogude organite tegevus eesti vähemusrahvuse elu kujundamiseks Kaukaasia Musta mere rannikul on üheks konkreetseks näiteks leninliku rahvuspoliitika elluviimisest ja rakendamisest tegelikkuses.

*

Endiste eesti asunduste alusel moodustunud kolhoosid ja sovhoosid on tänapäeval tuntud eesrindlike, kõrgete tootmisnäitaja-

¹ *Lenin, V. I.* Intervjuu «Observeri» ja «Manchester Guardiani» kirjasaatjale Farbmanile. — Teosed, 33. kd., lk. 350.

tega internatsionaalsete kollektiivmajanditena. Üks eesrindlikumaid neist on Abhaasi ANSV-s kolhoos «Družba», mis on kujunenud endiste eesti asunduste Salme ja Sulevi baasil. Koos eestlastega töötavad sõbralikult õlg õla kõrval grusiinid, armeenid, venelased jt. rahvused. Kommunistlik Partei ja Nõukogude valitsus on kõrgelt hinnanud sealsete eestlaste tööd. Hans Severin, Hilda Lokk, Maimo Maasikas, Margarete Kamma, Voldemar Romm, Vambola Jänes ja Mihkel Konno on saanud Nõukogudemaa kõrgeima autasu — sotsialistliku töö kangelase nimetuse.

On tähelepanuväärne, et Kaukaasia Musta mere ranniku eesti asunduste baasil tekkinud paljurahvuseliste ühismajandite edusammud sotsialismi ehitamisel said elavaks näiteks eesti talurahvale 1940-ndate aastate lõpul, mil Eestis valmistuti põllumajanduse massiliseks kollektiviseerimiseks ja kolhooside asutamiseks. Et tutvuda vennasvabariikide kogemustega kolhoosielu korraldamisel, organiseeriti eesti talupoegadele ekskursionid Ukrainasse, Kesk-Aasiasse, Leningradi oblastisse jne. 1947. aasta oktoobris-novembris viibis 42-liikmeline Eesti talupoegade ekskursion Abhaasi ANSV-s. Salme küla, miljonärkolhoosi eeskujulik töökorraldus ja kolhoosnike jõukas elu avaldasid ekskursionist osavõtnuile sügavat muljet. Nad veendusid tegelikkuse varal, et nõukogude võim ja Kommunistlik Partei tahavad sihikindlalt viia Eesti küla helgele teele, tagada talurahvale õnnelikku elu.

Kasutatud allikad ja kirjandus (koos lühenditega)

1. V. I. Lenini teosed. NLKP ja Nõukogude valitsuse dokumendid

- Lenin, V. I.* Kapitalismi arenemine Venemaal. — Teosed, 3. kd. Tallinn, 1950.
Kehvtalurahvale. — Teosed, 6. kd. Tallinn, 1952.
Kuidas ei tule kirjutada resolutsioone. — Teosed, 12. kd. Tallinn, 1953.
Proletariaadi võitluse eesmärk meie revolutsioonis. — Teosed, 15. kd. Tallinn, 1953.
Kriitilisi märkmeid rahvusküsimuse kohta. — Teosed, 20. kd. Tallinn, 1953.
Uusi andmeid kapitalismi arenemisseadustest põllumajanduses. — Teosed, 22. kd. Tallinn, 1953.
Karl Marx. — Teosed, 22. kd. Tallinn, 1953.
Kõne I Ülevenemaalisel Hariduskongressil 28. augustil 1918. — Teosed, 28. kd. Tallinn, 1955.
Riigist. — Teosed, 19. kd. Tallinn, 1954.
Kõne Moskva sõlme raudteelaste konverentsil 16. aprillil 1919. — Teosed, 29. kd. Tallinn, 1954.
Asutava Kogu valimised ja proletariaadi diktatuur. — Teosed, 30. kd. Tallinn, 1954.
Kõne Presnja rajooni tööliste ja punaarmeevägede parteitul konverentsil 24. jaan. 1920. — Teosed, 30. kd. Tallinn, 1954.
Kõne maal tehtava parteitöö arutamiseks kokkukutsutud I Ülevenemaalisel nõupidamisel 18. novembril 1919. — Teosed, 30. kd. Tallinn, 1954.
VK(b)P VIII Ülevenemaaline konverents. — Teosed, 30. kd. Tallinn, 1954.
Toitlusmaksust. — Teosed, 32. kd. Tallinn, 1955.
VK(b)P X kogress. — Teosed, 32. kd. Tallinn, 1955.
Seltsimeestele Aserbaidžaaani, Gruusia, Armeenia, Dagestani ja Mägivabariigi kommunistidele. — Teosed, 32. kd. Tallinn, 1955.
Ametiühingute osast ja ülesannetest uue majanduspoliitika tingimustes. — Teosed, 33. kd. Tallinn, 1955.
Intervjuu «Observeri» ja «Manchester Guardiani» kirjasaatjale Farbmanile. — Teosed, 33. kd. Tallinn, 1955.
Kulla tähendusest nüüd ja pärast sotsialismi täielikku võitu. — Teosed, 33. kd. Tallinn, 1955.
Kapitalism ja põllumajandus Ameerika Ühendriikides. — Teosed, 40. kd. Tallinn, 1965.
Märkmeid Ameerika põllumajandusstatistika kohta. — Teosed, 40. kd. Tallinn, 1965.

- Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused. I osa. 1898—1924. Tallinn, 1956. = NLKP resolutsioonid ja otsused. I osa.
- Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused. II osa. 1924—1930. Tallinn, 1956. = NLKP resolutsioonid ja otsused. II osa.
- Директивы КПСС Советского правительства по хозяйственным вопросам. Том I. 1917—1928 гг. Москва, 1957. = Директивы КПСС и Советского правительства. Т. I.
- История колхозного права. Сборник законодательных материалов СССР и РСФСР. 1917—1958 гг. Том I. 1917—1936 гг. Москва, 1959. = История колхозного права. Т. I. Москва, 1967. = История Советской Конституции.
- Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Том четвертый. 1927—1931. Москва, 1970. = КПСС в резолюциях и решениях. Т. I.
- Сборник документов по земельному законодательству СССР и РСФСР. 1917—1954, Москва, 1954. = Сборник документов по земельному законодательству.
- Советская политика за 10 лет по национальному вопросу в РСФСР. Систематический сборник действующих актов правительств Союза ССР и РСФСР по делам национальностей РСФСР (октябрь 1917 г. — ноябрь 1927 г.). Москва, 1928. = Советская политика за 10 лет по национальному вопросу.
- Съезды Советов Союза Советских Социалистических Республик. Сборник документов 1922—1936 гг. Том III. Москва, 1960. = Съезды Советов СССР. Т. III.
- Шесть лет национальной политики Советской власти и Наркомнац. Москва, 1924. = Шесть лет национальной политики.

II. NLKP ja Nõukogude riigi tegelaste teosed

- Brežnev, L. I.* Viiskümmend aastat Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu. Ettekanne NLKP Keskkomitee, NSV Liidu Ülemnõukogu ja Vene NFSV Ülemnõukogu pidulikul istungjärgul 21. detsembril 1972. Tallinn, 1973.
- Kingissepp, V.,* Kultuuriküsimustest. (Artikleid aastaist 1912—1914). Tallinn, 1954. = *Kingissepp, V.* Kultuuriküsimustest.
- Орджоникидзе Г. К.* Статьи и речи в двух томах. Том I. 1910—1926 гг. Москва, 1936.

III. Arhiivimaterjalid

- Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee Marksismi-leninismi Instituudi Partei Keskariiv = MLI PKA
- Fond 17 — UK(b)P Agitatsiooni- ja propagandaosakonna Eesti seksioon
- NSVL Liidu Riiklik Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Keskariiv = NSVL ORKA
- Fond 1235 — Ülevenemaaline Kesktäitevkomitee
- Fond 1318 — Rahvasajade Rahvakomissariaat
- Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi Partei-ariiv
- Fond 247 — ЕКР КК Parteiariiv
- Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riiklik Keskariiv = ORKA
- Fond 36 — Moskva Kontroll-Opteerimiskomisjon
- Fond 44 — Tiflisi Eesti Konsulaat
- Fond R-1290 — Eestimaa Tööraha ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu Täidesaatev Komitee.

Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskariiv = RAKA
 Fond 29 — Eestimaa kubneri kantselei
 Fond 296 — Liivimaa kubneri kantselei
 Eesti NSV Riiklik Ajaloomuseum
 Fond D-149 — Ajaloomuseumi teaduslik arhiiv
 Fond 284 — Jakob Nermani kollektsioon eesti asundustest Kaukaasias. 1882—1963.
 Eesti NSV Riiklik Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuseum. Käsikirjade Osakond = KM KO
 Fond 83 — J. Lossmani käsikirjade kogu
 Fond 235 — S. Sommeri käsikirjade kogu
 Reg. 1968/65 (Kasutamisel oli materjal registreerimisosakonnas — L. V.)
 KM, Rahvaluule Osakond = KM RO
 ERA II 114, RKM II 172, RKM II 191, RKM II 249. Eesti NSV Riiklik Etnograafiamuseum, korrespondentide võistlustööd = EM KV
 KV 161 — L. Pihlapuu, Eesti asundus Livoonia Põhja Kaukaasias = L. Pihlapuu, Eesti asundus Livoonia
 Vene NFSV Riiklik Keskariiv = VNFSV RKA
 Fond 296 — Vene NFSV Hariduse Rahvakomissariaadi Kolleegiumi juures asuv Vene NFSV Vähemusrahvuste Hariduse Komitee
 Gruusia Kommunistliku Partei Abhaasi Oblasti Komitee Parteiarhiiv = AOPA
 Fond 1 — Gruusia Kommunistliku Partei Abhaasi Oblasti Komitee
 Fond 24 — Gruusia Kommunistliku Partei Gagra Maakonna Komitee
 Abhaasi ANSV Riiklik Keskariiv = AARKA
 Fond 134 — Vladimirovka külanõukogu
 Fond 541 — Salme külanõukogu
 Gruusia NSV Teaduste Akadeemia D. I. Gulia nimeline Abhaasi Keele, Kirjanduse ja Ajaloo Instituut = AKKAI
 Fond 1 — Abhaasias nõukogude võimu eest peetud võitlusest osavõtjate mälestused
 NLKP Krasnodari krai Komitee Parteiarhiiv = KKPA
 Fond 9 — UK(b)P Musta Mere Ringkonna Komitee
 Fond 557 — UK(b)P Sotši Rajooni Komitee
 Krasnodari Krai Riiklik Arhiiv = KKRA
 Fond R-102 — Kubani — Musta Mere Oblasti Täitevkomitee Juhtimise Osakond
 Fond R-365 — Kubani — Musta Mere Oblasti Täitevkomitee Rahvahariduse Osakond
 Fond R-411 — Kubanis ja Musta mere rannikul kodusõjast osavõtnute mälestused
 Fond 468 — Musta mere kubneri kantselei
 Fond 728 — Musta mere kubermangu Novorossiiski sõjakohtu liige G. L. Korjakin
 Krasnodari Krai Riikliku Arhiivi Novorossiiski filiaal = KKRANF
 Fond R-179 — Musta Mere Ringkonna Töölise, Talupoegade, Punaarmeeleaste ja Punalaevastiklaste Saadikute Nõukogu Täitevkomitee
 Fond R-17 — Musta Mere Ringkonna Täitevkomitee Rahvahariduse Osakond
 Krasnodari Krai Riikliku Arhiivi Sotši filiaal = KKRASF
 Fond R-117 — Sotši Rajooni Tööraha Saadikute Nõukogu Täitevkomitee
 NLKP Rostovi Oblasti Komitee Parteiarhiiv = ROPA
 Fond 7 — VK(b)P Põhja-Kaukaasia Krai Komitee Büroo
 Rostovi Oblasti Riiklik Arhiiv = RORA
 Fond R-1390 — Põhja-Kaukaasia Krai Maavalitsus
 Fond R-1485 — Aasovi — Musta Mere Krai Tööraha Saadikute Nõukogu Täitevkomitee
 Sotši Koduloomuseumi Arhiiv = SKMA
 Dokumentaalmaterjalide fond
 Autori Kogutud Materjalid = AKM

IV. Ajakirjandus

- «Aeg», 1917
- «Ajalooline Ajakiri», 1933
- «Edasi», 1923—1931
- «Eesti Kommunist», 1967, nr. 4
- «Eesti Postimees», 1879, 1881—1882, 1898—1899, 1902
- «Eesti Postimehe lisaleht ehk Jututuba», 1878
- «Keel ja Kirjandus», 1967, 1975
- «Klassivõitlus», 1927, 1932
- «Külaline», 1913
- «Kündja», 1883
- «Linda», 1899
- «Naistööline ja Talunaisterahvas», 1928
- «Olevik», 1884, 1887, 1903, 1905
- «Pealinna Teataja», 1915
- «Peterburi Teataja», 1911—1912
- «Postimees», 1899, 1903, 1906, 1911—1912, 1914
- «Päevaleht», 1912—1913, 1917, 1920—1921
- «Pärnumaa Nädal», 1929
- «Revaler Beobachter», 1884
- «Sakala», 1882, 1947
- «Sirp ja Vasar», 1947
- «Siberi Teataja», 1928
- «Säde», 1927—1929
- «Teataja», 1902
- «Uus Virulane», 1906
- «Uus Küla» («Siberi Teataja» kirjanduse ja teaduse lisa), 1930
- «Vabadus», 1917
- «Valgus», 1885, 1887, 1894
- «Virulane», 1882—1885, 1906, 1910
- «Väliarändajate ja asunikude Kalender», 1910
- «Uhistegevusleht», 1912
- «Uhistegevuse Kalender», 1914—1916
- «Вопросы истории», 1947, 1965
- «Голос трудовой Абхазии», 1922
- «Кавказское сельское хозяйство», 1894—1895 = КСХ
- «Красное Черноморье», 1924
- «Народное хозяйство», 1902
- «Окраины России», 1908
- «Пролетарская революция», 1924
- «Путь к коммунизму», 1923
- «Революция и национальности», 1934
- «Советская Эстония», 1968
- «Сухумская правда», 1918
- «Черноморская здравица», 1970
- «Черноморское сельское хозяйство», 1913 = ЧСХ

V. Publitseeritud allikad, käsikirjad ja kirjandus

- Buk*, W. Kaukaasia Eesti asundused. — «Oma Maa» II. Korraldanud Eduard Virgo. Tartus, 1913
= *Buk*, W. Kaukaasia Eesti asundused.
- Eesti Nõukogude Entsüklopeedia. KIRV-MAAO. 4. kd. Tallinn, 1972. = ENE, 4. kd.
- Eesti NSV ajalugu kolmes köites. II kd., XIX sajandi 50-ndaist aastast kuni 1917. aasta märtsini, Tallinn, 1963.
- Eesti NSV teenelise kunstitegelase professor Lehe teoste näituse kataloog. Eesõna L. Soonpää, Tallinn, 1952.

- Elango, A.* Pedagoogika ajalugu. Tallinn, 1974.
- Ertis, E.* Eessõna. — Tulekeeled. Eesti luule Nõukogudemaal. 1920.—1930. aastad. Tallinn, 1974.
- Graf, M.* VK(b)P eesti sektsioonid. Tallinn, 1978.
- Grünberg, V.* Ühest Siberi eesti ajalchest. «Eesti Kommunist» 1967, nr. 4.
- Issakot, S.* Ebatavaline episood eesti ajakirjanduse ajaloost. (Materjale Leningradi arhiividest) — «Keel ja Kirjandus» 1967, nr. 5.
- Jansen, E.* Väljarändamisliikumisest Eestis 1860-ndate aastate lõpul ja selle peegeldumisest erinevate ideoloogiliste suundade võitluses. — C. R. Jakobson ja tema ajastu. Tallinn, 1957.
- Karma, O.* Tööstuslikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile Eestis. Tööstuse arenemine 1917. aastani. Tallinn, 1963.
- Kolm aastat. Kogu Oktoobrirevolutsiooni aastapäevaks. Peterburis, 1920.
- Koop, A.* NSV Liidu ja kodanliku Eesti suhted aastail 1920—1928. Tallinn, 1966.
- *Koop, A.* NSV Liidu ja kodanliku Eesti suhted.
- Linkholm, K.* Leninlik-kommunistliku Noorsoo Ühingu ülesandeid Eesti Asunduses. Moskva, 1926.
- Ludvik, V.* Sulevi ajalugu. Käsikiri. Sulevi, 1925.
- *Ludvik, V.* Sulevi ajalugu. (Käsikiri asub Sulevi külas autori poja Aleksander Ludviku valduses.)
- Maamägi, V.* Eesti asukad Tsaari-Venemaal. — Revolutsioonist revolutsioonini. Tallinn, 1975.
- Maamägi, V.* Lisandeid põllutöökommunide ajaloole Nõukogude Liidus. — «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateadused» 1973, nr. 3.
- *Maamägi, V.* Lisandeid põllutöökommunide ajaloole.
- Maamägi, V.* Opteerimiskampaania ja eesti kodanluse Nõukogude-vastased mahinatsioonid 1920.—1923. a. — «ENSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria». 1962, nr. 1.
- *Maamägi, V.* Opteerimiskampaania.
- Maamägi, V.* Vennalikul pinnal. — Kaasaja ajaloost. Tallinn, 1961.
- *Maamägi, V.* Vennalikul pinnal.
- Materjale Maltsveti liikumise kohta. Akadeemilise Ajalooseltsi Toimetised. VII. Ajalooline Arhiiv II. Toimetanud A. Kuusberg. Tartu, 1931.
- Meomuttel, J.* Eesti asunikud laialises Vene riigis. Esimene katse sõnumid kõikide Eesti asunduste üle tuua. Jurjevis (Tartus), 1900.
- [Muga]. Salme asundus Kaukaasias. — «Külaline» 1913, nr. 25.
- Chr. N.* [= *Chr. Naaber*]. Kirjad Suhumist. — «Linda» 1899, nr. 3. = Chr. N. Kirjad Suhumist.
- [Naine]. Naisterahvas on ise süüdi. — «Naistöoline ja Talunaisterahvas» 1928, nr. 7.
- Nigol, A.* Eesti asundused ja asupaigad Venemaal. Eesti Kirjanduse Seltsi Kodumaa Tundmaõppimise Toimekonna toimetused nr. 1, Tartu, 1918.
- *Nigol, A.* Eesti asundused ja asupaigad Venemaal.
- Nõukogude lipu all. Leningradi kubermangu eestlased Oktoobri 10. aastapäevaks. Leningrad, 1927.
- Pallo, K.* Esimesed eesti väljarändajad ehk 40 aastat Samaaras. Jurjevis, 1897.
- Plotnik, E.* Hans Pöögelmann. Elu ja tegevus 1919—1938. II. Tallinn, 1975.
- Pullat, R.* Piatarin virolaiset ja suomalaiset. — «Turun Historiallinen Arkisto» 1974, nr. 29.
- Päll, E.* Eesti nõukogude kirjanduse noorusmailt. Tallinn, 1973.
- Rebane, L.* Usuvahetusliikumine Läänemaal 1883—1885. — «Ajalooline Ajakiri» 1933, nr. 4.
- Robert, K.* Eestikeelne trükisõna NSV Liidus. — «Keel ja Kirjandus» 1975, nr. 6, 4.
- Rästas, O.* UK(b)P Eesti sektsioonide nõupidamine. — «Klassivõitlus» 1927, nr. 82—83.
- *Rästas, O.* UK(b)P Eesti sektsioonide nõupidamine.

- Saks, H.* Kontrevolutsioonilise rahvusdemokratismi juured. — «Klassivõitlus» 1932, nr. 139—140.
- Tomberg, T.* Eesti kolhoos Musta mere ääres. Tallinn, 1948.
- Vana kannel.* Kuusala vanad rahvalaulud I. Toimetanud Herbert Tampere. Eesti Rahvaluule Arhiiv. Tallinn, 1938.
- Vassar, A.* Uut maad otsimas. Agraarne ümberasumisliikumine Eestis kuni 1863. aastani. Tallinn, 1975.
- Vilde, E.* Teosed. Reisikirjeldused. Krimmi ja Kaukaasia eestlastel külaliseks. Tallinn, 1956.
= *Vilde, E.* Krimmi ja Kaukaasia eestlastel külaliseks.
- Võime, L.* Eesti asustuse kujunemine Abhaasias (Salme ja Sulevi eesti asundused) XIX saj. 80-ndail aastail. — Ajaloolaseid töid. V. UTU ajalooringi kogumik. Tartu, 1974.
- Võime, L.* Eesti asukate elamu Abhaasias (1885—1930). — Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXVI. Tallinn, 1972.
- Абхазская организация Коммунистической партии Грузии в резолюциях и решениях областных партийных конференций и пленумов. 1922—1930 гг. Сухуми, 1971. = Абхазская организация КП Грузии в резолюциях и решениях.
- Алексащенко А. П.* Крах деникинщины. Москва, 1966.
- Бейка А. О.* Латышские секции РКП(б) и РКСМ в Сибири (конец 1919—1922 гг.). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Рига, 1973.
- Берия М. В.* Мероприятия Кубано-Черноморского областного ревкома по восстановлению и развитию сельского хозяйства (март 1920 — январь 1921 гг.). — Сборник статей преподавателей и аспирантов Сухумского государственного педагогического института им. А. М. Горького. Сухуми, 1968.
- Бойков В.* Крестьянское движение в Эстонии в 70—90-е гг. Дипломная работа. Тарту, 1954.
- Борьба за Советскую власть в Абхазии.* Сборник документов и материалов. 1917—1921 гг. Сухуми, 1957.
- Брусникин Е. М.* Переселенческая политика царизма в конце XIX века. — «Вопросы истории», 1965, № 1.
- Вейденбаум Е.* Путеводитель по Кавказу. Тифлис, 1888.
- Верещагин А. В.* Исторический обзор колонизации Черноморского побережья и ее результат. С.-Петербург, 1885. Виды на урожай хлебов, трав, плодов и табака в Черноморской губернии в 1915 году. Вып. 1. Тифлис, 1915. = Виды на урожай в Черноморской губернии в 1915 г.
- Виксна Д.* Латышская Советская культура в Советском Союзе в 20—30-х годах. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Рига, 1967.
- Войков А. И., Пастернацкий Ф. И., Сергеев М. В.* Черноморское побережье. С.-Петербург, 1898.
- Воронович Н. В.* Меж двух огней. — Архив русской революции. Т. VII. Берлин, 1922.
- Всесоюзная перепись населения 1926 года. Том V. Крымская АССР. Северо-Кавказский край. Дагестанская АССР. М., 1928. = Всесоюзная перепись населения 1926 года. Т. V.
- Всесоюзная перепись населения 1926. Том XIV. Закавказская Социалистическая Федеративная Советская Республика. М., 1929. = Всесоюзная перепись населения в 1926 году. Т. XIV. Ч
- Голуб П.* Партия, армия и революция. Отвоение партией большевиков армии на сторону революции. Март 1917 — февраль 1918. Москва, 1967.
- Граф М.* Эстонские секции партии большевиков в годы Октябрьской революции, иностранной военной интервенции и Гражданской войны (1917—1920). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Таллин, 1972.
- Гросман В. Ю.* Переселенческое дело в Черноморской губернии. — «Черноморское сельское хозяйство», 1913, № 7—8.

- Гукасянц Л.* Переселенческое дело в Сухумском округе. — «Кавказское сельское хозяйство», 1895, № 78—79.
- Дзидзария Г. А.* Советская власть в Абхазии в 1918 году. Сухуми, 1972. = *Дзидзария А. А.* Советская власть в Абхазии в 1918 году.
- Дзидзария Г. А.* Очерки истории Абхазии. 1910—1921. Тбилиси, 1963. *Дзидзария Г. А.* Очерки истории Абхазии.
- Дьячков-Тарасов А. Н.* Абхазия и Сухуми в XIX столетии. «Известия Кавказского отдела русского географического общества». Т. XX. Тифлис, 1910.
- Дьячков-Тарасов А. Н.* Гагры и их окрестности. — «Записки Кавказского отделения Русского географического общества». Кн. XXIV, вып. 1. Тифлис, 1904.
- Единство и сотрудничество народов СССР. Тезисы докладов и сообщений научной конференции. Кишинев, 1975.
- Ефремов Ю. К.* Тропами горного Черноморья. Москва, 1963.
- Завриев Д. С.* К новейшей истории Северо-Восточных вилайетов Турции. Тбилиси, 1947. =
- Завриев Д. С.* К новейшей истории Северо-Восточных вилайетов.
- Зайцев П.* Итоги и дальнейшие задачи конкурса сельсоветов. — «Революция и национальности», 1934, № 4.
- Записка депутации от Черноморского побережья о проведении Черноморской железной дороги. СПб., 1912. = Записка депутации от Черноморского побережья.
- Зеленая книга. Сборник материалов и документов крестьянского движения в Черноморской губернии. Прага, 1921. = Зеленая книга.
- Из архива князя С. В. Шаховского. Материалы для истории недавнего прошлого Прибалтийской окраины (1885—1894 гг.). Том II. С.-Петербург, 1909. = Из архива князя С. В. Шаховского.
- Инал-ипа Ш. Д.* Абхазы. (Историко-экономические очерки). Сухуми, 1965.
- История гражданской войны в СССР. Том четвертый. Решающие победы Красной Армии с объединенными силами Антанты и внутренней контрреволюцией (март 1919 г. — февраль 1920 г.). Москва, 1959. = История гражданской войны в СССР. Т. 4.
- История Коммунистической партии Советского Союза. В шести томах. Т. III, Кн. 2. Москва, 1968.
- История СССР. С древнейших времен до наших дней, в двух сериях, в двадцати томах. Вторая серия. Тома VII—XII. От Великой Октябрьской социалистической революции до наших дней. Том VII. Великая Октябрьская социалистическая революция и гражданская война в СССР. 1917—1920 гг. Москва, 1967.
- Кабоев.* Нацмены Северного Кавказа. — «Революция и национальности», 1934, № 1.
- Кауфман А. А.* Переселение и колонизация. С.-Петербург, 1905.
- К вопросу о заселении Черноморского побережья. — «Окраины России», 1908, № 8. = К вопросу о заселении.
- К вопросу о колонизации Черноморской губернии. С.-Петербург, 1897. = К вопросу о колонизации Черноморской губернии.
- Кин Д.* Деникинщина. Ленинград, 1927. = *Кин Д.* Деникинщина.
- Клингген И.* Основы хозяйства в Сочинском округе. С.-Петербург, 1897. = *Клингген И.* Основы хозяйства в Сочинском округе.
- Козлов А. И.* Борьба трудящихся Черноморья за власть Советов. (1917—1920 гг.). Ростов-на-Дону, 1972. = *Козлов А. И.* Борьба трудящихся Черноморья.
- Козлов Л. Е.* Краткий очерк переселенческих участков Черноморской губернии. «Записки Кавказского отдела императорского Русского географического общества» — XXV, вып. 7. Тифлис, 1906. = *Козлов Л. Е.* Краткий очерк переселенческих участков.
- Коллективизация сельского хозяйства на Кубани. Сборник документов и материалов. Т. I. 1918—1927 гг. Краснодар, 1959.

- Кондрашев И. С. С. М.* Киров — организатор большевистского подполья в тылу у Деникина. — «Вопросы истории», 1947, № 7.
- Коченовский Д.* Сушка сливы. — «Черноморское сельское хозяйство», 1913, № 7—8.
- Красильникова К. К.* Партизанское движение на Кубани и Черноморье. (1918—1920 гг.). Краснодар, 1957. = *Красильникова К. К.* Партизанское движение на Кубани и Черноморье.
- Кузьмин-Короваев А. Н.* Черноморский округ. Военно-статистическое описание. Часть 2. Тифлис, 1894. = *Кузьмин-Короваев А. Н.* Черноморский округ.
- Куправа А. Э., Шария С. И.* Осуществление ленинского кооперативного плана в Абхазии. — По ленинскому пути. Сухуми, 1970. = *Куправа А. Э., Шария С. И.* Осуществление ленинского кооперативного плана.
- Куправа А. Э.* Крестьянство Абхазии в годы восстановительного периода. (1921—1925 гг.). Сухуми, 1959. = *Куправа А. Э.* Крестьянство Абхазии.
- Куправа А. Э.* История кооперации Абхазской АССР (1921—1926 гг.). Тбилиси, 1968. = *Куправа А. Э.* История кооперации.
- Лепешкин А. И.* Местные органы власти Советского государства. (1921—1936 гг.). Москва, 1959. = *Лепешкин А. И.* Местные органы власти.
- Личков Л. О.* Очерки из прошлого и настоящего Черноморского побережья Кавказа. Киев, 1904. = *Личков Л. О.* Очерки из прошлого и настоящего.
- Личков Л. О.* К истории колонизации Кавказского Черноморья. — «Народное хозяйство». Кн. 6. = *Личков Л. О.* К истории колонизации.
- Лудишейт Е. Ф.* Турция в годы первой мировой войны 1914—1918 гг. Военно-политический очерк. Издательство Московского университета, 1966. = *Лудишейт Е. Ф.* Турция в годы первой мировой войны.
- Маамяги В.* Эстонские поселенцы в СССР (1917—1940 гг.), Таллин, 1976.
- Маамяги В.* Эстонские национальные комсомольские организации в СССР (1920-е годы). — «Известия Академии наук Эстонской ССР. Том 23. Общественные науки». 1974, № 1. = Эстонские национальные комсомольские организации в СССР.
- Мартин А.* Из моих воспоминаний об Абхазии (1915—1921). (Рукопись хранится в библиотеке Центрального Исторического архива ЭССР.) = *Мартин А.* Из моих воспоминаний об Абхазии.
- Материалы к поземельным вопросам Кавказского края. Ч. I.* Поземельное обложение. Тифлис, 1908.
- Махарадзе Ф. И.* Советы и борьба за Советскую власть в Грузии 1917—1921. Тифлис, 1928.
- Мелихов О. М.* Абхазія напередодні першої російської буржуазно-демократичної революції. — Одеський державний педагогічний інститут ім. К. Д. Ушинського. Наукові записки. Том XII. Одеса, 1956. = *Мелихов О. М.* Абхазія.
- Мистрис М. П.* Деятельность комиссариата по латышским национальным делам при Наркомнаце в 1918—1919 гг. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Рига, 1971.
- Мочалов В. Д.* Крестьянское хозяйство в Закавказье к концу XIX в. = *Мочалов В. Д.* Крестьянское хозяйство в Закавказье.
- Насонов П. А.* Сельскохозяйственное районирование Черноморского округа. (По материалам агроэкономического обследования 1927 года). Новоросийск, 1929.
- Нечипурнова Н. С.* Национальный момент районирования Северного Кавказа. — Осуществление ленинской национальной политики на Северном Кавказе. (Материалы межвузовской научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения Владимира Ильича Ленина). Пятигорск, 1971. = *Нечипурнова Н. С.* Национальный момент районирования.
- Нечипурнова Н. С.* Партийное руководство опытным административно-хозяйственным районированием Северного Кавказа. Орджоникидзе, 1968. = *Нечипурнова Н. С.* Партийное руководство районированием.

- Нурманов Н. Н.* III Всероссийское совещание работников среди национальных меньшинств. — «Революция и национальности». 1934, № 1.
- Обзор Черноморской губернии за 1913 год.
- Олонецкий А. А.* Сельское хозяйство Абхазии перед войной 1914 г. — «Труды Абхазского государственного музея». Вып. II. Сухуми, 1957. = *Олонецкий А. А.* Сельское хозяйство Абхазии.
- Олонецкий А.* Православная церковь как орудие колониальной политики царизма в Абхазии. — «Труды Абхазского научно-исследовательского института краеведения». Вып. XV. Сухуми, 1939.
- Олонецкий А.* Колонизация Абхазии во второй половине XIX в. — «Труды Абхазского научно-исследовательского института краеведения». Вып. 2. Сухуми, 1934.
- Орджоникидзе Г. К.* Статьи и речи. В двух томах. Том I. 1910—1926 гг. Москва, 1936.
- Очерки истории Абхазской АССР. Часть I. Сухуми, 1960. = Очерки истории Абхазской ССР. Ч. I.
- Очерки истории Абхазской АССР. Часть II. Сухуми, 1964. = Очерки истории Абхазской АССР. Ч. II.
- Очерки истории Коммунистической партии Грузии. 1883—1970. Тбилиси, 1971.
- Очерки истории Краснодарской организации КПСС. Краснодар, 1966. = Очерки истории Краснодарской организации.
- Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 г. Т. XVI. Кутаисская губерния. СПб., 1905. = Первая ВПНРИ, 1897 г., Т. XVI.
- Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Т. XX. Тетрадь 3. СПб., 1903. = Первая ВПНРИ, 1897 г., Т. XX, тетрадь 3.
- Пипия Г. В.* Политика Германии в Закавказье в 1918 году. Сборник документов. Тбилиси, 1971. Победа Советской власти в Закавказье. Тбилиси, 1971. = Победа Советской власти в Закавказье.
- Покишевский В. В.* К географии дооктябрьских колонизационно-миграционных процессов на Северном Кавказе (историко-географический очерк). — «Известия Всесоюзного географического общества». Том 80. Москва — Ленинград, 1948. = *Покишевский В. В.* К географии.
- Разгон И.* Орджоникидзе и Киров и борьба за власть Советов на Северном Кавказе. 1918—1920 гг. Москва, 1941.
- Революционные комитеты Абхазии в борьбе за установление и упрочение Советской власти (февраль 1921 г. — февраль 1922 г.). Сборник документов и материалов. Сухуми, 1961.
- Рыбинский Г. А.* Сухумский округ. Абхазия в сельскохозяйственном и бытовом отношении. (Доклад и предисловие). Тифлис, 1894. = *Рыбинский Г. А.* Абхазия. (Доклад).
- Сагария Б. Е.* Национально-государственное строительство в Абхазии (1921—1931 гг.). Сухуми, 1970. = *Сагария Б. Е.* Национально-государственное строительство.
- Свод статистических данных о населении Закавказского края, извлеченных из посемейных списков 1886 года. Тифлис, 1893.
- Сегаль И. Д.* Крестьянское землевладение в Закавказье. Тифлис, 1912.
- Скибицкий В. А.* Торжество ленинской тактики. Большевики Кубани и Черноморья в борьбе за ленинскую тактику в первой русской революции. Краснодар, 1969. = *Скибицкий В. А.* Торжество ленинской тактики.
- Советкин Ф. Ф.* Родной язык в национальной школе. — Национальные школы РСФСР за 40 лет. Москва, 1958. = *Советкин Ф. Ф.* Родной язык в национальной школе.
- Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до Рапальского договора. Сборник документов. Том I. 1917—1918 гг. Москва, 1968.
- Спирин Л. М.* Классы и партия в гражданской войне в России (1917—1920 гг.). Москва, 1968.
- Список учреждений по Главному управлению землеустройства и земледелия сельскохозяйственных товариществ, артелей и других кооперативных организаций на 1 января 1913 г. С.-Петербург, 1913.

- Справочник и путеводитель по Черноморской губернии. Ч. 1—2. Новороссийск, 1901—1907. = Справочник и путеводитель по Черноморской губернии. Ч. 1—2.
- Статистический справочник 1927 г. Сухуми, 1928.
- Товарищ комсомол. Документы съездов, конференций и пленумов ЦК ВЛКСМ. 1918—1968. Том I. Москва, 1969.
- Трифонов И.* Очерки истории к массовой борьбе в СССР в годы нэпа (1921—1937). Москва, 1960.
- Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. II. Кавказский край. — С.-Петербург, 1903.
- Тулумджян А. О.* Из истории революционного движения в Сочинском округе в 1905—1907 гг. Сухуми, 1958. = *Тулумджян А. О.* Из истории революционного движения в Сочинском округе.
- Тулумджян А. О.* Декабрьское вооруженное восстание 1905 года в Сочинском округе. Из истории революционных событий в Абхазии в 1905—1907 гг. Сборник статей. Сухуми, 1955.
- Улько Г. Е.* Октябрь на Черноморье. Исторический очерк об установлении Советской власти в бывшей Черноморской губернии. Краснодар, 1957. = *Улько Г. Е.* Октябрь на Черноморье.
- Уманцев Ф. М.* Колонизация свободных земель России. С.-Петербург, 1884.
- Фавицкий В.* Зеленая армия в Черноморье (1919—1920 гг.). — «Пролетарская революция», 1924, № 8—9 (31—52). = *Фавицкий В.* Зеленая армия в Черноморье.
- Фадеев Ф. В.* Русский царизм и крестьянская реформа в Абхазии. Сухуми, 1931.
- Фон-Дервиз Н. В.* Сухумский округ в сельскохозяйственном и лесном отношениях. — «Кавказское сельское хозяйство», 1894, № 48. = *Фон-Дервиз Н. В.* = Сухумский округ.
- Фридберг Л. Я.* Продовольственный налог и его историческое значение. — Ленинское учение о нэпе и его международное значение. Москва, 1973.
- Черноморский округ и его производительные силы. Том I. Новороссийск, 1923.
- Черноморское побережье Кавказа. Справочная книга. Сост. Ф. П. Доброхотов и др. Петроград, 1916. = Справочная книга Ф. П. Доброхотова.
- Шарапов Я. Ш.* Национальные секции РКП(б). Казань, 1967. = *Шарапов Я. Ш.* Национальные секции РКП(б).
- Шария С. И.* История социалистического преобразования сельского хозяйства в Абхазии (1921—1932). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Тбилиси, 1966. = *Шария С. И.* История социалистического преобразования.
- Швецова Р. М.* Перестройка работы сельских советов Абхазии в 1933 году в ходе Всесоюзного конкурса на лучшую работу сельсовета. — Сборник статей преподавателей и аспирантов Сухумского государственного педагогического института им. А. М. Горького. Сухуми, 1968.
- Шевцов И.* «Из демократической Грузии» в Советскую Россию. (Мои воспоминания). — «Путь к коммунизму», 1923, № 1.
- Шевцов И. Б.* Особое задание. Москва, 1965. = *Шевцов И. Б.* Особое задание.
- Янчевский Н. Л.* Гражданская борьба на Северном Кавказе. Том II. Ростов-на-Дону, 1927.

ПУТЬ В НОВУЮ ЖИЗНЬ

**Из истории эстонских поселений на Черноморском побережье Кавказа.
Вторая половина XIX века — 1929 г.**

Резюме

Национальная политика Советской власти, осуществлявшаяся под руководством Коммунистической партии, дала всем советским нациям, народностям и этническим группам, в том числе и не имевшим своей территории, возможность выйти на путь экономического, политического и культурного равновесия.

В своем выступлении на совместном торжественном заседании Центрального Комитета КПСС, Верховного Совета СССР и Верховного Совета РСФСР в Кремлевском Дворце съездов 21 декабря 1972 года Л. И. Брежнев говорил: «Теперь, в дни 50-летия нашего Союза, решение национального вопроса, преодоление отсталости ранее угнетенных наций представляется советским людям чем-то само собой разумеющимся и привычным. Но нужно вспомнить масштабы и сложность проделанной работы, чтобы оценить не только мудрость, но смелость и последовательность партии большевиков, которая поставила перед собой такую цель — и достигла ее».

После окончания гражданской войны и иностранной военной интервенции в Стране Советов насчитывалось до 190 тыс. эстонцев. Это были крестьяне, переселившиеся из Эстонии во второй половине XIX столетия и особенно в годы, предшествовавшие первой мировой войне, а также эстонские рабочие, партийный и советский актив, отступившие из Эстонии после падения Эстляндской Трудовой Коммуны, демобилизованные воины Эстонской дивизии Красной Армии. Большинство эстонского советского населения составляли крестьяне.

Основная масса эстонских крестьян проживала в Петроградской губернии и в Сибири. В меньшей степени, но довольно компактно, они были расселены в Крыму, на Кавказе, на Дальнем Востоке, в Средней Азии.

Изучение и обобщение работы, проведенной Коммунистической партией и органами Советской власти по вовлечению национальных меньшинств в социалистическое строительство, имеют, однако, большое научное и практическое значение. Опыт решения национального вопроса в СССР воодушевляет угнетенные народы мира на борьбу за освобождение от ига империализма, освещает им путь к свободе и независимости.

Об актуальности проблем истории национальных меньшинств свидетельствует идеологическая борьба на современной мировой арене. Идеологи империализма стремятся исказить результаты и практику осуществления национального вопроса в СССР, посеять вражду между народами нашей страны, оживить националистические настроения.

Изучение истории эстонских поселений опровергает измышления фальсификаторов и клеветников из лагеря империализма. Всестороннее, подлинно научное изучение истории национальных меньшинств, в том числе и эстонского национального меньшинства в СССР, необходимо и в интересах дальнейшего интернационального сплочения советских народов.

Актуальность и малая изученность темы побудили автора взяться за данную монографию.

Автор не ставил перед собой задачу освещения истории всего эстонского национального меньшинства. Она изложена в монографии В. Маамяги «Эстонские поселенцы в СССР (1917—1940 гг.)», изданной в Таллине в 1976 г. В настоящей монографии исследуется история только одной группы эстонских поселений, расположенных на побережье Черного моря — на территории Абхазской ССР и в районе Сочи Краснодарского края. Общая численность эстонского населения в этом районе по переписи населения 1926 г. составляла 2576 человек. В своей работе автор охватывает период с 1882 по 1929 гг.

Главное внимание в монографии уделено борьбе эстонских поселенцев за Советскую власть в 1918 — 1921 годах, за восстановление сельского хозяйства в последующие годы, за его подъем в период реконструкции народного хозяйства.

Вторая главная линия — освещение конкретных форм осуществления национальной политики Коммунистической партии и Советского правительства в области общественно-политической жизни (национально-государственное строительство, Советы, а также развитие духовной культуры, в первую очередь школьного образования и политико-просветительной работы).

Исходя из указания В. И. Ленина о необходимости «...смотреть на каждый вопрос с точки зрения того, как известное явление в истории возникло, какие главные этапы в своем развитии это явление проходило, и с точки зрения этого его развития смотреть, чем данная вещь стала теперь», в данной работе дается общая характеристика развития поселений до Великой Октябрьской социалистической революции.

Методологической и теоретической основой монографии послужили работы В. И. Ленина, решения и резолюции съездов, конференций и пленумов ЦК КПСС, а также решения эстонских секций ВКП(б).

Основными источниками при изучении темы явились материалы, извлеченные из 19 архивов и музеев Советского Союза.

Из материалов Центрального партийного архива Института марксизма-

ленинизма при ЦК КПСС в данной работе использованы документы эстонской секции отдела пропаганды и агитации ЦК ВКП(б) (ф. 17). Поскольку эстонские секции имели тесную связь с национальными поселениями, то указанные материалы содержат ценные сведения о работе эстонских школ, культурно-просветительной работе, об экономическом положении поселений, особенно в период восстановления народного хозяйства. Статистические данные о развитии культуры и экономики поселений, также сведения о деятельности Советов и школах эстонского национального меньшинства на Черноморском побережье содержит фонд 296 Центрального государственного архива РСФСР.

Ценный материал, характеризующий культурную и экономическую жизнь поселений, также деятельность Советов, хранится в Центральном государственном архиве Октябрьской революции и социалистического строительства СССР. Автор использовал материалы эстонского отдела Наркомнаца, находящиеся в фондах Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета (ф. 1235) и Народного Комиссариата по делам национальностей (ф. 1318).

Использованы рукописные материалы Государственного исторического музея ЭССР (ф. Д — ф. 284) и Литературного музея им. Ф. Р. Крейцвальда Академии наук ЭССР (ф. 83, ф. 295).

Среди материалов исторического музея наиболее ценными являются рукописи краеведа Якоба Нэрмана и собранные им сведения о поселениях в Абхазии (ф. 284). Особенно ценны воспоминания о революционных событиях 1905 — 1907 годов, Октябрьской революции и гражданской войне.

Из материалов Литературного музея в основном использованы объемистые собрания С. Соммера и Ю. Олева, характеризующие историю, материальную культуру и быт эстонских поселенцев.

Сведения о размахе и условиях переселения содержатся в материалах канцелярии губернатора Эстляндии (ф. 29) и канцелярии губернатора Лифляндии (ф. 296), хранящиеся в Центральном государственном историческом архиве ЭССР.

Ценные сведения, особенно по истории гражданской войны, извлечены из Партийного архива Института истории партии при ЦК КП Эстонии (ф. 247) и Центрального государственного архива Октябрьской революции и социалистического строительства ЭССР.

В исследовании использованы фонды Партийного архива Абхазского обкома КП Грузии (ф. 24), Центрального государственного архива Абхазской АССР (ф. 134, ф. 541), Абхазского института языка, литературы и истории Академии наук Грузинской ССР им. Д. И. Гулия (ф. 1), Партийного архива Краснодарского крайкома КПСС (ф. 9, ф. 557), Государственного архива Краснодарского края (ф. Р-102, ф. Р-365, д. Р-411, ф. 468, ф. 728), Новороссийского филиала Государственного архива Краснодарского края (ф. Р-9, ф. Р-17), Сочинского филиала Государственного архива Краснодарского края (ф. Р-117), Партийного архива Ростовского обкома КПСС (ф. 7), Государственного архива Ростовской области (ф. Р-1390, ф. Р-1485) и архива Сочинского музея краеведения (фонд документальных материалов).

Из материалов местных архивов весьма ценными оказались статистические данные фондов Владимировского и Сальменского сельсоветов (ф. 134 и ф. 541) в Государственном архиве Абхазской АССР. Используя их, автор смог проследить зарождение и развитие кооперации в эстонских поселениях.

Большинство из использованных архивных материалов впервые введено в научный оборот.

Автор использовал также печатные источники, среди которых первое место занимает периодическая печать того времени.

В первой главе — «Социально-экономическое положение эстонских поселений в дооктябрьский период (1882—1917)» — дается общая характеристика причин переселения, прослеживается процесс переселения и возникновения эстонских поселений на Кавказе, а также их социально-экономическое положение в дооктябрьский период.

Главной причиной переселения явилось быстрое развитие капиталистических отношений в сельском хозяйстве Эстонии в последней четверти XIX столетия. Возникший в результате дифференциации крестьянства многочисленный сельский пролетариат и беднота жаждали земли и искали путей к ее получению. Переселение в незаселенные районы России обещало открыть дорогу к земле.

Толчком к переселению на Кавказ послужили как сообщения в печати о переселении эстонцев в 1860-х годах в Самару и Крым, так и описания учителя тифлисской гимназии И. Р. Рецольдта об условиях жизни на Кавказе. И. Р. Рецольдт в своих статьях описывал традиции и быт кавказских народов, упоминал также об освободившихся землях, так как в ходе русско-турецкой войны 1877—1878 гг. многие коренные жители Абхазии уехали в Турцию. Все это оказало воздействие на крестьян, живших в Эстонии в нужде и жаждавших получить землю.

Переселенческой «горячке» содействовали также сообщения ходоков о выделении государством единовременного денежного пособия, возможность получения займа и освобождение от воинской повинности и государственных налогов. Большим облегчением послужил железнодорожный тариф от 16 апреля 1884 г., согласно которому переселенцы платили лишь четвертую часть стоимости билета за проезд в III классе.

Переселению препятствовали бюрократизм царских чиновников и медлительность почты. Получение разрешения на переселение занимало обычно один-два года. Многие крестьяне колебались, отказываясь от ранее принятого решения о переезде.

Первыми поселились на побережье Черного моря эстонцы из Крыма и Поволжья, которые переехали туда в 1850—1860 годах, но не сумели там закрепиться.

Первая партия эстонских переселенцев из Самары прибыла в Сухуми в мае 1882 года. В конце 1883 года к ним присоединились эстонцы из крымских поселений.

В конце 1883 г. переселенческая «горячка» охватила всю Северную Эстонию, затем она распространилась и на Южную Эстонию. Крестьяне потянулись на юг. В 1884 году эстонские переселенцы заселили два района на Черноморском побережье — вблизи Сочи, где были основаны поселения Сальме и Сулев, и в окрестностях Сухуми, где появились деревни Эстония и Линда.

В 1884 году еще одно эстонское поселение возникло в районе Сочи на землях усадьбы Варданеев, принадлежавшей брату царя Михаилу Николаевичу. Это поселение стало именоваться Ээсти-Ллоо.

Процесс возникновения эстонских поселений на Кавказе закончился в 1886 году с появлением в непосредственной близости от Кавказского хребта эстонского поселения Пунасе-Лагеда или Эсто-Садок.

Первые годы были для переселенцев чрезвычайно трудными. И без того тяжелое материальное положение усугубляли различные болезни, особенно малярия, отрывавшая людей от работы. На местах не хватало лекарства — хинина, и его приходилось доставлять за несколько сот верст из Тифлиса. Недоедание, малярия, которой заболели даже собаки и кошки, отсутствие крова над головой сделали положение переселенцев невыносимым. «Смертность в июле и августе месяце (1884 г. — Л. В.) в самое жаркое время года в бедных лачугах была огромна, так что по некоторым дням хоронили несколько покойников», — отмечает в своих воспоминаниях один из поселенцев с. Эстония. Здесь же отмечается: «Болезни, недоедание и вообще нищета повергли это скопище народа в прах».

Все эти лишения, выпавшие на долю эстонских переселенцев в начальные годы поселения, заставили большинство их искать новые места в России или возвратиться назад на родину.

Всего к 1886 году в Закавказье в общей сложности переселилось 1226 эстонцев (355 семей), из которых 281 семья или 946 человек остались жить в окрестностях Сухуми и в Черноморском округе.

Экономическая жизнь поселений стала развиваться лишь в середине 1890-х годов, когда на всем побережье Черного моря усилились капиталистические отношения.

Общественно-экономические и общественно-политические изменения, происшедшие к концу прошлого столетия на побережье Черного моря, повлияли также на эстонских поселенцев. Для получения обзора динамики капиталистических отношений в поселениях автор использовал, по примеру В. И. Ленина, данные переписи населения 1897 года. При группировании населения по признаку разделения общественного труда мы видим, что эстонское население, занимавшееся сельским хозяйством, составляло 82,2%, торгово-промышленное население — 12,5%, непроизводительное — 5,3% (табл. 1 и 2). Приведенные данные свидетельствуют также об изменениях в классовой структуре эстонского населения. Образовалась пролетарская прослойка в лице людей, работавших в промышленности, строительстве и в сфере обслуживания. Возникновение буржуазии, особенно мелкой, подтверждает именно непроизводительная часть эстонского населения, особенно люди, занимавшиеся торговлей.

Имущественную дифференциацию в эстонских поселениях показывает также сформировавшаяся уже в конце прошлого столетия пролетарская прослойка поселенцев из числа так называемых паспортников. Их число выросло после революции 1905 года. С интенсивным развитием капитализма все больше обострялись противоречия между различными слоями поселенцев.

Первой политической школой для бедных слоев эстонских поселенцев стала революция 1905 года. Особенно активно в революционных событиях участвовали поселенцы района Сочи.

С развитием капитализма экономическая деятельность зажиточных эстонских поселенцев заметно расширилась. Они стали играть руководящую роль в создаваемых по их инициативе сельскохозяйственных товариществах и кооперативах капиталистического типа. Опыт, привезенный с собой из капита-

листически более развитой Эстонии, помог им быстрее перейти к товарному сельскому хозяйству (производство молока и выращивание фруктов для рынка).

Укрепление связей богатой верхушки здешних поселений с эстонскими буржуазными кругами как на родине, так и в Петербурге перед первой мировой войной и во время войны способствовало распространению буржуазно-националистической идеологии в среде поселенцев, что тормозило рост политического сознания трудового населения эстонских деревень рассматриваемого региона.

Политика Коммунистической партии, решительно покончившая с первых дней Октября со всей системой национального угнетения и неравенства, а также события гражданской войны, привели трудового эстонского поселенца в ряды борцов за Советскую власть.

Вторая глава озаглавлена «Эстонские поселения в годы Октябрьской революции, гражданской войны и иностранной военной интервенции (1918—1921)» и посвящена в основном участию эстонских поселенцев в борьбе за Советскую власть в Абхазии в 1918 году, а также их участию в партизанском движении в бывшем Сочинском округе Черноморской губернии, в тылу денкинцев.

В начале апреля 1918 г. в результате народного восстания в Абхазии была провозглашена Советская власть. Среди восставших, захвативших утром 8 апреля Сухуми, находился также отряд фронтовиков и безземельных из поселения Эстония. После победы восстания влияние фронтовиков и безземельных в общественно-политической жизни поселения Эстонии значительно выросло. Несмотря на активность буржуазно-националистических элементов, в сельские органы Советской власти народ избрал представителей фронтовиков и безземельных. В качестве их представителя в Гумистинский Совет крестьянских депутатов был избран эстонец А. Бостон.

Советская власть в Абхазии просуществовала до середины мая. Силы контрреволюции, опираясь на меньшевистские воинские части, предприняли наступление на Советскую Абхазию. Бок о бок с другими национальностями на защиту молодой Советской власти активно встали и эстонские поселенцы. Они сооружали и укрепляли оборонительные позиции, постоянно принимали участие в охране важных объектов. Из поселения Эстония на фронт добровольцами ушли десятки поселенцев.

В майских боях 1918 г. Советская власть в Абхазии потерпела поражение, но она оставила в жизни поселенцев глубокий след. Деятельность фронтовиков и безземельных и участие поселенцев под их руководством в вооруженной борьбе за Советскую власть обогатили беднейшие слои населения политическим опытом. А это, в свою очередь, способствовало созданию благоприятной почвы для дальнейшей руководящей и организаторской работы большевиков, возглавлявших борьбу за восстановление Советской власти в Абхазии.

Советская власть в Сочинском округе, в том числе в эстонских селах Эсто-Садок (Пунасе-Лагеда), Сальме и Сулев, была установлена в начале 1918 года. Однако процесс социалистических преобразований был прерван наступлением сил контрреволюции. Летом 1918 г. в пределы Северо-Кавказской Советской Республики вторглись грузинские меньшевики, захватившие

территорию Сочинского округа вплоть до Туапсе. Но власть их продолжалась недолго. В феврале 1919 г. Сочинский округ заняли деникинцы, которые реставрировали самодержавные порядки.

Толчком к всеобщему восстанию крестьян Сочинского округа, включая и эстонских поселян, против деникинского режима послужил приказ Деникина о мобилизации пятнадцати призывных возрастов, изданный в марте 1919 г.

5 апреля 1919 г. на Монастырской горе около селения Сулев состоялось общее собрание крестьян окрестных деревень, в котором приняли участие русские, эстонцы, молдаване и грузины. Было принято единогласное решение начать борьбу с деникинцами и избраны командиры двух партизанских отрядов — Антон Шукстав из Сальме и Николай Рощенко из Ахштара. Главный штаб партизан разместился в селе Сальме.

Боевые действия между партизанами и карательными отрядами в районе Мехадьрь-Сальме продолжались с 7 по 11 апреля (схема 1). Несмотря на героическое сопротивление партизан, деникинцы артиллерийским и пулеметным огнем вытеснили их из Сальме, но окончательно разгромить не смогли.

По указке английского командования между грузинскими меньшевиками и деникинцами в мае 1919 г. была установлена нейтральная зона, на территории которой остались Сальме и Сулев.

Летом 1919 г. Кавказский крайком РКП(б) восстановил связь с партизанами южной части Сочинского округа. В сентябре 1919 г. крайком отправил в нейтральную зону своего представителя М. Томашевского.

В ноябре 1919 г. в Гаграх был создан Комитет освобождения Черноморья (КОЧ), находившийся под влиянием эсеров и меньшевиков. В район формирования вооруженных сил КОЧ Кавказский крайком РКП(б) направил группу военных специалистов, которая состояла из коммунистов и преданных Советской власти беспартийных советских работников, интернированных в Грузии после падения Советской власти на Северном Кавказе. Их задача состояла в том, чтобы постепенно занять командные должности в крестьянском ополчении, опираясь на доверие трудящихся к большевикам, их симпатии к Советской власти, превратить крестьянское движение из антиденикинское в движение за победу Советской власти и, наконец, отстранить эсеров и меньшевиков от руководства КОЧ.

КОЧ сформировал три дружины и несколько партизанских отрядов. Первая и третья дружины состояли в основном из отступивших с Северного Кавказа и интернированных в Грузии красноармейцев. Во вторую дружину вошли действовавшие в нейтральной зоне отряды партизан, состоявшие из русских, молдаван, грузин и эстонцев из Сальме, Сулева и Ермоловки.

Военные действия антиденикинского ополчения начались 28 января 1920 г. Местом сбора и нахождения полевого штаба крестьянского ополчения был центр Сулева. В результате полуторядневных боевых действий ополченцы прорвали укрепленные позиции деникинцев на правом берегу р. Псоу и рано утром 3 февраля освободили окружной центр Сочи.

В начале марта 1920 г. крестьянское ополчение объединилось с Советской Зеленой Армией — образовалась Красная Армия Черноморья.

Поселения Сальме и Сулев продолжали оставаться нейтральной зоной, согласно мирному договору, заключенному между РСФСР и Грузинской Демократической Республикой 7 мая 1920 г. Грубо нарушив мирный договор

и вопреки воле большинства населения, меньшевики летом 1920 г. оккупировали этот район.

Важным событием этого периода в жизни эстонских поселений было создание партийной группы в селе Эстония в первой половине 1920 г. В партийную группу, которой руководил А. Романов, входили четыре эстонских поселенца.

В конце 1920 г. влияние партийной группы в селе Эстония настолько усилилось, что назначенный меньшевиками сельский комиссар фактически находился под контролем партийной группы.

В феврале 1921 г., когда в Абхазии вспыхнуло восстание против меньшевиков, был упразднен существовавший меньшевистский сельский комиссариат и избран революционный комитет.

В начале марта во всей Абхазии восставшие восстановили Советскую власть.

По всей Абхазии, в том числе и в эстонских поселениях, были образованы органы власти трудящихся — революционные комитеты. На выборах новых органов власти эстонские поселенцы выразили глубокую признательность силам революции.

Третья глава — «Эстонские поселения в период новой экономической политики» — охватывает период с 1921 по 1929 гг. Главное внимание уделяется экономическому строительству в восстановительный период и в период, предшествовавший коллективизации. Существенным здесь является анализ развития в сельском хозяйстве социалистических экономических форм — кооперации. В области общественно-политической жизни поселенцев обстоятельно рассматриваются конкретные формы осуществления национальной политики Коммунистической партии и Советского правительства.

Первая мировая и гражданская войны, а также меньшевистский режим привели к значительному снижению уровня производительных сил эстонских поселений. Не хватало рабочей силы, орудий производства, семян, транспортных средств и т. п.

Советская власть оставила земельные участки поселенцев неприкосновенными. Это повысило авторитет Коммунистической партии и органов Советской власти в глазах поселенцев, оказало сдерживающее воздействие на оптацию и, в конечном счете, укрепило среди трудящихся крестьян уверенность в будущих успехах экономического строительства в Стране Советов. Советская власть оказывала поселенцам, особенно беднякам, помощь в приобретении семян, орудий производства и продуктов питания и т. д., причем беднякам продукты питания выделялись бесплатно.

Большую роль сыграла массовая работа партийных и советских органов в эстонских поселениях по разъяснению земельной и налоговой политики Советской власти. Эстонские секции РКП(б) и эстонский отдел Наркомнаца в 1921 — 1923 гг. регулярно направляли в поселения инструкторов. Благодаря разъяснительной работе и инициативе инструкторов, в 1922 г. в большинстве эстонских поселений Черноморского побережья были созданы сельскохозяйственные и потребительские кооперативы и реорганизованы старые общества.

Особо успешно действовал Сальменский потребительский кооператив в Сочинском районе (табл. 5). В 1923 — 1925 гг. количество его членов

выросло на 36,4%. Общий валовой оборот в 1926—1927 гг., по сравнению с 1923 годом, вырос в 2,4 раза. Товарооборот в период 1923—1925—1926—годов вырос в 2,8 раза. Если в 1923 г. товарооборот кооператива составлял 42,2% от валового оборота, то в 1926—1927 гг. — уже 77,7%.

Кроме потребительской кооперации розничной торговлей занимались также сельскохозяйственные кооперативы, которые с 1922 г. действовали в поселениях Эсто-Садок (Пунасе-Лагеда), Сулев, Сальме и Эстония.

Постепенно крепнувшая торгово-производственная деятельность потребительской кооперации и сельхозкооперативов в значительной мере содействовала повышению материального благосостояния поселенцев. Они убеждались в том, что кооперация дает большую пользу, облегчает решение экономических проблем.

Степень кооперирования эстонских крестьян была высокой. В 1925 г. в Сулеве процент кооперированных поселян составил примерно 50, в Сальме — 75% (по состоянию на 6 ноября 1926 г.). В селе Эстония количество членов кооперации с осени 1924 г. выросло с 50 до 95% к 18 января 1926 г. В то же время по состоянию на 1 октября 1927 года из всех крестьянских хозяйств Абхазии состояли членами кооперативов 48,2%. Пятидесятипроцентного рубежа кооперирования Абхазия достигла только в 1929 году.

Изучая экономическое положение поселенцев, автор пришел к выводу, что к концу восстановительного периода эстонские поселения достигли довоенного уровня.

Восстановление экономики сопровождалось изменениями в социальной структуре основных слоев поселенцев.

При анализе социальной дифференциации поселенцев на основе архивных материалов автор пришел к выводу, что процесс расслоения среди эстонских поселенцев Черноморского побережья в условиях восстановительного периода протекал аналогично с процессом расслоения всей крестьянской массы страны Советов, т. е. в результате советской экономической политики крестьянская масса осередничивалась (табл. 6, 8).

Восстановив экономику, эстонский поселенец вместе с братским многонациональным крестьянством подошел в своем развитии к новому периоду — к периоду борьбы за социалистическое преобразование сельского хозяйства. Предпосылки для этого были теперь созданы.

В 1926—1929 годы все формы кооперации в поселениях получили дальнейшее развитие и укрепились. В результате еще больше окрепли предпосылки для перехода кооперативов от снабженческо-бытовой деятельности к сфере производственной. Вместе с бурным ростом основных средств усилилась также финансово-производственная деятельность кооперативов (табл. 9), что оказывало значительное влияние на социально-экономические процессы в поселениях.

Бедняки поселений получали через кооперативы кредиты на льготных условиях. Значительно увеличилось взносы кооперативов в фонд кооперирования бедняков — из годовой чистой прибыли выделялось в этот фонд 15%. Из него бедняки получали ссуду сроком на 3—5 лет.

Кооперативы эстонских поселений ставились в пример во всей Абхазии.

В результате последовательного улучшения финансово-экономического положения, расширения торгово-производственной деятельности потребитель-

ских и сельскохозяйственных кооперативов в поселениях резко повысилась степень кооперирования. Уже к осени 1928 года в поселениях Сальме и Сулев в кооперативах состояло 90—95% хозяйств. Для сравнения можно отметить, что по состоянию на 1 апреля 1929 г. процент кооперированных крестьянских хозяйств в Абхазии в целом составлял 57,4%.

В период подготовки к коллективизации действовавшие в эстонских поселениях кооперативы по своему составу стали интернациональными. Все больше армян, русских, грузин и т. д. стало вступать в члены кооперативов.

Интернационализация состава кооперативов способствовала освоению передового производственного опыта, укрепляла связи между крестьянами разных национальностей, содействовала ликвидации национальной ограниченности, объединяла бедняков и середняков в борьбе против кулачества.

1929 год стал переломным для эстонских поселенцев на Черноморском побережье Кавказа.

В первых рядах борцов за социалистическое преобразование сельского хозяйства в эстонских поселениях шли батраки и бедняки, руководимые местными партийными и советскими органами. Под их руководством бедняцкие группы, действовавшие при кооперативах и сельсоветах, стали активными организаторами колхозов.

Независимо на отчаянное сопротивление кулачества, в конце 1929 г. колхозы были созданы в Сулеве и Эсто-Садке (Пунасе-Лагеда). Несколько позже, в 1930—1931 годах, было положено начало коллективным хозяйствам также в Сальме, Алам-Линде и Эстонии. Кулачество как класс было ликвидировано.

В заключительной части третьей главы показано, как в области общественно-политической жизни эстонских поселений претворялись в жизнь ленинские принципы национальной политики.

Новое административно-территориальное деление на Северном Кавказе учитывало интересы национальных меньшинств — начиная с 1924 г. стали создаваться национальные сельсоветы.

По неполным данным, в начале 1925 г. в Северо-Кавказском крае имелись 85 национальных сельсоветов. Эстонских сельсоветов к началу 1926 года было четыре: Хуссы-Кардоникский, Ливонский, Ново-Эстонский и Подгорский. В 1926 году в Черноморском округе был образован еще один эстонский сельсовет — Сальменский. В конце 20-х годов поселение Эстония в Абхазии также стало центром национального сельсовета.

Хотя в Эсто-Садке (Пунасе-Лагеда), Алам-Линде и др. эстонских поселениях национальных сельсоветов не имелось, их население на равных правах с другими национальностями принимало участие в работе местных Советов. Территория сельсовета Красная Поляна объединяла одно эстонское поселение и несколько деревень с греческим и русским населением. В 1925 г. национальный состав этого сельсовета выглядел так: греков 45,9%, русских 31,6%, эстонцев 14,0%, представителей других национальностей 8,5%. В сельский совет входило девять греков, семь русских и три эстонца. ВЦИК СССР отметил, что сельсовет в Красной Поляне работает хорошо, национальных трений там нет.

При осуществлении ленинской национальной политики важная роль отводилась школьной и массово-политической работе на родном языке. Учреж-

дения культуры и национальные школы существенно содействовали политическому воспитанию поселенцев.

Формирование новой, советской культурной жизни происходило в острой идеологической борьбе со старыми просветительскими обществами, вследствие чего переход к социалистическим формам организации массово-политической работы — к клубам и избам-читальням — был осуществлен не сразу.

Успешное восстановление народного хозяйства положительно сказалось на развитии культурной жизни в эстонских поселениях. Большую роль в этом сыграли комсомольские организации. Первая комсомольская ячейка была создана в Сулеве в 1923 г. К 1926 году комсомольские ячейки имелись во всех эстонских поселениях.

Политико-просветительную работу в эстонских поселениях возглавляли эстонские секции ВКП(б). Они направляли на места инструкторов, организовали издание газет, выпуск политической и учебной литературы на эстонском языке, распространяли ее в поселениях. Они превратили клубы в центры партийной и политико-просветительной работы в массах.

Одним из лучших являлся крестьянский клуб в Сулеве, начавший свою деятельность в 1921 году. В конце 1924 года клуб насчитывал 80 членов. В духовом оркестре выступало 17, в хоре — 20, в драмкружке — 10 человек. В клубе была организована ленинская комната, регулярно выпускалась стенгазета «Ноор талупоэг» («Молодой крестьянин»), проводились занятия в политических кружках.

В 1923 — 1925 годах политико-просветительная работа активизировалась и в Пунасе-Лагеда, Сальме, Эстония и др. эстонских поселениях. Были созданы драматические, спортивные и музыкальные кружки, организации МОПРа, Осоавиахима. Регулярно читались лекции на политические темы. Проводились коллективные читки газет.

Вся просветительная деятельность, работа хоровых, драматических, музыкальных кружков тесно увязывалась с политической агитацией, что значительно повысило идейное содержание культурных мероприятий, а это, в свою очередь, способствовало росту политической сознательности трудящихся поселенцев.

В эти годы между эстонскими поселенцами и крестьянами других национальностей укреплялись не только экономические, но и культурные связи. Совместно с крестьянами соседних сел отмечались революционные праздники, проводились спортивные соревнования, молодежь обучалась военному делу.

После победы Великой Октябрьской социалистической революции многие школы в эстонских поселениях перешли на родной язык обучения. Организация школ для национальных меньшинств с родным языком обучения происходила по мере подготовки учительских кадров и издания учебных пособий.

Школы в Эсто-Садке (Пунасе-Лагеда), Сальме и Сулеве перешли на эстонский язык обучения уже в первом году Советской власти. Вначале не хватало учебников на родном языке, но постепенно, благодаря усилиям эстонских издательств в Ленинграде, эти трудности были преодолены. В 1924 году на эстонский язык обучения перешли также школы поселений Эстония, Алам-Линда и Юлем-Линда.

Национальная политика Советского государства в области просвещения отражена и в переписи населения 1926 г. По ее данным, из всех эстонцев

Черноморского побережья Кавказа (Абхазская АССР и Черноморский округ) грамотными были 77,3%, в том числе на родном языке 91,2%. Для сравнения можно привести данные переписи населения 1897 года по Сухумскому округу и Черноморской губернии: процент грамотных эстонцев составлял тогда 72,4; писать по-эстонски умели только 47,2% поселенцев.

Важную роль в процессе приобщения поселенцев к социалистическому строительству сыграли учителя. Они непосредственно участвовали в организации пионерских отрядов, которые под руководством комсомольских ячеек поселений проделали большую работу по воспитанию чувства коллективизма, укреплению идей интернационализма, советского патриотизма и трудолюбия среди учеников. Они участвовали в художественной самодеятельности, вели атеистическую пропаганду, боролись против религиозных обрядов и праздников.

Деятельность Коммунистической партии и органов Советской власти по приобщению эстонских национальных меньшинств к социалистическому строительству на Черноморском побережье Кавказа явилась конкретным примером проведения в жизнь ленинской национальной политики.

Isikunimede register

- Adamija, V. — 59
Aleksšašenko, A. — 70, 160
Anvelt, J. — 10
Atarbekov, G. — 55
Auner (Öuner) — 18, 20, 129
- Beika, A. — 12, 160
Benke, F. — 57, 128
Berendsen, R. — 43
Beria, M. — 88, 160
Block, J. — 35, 74
Block, M. — 19, 49
Boikov, V. — 15, 160
Bolonkin, V. — 58
Bornhöhe, E. — 145
Boston, A. — 56, 170
Boston, J. — 56
Brežnev, L. — 5, 156
Brusnikin, J. — 16, 160
Budjonnõi, S. — 75
Buk, W. — 33, 41, 139, 158
Burnevitš — 68
- Cotton — 74
- Damenija, E. — 55
Denikin, A. — 59, 61, 62, 63, 64, 66,
70, 71, 72, 75, 76, 78, 80
Dironov, S. — 76
Djatškov-Tarassov, A. — 25, 26, 161
Dobrohotov, F. — 28, 32, 36, 37, 42,
Dzidzarija, G. — 43, 44, 50, 54, 55, 66.,
67, 68, 69, 70, 76, 77, 78, 79, 161
Dzidziguri, V. — 72
Džanašija, P. — 71
- Eber, E. — 129
Elango, O. — 138, 159
Ertis, E. — 11, 159
Ešba, J. — 54, 55, 57, 88
- Fadejev, A. — 18, 164
Favitski, V. — 70, 71, 72, 75, 164
Fine — 68
Fon-Derviz, N. — 30, 164
Fridberg, L. — 82, 83, 164
Furnik, M. — 68
- Gikalo, N. — 126
Glück, W. — 74
Golub, P. — 52, 160
Grafi, M. — 6, 11, 159, 160
Grossman, H. — 45
Grossmann, V. — 33, 160
Grünberg, V. — 11, 159
Gukasjants, L. — 25, 161
Gulia, D. — 167
Guruli — 72
- Heimann, J. — 119
Heinson, H. — 19
Hion, J. — 139
Holberg, H. — 47

- Inal-ipa, S. — 28, 161
 Ingermann, A. — 47
 Issakov, S. — 14, 159
 Ithal, J. — 19
- Jansen, E. — 11, 159
 Jantševski, N. — 61, 164
 Jefremov, J. — 23, 161
 Juhanson — 111
 Juhanson, J. — 79, 128
 Jänes, H. — 93, 137, 138
 Jänes, K. — 45
 Jänes, V. — 153
 Jürgenstein, A. — 43
 Jürvetson, A. — 35
- Kaares, M. — 19
 Kabojev — 125, 161
 Kamma, M. — 153
 Karma, O. — 39, 159
 Kartašev — 65, 66
 Kazanski, J. — 71, 72, 73, 74, 75
 Kaufman, A. — 161
 Kilk, J. — 17
 Kilstrom, J. — 35
 Kin, D. — 59, 70, 161
 Kingissepp, V. — 43, 156
 Kiratšjan, A. — 49
 Kirov, S. — 70, 162
 Kisseljov, P. — 65
 Klingen, I. — 161
 Knut, V. — 12
 Koltšak, A. — 71
 Kondrašev, I. — 70, 162
 Konno, M. — 153
 Koop, A. — 87, 131, 159
 Korbmann — 18, 20
 Korganov, G.-N. — 52
 Korjakova, M. — 129
 Kostin, A. — 49
 Kozlov, A. — 27, 59, 64, 67, 68, 69, 70,
 71, 72, 73, 74, 75, 161
 Kozlov, L. — 24, 32, 35, 161
 Kotšenovski, D. — 37, 162
 Krassilnikova, K. — 61, 70, 162
 Kratsov, G. — 35
 Kreutzwald, Fr. R. — 167
 Krönström, G. — 65
- Kuhhaleišvili, S. — 55
 Kuk, H. — 47
 Kuprava, A. — 84, 85, 91, 94, 105, 108,
 109, 110, 122, 162
 Kuzmin-Korovajev, A. — 23, 162
 Kuusberg, A. — 159
 Käbisson, J. — 119, 138
- Laurensius, A. — 21
 Leht, A. — 62
 Leht, Fr. — 146
 Leht, J. — 62, 79, 146
 Lenin, V. I. — 7, 26, 27, 33, 36, 37, 39,
 40, 42, 44, 46, 51, 61, 63, 71, 81, 82,
 83, 84, 90, 91, 98, 102, 103, 124, 132,
 133, 151, 152, 155, 166
 Lepjoškin, A. — 162
 Liiv, A. — 53, 57
 Lindvest, J. — 19, 20
 Linkholm, K. — 116, 159
 Litškov, L. — 25, 33, 162
 Lökk, H. — 12, 153
 Loktev, N. — 129
 Ludšveit, J. — 52, 55, 162
 Ludvik, H. — 62, 74
 Ludvik, V. — 21, 49, 62, 68, 159
 Luiga, G. — 43
 Lõoke, J. — 119
- Maamägi, V. — 5, 10, 11, 87, 113, 116,
 117, 159, 162
 Maasikas, M. — 153
 Maharadze, F. — 70, 162
 Martin, A. — 45, 46, 47, 77, 88, 162
 Melihhov, O. — 32, 162
 Meomuttel, J. — 9, 159
 Mihhail Nikolajevitš, suurvürst — 22,
 26, 168
 Mikojan, A. — 126
 Mistris, M.-P. — 12, 162
 Mogiljov, J. — 62
 Morinets, P. — 74
 Moskvitšev — 75
 Motšalov, V. — 28, 30, 162
 Muga — 36, 159
 Möistlik, Fr. — 47
 Mülbach, A. — 21

- N., Chr. — 24, 28, 159
 Naine — 146, 159
 Nassonov, P. — 111, 162
 Nerman, J. — 8, 167
 Netšipurnova, N. — 126, 162
 Nigol, A. — 9, 10, 18, 22, 53, 159
 Nikolai II — 25
 Nugis, A. — 68
 Nurmanov, — 125, 163

 Odenberg, L. — 19
 Olev, J. — 8, 12, 39, 62, 121, 141, 167
 Olev, T. — 21
 Olonetski, A. — 18, 28, 32, 163
 Ordžonikidze, G. — 70, 156, 163
 Orgusaar, G. — 62, 79
 Ots, J. — 112, 138

 Padar, J. — 129
 Paklar, E. — 10, 97
 Pallo, K. — 9, 17, 159
 Pasternatski, O. — 32
 Peradze, A. — 73
 Peterson, A. — 79
 Pihlapuu, L. — 8, 22
 Piir, P. — 17
 Pipija, G. — 52, 163
 Plotnik, E. — 133, 159
 Pojarko, N. — 34, 58
 Pokšiševski, V. — 14, 163
 Ponamar, J. — 18, 21
 Pozern, B. — 126
 Pullat, R. — 11, 159
 Puuman, J. — 23
 Päll, E. — 11, 159
 Pärn, L. — 22
 Pärn, M. — 22
 Pöögelmann, H. — 133

 Radovitš, G. — 55
 Radovitš, P. — 78
 Razgon, I. — 70, 163
 Raudkepp, A.-F. — 20
 Rebane, L. — 15, 159
 Reismann, N. — 68
 Renning, P. — 20
 Rezold(t), J.-R. — 14, 15, 17, 18, 168
 Robert, K. — 11, 133, 159
 Romanov, A. — 53, 57, 78, 172

 Romm, V. — 153
 Roštšenko, N. — 63, 72, 73, 171
 Rõbinski, G. — 28, 30, 163
 Rästas, O. — 97, 114, 145, 150

 Sablin, O. — 71, 73
 Sagaria, B. — 85, 121, 126, 130, 163
 Saks, H. — 97, 125, 159
 Salijan, V. — 49
 Salnikov — 34
 Sauer, Fr. — 47
 Segal, J. — 33, 163
 Seidemann, G. — 35
 Sergejev, M. — 32
 Severin, H. — 12, 116, 119, 153
 Silberant, H. — 18
 Skibitski, V. — 35, 163
 Skobelev — 72, 73
 Sommer, S. — 8, 43, 45, 46, 47, 51, 55, 86, 167
 Soonpää, L. — 158
 Soovik, V. — 45, 47
 Sovetkin, F. — 131, 133, 163
 Spiegel, J. — 68
 Spiegel, R. — 68
 Spirin, L. — 71, 163
 Suits, K. — 12
 Suksta(v), A. — 63, 74, 76, 171
 Svanidze, N. — 54
 Sõrm, A. — 111

 Safir, J. — 58
 Šahhovskoi, S. — 15, 16, 161
 Šarapov, Š. — 6, 12, 164
 Šaria, S. — 105, 122, 162, 164
 Seremetjev — 20
 Ševtsov, I. — 71, 72, 73, 74, 164
 Šlikevitš, S. — 36
 Svetsova, R. — 131, 164

 Zaitsev, P. — 130, 159
 Zavriev, D. — 23, 161
 Zemljatška, R. — 126
 Zimin, V. — 61, 71

 Tampere, H. — 161
 Tanvel, J. — 35
 Tiismus, A. — 12
 Tiismus, J. — 25
 Tikk, J. — 62

Till, J. — 35
Tinnert, A. — 12
Tobias, O. — 68
Tolstoi, D. — 131
Tomaševski, M. — 71, 73, 171
Tomberg, M. — 9
Tomberg, T. — 65, 76, 160
Toomberg, K. — 19
Trempi, A. — 113
Trifonov, I. — 115, 164
Trillo — 23
Trussov — 75
Truumann — 18, 20
Tšerkezia, I. — 67
Tuljan, L. — 116
Tulumdžjan, A. — 31, 34, 35, 164
Turkmanjan, K. — 49

Udalov, N. — 116, 121

Ulko, G. — 43, 44, 49, 164
Umantsev, F. — 16, 164
Utadze, G. — 73

Vaino, G. — 135, 145
Varm, T. — 129
Vassar, A. — 11, 160
Vehes, A. — 131
Veidenbaum, J. — 18, 160
Vereštšagin, A. — 19, 160
Viksna, D. — 12, 160
Vilde, E. — 20, 24, 25, 160
Villmann, A. — 47
Vojeikov, A. — 32, 160
Vollmann, M. — 19
Voronovič, N. — 68, 160
Vunk, J. — 71
Võgrijanov, I. — 71
Võime, L. — 16, 21, 26, 27, 62, 160

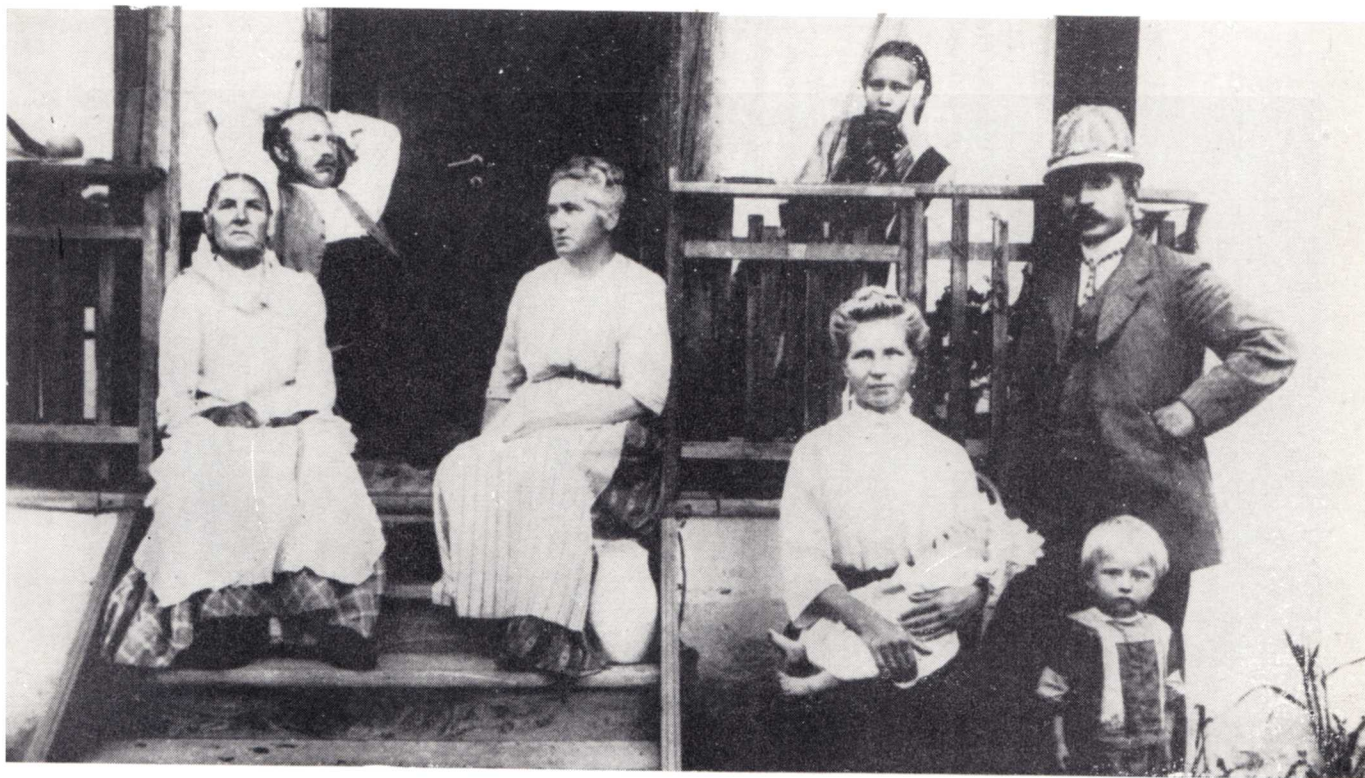
Sisukord

Sissejuhatus	5
1. Eesti asunduste sotsiaal-majanduslikud olud Oktoobri-eelsel perioodil (1882—1917)	13
1.1. Asunduste rajamine Kaukaasia Musta mere rannikule	13
1.2. Asunduste majanduslik areng ja sotsiaalsed suhted (1890-ndate aastate keskaik — 1917)	27
2. Eesti asundused Oktoobrirevolutsiooni, kodusõja ja välismaise sõjalise interventsiooni aastail (1918—1921)	49
2.1. Eesti asunikud võitluses nõukogude võimu eest 1918. aastal	49
2.2. Eesti asunikud valgekaartlaste ja gruusia menševike võimutsemise perioodil (sügis 1918 — kevad 1921)	58
3. Eesti asundused uue majanduspoliitika perioodil (1921—1929)	81
3.1. Eesti asundused taastamisperioodil (1921—1925)	81
3.2. Eesti asundused kollektiviseerimiseks valmistumise ajajärgul	103
3.3. Leninliku rahvuspoliitika rakendamine eesti asundustes	123

Kokkuvõtteks	150
Kasutatud allikad ja kirjandus (koos lühenditega)	155
Путь в новую жизнь. Из истории эстонских поселений на Черноморском побережье Кавказа. Вторая половина XIX века — 1929 г. Резюме . . .	165
Isikunimede register	177

Grupp Punase Lageda noori. Pildistatud Esimese maailmasõja eel

A.-H. Tammsaare 1912. aastal Punasel Lagedal

«Libahundi» näitetrupp Ülem-Lindas 1918. aastal

Salme esiasukas Johannes Lindvest

Estonia keelpilliorkester 1914. aastal. Juhatab J. Pint

Ühendatud orkestrid Suhumi üleüldisel juubelilaulupeol 1914. aastal

Jõuka asuriku elamu Estonias. 1914. aasta

Kool-kirik Estonia asunduses. Pildistatud u. 1912. aastal

Salme ja Sulevi 25. aasta juubeliteost osavõtjad

Asuniku elamu Ulem-Lindas. U. 1914. aasta

Sulevi asunduse ühiskondlik keskus: (paremalt) koolimaja, rahvamaja («kuur») ja kooliinternaat.
Foto u. 1919. aastast

Suhumi Eesti Majandusühisuse kaupluse ja juhatuse hoone. Pildist. u. 1914. aastal

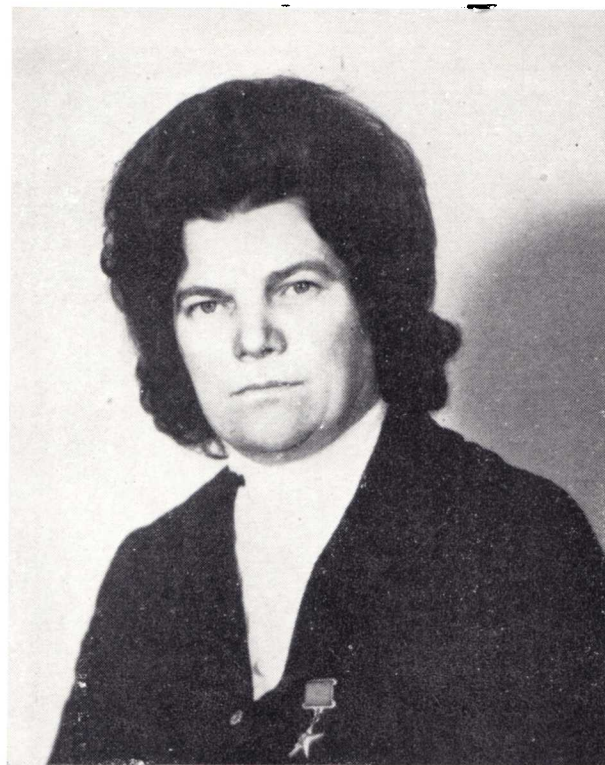
Sotsialistliku töö kangelane Mihkel Konno

Sotsialistliku töö kangelane Margarete Kamma

Sotsialistliku töö kanglane Vambola Jänes

Sotsialistliku töö kanglane Maimo Maasikas

Sotsialistliku töö kanglane Hilda Lokk

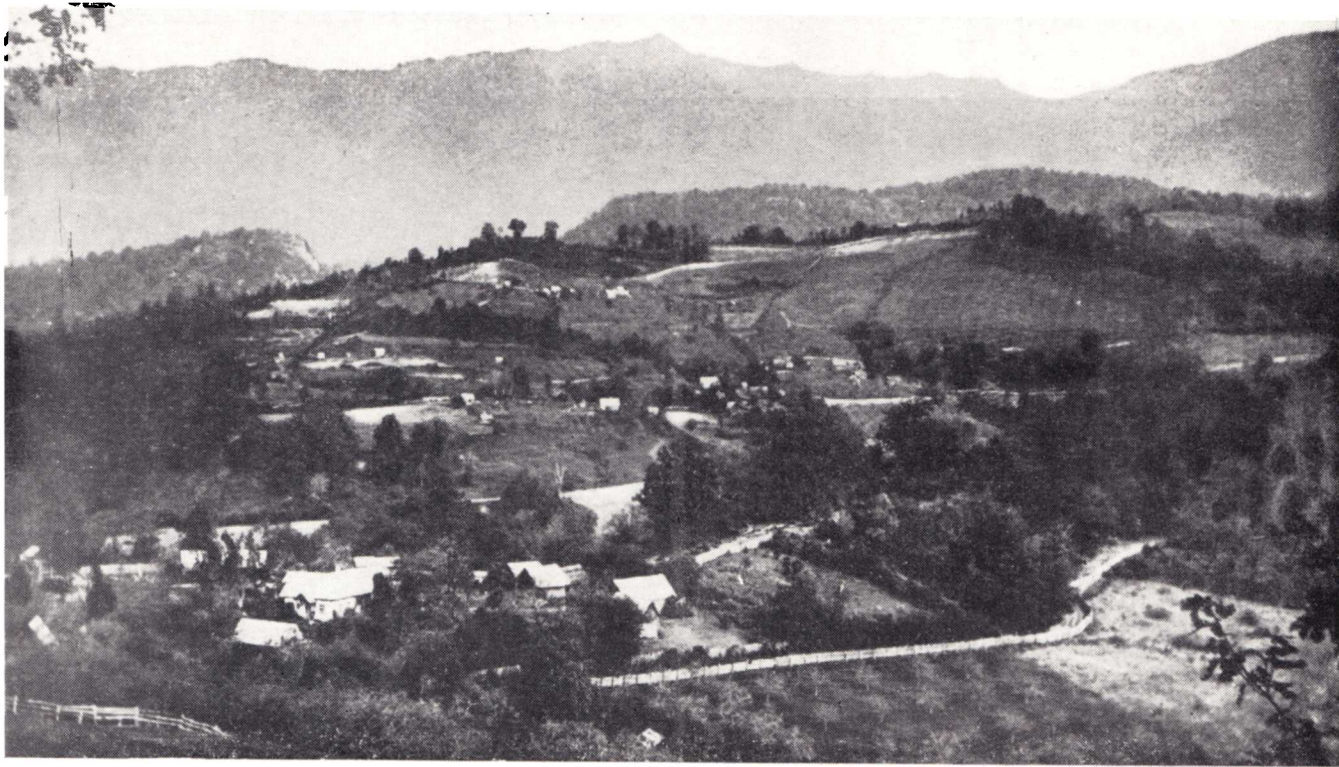
Sotsialistliku töö kanglane Hans Severin

Sotsialistliku töö kangelane Voldemar Romm

Esimeste kolhoosiastujate registreerimine Salmes 1930. aastal

Üldvaade Sulevist. 1928. aasta

Ploomjkonservehas Salmes. 1929. aasta

Fluoride vastuvõtt Jermolovskis (Konnas) 1927. aastal

Hobuste ühistamine Sulevis 1930. aastal

1. mai pidustused Salmes 1926. aastal

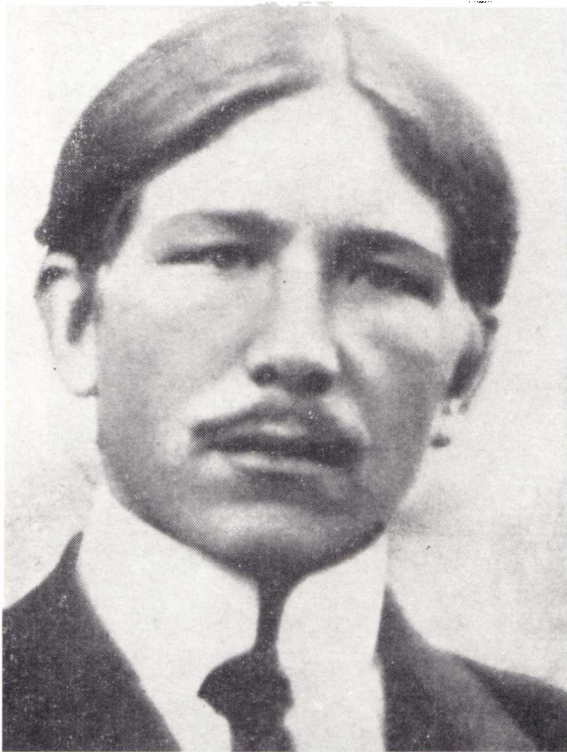
Esimene künd Salme kolhoosis 1930. aastal

Grupp sportlasi Estonias 1920-ndail aastail

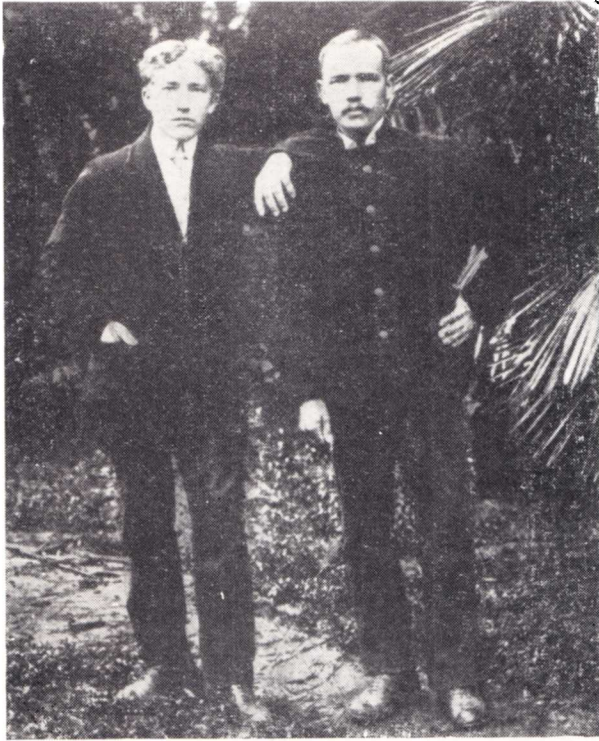
Alam-Linda kolhoosi «Punane Aednik» pere 1930. aasta kevadel

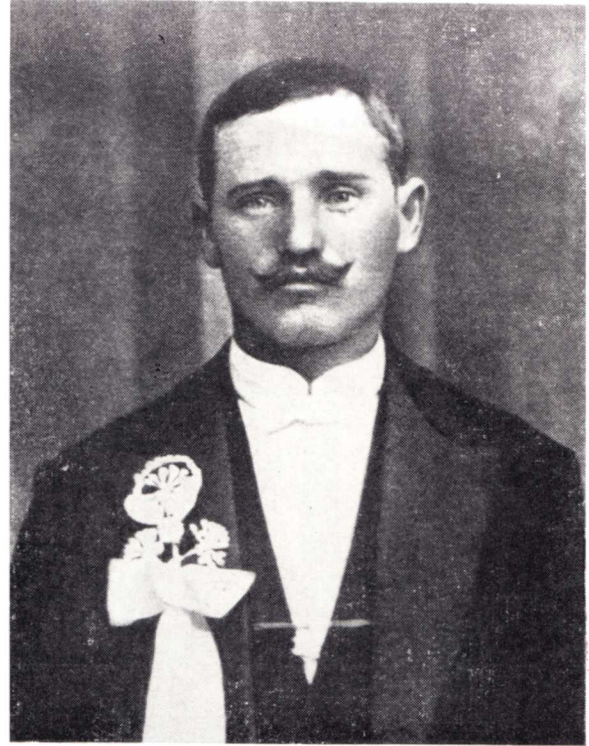
Rudolf Spiegel. Aktiivne nõukogude võimu eest võitleja Eestis ja Punasel Lagedal. Mõrvati deniikinlaste poolt 1919. aasta aprillis

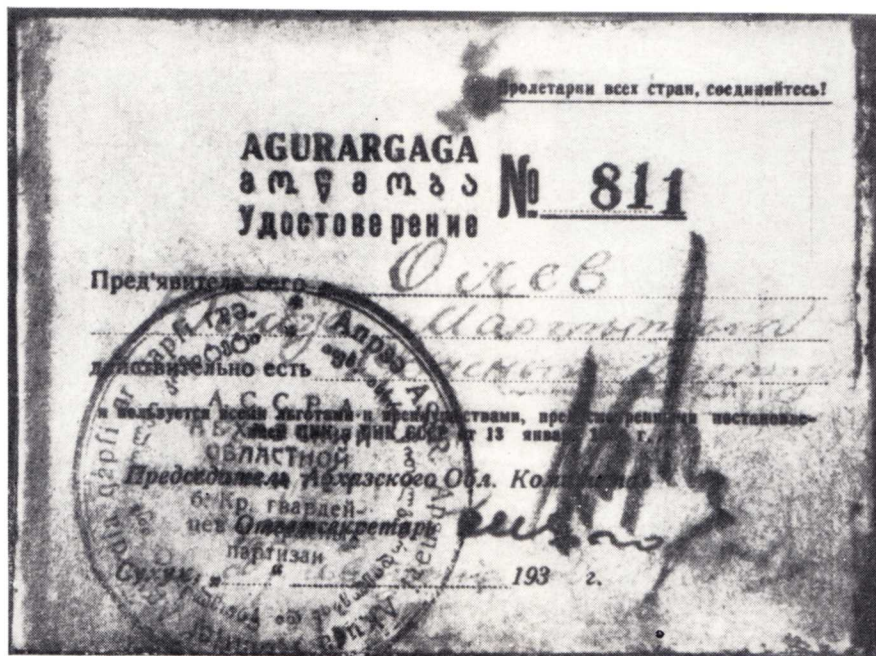
Jermolovski asunduse partisanisalga komandör August Peterson. Pildistatud 1915. aastal Kaukaasia rindel

Vennad (vasakult) Aleksander ja Oskar Bostonid Estoniast — aktiivsed nõukogude võimu eest võitlejad Abhaasias 1918. aastal.

Johannes Boston. Gumistinski Jaoskonna Talupoegade Saadikute Nõukogu liige 1918. aastal. Langes võitluses menševike vägede vastu Kodori lahingus 17. mail 1918. aastal.

Denikini-vastasest partisaniliikumisest osavõtja Julius Olevi punase parťisani tunnistus

Salme asunduse komsomolirakuke ja pioneerirühm 1927. aastal. (Esimeses reas keskel pioneerijuht Jakob Kevvai.)

Sulevi komsomolirakuke 1926. aasta septembris. Teises reas vasakult seisab rakukese sekretär Johannes Olev (asutajaliige)

Salme naisringi poolt 1927. aastal organiseeritud toiduvalmistamise kursustest osavõtjad

Salme, Sulevi ja Punase Lageda ühendatud segakoor
Salme ja Sulevi asunduste 40-aastase juubeli peol 1924. aastal

**Институт истории Академии наук
Эстонской ССР.
Лембит В ы й м е.
ПУТЬ В НОВУЮ ЖИЗНЬ.
(Из истории эстонских поселений
на Черноморском побережье Кавказа.)
На эстонском языке.
Художник-оформитель Л. Круусмаа.
Таллин, изд-во «Ээсти раамат».**

Toimetaja T. Tender.
Kunstiline toimetaja S. Stern.
Tehniline toimetaja M. Kukerman.
Korrektorid S. Aron ja R. Saarik.
ИБ № 2383.

Laduda antud 09. 04. 79. Trükkida an-
tud 06. 02. 80.
MB-02656. Formaat 60×90/16.
Trükipaber nr. 1. Kirj: literaturnaja.
Kõrgtrükk.
Trükipoognaid 11,5 + 2,0 (kleebised).
Arvestuspoognaid 15,66.
Trükiarv 1000. Tellimus nr. 1700.
Hind rbl. 1.30.
Tellitud töö.
Kirjastus «Eesti Raamat», 200090 Tal-
linn, Pärnu mnt. 10.
Trükikoda «Kommunist», 200001 Tal-
linn, Pikk 2.

REV. 180